

Indikatori jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome



INDIKATORI JEDNAKE DOSTUPNOSTI
KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME



Izdavač

Fond za otvoreno društvo
Kneginje Ljubice 14, Beograd
Tel.: (+381 11) 3025 800;
Faks: (+381 11) 3283 602
office@fosserbia.org
www.fosserbia.org

Za izdavača

Jadranka Jelinčić, izvršni direktor

Urednik

Jadranka Stojanović

Autori

Aleksandar Baucal,
Jadranka Stojanović

Istraživački tim

Zorica Trikić, koordinator
Jelena Savić
Slavica Vasić

Recenzenti

Tinde Kovač Cerović
Dragica Pavlović Babić
Christina McDonald

Lektor

Jasmina Alibegović

Tiraž

1.000 primeraka

ISBN 978-86-82303-07-7

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

INDIKATORI JEDNAKE DOSTUPNOSTI KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME

Fond za otvoreno društvo
Beograd, 2010.



Studija je realizovana u saradnji sa
Institutom za otvoreno društvo
(*Open Society Institute*) iz Budimpešte.

SADRŽAJ

UVOD.....	9
Metodologija rada na projektu	12
PITANJE IDENTIFIKACIJE PRIPADNOSTI DECE I MLADIH ROMSKOJ ZAJEDNICI.....	17
Politika EU prema prikupljanju etničkih podataka	18
Prepreke u prikupljanju podataka o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice u Srbiji.....	22
Deca iz romske zajednice i njihovi roditelji izbegavaju da se izjasne kao pripadnici romske zajednice	23
Pripadnici romske zajednice nisu dovoljno informisani o tome ko i zašto prikuplja podatke, niti kako će podaci biti korišćeni.....	23
Prikupljanje podataka se vrši bez neophodnog prilagođavanja procedure i od strane osoba koje nisu adekvatno pripremljene	24
Nedostatak ličnih dokumenata	24
Procenu etničkog identiteta vrše druge osobe na osnovu nedovoljno pouzdanih kriterijuma	25
Nezainteresovanost države da poseduje podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice.....	25
Neujednačene metodologije prikupljanja podatka.....	25
Nema dovoljno kontinuiteta u prikupljanju podataka.....	26
Kako prikupljati podatke o pripadnosti romskoj etničkoj zajednici?.....	26
Evropske preporuke.....	27
Preporuke sa radionica	30
INDIKATORI ZA PRAĆENJE EFEKATA JEDNAKE DOSTUPNOSTI KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME U SRBIJI	33
Radna verzija indikatora za praćenje Dekade u Srbiji.....	34
Populacija dece i mladih u relevantnim uzrasnim grupama	38
Obuhvat dece i mladih predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem	39
Napredovanje u obrazovanju	41
Dodatni indikatori.....	41

Procena relevantnosti i predlozi za preformulaciju i dodavanje indikatora	43
Predlozi za dodatne indikatore koji se odnose na obuhvat.....	44
Predlozi za dodatne indikatore koji se odnose na napredovanje tokom školovanja.....	45
Predlozi za dodavanje indikatora u ostale domene praćenja	45
Predlozi za dodatne indikatore za praćenje Dekade: zaključna razmatranja.....	47
PROGRES U OSTVARIVANJU JEDNAKE DOSTUPNOSTI KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME:	
PROCENA NA OSNOVU RASPOLOŽIVIH PODATAKA.....	49
Napredak u dostupnosti i kvalitetu podataka	50
Bolje razumevanje prepreka u obezbeđivanju podataka i mogućih rešenja.....	51
Postojanje većeg broja podataka	52
Propuštene prilike	54
Buduće prilike koje ne treba propustiti	55
Procena napretka u odnosu na period pre 2005. godine	55
Promena veličine populacije dece iz romske zajednice	56
Obuhvat predškolskim obrazovanjem	61
Obuhvat obaveznim obrazovanjem.....	63
Napredovanje u okviru obaveznog obrazovanja.....	66
Segregacija učenika iz romske zajednice	68
Školovanje dece iz romske zajednice u specijalnim školama i specijalnim odeljenjima	68
Školovanje dece iz romske zajednice u školama za obrazovanje odraslih	70
Obuhvat učenika srednjoškolskim obrazovanjem	72
Napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja.....	74
Obrazovna postignuća učenika iz romske zajednice	77
Indikatori za koje nisu identifikovani podaci	80
Zaključak.....	82
DEKADA INKLUZIJE ROMA 2005–2015. U SRBIJI:	
OD PROJEKATA DO POLITIKA	83
Strategije, legislativa, politike.....	85
Predškolsko obrazovanje	88
Romski asistenti.....	92

Mere afirmativne akcije	95
Diskriminacija	100
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	107

STUDIJE SLUČAJEVA

Studija slučaja: Nacionalni nivo	121
Studija slučaja: Vojvodina	129
Studija slučaja: Kragujevac	138
Studija slučaja: Niš	150
Studija slučaja: Leskovac	160
Studija slučaja: Subotica	167
Studija slučaja: Valjevo	175

PRILOZI

Prilog 1: Izveštaj sa sastanka fokus grupe stručnjaka za obrazovanje Roma na nacionalnom nivou: Indikatori kvaliteta obrazovanja	187
Prilog 2: Programi, projekti i politike koji su uključeni u monitoring izveštaj „Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji“	193
Prilog 3: Programi, projekti i politike koji nisu bili uključeni u monitoring izveštaj „Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji“	215
Prilog 4: Praćenje stanja jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji: podaci i indikatori	245

LISTA TABELA

Tabela 1. Pregled indikatora koji su bili diskutovani u okviru radionica.	34
Tabela 2. Popunjenost baze podataka o učenicima Ministarstva prosvete Republike Srbije za period 2006–2009.	53
Tabela 3. Struktura opšte populacije dece u relevantnim uzrasnim grupama i struktura populacije dece iz romske zajednice.	59
Tabela 4. Podaci o obuhvatu dece predškolskim obrazovanjem.	62
Tabela 5. Podaci o obuhvatu dece obaveznim obrazovanjem.	64
Tabela 6. Podaci o napredovanju učenika u okviru obaveznog obrazovanja.	67
Tabela 7. Obuhvat učenika specijalnim školama i specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola)	69
Tabela 8. Obuhvat dece školama za obrazovanje odraslih.	71
Tabela 9. Obuhvat učenika srednjoškolskim obrazovanjem.	73
Tabela 10. Napredovanje učenika u okviru srednjoškolskog obrazovanja.	76
Tabela 11. Obrazovna postignuća učenika III razreda osnovne škole – podaci sa nacionalnog testiranja 2004. godina.	78
Tabela 12. Obrazovna postignuća učenika iz romske zajednice na PISA 2006. ispitivanju.	79

UVOD

Iako je prošlo skoro pet godina od kako je počela Dekada inkluzije Roma (2005–2015), u Srbiji još uvek nije uspostavljena sistemska metodologija praćenja postignutih rezultata ni u jednoj oblasti Dekade, uključujući i obrazovanje. Za proteklih pet godina razvijana je bogata strateška dokumentacija koja se direktno ili posredno bavi unapređivanjem položaja Roma, no tek se u *Akcionom planu za sprovođenje Strategije za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji* koji je usvojen 2009. godine mogu naći indikatori koji se tiču praćenja realizacije ciljeva i mera svih oblasti strategije. Međutim, još uvek ne postoji instrument koji sadrži precizne indikatore na osnovu kojih bi se mogla sačiniti analiza postojećeg stanja, ili efekata pokrenutih programa na osnovu merljivih pokazatelja. Državne institucije, uključujući i Ministarstvo prosvete ne pokazuju interes da u kontinuitetu sistemski prate efekte ciljano pokrenutih aktivnosti koje se tiču položaja Roma, niti koliko implementacija opštih i sektorskih politika doprinose boljitku ove nacionalne zajednice. Očekivalo se da će ovaj nedostatak Ministarstvo prosvete prevazići uvođenjem EIS-a (Informacioni sistem menadžmenta obrazovanja) koji bi sadržavao bazu podataka učenika u srbijanskom obrazovnom sistemu, no za sada još uvek nema dostupnih podataka koji ukazuju na relevantne efekte korišćenja ovog sistema. Civilni sektor kroz sopstvene mehanizme vrši monitoring efekata ostvarivanja ciljeva Dekade Roma. Jedan od njih svakako je i Decade Watch mehanizam pokrenut od strane Instituta za otvoreno društvo u kome učestvuju i monitori iz Srbije. Evidentna posledica neuređenosti u ovoj oblasti sastoji se u tome što se poslednjih godina proizvodi veliki broj izveštaja koji se bave položajem Roma, što je svakako dobro s obzirom na to da ih ranije nije ni bilo, no s obzirom na različitu metodologiju njihove izrade i (ne)dostupnost podataka, oni najčešće međusobno nisu uporedivi, i često se više bave inventarom tekućih aktivnosti no analizom njihovih efekata. Postoje najmanje dva bitna uzroka ovakvoj situaciji. Jedan od njih je nedostatak indikatora za merenje ishoda implementacije određenih politika, u ovom slučaju relevantnih u oblasti obrazovanja. Drugi, takođe ne manje značajan, koji se tiče nemogućnosti prikupljanja relevantnih podataka koji se tiču romske populacije.

Na međunarodnom nivou u kontekstu Dekade inkluzije Roma već godina-ma je prisutno pitanje razvoja metodologije praćenja efekata ostvarivanja ciljeva Dekade na čemu su u saradnji sa Sekretarijatom za Dekadu inkluzije Roma najviše radili UNDP i Svetska banka. Zbog značajnih metodoloških problema, pre svega onih koji se tiču identifikacije Roma, još uvek zemljama članicama Dekade inkluzije Roma nije ponuđen jedinstveni instrument sa setom relevantnih indikatora na osnovu kojih bi se mogao pratiti, individualno za svaku zemlju ali i komparativno, napredak u unapređivanju položaja romske zajednice.

U godini predsedavanja Srbije Dekadom inkluzije Roma na nacionalnom nivou usvojena je Strategija za unapređivanje položaja Roma, kao i Akcioni plan za njeno sprovođenje. U širokom konsultativnom procesu pre usvajanja Strategije postignuta je i saglasnost u pogledu indikatora koji se tiču praćenja sprovođenja predviđenih ciljeva i mera uključujući i onih koji se tiču obrazovanja. Može se zaključiti da deo Akcionog plana koji se tiče obrazovanja ima sveobuhvatni pristup, da su indikatori veoma detaljno razrađeni i da predstavljaju solidnu osnovu za evaluaciju koliko je obrazovni sistem razvio i integrisao politike i mehanizme koji obezbeđuju jednake šanse u obrazovanju i pripadnicima romske zajednice. Ono što ovaj instrument nedovoljno meri jeste školsko postignuće, napredovanje kroz obrazovni sistem, kao i kvalitet obrazovanja koje Romi dobijaju u procesu svoga školovanja. Potrebno je više od onoga što je država već pokrenula da Romima obezbedi pristup i jednako pravo na obrazovanje. Neophodan je i uvid u efektivnost politika koje se sprovode, pre svega iz diskursa obezbeđivanja jednakih uslova za kvalitetno obrazovanje.

U okviru EUMAP izveštaja „*Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome*“¹ takođe je analiziran problem nedostatka sistemskih mehanizama koji se tiču praćenja i evaluacije politika koje se bave unapređivanjem obrazovanja Roma. Podaci analizirani u pomenutom izveštaju prikupljeni su iz različitih izvora kao što su Zavod za statistiku Republike Srbije, relevantna ministarstva i državne institucije, izveštaji i istraživanja međunarodnih organizacija, istraživanja nezavisnih stručnjaka, podaci nevladinih organizacija, intervjui sa poznavao-cima oblasti. Zanimljivo je da je najmanje podataka dobijeno od najreferentnije institucije koja se bavi obrazovanjem, Ministarstva prosvete, kao i njoj srodnih institucija kao što je Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

U traganju za razlozima ove pojave uočeno je nekoliko problema. Prvi, a koji ni na koji način nije isključivo povezan sa obrazovanjem Roma, leži u inertnosti institucija i teškoćama da se u praksi sprovedu mehanizmi koji doprinose razvoju obrazovnog sistema zasnovanog na vrednovanju kvaliteta. U tom kontekstu, sve do započinjanja reformskih procesa, u Srbiji nije postojala praksa evaluacije politika i programa koji se sprovode, niti je njihovo unapređivanje i planiranje novih aktivnosti bilo zasnovano na podacima i vrednovanju prethodnih rezultata. Stoga je još uvek u praksi prisutan nedostatak svesti o smislu prikupljanja podataka i značaja koji oni imaju za promišljanje obrazovne prakse i njen dalji razvoj. Verujemo da je to uzrok što mnoge škole u Srbiji ne prikupljaju podatke, ažuriraju ih i dostavljaju u EIS bazu, ali i što Ministarstvo prosvete još uvek nije ustanovilo instrumente kojima bi obavezalo škole da ovaj zadatak redovno izvršavaju.

Razlozi koji se direktno tiču obrazovanja Roma pre svega se obrazlažu teškoćama prikupljanja podataka po kriterijumu etničke pripadnosti. Ovaj kriterijum u obrazovnom sistemu u Srbiji nije obavezan, a nacionalno izjašnjavanje

1 Open Society Institute, EU Monitoring and Advocacy Program, Fund for an Open Society Serbia, *Equal Access to Quality Education for Roma*, Volume 1, Monitoring Reports, 2007.

stvar je dobrovoljne odluke svakog pojedinca, u ovom slučaju roditelja. Imajući u vidu istorijsko iskustvo, kao i probleme diskriminacije, malo je verovatno da će se mnogi Romi izjasniti o svom poreklu javno, a posebno ne onda kada ih za to i ne pitate. Poslednjih godina, otkako se sprovode programi koji se tiču obrazovanja Roma, prosvetni kadar se sve više nalazi pred pitanjem koliko je učenika romske nacionalnosti sa kojima rade i kakav je napredak u njihovom školovanju napravljen. U želji da budu politički korektni i ne postavljaju osetljiva pitanja, nastavnici često pribegavaju ličnim procenama ko je Rom na osnovu imena, izgleda ili adrese stanovanja. Pored nepouzdanosti, ovaj metod prikupljanja podataka direktno ugrožava ljudska prava i doprinosi učvršćivanju već ustaljenih predrasuda prema romskoj nacionalnoj zajednici.

Šta je to što treba pratiti, a što su referentni pokazatelji koji mogu da ukažu na to da Romi imaju jednake uslove za ostvarivanje prava na obrazovanje, da imaju jednak pristup i da dobijaju isti kvalitet obrazovanja kao i pripadnici opšte populacije? Da li su za merenje napretka u obrazovanju Roma isti i dovoljni indikatori koji se tiču opšte populacije? Na ova pitanja nije uvek lako odgovoriti jer je pitanje položaja Roma samo delom posledica siromaštva, a mnogo više rezultat dugotrajne društvene isključenosti i marginalizacije ove zajednice. U tom kontekstu obrazovanje je najznačajniji instrument za napredak i društvenu promociju romske zajednice, i zahteva i neke specifične pokazatelje koji mere da li je obrazovni sistem našao adekvatne odgovore na pitanja kao što su: Da li su sva romska deca uključena u obrazovanje? Da li se i zašto veliki broj romske dece školuje u specijalnim školama? Zašto je velika stopa osipanja Roma u procesu obaveznog obrazovanja? Zašto su obrazovni ishodi učenika Roma niži od obrazovnih postignuća drugih učenika? Kako obrazovanje vodi inkluziji, a ne asimilaciji? Jesu li diskriminatorne prakse prisutne u učionici? Da li su mere afirmativne akcije omogućile da se podigne kvalitet obrazovanja Roma? Da li i kako Romi participiraju u procesu svoga obrazovanja? Da li učestvuju u donošenju odluka? Ovo su samo neka od pitanja koja ukazuju koliko merenje obrazovnih postignuća Roma zahteva fine i izdiferencirane pokazatelje praćenja.

Studija *Indikatori za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome* bavi se analizom ovih problema sa intencijom da ukaže na moguće pravce za njihovo rešavanje. Glavna pitanja kojima se studija bavi su: 1. Identifikacija pripadnosti dece i mladih romskoj nacionalnoj zajednici; 2. Indikatori za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome; 3. Metodologija prikupljanja podataka; 4. Trenutni status obrazovanja Roma u Srbiji; 5. Efekti implementacije politika, programa i projekata koji se tiču obrazovanja Roma.

Studija je nastala kao rezultat istoimenog projekta koji je realizovan u saradnji Fonda za otvoreno društvo i Programa za monitoring i zagovaranje u procesu pridruživanja Evropskoj uniji (EUMAP) Instituta za otvoreno društvo, Ministarstva prosvete i Ministarstva za ljudska i manjinska prava. Nastavak je regionalnog projekta monitoringa dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome u kome su učestvovalе zemlje članice Dekade inkluzije Roma i koji je rezultirao izvešta-

jem *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome* 2007. godine. Naša očekivanja su da će rezultati studije doprineti razvijanju metodologije sistemskog praćenja obrazovanja Roma, kao i efekata pokrenutih politika i programa. Takođe, mogu da utiču na unapređivanje postojećih informativnih institucionalnih mehanizama u oblasti obrazovanja i efektivniju povezanost postojećeg sistema kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou.

Koristimo ovu priliku da se zahvalimo na saradnji Ministarstvu prosvete, Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Kancelariji za inkluziju Roma i nevladinim organizacijama Edukativni centar Roma, Yurom centar, Romski centar za demokratiju, Romsko srpsko prijateljstvo *Stablo* i Forum za romsku inicijativu. Fond se zahvaljuje Nebojši Lazoviću i Angelini Skarep iz Ministarstva prosvete čiji je profesionalni doprinos značajno pridoneo kvalitetu radionica i obezbeđivanju relevantnih podataka koji se tiču obrazovanju Roma u Srbiji.

Metodologija rada na projektu

Projekat *Indikatori za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome* pokrenut je sa ciljem da doprinese razvijanju sistemske metodologije praćenja obrazovanja Roma u Srbiji u kontekstu Dekade inkluzije Roma. Postoji dosta prepreka za uspostavljanje jednog takvog sistema za praćenje, ali jedna od važnih prepreka je nepostojanje usaglašenog skupa indikatora koji bi se pratili. Iz tog razloga, jedan od važnih ciljeva projekta je bio da se formuliše niz potencijalnih indikatora koji bi bili formulisani i usaglašeni kroz dijalog s predstavnicima zainteresovanih strana (predstavnicima ministarstava, javnih ustanova, romske zajednice itd.). Na taj način pomoglo bi se donosiocima odluka da se opredele za određeni skup indikatora koji bi se pratili. U suprotnom, čekanje da *neko*, *nekako* i *nekada* donese odluku o indikatorima koji su relevantni može da se pretvori u čekanje Godoa. S obzirom na to da se, povodom praćenja postignuća u Dekadi inkluzije Roma, na nacionalnom i međunarodnom nivou realizuju aktivnosti koje se bave istim problemom, prilikom rada na formulisanoj indikatorskoj ekspertske tim Fonda za otvoreno društvo sarađivao je sa Sekretarijatom za Dekadu inkluzije Roma iz Budimpešte, kancelarijom UNDP, Ministarstvom prosvete i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava Republike Srbije. Početni predlog indikatora, o kojem bi se diskutovalo u okviru radionica, sačinjen je na osnovu EUMAP izveštaja za Srbiju, kao i Jedinog akcionog plana za obrazovanje za Dekadu inkluzije Roma, i prati sledeće oblasti: dostupnost obrazovanja Romima, kvalitet obrazovanja, diskriminaciju u obrazovanju i negovanje romskog etničkog identiteta.

Drugi cilj ovog projekta je bio da se za niz bazičnih indikatora kao što su obuhvat i stopa završavanja na različitim nivoima obrazovanja (predškolsko, obavezno, srednje) prikupe podaci o stanju u školskoj 2008/2009. godini i da se ti podaci uporede s podacima koji se odnose na period pre iniciranja Dekade

inkluzije Roma 2005. godine. Iako ne postoji usaglašeni skup indikatora za praćenje realizacije ciljeva Dekade neki indikatori (kao što su oni koji se odnose na obuhvat i stopu završavanja) se mogu smatrati bazičnim i njihovo uključivanje u neki budući sistem za praćenje svakako nije pod znakom pitanja. Pored toga, dodatni argument za korišćenje ovih indikatora (iako ne postoji usaglašeni set indikatora) leži u činjenici da se ovi indikatori već koriste u različitim izveštajima koji se odnose na realizaciju programa Dekade Roma u Srbiji. Međutim, imajući u vidu sve probleme i prepreke koje još uvek postoje u pogledu obezbeđivanja pouzdanih i validnih podataka o dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za decu iz romske zajednice, planirano je da se podaci o ovim bazičnim indikatorima obezbede na dva načina. U slučaju indikatora za koje postoje zvanični izvori podataka koji su, pored toga, pouzdani i validni, ovaj deo izveštaja bi bio baziran na takvim podacima. U slučaju indikatora za koje ne postoje podaci planirano je da se radionice iskoriste za razmatranje problema i barijera koje stoje na putu da se obezbede podaci za te indikatore. Konačno, ako bi se tokom diskusije na radionicama uspostavila neka usaglašena procena nekog indikatora za koji ne postoje pouzdani i validni zvanični podaci, takva usaglašena procena bi bila navedena u izveštaju.

Treći cilj je bio da se formulišu predlozi za rešavanje problema identifikacije osoba koje imaju osećanje pripadnosti romskoj zajednici. Problem identifikacije je prepoznat kao najveća prepreka u mnogim izveštajima i forumima (ne samo u Srbiji nego i od strane svih organizacija koje su na neki način uključene u realizaciju Dekade). Naime, ako prilikom prikupljanja podataka nije moguće da se obezbede validni podaci o tome da li neka osoba ima/nema osećaj da pripada romskoj zajednici, onda bi to onemogućilo praćenje Dekade po svim indikatorima. Može se reći da je pouzdana identifikacija osećanja pripadnosti jednoj ili više etničkih zajednica nužan preduslov za praćenje bilo kojeg indikatora. Iz tog razloga planirano je da se u okviru radionica razmatra ovaj problem i formulišu određene preporuke koje bi mogle doprineti da se pronađe najbolje rešenje problema.

Metodologija za realizaciju ovog projekta bila je participativnog karaktera i odvijala se u širokom konsultativnom procesu u kome su učestvovali predstavnici Ministarstva prosvete, Ministarstva za ljudska i manjinska prava i drugih relevantnih obrazovnih i srodnih institucija, Saveta za integraciju Roma, Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, stručnjaci za obrazovanje, predstavnici Zavoda za statistiku, predstavnici civilnog sektora – romskih i neromskih nevladinih organizacija koje se bave obrazovanjem Roma.

Projekat je realizovan kroz sledeće dve faze:

Faza I: Izrada predloga liste indikatora za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome

Kao početni korak, na osnovu izveštaja *Ostvarivanje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji*, sačinjen je set instrumenata. Priređena je lista relevantnih indikatora kao što je na primer: broj učenika romske nacio-

nalnosti, obuhvat romske dece upisom na razne nivoe obrazovanja, stepen završavanja osnovno-školskog obrazovanja, školsko postignuće učenika itd. Drugim rečima napravljeno je „prevođenje“ narativne prezentacije izveštaja u formu tabele. Tabela je, dakle, sadržavala listu indikatora u jednoj koloni, prezentaciju vrednosti koje su se odnosile na period pre iniciranja Dekade (2005. godina ili ranije), i deo u koji je trebalo uneti vrednosti koje bi opisivale stanje u obrazovanju pripadnika romske zajednice u 2008. godini. Po istom principu razvijena je i tabela za opis i praćenje realizacije i efekata različitih programa i politika koje su već realizovane ili su u procesu realizacije.

Faza II: Analiza i testiranje predloga liste indikatora

Ova faza realizovana je participativno, kroz rad na radionicama i fokus grupama. Učesnici radionica su imali sledeće zadatke: da analiziraju predložene indikatore koji se tiču obrazovanja Roma i daju svoje predloge za konačni instrument; da učestvuju u izradi pregleda trenutnog stanja obrazovanja Roma na osnovu liste indikatora; da daju predloge za adekvatnu metodologiju prikupljanja podataka koji se tiču obrazovanja Roma kako bi se prevazišli problemi dostupnosti podataka. Na kraju radionica trebalo je da dobijemo sačinjenu komparativnu monitoring tabelu koja bi prikazivala napredak koji je napravljen poslednjih godina.

Diskusija na fokus grupama bila je posvećena kvalitetu podataka koji se koriste za monitoring obrazovanja Roma, kao i kvalitetu procedura koje se koriste prilikom prikupljanja podataka. Učesnici su analizirali predložene indikatore s aspekta relevantnosti i validnosti, dostupnosti izvora iz kojih se prikupljaju, šta je moguće učiniti kako bi se unapredio kvalitet trenutno dostupnih podataka, koje dodatne indikatore bi trebalo uključiti, koja vrsta podataka je neophodna kako bi se pratio napredak preko ove liste indikatora, šta mogu biti izvori za ovu vrstu podataka i kako u procesu prikupljanja podataka identifikovati pripadnike romske nacionalnosti.

Pored ovoga, od učesnika panela je traženo da analiziraju šta se dešava s politikama, programima i projektima o kojima je pisano u EUMAP izveštaju, kakav je njihov status danas, koji su uspesi i teškoće, koje su barijere za njihovu implementaciju. Takođe, na radionicama su analizirane i sve nove politike, programi i projekti koji su pokrenuti nakon objavljivanja EUMAP izveštaja.

Dakle, da zaključimo bilo je predviđeno da radionice obuhvate sledeće oblasti: (a) prikupljanje podataka, (b) evaluaciju predloga liste indikatora, aktivnosti prezentiranih u izveštaju, kao i trenutno dostupnih podataka za svrhe monitoringa, (c) analizu napretka koji je napravljen u međuvremenu u implementaciji politika i projekata, (d) pregled novih podataka i aktivnosti pokrenutih za unapređenje obrazovanja Roma nakon publikovanja EUMAP izveštaja.

Radionice su realizovane na nacionalnom, pokrajinskom i na lokalnom nivou. Lokalne radionice održane su u Kragujevcu, Nišu, Valjevu, Subotici i Leskovcu, gradovima koji imaju značajan procenar populacije romske nacio-

nalnosti, a na nivou AP Vojvodine u saradnji s Pokrajinskim sekretarijatom za obrazovanje i Kancelarijom za inkluziju Roma realizovana je radionica čiji je fokus u većoj meri bio na aktivnostima u pokrajini. Na nacionalnom nivou radionica je održana u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i na ovom nivou sumirani su rezultati i iskustva koji imaju sveobuhvatniji i širi domet. Ministarstvo prosvete je preko predstavnika Odeljenja za informatiku i statistiku bilo reprezentovano u stručnom timu koji je vodio radionice, a školske uprave su aktivno učestvovala u svim održanim radionicama.

Iako je na svim radionicama postignut veoma visok kvalitet rada, a učesnici bili veoma kompetentni za obrazovanje Roma najmanje predloga dobijeno je u oblasti indikatora kvaliteta obrazovanja, socijalne interakcije i komunikacije u školskom okruženju. Ovo su specifične oblasti koje je teško meriti, a od kojih u mnogome zavise efekti u obrazovanju Roma. Zbog toga je održana jedna fokus grupa sastavljena od eksperata koja se fokusirano bavila ovim temama.

Projektni tim je sumirao rezultate radionica i fokus grupe i uobličio ih u jednu integrativnu studiju koja sveobuhvatno odlikava proces unapređivanja obrazovanja Roma u Srbiji. Pored materijala radionica u ovoj studiji korišćeni su i drugi izvori podataka, kao što su strategije i zakoni usvojeni u poslednje dve godine, najnovija istraživanja, prezentacije sa konferencija, okruglih stolova, intervjui s ekspertima i predstavnicima relevantnih institucija. Sastavni deo ove studije su i izveštaji svih održanih radionica na svim nivoima, komparativni pregled podataka o obrazovnom statusu Roma na lokalnim nivoima, pregledi obrazovnog statusa Roma na pokrajinskom i nacionalnom nivou, kao i pregled politika, programa i projekata namenjenih obrazovanju Roma koji se realizuju u Srbiji.

PITANJE IDENTIFIKACIJE PRIPADNOSTI DECE I MLADIH ROMSKOJ ZAJEDNICI

Jedna od ključnih prepreka za prikupljanje podataka o kvalitetu obrazovanja koje se obezbeđuje za decu i mlade iz romske zajednice jeste problem identifikacije dece i mladih koji imaju osećaj pripadnosti romskoj etničkoj zajednici. Ako se prilikom prikupljanja podataka ne obezbede i *dovoljno* pouzdane informacije o etničkoj pripadnosti dece i mladih onda nije moguće pratiti različite indikatore za različite relevantne podgrupe, tj. ne postoji mogućnost da se utvrdi da li postoje razlike između dece i mladih koji pripadaju različitim etničkim zajednicama u pogledu kvaliteta obrazovanja koji im je dostupan. Ovo pitanje je posebno važno za pripadnike romske zajednice pošto obrazovni sistem u Srbiji (kao i u drugim evropskim zemljama) u prethodnom periodu nije uspevao da obezbedi da deca i mladi iz ove zajednice budu uključeni u obrazovanje, da napreduju, dostignu određenu kvalifikaciju i razviju ključne kompetencije koje su im neophodne za uspeh u životu. Iz tog razloga je i pokrenuta Dekada inkluzije Roma 2005. godine koja uključuje sve veći broj zemalja. Međutim, zbog nedostatka podataka, ni nakon 4 godine od početka Dekade, niko ne može pouzdano da proceni da li je i u kojoj meri napravljen pomak u odnosu na stanje koje je postojalo pre početka Dekade.

Može se reći da u Srbiji postoji volja relevantnih aktera koji su uključeni u Dekadu da se omogući delotvoran i efikasan sistem praćenja Dekade koji će moći da obezbedi, za relevantne indikatore, posebne podatke za pripadnike romske zajednice. Na radionicama koje su održane u okviru ovog projekta (na lokalnom, pokrajinskom i nacionalnom nivou) ni u jednoj diskusiji nije otvoreno pitanje svrsishodnosti i neophodnost podataka koji bi pokazali kakav jaz postoji u pogledu obrazovanja dece i mladih iz romske zajednice u odnosu na većinsku populaciju. Međutim, kao ključna prepreka za dalji napredak u tom pravcu identifikovan je problem kako identifikovati decu i mlade koji pripadaju romskoj zajednici. Postojale su brojne dileme u vezi sa načinom na koji treba vršiti identifikaciju dece i mladih koji pripadaju romskoj zajednici: da li je dozvoljeno prikupljati podatke o etničkoj pripadnosti, da li ti podaci spadaju u privatne podatke koje ne treba prikupljati, da li treba pitati dete ili roditelje (staratelje) o etničkoj pripadnosti ili se treba osloniti na procenu neke druge osobe, itd.

Ovaj deo izveštaja će prvo razmatrati pitanje kakav je odnos politike EU prema prikupljanju podataka o etničkoj pripadnosti, zatim će se analizirati razlozi koji otežavaju prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti kada su u pitanju pripadnici romske zajednice u Srbiji i, konačno, formulisće se određene

preporuke kako bi mogao da se napravi značajan pomak u odnosu na postojeću situaciju.

U razmatranju ovih tema oslanjaćemo se na relevantne dokumente (pre svega na nivou EU jer je za Srbiju, kao zemlju koja ima strateški cilj da se priključi EU, od posebne važnosti da svoju regulativu i praksu uskladi s evropskim), na diktusijama i preporukama koje su vođene na sastancima Međunarodnog upravnog odbora Dekade inkluzije Roma, Radionice o indikatorima i monitoringu Dekade, kao i na mišljenjima i predlozima koji su izneti na sastancima koji su u okviru ovog projekta organizovani u pet lokalnih zajednica, na pokrajinskom i na nacionalnom nivou.

Politika EU prema prikupljanju etničkih podataka

Procesom proširenja i postepene integracije EU ljudska prava, integracija svih građana EU i antidiskriminacija postaju ključna pitanja. Tako je, na primer, ostvarenje socijalne kohezije unutar EU definisano kao jedan od prioriteta u okviru Lisabonske strategije EU zajedno s ostvarenjem cilja da EU postane kompetitivnija u globalnim razmerama. U skladu s tim opredeljenjem prepoznata je potreba da se obezbede podaci koji će omogućiti praćenje napredovanja u ostvarenju politike socijalne kohezije.

U tom kontekstu, praćenje jaza koji postoji između različitih etničkih zajednica postaje jedno od ključnih pitanja, a prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti postaje neophodno. Tako Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (osnovana od strane Saveta Evrope) u svom Vodiču za prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti u tački šest navodi:

„6. Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije je stoga mišljenja da je prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti koristan instrument za oblikovanje valjanih politika protiv rasizma i rasne diskriminacije i za promovisanje jednakih šansi: time se mogu utvrditi potrebe i interesi koji će potom činiti osnovu za društvene politike kao i pomoći pri proceni njihovog napretka. S obzirom da sastav evropskih društava postaje sve raznolikiji i multikulturalniji, pažnja se mora posvetiti riziku od diskriminacije ranjivih grupa. Realnost ovog rizika iziskuje praćenje situacije i prikupljanje opštih podataka radi utvrđivanja da li i kada dolazi do diskriminacije. Prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti pomaže praćenju diskriminacije i sprovođenja antidiskriminacionih politika koje su usvojile vlade. To takođe služi proceni o delotvornosti ovih politika na osnovu čega se bilo kakve potrebne promene i prilagođavanja mogu napraviti. Prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti takođe su od pomoći pri potkrepljivanju pozitivne akcije statističkim dokazima koji ukazuju na potrebu za poboljšanjem položaja manjina

u oblastima poput zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja, zdravstva i obrazovanja.“²

Ovde treba ukazati i na pojavu koju uočava ECRI da postoje različiti „mitovi“, tj. raširena neopravdana uverenja o prikupljanju etničkih podataka, koji praktično sprečavaju prikupljanje ovih podataka. ECRI navodi, u svom Vodiču u okviru tačke 12, da je „najuporniji“ i „najpogrešniji“ takav mit koji govori o tome da je prikupljanje etničkih podataka zabranjeno zakonom, čak i kada to uopšte nije slučaj u datoj zemlji.

„12. Postoje izvesni mitovi u vezi sa pitanjem prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti koji se moraju razvejeti. Najistrajniji pogrešan stav u mnogim evropskim zemljama je da njihovi zakonski okviri ne dopuštaju prikupljanje podataka razvrstanih po kategorijama poput nacionalnosti, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika ili veroispovesti.“³

Ipak, pored ove jasne preporuke o neophodnosti da se prikupljaju podaci o etničkoj pripadnosti, ovi podaci su prepoznati kao podaci koji spadaju u kategoriju „osetljivih podataka“ i zato njihovo prikupljanje zahteva dodatnu pažnju i pravnu regulativu. Prvi razlog da se podaci o etničkoj pripadnosti prepoznaju kao „osetljivi“ leži u činjenici da osećanje pripadnosti određenoj etničkoj zajednici spada u privatna, subjektivna osećanja. Pored toga, istorija Evrope je jednim značajnim delom obeležena etničkim sukobima i netolerancijom prema određenim etničkim grupama (npr. fašizam), pa je tako jedan od važnih razloga za povezivanje evropskih zemalja u zajednicu bio upravo da se izbegne ponavljanje takvih sukoba u budućnosti. I, konačno, zbog takve istorije postoji briga da bi podaci o etničkoj pripadnosti mogli biti zloupotrebljeni (Simon, 2007)⁴.

Sličan trend koji postoji na nivou evropskih zemalja može se uočiti i u globalnim razmerama. Tako je, na primer, na Svetskoj konferenciji UN protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i povezanih oblika netolerancije usvojen Akcioni plan u kojem se formuliše zahtev prema državama da se obezbede podaci na osnovu kojih je moguće pratiti različite fenomene diskrimina-

2 Savet Evrope i Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije – ECRI (2005). *Smernice za bavljenje pitanjima vezanim za prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti u radu Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije*. (Vodič je formulisao na 38. plenarnom sastanku ECRI održanom u Strazburu 13–16. decembra 2005. godine, a usvojen na sastanku zamenika ministara Saveta Evrope – odluka CM(2006) 9. od 13. januara 2006. godine.)

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Index=no&command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=579010&SecMode=1&DocId=935578&Usage=2>

3 *Ibid.*

4 Simon, P. (2007). „Ethnic“ statistics and data protection in the Council of Europe countries: *Study Report*. Strasbourg: ECRI/Council of Europe.

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/Themes/Ethnic_statistics_and_data_protection.pdf.

cije od kojih je jedan od najraširenijih diskriminacija zasnovana na etničkoj pripadnosti.⁵

U kontekstu evropske politike antidiskriminacije i socijalne kohezije, romska etnička zajednica je prepoznata kao zajednica koja je u velikom broju zema-lja izložena marginalizaciji i diskriminaciji u različitim sferama (sticanje građan-skog statusa, segregacija, obezbeđivanje osnovnih uslova za život, zapošljavanje, zdravlje, obrazovanje itd.). Pored toga, za razliku od drugih manjinskih zajedni-ca, romska etnička zajednica nema svoju matičnu državu. Iz tog razloga često se može čuti da je romska manjina u stvari prava evropska manjina i da institucije EU treba da posvete posebnu pažnju zaštiti i promociji prava ove etničke za-jednice. Kao rezultat tog procesa, početkom 2008. godine Evropski parlament je usvojio Rezoluciju o evropskoj strategiji za rešavanje problema sa kojima se suočava romska etnička zajednica⁶ u kojoj se predlažu konkretne politike (kao što su, na primer, afirmativne mere, finansijska podrška za stručno obrazovanje i trening itd.). Da bi ove mere mogle da se sprovedu uspešno potrebno je pla-niranje, praćenje i evaluacija efekata, a za sve tri aktivnosti je neophodno da se obezbede posebni podaci za romsku zajednicu.

Dakle, na osnovu prethodno rečenog može se zaključiti da je prikupljanje etničkih podataka u izvesnom smislu obaveza država koje su deo EU jer bez ta-kvih podataka nije moguće ni planirati, ni sprovoditi, ni pratiti politike socijalne kohezije, niti je moguće proceniti efekte tih politika i na osnovu toga razvijati nove politike. Pored toga, posebna pažnja se posvećuje položaju romske zajed-nice i problemima sa kojima se ova zajednica suočava u mnogim zemljama, pa postaje neohodno obezbeđivanje komparativne statistike za romsku zajednicu.

Ipak, postoji i određena zabrinutost da bi prikupljanje posebnih podataka za romsku zajednicu moglo dodatno podstaći diskriminaciju i netoleranciju. U osnovi ovog argumenta i brige leži uverenje da pokazivanje podataka koji uka-zuju na veliki jaz između romske zajednice i većinske zajednice u određenoj ze-mlji (npr. razlika u stepenu obrazovanosti) može biti osnova za neke pojedince i grupe da učvrste svoje diskriminatorne stavove i negativne predrasude. Pola-zeći od takvog uverenja dolazi se do zaključka da bi prikupljanje i objavljivanje komparativnih podataka o romskoj zajednici moglo da bude kontraproduktivno. Međutim, ova briga ne uzima u obzir tri važne okolnosti: (a) ako podaci ne po-stoje to može dovesti samo do toga da se postojeća situacija održava ili da bude još lošija pošto bi planiranje, realizacija i evaluacija efekata specifičnih politika u takvim okolnostima bilo nemoguće, (b) samo prikupljanje podataka ne može da proizvede nikakve efekte, prikupljanje podataka je samo po sebi, da tako kaže-mo, „nevino“ – određene opasnosti mogu da nastanu od zloupotrebe podata-ka, a to je već pitanje upotrebe podataka, a ne potrebe da se oni prikupljaju, i

5 UN World Conference against Racism, *Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intole-rance* (Durban, 31.8–7.11.2001) <http://www.un.org/WCAR/coverage.htm>.

6 European Parliament resolution of 31 January 2008 on a European strategy on the Roma <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0035+0+DOC+XML+V0//EN>.

(c) zloupotreba podataka je najčešće motivisana samom diskriminacijom i netrpeljivošću prema romskoj zajednici tako da bi izbegavanje prikupljanja podataka zbog moguće zloupotrebe bilo u stvari povlađivanje, a na taj način i podržavanje, diskriminacije i netolerancije prema romskoj zajednici. Sličnu ideju su na dobar način izneli i autori UNDP analize o prikupljanju etničkih podataka i ovde ćemo navesti deo ove publikacije:

„Po našem mišljenju, međutim, problemi prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti ne leže u mogućnosti da same etničke odlike i statistika ugroze nekoga. Faktori ugrožavanja su sadržani u konotacijama koje etnička pripadnost priziva u svojim krajnjim efektima, a koje su zasnovane na predrasudi i diskriminaciji. Svaki problem bi trebalo da se rešava na nivou izvora njegovih uzroka – predrasuda, stigmatizacija i diskriminacija koje su vezane za Rome nisu posledice prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti“. (Škobla, Leončikas & Štěpánková, 2009, str. 11)⁷

U preporukama Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netolerancije iznosi se, takođe, mišljenje da nepostojanje posebne statistike za pojedine etničke zajednice (u kontekstu ovog izveštaja, romske zajednice) praktično doprinosi da diskriminacija i segregacija ostanu neprimećene i da se čak intenziviraju.

„40. (...) Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije smatra da ove praznine u znanju praktično dopuštaju da se prakse rasnog profilisanja i dalje neometano sprovedu i da se intenziviraju“. (ECRI, 2007, str. 11)⁸

Ovde treba naglasiti da ako prikupljanje etničkih podataka ne može samo po sebi da stvore štetne efekte treba, takođe, naglasiti da ovi podaci ne mogu da proizvedu ni korisne promene. Može se reći da bez takvih podataka teško se mogu očekivati pozitivne promene, ali sami podaci nisu dovoljni da se promena desi. To zavisi, pre svega, od načina na koji će se koristiti ovi podaci (Makkonen, 2007).⁹

U izvesnom smislu moglo bi se reći da je prvi korak u efikasnoj borbi protiv segregacije i diskriminacije dece i mladih iz romske zajednice da se za sve relevantne indikatore, kojima se prati obrazovni sistem u Srbiji, obezbede kom-

7 Škobla, D., Leončikas, T. & Štěpánková, M. (2009). *Ethnicity as a statistical indicator for the monitoring of living conditions and discrimination Analytical report and recommendations for the Slovak Republic*. UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States: Bratislava.

8 Preporuka za opštu politiku br. 11 Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI General Policy Recommendation No. 11) (usvojena 29. jula 2007. godine). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n11/e-RPG%2011%20-%20A4.pdf.

9 Makkonen, T. (2007): *Measuring Discrimination. Data Collection and EU Equality Law*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=1982&langId=en>.

parativni podaci i za decu i mlade iz romske zajednice. Drugim rečima, *treba segregirati podatke da bi se efikasnije borili protiv segregacije dece u obrazovnom sistemu.*

Dakle, na osnovu svega što je navedeno može se videti da je prikupljanje etničkih podataka od velike važnosti za politiku socijalne kohezije, koja predstavlja jedan od prioriteta EU, i da se ono otvoreno zagovara od strane relevantnih evropskih institucija. Ipak, ova preporuka je uvek praćena i posebnom napomenom da način prikupljanja, čuvanja i korišćenja ovih podataka treba da bude pažljivo regulisano da bi se izbegle zloupotrebe.

Prepreke u prikupljanju podataka o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice u Srbiji

Dekada inkluzije Roma je započeta 2005. godine i Srbija je uzela aktivno učešće od samog početka, pa je tako bila i predsedavajuća država u periodu od jula 2008. do juna 2009. godine. Međutim, kao što se može videti na osnovu dela izveštaja koji analizira raspoložive podatke o nekim osnovnim obrazovnim indikatorima situacija s podacima je, čini se, veoma daleko od onoga što bi trebalo da bude. Ni nakon četiri godine od iniciranja Dekade još uvek nedostaju brojni podaci, ne postoji sistematsko praćenje, niti se podaci kojima se raspolaže mogu tretirati kao pouzdani.

Jedan od razloga za održavanje radionica na lokalnom, pokrajinskom i nacionalnom nivou je bio da se identifikuju prepreke i problemi koji objašnjavaju zašto ne postoje adekvatni podaci o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice u Srbiji. U ovom delu izveštaja analiziraće se najvažniji razlozi i prepreke za koje treba pronaći odgovarajuća rešenja što pre. U suprotnom bi moglo da se desi da u Srbiji da bi se izbeglo da, kako je to primetio jedan učesnik na 15. sastanku Međunarodnog upravnog odbora Dekade,¹⁰ monitoring sprovođenja Dekade započne kada se Dekada završi 2015. godine.

U ovom delu izveštaja razmotrićemo sledeće prepreke za obezbeđivanje podataka o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice:

- Deca iz romske zajednice i njihovi roditelji izbegavaju da se izjasne kao pripadnici romske zajednice;
- Pripadnici romske zajednice nisu dovoljno informisani o tome ko i zašto prikuplja podatke, niti kako će podaci biti korišćeni;
- Prikupljanje podataka se vrši bez neophodnog prilagođavanja procedure i od strane osoba koje nisu adekvatno pripremljene;
- Nedostatak ličnih dokumenata;

10 15. sastanak Međunarodnog upravnog odbora Dekade inkluzije Roma 2005–2015. održan je u Beogradu 17–18. februara 2009. godine.

- Procena etničkog identiteta vrše druge osobe na osnovu nedovoljno pouzdanih kriterijuma;
- Nezainteresovanost države da poseduje podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice;
- Kada neke institucije i prikupljaju podatke to se radi na *ad hoc* osnovi, svako na svoj način zbog čega ti podaci postaju neupotrebljivi;
- Škole i druge institucije (na primer, služba za stručno pedagoški nadzor) ne koriste dovoljno čak ni postojeće podatke u svom radu kao da se ne prepoznaje važnost i značaj podataka za njihov rad;
- Nema dovoljno kontinuiteta u prikupljanju podataka.

Deca iz romske zajednice i njihovi roditelji izbegavaju da se izjasne kao pripadnici romske zajednice

Jedna od najvažnijih prepreka za prikupljanje podataka o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice u Srbiji jeste da jedan broj dece i mladih i njihovi roditelji izbegavaju da otvoreno izraze svoju pripadnost romskoj zajednici. Izbegavanje da se otvoreno izrazi etnički identitet kod pripadnika romske zajednice može da bude iz različitih razloga. Ipak, jedan od najvažnijih razloga jeste da su pripadnici romske zajednice izloženi dugotrajnoj diskriminaciji i marginalizaciji u Srbiji koji su praćeni raširenim negativnim stereotipima o romskoj zajednici. U takvim okolnostima pripadnici romske zajednice, ne žele da otvoreno izraze svoju etničku pripadnost ili teže da se deklariraju kao pripadnici zajednice koja je većinski prisutna u njihovom okruženju jer na taj način izbegavaju eventualne probleme. Na paradoksalan način, moglo bi se reći da će najbolji indikator, da je romska zajednica postala integrisana u većinsko društvo i da je ostvaren cilj da romska zajednica u Srbiji bude ravnopravna, biti upravo činjenica da pripadnici romske zajednice slobodno i bez straha izražavaju svoje osećanje da pripadaju romskoj zajednici.

Pripadnici romske zajednice nisu dovoljno informisani o tome ko i zašto prikuplja podatke, niti kako će podaci biti korišćeni

S ovim je povezan i problem na koji su, takođe, ukazali učesnici radionica, a koji se odnosi na brigu koju pripadnici romske zajednice imaju u pogledu načina na koji će se koristiti podaci. Često se dešava da se pripadnicima romske zajednice ne daje objašnjenje o tome ko vrši prikupljanje podataka, zašto se podaci prikupljaju, kako će oni biti zaštićeni i kako će se koristiti u budućnosti. Pored toga, čak i kada se pruže neke osnovne informacije, na primer, na isti način kao pripadnicima većinske zajednice, to nije dovoljno kada su u pitanju pripadnici romske zajednice. Naime, oni su zbog svoje marginalizacije često isključeni iz dominantnih dešavanja u društvu zbog čega im treba dati detaljnije informacije nego drugim građanima. Na primer, prilikom popisa većina građana je informi-

sana o aktivnostima koje se sprovode u okviru popisa tako da, kada ih posete popisivači, oni već imaju neke informacije o popisu, upoznati su sa svrhom popisa, načinom na koji se sprovodi i drugim važnim aspektima. Međutim, kada su u pitanju pripadnici romske zajednice, posebno oni koji su najugroženiji, kao npr. oni koji žive u nelegalizovanim naseljima, oni neće imati nikave prethodne informacije, a njihova bojazan da informacije koje daju mogu da budu zloupotrebljene može biti veća nego kod ostalih građana. Slično se može desiti i kada škole prikupljaju neke podatke o učenicima.

Prikupljanje podataka se vrši bez neophodnog prilagođavanja procedure i od strane osoba koje nisu adekvatno pripremljene

Neki učesnici radionica su ukazali na činjenicu da je prikupljanje podataka o romskoj zajednici na terenu težak i delikatan rad koji zahteva puno vremena, strpljenja i sposobnosti da se na adekvatan način stupi u komunikaciju s romskom populacijom. Ne može neko da samo dođe u, na primer, nelegalizovano naselje u kojem većinski žive pripadnici romske zajednice, da uđe u nečiji dom i da samo postavi pitanja ispitanicima kao što je to učinio(la) puno puta pre toga s pripadnicima većinske populacije. Potrebno je da se osoba koja prikuplja podatke upozna sa životom zajednice u koju dolazi, da poštuje osobe koje žive u takvom naselju, da razume njihovu perspektivu, da prilagodi način komunikacije i proceduru tako da prikupljanje podataka bude proces u kojem postoji razumevanje i saradnja, a u nekim situacijama je potrebno da se upitnik prevede na romski jezik ili da se razgovor vodi na romskom jeziku. Sve to zahteva drugačije i dodatne pripreme i dodatno vreme za one koji će učestvovati u prikupljanju podataka. Iz različitih razloga to se ne dešava. Ovaj problem se najbolje ilustruje primerom kada predstavnici institucija koje su, u različitim prilikama, učestvovali u prikupljanju podataka u romskim naseljima kažu da njihovi anketari pri intervjuisanju rade isto kao i u drugim slučajevima i da nije odgovornost anketa-ra što takav pristup ne dovodi do kvalitetnih podataka.

Nedostatak ličnih dokumenata

Sledeća prepreka na koju su ukazali učesnici radionica se odnosi na činjenicu da nepoznat, ali značajan broj pripadnika romske zajednice nema matični broj i lična dokumenta. Ta činjenica otežava upis dece u školu i pohađanje škole iako je poslednjih godina u tom pogledu napravljen izvesni napredak jer je Ministarstvo prosvete prosledilo školama preporuku da se i deca bez matičnog broja upišu u škole, a da se problem nedostajuće dokumentacije rešava naknadno. U tom kontekstu navedeno je da učenici bez matičnog broja nisu mogli da se registruju u Elektronskoj bazi Ministarstva prosvete mada je naknadno rešeno uvođenjem fiktivnog matičnog broja za ove učenike.

Procenu etničkog identiteta vrše druge osobe na osnovu nedovoljno pouzdanih kriterijuma

Zbog svih teškoća koje su navedene ponekad se dešava da se procena nečije pripadnosti romskoj zajednici vrši od strane drugih osoba. U okviru radionica najčešće su navođeni primeri u kojima nastavnici ocenjuju da li je neki učenik pripadnik romske zajednice ili nije. Nekada nastavnici daju takve procene zato što su tako predvideli oni koji organizuju prikupljanje podataka, ali ima i slučajeva u kojima bi škola ili nastavnici trebali da prikupe podatke od učenika ili od roditelja učenika iz romske zajednice, ali se dešava da, umesto da razgovaraju s učenicima ili roditeljima, oni sami popune podatke u formularu. Kako su naveli učesnici radionica često se identifikacija pripadnosti romskoj zajednici vrši na osnovu prezimena ili mesta gde neko živi, a to po njima nisu pouzdani kriterijumi. Iz tog razloga se često dobijaju neusaglašeni podaci.

Nezainteresovanost države da poseduje podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice

Kao jedan od razloga za postojeće stanje učesnici radionica su naveli i nedovoljnu brigu države i državnih organa kada je u pitanju romska zajednica. Naime, oni smatraju da bi državne institucije mogle da pronađu rešenje za mnoge probleme koji su povezani s prikupljanjem podataka ako bi im zaista stalo da imaju podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice. Treba imati u vidu da se ovde radi o subjektivnoj proceni učesnika radionica koji ne mora nužno da korespondira sa stvarnom situacijom zainteresovanosti državnih organa da obezbede odgovarajuće podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice. Ipak, čak i ako bi se pokazalo da ovakva procena učesnika ne odgovara realnosti, ona bi ipak ukazivala da državne institucije nisu uspele da uvere sve zainteresovane grupe u svoju spremnost da se ovi podaci obezbede.

Neujednačene metodologije prikupljanja podatka

U nekim situacijama, podaci koji se prikupljaju od strane različitih ustanova ostaju samo u tim ustanovama usled čega se dešava da u obrazovnom sistemu neki podaci mogu postojati, ali da oni nisu dostupni, niti umreženi s drugim podacima. Neki učesnici radionica su to označili kao uspostavljanje „monopola“ nad informacijama. U vezi s tim je i problem nedovoljne koordinacije između različitih ustanova koje prikupljaju podatke, pa se dešava da njihovi podaci nisu uporedljivi, niti se mogu integrisati u jedinstvenu bazu podataka. Svaka organizacija koja prikuplja podatke radi to na svoj način (centar za socijalni rad, dom zdravlja, škole) zbog toga što te aktivnosti nisu

ni standardizovane (na primer, ne postoje dogovoreni formulari za prikupljanje podataka) niti koordinisane. Dakle, iako je uložen određen napor da se neki podaci obezbede oni ostaju izolovani, nedostupni ili se ne koriste na odgovarajući način. Na primer, kako su naveli učesnici radionica na lokalnom nivou, nekada centri za socijalni rad imaju podatke o deci iz romskih zajednica koja nisu obuhvaćena obrazovnim sistemom, ali pošto ne postoji odgovarajuća komunikacija sa školom ti podaci ostaju nedostupni školama, niti se ti podaci integrišu u neku nacionalnu bazu na osnovu koje bi bilo moguće pratiti u kojoj meri obrazovni sistem u Srbiji uspeva da obuhvati svu decu iz romske zajednice.

Nema dovoljno kontinuiteta u prikupljanju podataka

Učesnici u radionicama su ukazali i na problem nedostatka kontinuiteta u prikupljanju podataka. Naime, čak i kada se prikupljaju podaci oni nisu deo nekog šireg plana o tome kako će se u dužem vremenskom periodu obezbediti uporedivi podaci. Zbog toga nije moguće pratiti promene jer se ne mogu uporediti podaci iz različitih vremenskih perioda.

Kako prikupljati podatke o pripadnosti romskoj etničkoj zajednici?

U prethodnom odeljku navedene su brojne teškoće i prepreke koje objašnjavaju zašto ne postoje dovoljno dobri podaci o etničkom identitetu pripadnika romske zajednice. Ako podatak o etničkoj pripadnosti nije obezbeđen ili ako se prikuplja, ali se to ne čini na način koji će osigurati validnost tog podatka onda će i komparativni podaci o obrazovnim indikatorima biti problematični. Svrha radionica je bila da se identifikuju ovi razlozi i teškoće, ali ipak najvažnija svrha ovih razgovora je bila i da se, kroz diskusiju različitih učesnika, formulišu određene preporuke kako ove teškoće mogu da se prevaziđu.

Pre nego što predstavimo preporuke koje su formulisane u okviru radionica, treba da se vratimo ponovo na evropski okvir. Na nivou EU već postoje određene preporuke i direktive koje se odnose na prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti. Kao zemlja koja ima za cilj da se uključi u EU Srbija ima potrebu da uskladi svoju regulativu i praksu s onom koja postoji na nivou EU. Iz tog razloga, prilikom budućeg donošenja odluka i preporuka o načinu na koji će se prikupljati podaci o pripadnosti romskoj etničkoj zajednici treba imati u vidu evropski okvir.

Evropske preporuke

U Vodiču za prikupljanje etničkih podataka koji je formulisala Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije su na dobar i sažet način (u šest tačaka) formulisane najvažnije preporuke:¹¹

- 14. Postojeći standardi Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije u oblasti prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti (princip poverljivosti, saglasnosti obaveštenog lica i dobrovoljnog samoizjašnjavanja) bi trebalo da posluže kao osnov za razvoj odgovarajućih zaštitnih mera u oblasti prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti.
- 15. (...) Pri prikupljanju podataka o etničkoj pripadnosti, princip poverljivosti, zajamčen nacionalnim i međunarodnim normama o zaštiti podataka, bi trebalo poštovati u svim okolnostima. Posebnu pažnju bi takođe trebalo posvetiti principu srazmernosti koji podrazumeva da podaci budu relevantni i prikladni, te da ne budu prekomerni. Štaviše, lični podaci bi trebalo da budu adekvatno zaštićeni, te da se ne objavljuju na način koji bi mogao dovesti do obelodanjivanja identiteta datog pojedinca.
- 17. Svrha prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti bi uvek trebalo da bude jasna od samog početka. Prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti bi trebalo da služi postizanju legitimnog cilja. Pri osmišljavanju sistema za prikupljanje podataka, svrha bi trebalo da posluži kao smernica, a samo podatke striktno neophodne za ovu svrhu bi trebalo prikupiti.
- 18. Od velike je važnosti uzeti u obzir stav manjina i lokalnih zajednica kada se osmišljavaju sistemi prikupljanja podataka. O svrsi prikupljanja podataka se mora raspravljati sa ciljnim grupama i one moraju dati svoju saglasnost. U isto vreme, ovim grupama bi trebalo ukazati na koristi od prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti. Civilno društvo i samonikle organizacije treba da odigraju veoma važnu ulogu u tom pogledu.
- 19. Konačno, vladama i široj javnosti bi trebalo ukazati na korisnost prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti radi obezbeđivanja jednakosti šansi za sve i borbe protiv diskriminacije. (...) Pri tome, otpor izvesnih grupa suprotstavljenih prikupljanju podataka o etničkoj pripadnosti se mora očekivati. Ovaj otpor je sam po sebi legitiman i razumljiv, te se prema njemu treba odnositi shodno tome.
- 20. Ne postoji jedinstveno rešenje koje bi odgovaralo svima za razvoj sistema za prikupljanja podataka o etničkoj pripadnosti. Takvi sistemi za prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti moraju se osmisлити u skla-

11 Council of Europe and European Commission against Racism and Intolerance-ECRI (2005). *Guidelines for dealing with issues related to ethnic data collection in ECRI's work*. (Vodič je formulisao na 38. plenarnom sastanku ECRI održanom u Starzburu 13–16 decembra 2005. godine, a usvojen na sastanku zamenika Ministara Saveta Evrope – odluka CM(2006)9 od 13. januara 2006. godine.)

du sa specifičnim istorijskim, demografskim i društvenim kontekstom u svakoj zemlji. Međutim, postojeće zaštitne mere za sprečavanje zloupotrebe podataka o etničkoj pripadnosti moraju obezbediti isti nivo zaštite u svim državama članicama Saveta Evrope.

Kao što se može videti, navedeni principi i preporuke eksplicitno podržavaju da se podaci o etničkoj pripadnosti prikupljaju na osnovu samoizjašnjavanja osobe. Ovo je važno naglasiti zato što su neki od učesnika na radionicama navodili primere u kojima su podaci o etničkoj pripadnosti prikupljeni tako što je neka druga osoba procenjivala da li neka osoba pripada romskoj etničkoj zajednici. Na osnovu gore navedenih principa i preporuka može se zaključiti da takva praksa nije u skladu s praksom koja se promovise i zagovara od strane evropskih institucija. Pored toga, treba podsetiti da je praksa u kojoj neko drugi procenjuje etnički identitet osobe povezana sa nizom problema koji su opisani u prethodnom delu (na primer, procena se vrši na osnovu kriterijuma koji nisu validni niti pouzdani).

Međutim videli smo da je u postojećoj praksi i samoidentifikacija povezana sa brojnim teškoćama zbog kojih postoji velika verovatnoća da neki pripadnici romske zajednice neće, zbog diskriminacije i negativnih stereotipa, otvoreno izraziti svoju etničku pripadnost. Ipak, ne samo preporuke koje su gore navedene, već i preporuke drugih relevantnih tela i organizacija, su sasvim eksplicitne u tom pogledu: etnička pripadnost je neotuđivo pravo pojedinca i samo on ili ona imaju pravo da izraze ili da ne izraze sopstveni identitet – na primer, UN Svetska konferencija protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i sa njima povezane netolerancije i Akcioni plan usvojen na ovoj konferenciji koja je održana 2000. godine¹² i Preporuke za popis 2010. koje su objavljene od strane UN Ekonomske komisije za Evropu.¹³ Tako preporuka za popis 2010. godine broj 415 navodi sledeće:

„Etničko-kulturne odlike, uopšte uzev, imaju subjektivnu dimenziju; one mogu biti politički osetljivo pitanje, a populacione grupe su često male. Slobodno i otvoreno izjašnjavanje ispitanika u popisu je, stoga, od suštinske važnosti. Pripadnici izvesnih manjinskih grupa mogu pogotovo biti ranjivi u pogledu diskriminacije zasnovane na etničkoj ili verskoj pripadnosti. Posebna briga, stoga, može biti nužna u postupcima sprovođenja popisa i njegovim ishodima vezanim za etničku grupu i veroispovest kako bi se pokazalo ispitanicima u popisu da se primenju-

12 UN World Conference against Racism, *Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance* (Durban, 31.8–7.11.2001) <http://www.un.org/WCAR/coverage.htm>.

13 United Nations Economic Commission for Europe – UNECE i EUROSTAT (2006). *Conference of European Statisticians Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing* (United Nations publication ECE/CES/STAT/NONE/2006/4). New York and Geneva: United Nations.

<http://www.unece.org/stats/documents/ece/ces/ge.41/2006/zip.1.e.pdf>.

ju prikladne mere zaštite podataka i kontrole njihovog obelodanjivanja“. (UNECE & EUROSTAT, str. 95)

Dakle, samoizjašnjavanje etničke pripadnosti treba da bude usvojeno kao princip prilikom svih budućih aktivnosti na prikupljanju podataka o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice. Važno je navesti da je ista preporuka formulisana i od strane učesnika na radionicama koje su održane na lokalnom, pokrajinskom i nacionalnom nivou. Na tome su posebno insistirali predstavnici romskih NVO i predstavnici romske zajednice u Srbiji.

Pored toga, relevantne evropske organizacije i dokumenti naglašavaju da prilikom samoidentifikacije samoizjašnjavanje treba da bude praćeno zaštitom ličnih podataka. U EU Povelji fundamentalnih prava u članu 8 se navodi da „svako ima pravo na zaštitu ličnih podataka koji se odnose na njega odnosno nju“. ¹⁴ Pored toga, zaštita ličnih podataka je regulisana i od strane niza EU direktiva – na primer, Direktiva 95/46/EC obavezuje države članice da regulišu način na koji se štite i na koji mogu da se koriste lični podaci. ¹⁵

Ovde je važno da se definiše šta se smatra privatnim, ličnim podatkom. Prema gore navedenoj Direktivi (član 2), lični podaci su „bilo koji podaci koje se odnose na fizičko lice („predmet podataka“) koje je identifikovano ili čiji se identitet može utvrditi; lice čiji se identitet može utvrditi je ono lice koje se neposredno ili posredno može identifikovati, pogotovo putem jedinstvenog matičnog broja ili jednog ili više činilaca koji su specifični za njegov fizički, mentalni, ekonomski, kulturni ili društveni identitet“. Dakle, prilikom prikupljanja podataka treba posebnu zaštitu obezbediti za podatke, na primer, o etničkoj pripadnosti određene osobe tako da niko ko nije ovlašćen ne može da pristupi tom podatku i da se ne koristi na način koji nije predviđen pravnim propisima. Moglo bi se reći da lični podaci imaju tretman „privatnog vlasništva“ koje je osoba poverila ovlašćenoj instituciji na čuvanje i korišćenje u skladu sa zakonskom regulativom.

U vezi s tim treba naglasiti da se sažimanje podataka (aggregation of data) radi praćenje, na primer, jaza u pogledu obuhvata dece iz romske zajednice obaveznim obrazovanjem u odnosu na obuhvat za celu populaciju učenika ne narušava ničija privatnost jer taj podatak nije lični podatak. Drugim rečima, načelo zaštite ličnih podataka, kao što je podatak o tome na koji način se osoba izjasnila u pogledu etničke pripadnosti, ne sprečava da se prikupljaju podaci u cilju praćenja diskriminacija pojedinih etničkih grupa u okviru obrazovnog sistema. To je važno naglasiti jer se ponekad može čuti da etnički podaci ne mogu da se prikupljaju jer niko ne sme da pita drugu osobu kako se oseća u pogledu etničke pripadnosti. Kao što se može videti te dve stvari nisu međusobno nužno pove-

14 *Službeni glasnik evropskih zajednica (Official Journal of the European Communities)* (2000). Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (Charter of Fundamental Rights of the European Union) (2000/C 364/01). http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

15 Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council od 24. oktobra 1995. godine.

zane. Ako se podatak o etničkoj pripadnosti osobe prikuplja anonimno onda se taj podatak ne može povezati sa nekom konkretnom osobom pa i ne spada u lični podatak. S druge strane, ako se podatak o etničkoj pripadnosti ne prikuplja anonimno onda bi to bio lični podatak i kao takav mora da bude zaštićen i korišćen u skladu s pravnim propisima. Ipak, ni u tom slučaju nije problem ako se, na osnovu ličnih podataka o etničkoj pripadnosti, izradi komparativni pregled kakav je odnos između različitih etničkih zajednica i određenog indikatora (npr. obuhvat učenika obaveznim obrazovanjem).

U preporukama iz ECRI vodiča koje su navedene u paragrafima 17 i 18 ukazuje se na potrebu da svrha prikupljanja podataka treba da bude jasna, da se prikupljaju samo podaci koji su neophodni za ostvarenje datog cilja. Međutim, u ovim preporukama se naglašava da nije dovoljno da oni koji su planirali i realizuju prikupljanje podataka imaju legitiman cilj. Svrha prikupljanja podataka treba da bude usaglašena i s onima od kojih će se podaci tražiti što je, kako se navodi, posebno važno kada su u pitanju manjinske grupe. U situaciji u kojoj se nalazi romska zajednica u Srbiji jedan od problema koji su naveli učesnici radionica leži upravo u nepoštovanju ove preporuke – prema njima Romi često nisu upoznati sa svrhom prikupljanja podataka niti imaju priliku da budu uključeni u dogovaranje u vezi sa prikupljanjem podataka. Dakle, romska zajednica i njihovi predstavnici treba da budu konsultovani pre prikupljanja podataka, da oni budu obavješteni o svrsi i o načinu na koji će podaci biti zaštićeni (ako se radi o ličnim podacima) i kako će biti korišćeni. U vezi sa korišćenjem podataka treba uočiti da se u ECRI vodiču stavlja poseban naglasak na potrebu da se predstavnicima manjinskih zajednica objasni kako će planirana upotreba podataka doprineti da se unapredi njihov položaj.

Uz sve to ECRI vodič naglašava potrebu da države ili odgovarajuće institucije rade na podizanju svesti i kod većinske populacije o potrebi da se prikupljaju podaci o etničkoj pripadnosti, kako bi se na taj način pratilo u kojoj meri se napredovalo prema društvu u kojem svi građani imaju jednaka prava i u kojem ni jedna zajednica nije diskriminisana.

Konačno, u tački 20 se naglašava da ne postoji jedan model koji zadovoljava navedene principe i preporuke. Svaka država treba da organizuje način prikupljanja podataka koji odgovara specifičnim okolnostima (istorijskim, socijalnim, političkim, ekonomskim itd.), ali taj način treba da poštuje gore navedene principe.

Preporuke s radionica

U suštini preporuke koje su formulisali učesnici radionica se u potpunosti poklapaju s preporukama koje se mogu pronaći u evropskim dokumentima. Učesnici u radionicama su, takođe, naglasili potrebu da se podaci o pripadnosti romskoj zajednici prikupljaju na osnovu samoidentifikacije, da se stvore odgo-

varajući uslovi kako bi pripadnici romske manjine mogli slobodno i bez straha da izraze svoju etničku pripadnost, da se pripadnicima romske zajednice i pojedincima objasni koja je svrha prikupljanja podataka, da podaci budu zaštićeni i da se spreči njihova zloupotreba. Ipak, preporuke koje su formulisali učesnici radionica su bile konkretnije i više usklađene s uslovima u kojima se nalazi romska zajednica u Srbiji i s problemima i teškoćama o kojima smo govorili u prethodnom odeljku.

Jedna od ključnih preporuka u tom smislu jeste da je neophodno da se u aktivnosti prikupljanja podataka uključe predstavnici romske zajednice. Ako se prikupljanje vrši u romskom naselju onda treba uvek da bude neko ko poznaje tu zajednicu i ljude koji žive u naselju. Ako se podaci prikupljaju u školi onda je potrebno da se uključe predstavnici romske zajednice ili romskih NVO koji će pomoći roditeljima i deci da razumeju zašto se prikupljaju dati podaci, da ih ohrabre da slobodno izraze svoju pripadnost romskoj zajednici i da razumeju na koji način ti podaci mogu da budu i njima od koristi. U tom kontekstu, veliki broj učesnika u radionicama je posebno naglasio da asistenti u nastavi (učesnici su ih često označavali kao „romski asistenti“) mogu da budu veoma korisni saradnici. Oni odlično poznaju decu i njihove porodice, a njihovo prisustvo pozitivno utiče na sigurnost dece iz romske zajednice i njihovu spremnost da se izjasne kao Romi. Istovremeno oni su i deo škole tako da oni mogu na najbolji način da doprinesu da se ostvari potreban nivo razumevanja i saradnje između onih koji vrše prikupljanje podataka i romske zajednice. Posebno je ilustrativan primer koji su naveli učesnici jedne radionice kako se verovalo da je u jednoj školi relativno mali broj učenika na osnovu činjenice da je mali broj učenika pohađao fakultativne aktivnosti koje su se odnosile na romsku kulturu i identitet. Međutim, kada je u školi počeo da radi asistent u nastavi iz romske zajednice veći broj dece se prijavio i izjasnio kao deo romske zajednice.

Učesnici na radionicama su, takođe, stavili naglasak na potrebu da se država i državne institucije više angažuju u afirmisanju romskog identiteta i kulture kako bi se kompenzovao negativan uticaj raširenih stereotipa koji prikazuju Rome i romsku zajednicu na negativan način. Pored toga, treba omogućiti deci i mladima iz romske zajednice da se upoznaju sa svojom kulturom i identitetom tako što će imati priliku da pohađaju fakultativno predmet „Romski jezik i kultura“. To bi, po njihovom mišljenju, stvorilo uslove da deca i mladi razviju osećanje ponosa što pripadaju romskoj zajednici zbog čega će biti spremniji da izraze svoju etničku pripadnost.

Jedna od važnih preporuka koja je došla od strane učesnika radionice ticala se neophodnosti da se prikupljeni podaci zaštite, tj. da se onemogući njihova zloupotreba, ali da se oni učine dostupnim svim zainteresovanim stranama. Drugim rečima, treba zaštititi podatke na individualnom, ličnom nivou, ali zato treba učiniti dostupnim agregirane podatke koji pokazuju u kojoj meri su obra-

zovni sistem i škole uspeli da obezbede isti kvalitet obrazovanja za decu i mlade iz romske zajednice, kao i za ostale učenike. Potrebno je da se određenim pravilnicima reguliše zaštita, korišćenje, ali da se agregirani podaci učine dostupnim svima. To je posebno važno jer postojeće iskustvo govori da se podaci, čak i kada postoje, kriju, da do njih ne može da se dođe ili se postavljaju različite administrativne barijere kako bi se praktično sprečilo dolaženje do podataka.

INDIKATORI ZA PRAĆENJE EFEKATA JEDNAKE DOSTUPNOSTI KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME U SRBIJI

Na osnovu diskusija koje su se mogle čuti u radionicama koje smo organizovali u okviru ovog projekta, možemo da zaključimo da ključni akteri i organizacije nemaju dileme oko potrebe da se osigura sistematsko praćenje realizacije ciljeva Dekade u Srbiji. Ipak, postoji slaganje da postoje dve ključne prepreke koje stoje na putu ka uspostavljanju delotvornog, efikasnog i pouzdanog sistema za praćenje realizacije ciljeva Dekade u oblasti obrazovanja u Srbiji. Prva prepreka se odnosi na činjenicu da postoje značajne teškoće u obezbeđivanju validnih i pouzdanih informacija i o tom problemu je već bilo reči. Druga prepreka je da ne postoji usaglašeni skup indikatora preko kojih bi se pratila realizacija Dekade i ovim pitanjem ćemo se baviti u ovom delu izveštaja.

Treba reći da ni jedan od ova dva problema nije specifičan samo za Srbiju. Radi se o problemima s kojima se suočavaju i ostale zemlje koje su uključene u Dekadu. Iz tog razloga, tokom predsedavanja Srbije Dekadom, jedna od prioritetnih tema je bila uspostavljanje sistema za praćenje ostvarivanja ciljeva Dekade, a u okviru te teme održano je više konsultativnih sastanaka i radionica na kojima je razmatrano pitanje koji skup indikatora bi trebalo uključiti u proces monitoringa.

Jedna od važnih tema za diskusiju na radionicama se odnosila na skup indikatora koji bi bio relevantan za praćenje efekata sprovođenja Jedinственог акционог плана за унапређење образовања Рома, односно за остваривање једнаке доступности квалитетног образовања за Рома. Да би се подржала дискусија о индикаторима припремљена је листа индикатора на основу прегледа различитих извештаја који су објављени у претходном периоду укључујући и претходни EUMAP извештај. У оквиру дела радница који се односио на индикаторе, учесници су имали три задатка: (a) да процене да ли су сви наведени индикатори релевантни и да ли би их требало укључити у систем праћења Dekade у Србији, (b) да процене да ли су индикатори формулисани на адекватан начин и да предложе алтернативне формулације, и (c) да процене да ли неки релевантни индикатори нису укључени на предложеној листи и да предложе њихово укључивање.

Ovaj deo izveštaja razmatraće ova tri zadatka. Prvo će se prikazati lista predloženih indikatora, zatim, kako su učesnici procenili njihovu relevantnost i način na koji su formulisani, a na kraju će se prikazati dodatni indikatori koji su predloženi od strane učesnika radionica.

Pre nego što pređemo na analizu indikatora treba reći da je značajan deo učesnika radionica u svojim diskusijama o indikatorima ukazivao na problem postojanja podataka. Oni su izrazili zabrinutost da je teško davati sugestije o indika-

torima u situaciji u kojoj ne postoje ni elementarni podaci o obrazovanju pripadnika romske zajednice (vidi više o problemima s podacima u drugom delu ovog izveštaja). Ipak, postignuta je saglasnost da ima smisla definisati skup relevantnih indikatora čak i ako za neke od njih u ovom trenutku ne postoje nikakvi podaci. Osnovni razlog za takav pristup je da se na taj način šalje poruka institucijama, koje su odgovorne za obezbeđivanje podataka, o podacima koje treba obezbediti da bi bilo moguće praćenje Dekade.

Radna verzija indikatora za praćenje Dekade u Srbiji

U okviru tabele 1 prikazan je spisak indikatora koji je bio predložen učesnicima radionica. Prvo će se objasniti razlozi da se predlože navedeni indikatori, a zatim će biti razmotreno kako su učesnici radionica ocenili relevantnost predloženih indikatora.

Tabela 1. Pregled indikatora koji su bili diskutovani u okviru radionica

Domen	Indikator
Opšta populacija dece (popis 2002)	Ukupan broj dece (mlađi od 3 god.)
	Ukupan broj dece (3–6 god.)
	Ukupan broj dece (6 god.)
	Ukupan broj dece (7–10 god.)
	Ukupan broj dece (11–14 god.)
	Ukupan broj dece (15–18 god.)
Populacija romske dece (zvanični podaci)	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (mlađi od 3 god.)
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (3–6 god.)
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (6 god.)
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (7–10 god.)
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (11–14 god.)
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (15–18 god.)
Populacija romske dece (na osnovu nezvanične procene da u Srbiji živi 350.000 Roma)	Broj dece romske nacionalnosti (mlađi od 3 god.)
	Broj dece romske nacionalnosti (3–6 god.)
	Broj dece romske nacionalnosti (6 god.)
	Broj dece romske nacionalnosti (7–10 god.)
	Broj dece romske nacionalnosti (11–14 god.)
	Broj dece romske nacionalnosti (15–18 god.)

Domen	Indikator
Obuhvat predškolskim obrazovanjem	Obuhvat dece 0–3 godine starosti
	Obuhvat dece romske nacionalnosti starosti 0–3 godine
	Obuhvat dece 3–5 godina starosti
	Obuhvat dece romske nacionalnosti starosti 3–5 godine
	Obuhvat dece obaveznim predškolskim programom
	Obuhvat dece romske nacionalnosti obaveznim predškolskim programom
Ukupna populacija učenika u redovnim osnovnim školama	Ukupan broj učenika (I raz.)
	Ukupan broj učenika (II raz.)
	Ukupan broj učenika (III raz.)
	Ukupan broj učenika (IV raz.)
	Ukupan broj učenika (V raz.)
	Ukupan broj učenika (VI raz.)
	Ukupan broj učenika (VII raz.)
	Ukupan broj učenika (VIII raz.)
	Ukupan broj učenika (I–VIII raz.)
Ukupna populacija romskih učenika u redovnim osnovnim školama	Broj učenika romske nacionalnosti (I raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (II raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (III raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (IV raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (V raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (VI raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (VII raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (VIII raz.)
	Broj učenika romske nacionalnosti (I–VIII raz.)

Domen	Indikator
Napredovanje u okviru obaveznog obrazovanja	Broj i procenat učenika koji upisuju V razred
	Broj i procenat romskih učenika koji na vreme upisuju V razred
	Broj i procenat romskih učenika koji kasnije upisuju V razred
	Broj i procenat učenika koji su završili osnovnu školu
	Broj i procenat romskih učenika koji na vreme završava osnovnu školu
	Broj i procenat romskih učenika koji kasnije završavaju osnovnu školu
	Procenat učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju (drop out)
	Procenat romskih učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju (drop out)
Segregisano obavezno obrazovanje	Procenat romskih učenika koji uče u „romskim školama“ (redovne osnovne škole koje u svom sastavu imaju više od 50% učenika romske nacionalnosti)
	Broj romskih učenika koji su iz „romskih“ prebačeni u etnički mešovite redovne škole
Obuhvat učenika specijalnim školama, specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola)	Ukupno učenika u specijalnim školama
	Ukupan broj romskih učenika u specijalnim školama
	Broj romskih učenika koji su prebačeni iz specijalnih u redovne škole
	Ukupno učenika u specijalnim odeljenjima u okviru redovnih škola
	Ukupno romskih učenika u specijalnim odeljenjima u okviru redovnih škola
Obuhvat učenika školama za obrazovanje odraslih	Ukupno učenika starijih od 15 godina
	Ukupno romskih učenika starijih od 15 godina
	Ukupno učenika mlađih od 15 godina
	Ukupno romskih učenika mlađih od 15 godina

Domen	Indikator
Obuhvat učenika (srednje obrazovanje)	Procenat mladih koji su upisani u srednje škole
	Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje škole
	Procenat mladih koji su upisani u gimnazijski program
	Procenat mladih Roma koji su upisani u gimnazijski program
	Procenat mladih koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (4-godišnji program)
	Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (4-godišnji program)
	Procenat mladih koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (3-godišnji program)
	Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (3-godišnji program)
Napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja	Broj i procenat učenika koji su završili srednju školu
	Broj i procenat romskih učenika koji na vreme završava srednju školu
	Broj i procenat romskih učenika koji kasnije završavaju srednju školu
	Procenat učenika koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju (drop out)
	Procenat romskih učenika koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju (drop out)
Obrazovna postignuća	Procenat romskih učenika koji su završili VIII raz. i koji su izašli na kvalifikacioni ispit
	Prosečno postignuće romskih učenika na kvalifikacionom ispitu (matematika i srpski jezik)
Podrška razvoju kulturnog identiteta	Broj i procenat romske dece koja uče romski jezik i kulturu fakultativno (osnovna škola)
Diskriminacija	Procenat romskih učenika u obaveznom obrazovanju koji su bili žrtve nekog oblika zlostavljanja ili diskriminacije na nacionalnoj osnovi od strane učenika ili nastavnika

Domen	Indikator
Podrška obrazovanju Roma	Broj učenika romske nacionalnosti koji primaju stipendije za srednje obrazovanje
	Broj učenika romske nacionalnosti koji su putem afirmativnih mera upisani u srednje škole
	Broj učenika romske nacionalnosti koji su smešteni u učeničke domove
	Broj učenika romske nacionalnosti u osnovnim školama koji su dobili besplatne udžbenike

Populacija dece i mladih u relevantnim uzrasnim grupama

Prva tri domena se odnose na veličinu opšte populacije dece i mladih i populacije dece i mladih iz romske zajednice. Ovi podaci su neophodni za planiranje politika i mera koje treba da obezbede punu integraciju dece i mladih iz romske zajednice u obrazovni sistem Srbije.

Pošto se politike i mere u okviru obrazovnog sistema razlikuju za decu različitog uzrasta, predloženo je da se posebno prati veličina populacije u određenim uzrasnim grupama. Tako deca na uzrastu do 3 godine čine jednu grupu, jer se radi o deci koja su potencijalni korisnici jaslica ili koji mogu biti korisnici politika i mera u domenu pružanja podrške porodicama i roditeljima u podsticanju ranog razvoja dece. Deca na ovom najmlađem uzrastu su do sada bili u maloj meri uključeni u neki sistem društvene brige o deci i to se uglavnom tretiralo kao pružanje podrške porodicama u kojima su oba roditelja zaposlena. Ipak, poslednjih godina sve se više prepoznaje važnost ovog najranijeg perioda razvoja za budući razvoj i može se očekivati da će neke buduće politike u domenu razvoja ljudskog kapitala u Srbiji sve više posvećivati pažnju deci na ovom najmlađem uzrastu.

Druga uzrasna grupa koju treba pratiti odnosi se na decu starosti od 3 do 6 godina. Deca ovog uzrasta su potencijalni korisnici sistema predškolskog obrazovanja koji ne spada u obavezno obrazovanje, ali koji se, kao i u slučaju dece mlađe od tri godine, sve više prepoznaje kao važan iz perspektive politike razvoja ljudskog kapitala. Pored toga, Srbija spada u zemlje u kojima je obuhvat dece predškolskim programima i ustanovama značajno niži nego u drugim zemljama EU, pa se može očekivati da će se u budućem periodu više pažnje posvećivati deci ovog uzrasta.

Dva prethodna uzrasta su posebno važna iz perspektive dece iz romske zajednice. Pošto se veliki broj porodica iz romske zajednice nalazi ispod „granice siromaštva“ to znači da deca iz romske zajednice, kao i druga deca koja žive ispod linije siromaštva, spadaju u decu koja imaju najveće potrebe za posebnom brigom i podrškom u periodu razvoja koji prethodi polasku u školu. Ne treba posebno naglašavati da je jedna od važnih teškoća prilikom integracije dece iz

romske zajednice u obavezno obrazovanje upravo činjenica da oni nisu imali jednake šanse tokom predškolskog razvoja kao i druga deca. Da bi se na dugotrajan način rešio ovaj problem potrebno je da se obezbedi posebna briga i podrška tokom predškolskog razvoja za svu decu koja žive ispod linije siromaštva u kojoj će se naći i veliki broj dece iz romske zajednice.

Treća uzrasna grupa za koju je potrebno da se obezbedi posebno praćenje su deca od 6 godina, tj. za populaciju dece koja bi trebalo da budu obuhvaćena obaveznim pripremnim predškolskim programom. S obzirom da se radi o obaveznom programu važno je da se stalno prati koliko dece u celokupnoj populaciji i posebno iz romske zajednice treba da bude uključeno u ovaj program. Slično važi i za naredne dve uzrasne grupe: deca uzrasta od 7–10 godina i deca i mladi uzrasta od 11–14 godina. Smatramo da treba posebno pratiti veličinu ove dve uzrasne grupe iz dva razloga: (a) ove dve uzrasne grupe se školuju u različitim uslovima (razredna nastava naspram predmetne nastave), i (b) posebno kada je reč o deci iz romske zajednice značajan problem jeste upravo prelazak iz nižih razreda u više razrede osnovnog obrazovanja.

Poslednja uzrasna grupa koju treba pratiti su mladi koji bi trebalo da budu uključeni u sistem srednjeg obrazovanja. Srednje obrazovanje ne spada u obavezno obrazovanje u Srbiji, ali treba imati u vidu da nakon obaveznog obrazovanja mlada osoba nema nikakvu kvalifikaciju. Iz tog razloga, ako je cilj Dekade da obezbedi da mlade osobe iz romske zajednice budu zapošljivi taj cilj će se teško ostvariti ukoliko se ne omogući da i oni, kao i većina mladih iz opšte populacije, nastave školovanje u okviru srednjeg obrazovanja.

Konačno, treba naglasiti da je predloženo da se za populaciju dece i mladih iz romske populacije posebno vode podaci (procene) na osnovu zvanične statistike i na osnovu nezvaničnih procena. U ovom trenutku postoji opšta saglasnost relevantnih aktera, uključujući tu i Vladu i državne institucije, da je veličina romske populacije koju daje zvanična statistika manja od stvarne. S druge strane, postoje različite nezvanične procene. Mi smo se, za potrebe ovog izveštaja, a na osnovu prethodnih analiza,¹⁶ opredelili da napravimo procenu veličine populacije dece iz romske zajednice na osnovu pretpostavke da u Srbiji živi oko 350.000 pripadnika romske zajednice.

Obuhvat dece i mladih predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem

U predloženom skupu indikatora značajan deo indikatora se odnosi na obuhvat dece i mladih iz romske populacije na različitim nivoima obrazovanja, od predškolskog do srednjeg obrazovanja. Tercijalno obrazovanje nije bilo uključeno u ovaj izveštaj i samo iz tog razloga indikatori koji se odnose na taj nivo obrazovanja nisu uključeni u predloženi skup indikatora.

16 OSI/EU Monitoring and Advocacy Program (2007). *Equal Access to Quality Education for Roma* (Volume 1). Budapest: Open Society Institut. Stojanović, J. & Bauca, A. (2007). *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji*. FOSI Srbija i Open Society Institut.

Prilikom praćenja obuhvata važno je da se obezbedi poređenje za decu i mlade iz romske populacije s obuhvatom koji postoji u okviru opšte populacije. Iz tog razloga svi indikatori su formulisani posebno za opštu populaciju, a posebno za decu i mlade iz romske zajednice.

Kada je u pitanju obuhvat sistemom za brigu i obrazovanje dece na predškolskim uzrastima, predloženo je da se posebno prati obuhvat za pojedine uzrasne grupe (vidi u prethodnom odeljku o razlozima za izdvajanje pojedinih uzrasnih grupa).

U slučaju obaveznog obrazovanja predloženo je da se posebno prati broj učenika koji su upisani u svaki pojedinačni razred osnovne škole, jer se imalo u vidu da određen broj dece iz romske zajednice, i to ne mali, broj prekida svoje školovanje tokom osnovnog obrazovanja. Da bi se bolje identifikovali ovi indikatori posebno je važno da se obuhvat redovnim osnovnim školama prati na nivou svakog pojedinačnog razreda.

Pored toga, predloženo je da se uvedu posebni indikatori kojima će se pratiti broj dece i mladih iz romske zajednice koji su uključeni u obavezno obrazovanje, ali se školuju izvan redovnih osnovnih škola – na primer, upisani su u tzv. „specijalne škole“ ili „specijalna odeljenja“ u okviru redovnih škola ili u škole za obrazovanje odraslih. Cilj Dekade je da deca i mladi iz romske zajednice budu tretirani na jednak način kao i sva druga deca i da treba da budu uključeni na isti način u sve oblike obaveznog obrazovanja. Drugim rečima, ako bi se Srbija opredelila da je neku decu najbolje obrazovati kroz neki poseban sistem osnovnih škola (kako god da se on nazove) onda bi uključenost dece i mladih iz romske zajednice u taj sistem obaveznog obrazovanja trebao da bude proporcionalan njihovoj zastupljenosti u opštoj populaciji.

Problem segregacije dece i mladih iz romske zajednice je prepoznat kao jedan od važnih problema u njihovom obrazovanju. Segregacija se odnosi na slučajeve kada se deca i mladi iz romske zajednice koncentrišu u posebne škole ili posebna odeljenja, tj. kada je zastupljenost učenika iz romske zajednice u nekim školama disproporcionalno velika. U okviru Dekade nije usaglašena neka praktična, operativna definicija segregacije, a praćenje segregacije kroz neki od najčešće korišćenih indeksa segregacije bi bilo nemoguće, pa je u postojećim uslovima predloženo da se kao kriterijum segregacije koristi „više od 50% učenika je iz romske zajednice“, što znači da ako u nekoj školi postoji više od 50% učenika koji su iz romske zajednice ta škola bi se tretirala kao segregisana škola.

Obrazovanje na srednjoškolskom nivou je donekle drugačije organizovano u odnosu na obavezno obrazovanje. Na nivou srednjeg obrazovanja učenici mogu biti školovani u okviru tri segmenta koji se razlikuju po vrsti obrazovnog programa koji se pohađa, po dužini programa i po kvalifikacijama koje učenik dobija nakon uspešno završenog školovanja. Na osnovu tih kriterijuma razlikuju se: (a) akademski program u trajanju od četiri godine („gimnazijski program“), (b) program srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od 4 godine, i (c) program srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od 3 godine. S obzi-

rom da se ovi programi razlikuju po kvalitetu obrazovanja i šansama koje daju za nastavak obrazovanja i zapošljivost predloženo je da se formulišu posebni indikatori za obuhvat dece i mladih iz romske zajednice za svaki od ova tri programa.

Napredovanje u obrazovanju

Kao što mnoge analize pokazuju jedan od problema u obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice jeste da se upišu u odgovarajuću školu. Međutim, samim tim problem obrazovanja nije rešen. Potrebno je omogućiti da deca koja su upisana redovno napreduju u svom školovanju i da na kraju određenog ciklusa školovanja dobiju odgovarajuću diplomu. Poznato je da je značajan broj dece i mladih iz romske zajednice prinuđen da prekine ili odustane od školovanja i zbog toga ne uspeva da dođe do kraja određenog nivoa obrazovanja i do sticanja diplome. Iz tog razloga predloženo je da se uvedu posebni indikatori pomoću kojih bi se pratilo napredovanje učenika iz romske zajednice tokom obaveznog i srednjeg obrazovanja.

Na nivou obaveznog obrazovanja predloženo je da se posebno prati broj i procenat učenika iz opšte populacije i romske zajednice koji, na vreme ili kasnije, dostižu peti razred osnovne škole. Peti razred je odabran jer izgleda da značajan broj učenika iz romske zajednice prekida školovanje upravo na prelazu iz četvrtog u peti razred, tj. na prelazu sa razredne na predmetnu nastavu. Pored petog razreda predloženo je da se prati i broj i procenat učenika koji uspešno završavaju osnovnu školu i procenat učenika koji odustaju od školovanja tokom osnovnog školovanja.

Na nivou srednjeg obrazovanja predloženo je da se prati samo završavanje školovanja i odustajanje od školovanja.

Dodatni indikatori

Pored indikatora koji se odnose na obuhvat i napredovanje dece i mladih iz romske zajednice predloženo je i nekoliko dodatnih indikatora. Prilikom predlaganja ovih indikatora rukovodili smo se činjenicom da smisao Dekade inkluzije Roma nije da se samo omogućiti da deca i mladi iz romske zajednice budu uključeni u obrazovni sistem i da napreduju u svom školovanju, već da se obezbedi da oni tokom školovanja ne budu diskriminisani, da steknu isti nivo znanja i veština (kompetencija) kao i njihovi vršnjaci iz opšte populacije i da mogu da izražavaju, neguju i ojačavaju svoj kulturni identitet. Iz tog razloga predložen je niz indikatora koji bi trebalo da služe za praćenje ovih aspekata obrazovanja dece i mladih iz romske zajednice.

Kada je reč o praćenju obrazovnih postignuća učenika iz romske zajednice predloženo je da se koriste dva indikatora koji se odnose na kvalifikacioni ispit. Kvalifikacioni ispit je trenutno jedini oblik spoljašnjeg testiranja obrazov-

nih postignuća učenika. Ovaj ispit se polaže nakon završetka osnovne škole i njegova funkcija jeste da se na osnovu njega i ocena iz osnovne škole napravi selekcija učenika prilikom upisa u različite programe srednjeg obrazovanja. Prema tome, osnovni cilj kvalifikacionog ispita jeste selekcija učenika pri upisu u srednje škole, a ne izdavanje sertifikata o uspešnom završetku osnovne škole. Kvalifikacioni ispit nije obavezan za sve učenike, već samo za one koji žele da nastave svoje školovanje nakon osnovne škole okvira nekog od četvorogodišnjeg programa srednjeg obrazovanja. Drugim rečima, ako neki učenik ne izađe na kvalifikacioni ispit to bi bio indikator da ne želi da nastavi školovanje ili da želi da nastavi školovanje u okviru nekog od trogodišnjih programa srednjeg obrazovanja. Zbog toga je predloženo da se prati u kojoj meri se učenici iz romske zajednice, nakon završetka osnovne škole, opredeljuju za polaganje kvalifikacionog ispita. Cilj Dekade bi trebao da bude da nestane razlika u proporciji učenika iz romske zajednice i učenika iz cele populacije u pogledu izlaska na kvalifikacioni ispit. Ako se učenici iz romske zajednice u većoj meri opredeljuju da ne izađu na ovaj ispit to bi značilo da će oni, ako nastave svoje obrazovanje, to činiti u okviru trogodišnjih profila koji ipak ne nude isti kvalitet obrazovanja kao četvorogodišnji programi. Pored toga, trebalo bi pratiti i prosečno postignuće učenika iz romske zajednice na kvalifikacionom ispitu u odnosu na postignuća svih učenika, jer se na taj način stiče uvid u znanja i veština (kompetencije) koje su učenici iz romske zajednice uspeali da razviju tokom svog obaveznog obrazovanja.

U kontekstu prethodnog treba ukazati da će za par godina (najverovatnije od 2011. godine) kvalifikacioni ispit biti transformisan u završni ispit. Pošto će završni ispit imati drugačiju funkciju nego kvalifikacioni ispit (on će biti deo sertifikovanja da je učenik s određenim uspehom završio osnovnu školu), svi učenici će biti obavezni da izađu na ovaj ispit. U tom trenutku neće biti neophodno da se prati stepen u kojem učenici iz romske zajednice izlaze na kvalifikacioni ispit, ali će biti potrebno da se nastavi praćenje njihovog prosečnog postignuća na završnom ispitu.

Pored praćenja obrazovnih postignuća, predloženo je da se posebno prati koliko učenika iz romske zajednice ima priliku da tokom svog školovanja pohađa predmet u kojem bi dobijali podršku za razvoj svog maternjeg jezika i kulturnog identiteta.

Diskriminacija je jedan od važnih problema s kojima se suočavaju učenici iz romske zajednice tokom školovanja. Poslednjih nekoliko godina se posvećuje veća pažnja od strane Ministarstva prosvete i društva slučajevima diskriminacije i posebno slučajevima nasilja u školama. U narednom periodu Ministarstvo prosvete će razviti protokol o praćenju diskriminacije i nasilja u školama i bilo bi važno da taj sistem omogući posebno praćenje u kojoj meri su učenici iz romske zajednice bili žrtve diskriminacije i nasilja.

Konačno, treba imati u vidu da se deca i mladi iz romske zajednice, kao i njihovi roditelji, suočavaju s problemima siromaštva i da veliko siromaštvo sputava mnoge roditelje da svojoj deci obezbede neophodne uslove za školovanje (odeća, obuća, knjige, sveske, stipendije za školovanje i ostalo). Potrebno je da se za populaciju dece iz romske zajednice pruži dodatna materijalna podrška za obezbeđivanje ovih neophodnih uslova. Polazeći od toga, predloženo je da se u skup indikatora uključe i četiri indikatora koji bi služili da se prati koliko učenika iz romske zajednice je dobilo neki vid posebne podrške kao što su stipendije, upis putem afirmativnih mera, smeštaj u učeničke domove i besplatni udžbenici.

Procena relevantnosti i predlozi za preformulaciju i dodavanje indikatora

U okviru diskusije o relevantnosti indikatora predloženi indikatori su ocenjeni kao relevantni i korisni za praćenje realizacije Dekade. Učesnici su, međutim, za neke predložene indikatore postavili pitanje koliko je moguće da se obezbede neophodni podaci za date indikatore (npr. diskriminacija, postignuće učenika iz romske zajednice na kvalifikacionom ispitu). Sve sugestije koje se odnose na probleme dostupnosti podataka i njihove pouzdanosti smo uključili u deo izveštaja koji se odnosio na podatke. U ovom delu izveštaja, razmatraće se predlozi u vezi sa preformulacije predloženih i dodavanje novih indikatora.

Što se tiče formulacije bilo je nekoliko manjih sugestija. Jedna se odnosila na činjenicu da se u predloženim formulacijama koristi fraza „romska deca“ što jeste najkraći način da se ukaže da se misli na decu iz ove etničke zajednice, ali da bi bilo bolje da se koristi fraza „deca iz romske zajednice“. Taj predlog je usvojen tako da su indikatori preformulisani u skladu sa njim. Pored toga, za pojedine indikatore je bilo predloženo da se prati samo procenat ili samo broj učenika, ali su neki učesnici smatrali da bi bilo bolje da se prate i broj i procenat gde god je to moguće, što je takođe prihvaćeno.

Što se tiče indikatora koje treba dodati postojećoj listi bilo je dosta novih predloga. U daljem tekstu ćemo navesti dodatne indikatore koji su predloženi od strane učesnika radionica. Ipak, treba naglasiti da bi za neke od ovih dodatnih indikatora bilo teško, u postojećim uslovima, da se obezbede odgovarajući podaci. Ipak, ovi dodatni indikatori ukazuju šta su sve važni aspekti u obrazovanju dece i mladih romske zajednice koje bi trebalo pratiti. Drugim rečima, ako se neki od ovih dodatnih indikatora, za koje je u postojećim okolnostima teško obezbediti podatke, proceni da su veoma relevantni onda problem podataka ne treba da bude razlog da se dati indikator ne prati nego, naprotiv, da se reše problemi koji sputavaju obezbeđivanje podataka.

Predlozi za dodatne indikatore koji se odnose na obuhvat

Kada su u pitanju predloženi indikatori koji se odnose na obuhvat dece i mladih iz romske zajednice u obrazovni sistem, učesnici radionica su formulisali sledeće dodatne indikatore:

- da se kod obuhvata obaveznim pripremnim predškolskim programom posebno vodi statistika o deci iz romske zajednice koja se na vreme upisuju u ovaj program, o deci koja to čine sa zakašnjenjem i o deci koja uopšte nisu pohađala obavezni pripremni program;
- da se za obavezni pripremni predškolski program uvede indikator koliko meseci su deca iz romske zajednice pratili ovaj program;
- uvesti indikator koji bi ukazivao na broj dece koja su pohađala obavezni pripremni predškolski program u vrtićima ili školama ili broj dece koja su ovaj program pohađala izvan vrtića i škola (na primer, deca koja pohađaju pripremni program u okviru romskog naselja koji je realizovan od strane neke NVO);
- da se posebno vodi statistika o deci iz romske zajednice koja na vreme i o deci koja kasnije upisuju prvi razred osnovne škole i u vezi s tim koliko dece u obe pomenute grupe upisuju prvi razred sa, odnosno bez pohađanja obaveznog pripremnog programa;
- da se posebno prati da li učenici pohađaju osnovnu školu u matičnoj zgradi ili u tzv. „isturenom odeljenju“;
- da se kod praćenja segregacije u obrazovanju dece iz romske zajednice vodi, takođe, i statistika o broju učenika iz romske zajednice koja se školuju u školama u kojima ima preko 30% i preko 70% učenika iz romske zajednice;
- dodati indikator pomoću kojeg bi se pratili razlozi za formiranje odeljenja u kojima ima disproportionalno više učenika iz romske zajednice;
- da se uvede indikator koji bi ukazivao na broj učenika iz romske zajednice koja su prebačena iz „specijalnih škola“ u redovne škole;
- da se uvede indikator koji bi ukazivao na broj učenika iz romske zajednice koja su prebačena iz škola za obrazovanje odraslih u redovne škole;
- da se uvede indikator koji bi ukazivao na broj učenika iz romske zajednice koji su prebačeni iz „specijalnih odeljenja“ u redovna odeljenja;
- uvesti indikator kojim se prati koliko učenika iz opšte populacije i iz romske zajednice je prebačeno iz redovnih škola i mešanih odeljenja u specijalne škole ili specijalna odeljenja unutar redovnih škola;
- da se uvede indikator kojim bi se pratilo koliko dece iz romske zajednice, koja se školuju u okviru segregisanih škola, „specijalnih škola“ i škola za obrazovanje odraslih, je napustilo školovanje;
- da se posebno prati broj učenika iz romske zajednice koji su upisani u srednje škole na osnovu afirmativne akcije i broj onih koji su upisani redovnom procedurom;

- da se posebno prati broj učenika iz romske zajednice koji pohađaju srednje škole kao redovni učenici i broj onih koji ove škole pohađaju kao vanredni učenici.

Predlozi za dodatne indikatore koji se odnose na napredovanje tokom školovanja

Kada je u pitanju napredovanje učenika tokom osnovnog i srednjeg školovanja učesnici radionica su predložili da se razmotri dodavanje sledećih indikatora kako bi se dobila sveobuhvatnija slika o učenicima iz romske zajednice tokom školovanja:

- da se proširi postojeći indikator koji ukazuje na dostizanje petog razreda učenika iz romske zajednice tako što bi se na isti način pratilo koliko učenika dostigne četvrti i šesti razred;
- da se uvede indikator kojim bi se pratili razlozi za prekid školovanja (da li se učenik odselio, da li je školovanje prekinuto iz zdravstvenih razloga itd.);
- posebno pratiti broj i procenat učenika koji ponavljaju razred ili su prevedeni u naredni razred;
- napredovanje učenika u srednjoj školi pratiti posebno za tri različita programa (gimnazijski, srednji stručni u trajanju od četiri godine i srednji stručni u trajanju od tri godine);
- uvesti posebne indikatore za opštu populaciju učenika osnovne škole koji na vreme, odnosno kasnije dostižu peti razred i završavaju osnovnu školu da bi se moglo porediti s učenicima iz romske zajednice;
- uvesti posebne indikatore za učenike koji na vreme, odnosno koji kasnije završavaju srednju školu i za celokupnu populaciju da bi se poredilo s učenicima iz romske zajednice;
- uvesti indikatore kojima bi se pratili opravdani i neopravdani izostanci učenika u opštoj populaciji i posebno učenika iz romske zajednice.

Predlozi za dodavanje indikatora u ostale domene praćenja

Pored dodatnih indikatora koji se odnose na obuhvat i praćenje napredovanja učesnici radionica su predložili da se i u ostale kategorije dodaju neki indikatori. S obzirom da je lista predloženih dodatnih indikatora relativno dugačka, indikatori će biti prikazani po grupama. Ipak, treba naglasiti da se neki od predloženih indikatora mogu tretirati kao kompleksni (višeznačni) u smislu da mogu da ukazuju na nekoliko različitih aspekata obrazovanja.

U grupu indikatora koji se odnose na obrazovna postignuća učenika predloženo je da se dodaju sledeći indikatori:

- pratiti posebno školske ocene učenika iz opšte populacije i učenika iz romske zajednice;
- pratiti posebno ocene iz vladanja kod učenika opšte populacije i učenika iz romske zajednice;

- dodati indikator koji se odnosi na broj učenika (iz opšte populacija i iz romske zajednice) koji su učestvovali u različitim takmičenjima;
- pratiti broj učenika iz opšte populacije i romske zajednice koji pohađaju posebno dopunske i posebno dodatne časove u školama;
- posebno pratiti obrazovna postignuća (izlazak na kvalifikacioni, postignuće na kvalifikacionom/završnom ispitu, školske ocene) za decu koja pohađaju obavezno obrazovanje u segregisanim školama, specijalnim školama i drugim nestandardnim formama obrazovanja u odnosu na decu koja se školuju u redovnim školama.

Ocene iz vladanja su uslovno stavljene u ovu grupu indikatora. Iako se radi o ocenama zbog čega se ovaj indikator može tretirati kao indikator koji se odnosi na rezultate obrazovnog procesa, čini se da bi on dosta „govorio“ i o stepenu u kojem su učenici iz romske zajednice integrisani u školsku zajednicu i prihvaćeni od strane većinskih članova školske zajednice.

Kada je u pitanju stepen u kojem se učenici iz romske zajednice podržavaju u negovanju i razvijanju svog kulturnog identiteta predloženo je da se doda i indikator:

- uvesti indikatore o broju tekstova u udžbenicima i drugim akreditovanim nastavnim materijalima u kojima se na pozitivan način govori o romskoj zajednici i njenom kulturnom identitetu i tradiciji.

Da bi se obezbedilo potpunije praćenje različitih oblika podrške koju učenici iz romske zajednice dobijaju u obrazovanju, učesnici radionica su formulisali sledeće predloge:

- prilikom praćenja broja učenika iz romske zajednice koji primaju stipendije za srednje obrazovanje, posebno voditi statistiku o učenicima koji pohađaju različite programe srednjeg obrazovanja;
- prilikom praćenja podrške za školovanje (na primer, stipendije, besplatni udžbenici, smeštaj u učeničkim domovima) pratiti koliko učenika iz opšte populacije koristi ove vidove podrške da bi se obezbedilo poređenje.

Pored finansijske podrške za školovanje učenika iz romske zajednice, učesnici radionica su formulisali sledeće predloge kojima bi se omogućilo bolje praćenje u kojoj meri su se škole i nastavnici angažovali u pružanju dodatne pomoći za učenje i obrazovanje:

- uvesti indikator kojim bi se pratilo u kojoj meri je škola bila uključena u pružanje dodatne podrške učenicima iz opšte populacije i iz romske zajednice (aktivni nastavnika, stručno-pedagoška služba, inkluzivni timovi, savet roditelja itd.), kao i vrste pružene podrške;
- dodati indikator o broju dece iz opšte populacije i romske zajednice koja su bila uključena u vannastavne aktivnosti;

- uvesti indikator koji bi pokazao koliko škola je u svoje razvojne planove uključilo aktivnosti koje su usmerene ka pružanju podrške deci iz romske zajednice da se na vreme upišu u školu i da se uspešno školuju;
- uvesti indikator pomoću kojeg bi se pratilo koliko škola je u svoje samovrednovanje uključilo i pružanje posebne podrške učenicima iz romske zajednice i praćenje njihovog napredovanja i ostvarenih rezultata;
- dodati indikator kojim bi se pratilo u kojoj meri prosvetno-pedagoška služba pruža podršku školama u pružanju dodatne podrške učenicima iz romske zajednice

Nekoliko predloga se odnosilo i na praćenje diskriminacije učenika iz romske zajednice. Učesnici radionica su predložili sledeće promene:

- u okviru praćenja diskriminacije posebno voditi evidenciju o tome ko vrši diskriminaciju (nastavnici, drugi učenici, roditelji iz većinske zajednice);
- uvesti indikatore na osnovu kojih bi se pratila vrsta diskriminacije kojoj su izloženi učenici iz romske zajednice;
- dodati indikator o broju aktivnosti koje su realizovane na nivou škola u kojima se promoviše etnička tolerancija i saradnja, kao i nenasilno rešavanje konflikata;
- dodati indikator koji bi ukazivao na broj dece iz opšte populacije i iz romske zajednice koji su uključeni u odeljenjske zajednice;
- uvesti indikator kojim bi se pratilo koliko roditelja iz romske zajednice je uključeno u školski odbor i savet roditelja;
- uvesti indikator koji se odnosi na saradnju između škole i roditelja i kao primer je naveden broj roditeljskih sastanaka na kojima su roditelji pojedine dece učestvovali;
- uvesti indikator kojim bi se pratio broj učenika iz opšte populacije i iz romske zajednice koji su uključeni u rad školskog učeničkog parlamenta.

Predlozi za dodatne indikatore za praćenje Dekade: zaključna razmatranja

Kao što se može videti iz dugačke liste indikatora koji su predloženi da se priključe već predloženim indikatorima za praćenje realizacije Dekade inkluzije Roma 2005–2015. u Srbiji, učesnici radionica su nastojali da konačna lista bude što obuhvatnija. Posebna pažnja je bila posvećena onim domenima koji su ocenjeni kao najteži za praćenje kao što su diskriminacija i pružanje dodatne podrške deci iz romskih zajednica. Uključivanjem ovih dodatnih indikatora zaista bi se dobila sveobuhvatna slika o obuhvatu, uslovima u kojima se školuju, kvalitetu obrazovanja i obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice.

Ovde treba ponoviti da su učesnici svesni svih praktičnih teškoća da se obezbede relevantni, validni i pouzdani podaci za sve od navedenih indikatora,

posebno kada se uzme u obzir da praćenje indikatora zahteva da je neophodno da se isti podaci obezbede u dužem vremenskom periodu, a ne samo u jednom navratu. O tome je bilo dosta diskusije i zapažanja u vezi s tom temom su sumirana u delu izveštaja koji se bavio obezbeđivanjem podataka neophodnih za praćenje.

Treba, takođe, da se naglasi da je malo verovatno da bi svi navedeni indikatori mogli da budu uključeni u sistem za praćenje Dekade u Srbiji. Naime, sasvim je sigurno da bi sistem za praćenje koji bi uključio sve ove indikatore bio glomazan, veoma složen za uspešnu realizaciju i verovatno bi bio povezan sa brojnim teškoćama u realizaciji. Iz tog razloga ove predloge treba shvatiti kao ponudu mogućih indikatora koja treba da bude razmotrena od strane Ministarstva i drugih ključnih aktera u realizaciji dekade kako bi se donela odluka o minimalnom skupu indikatora koji će dati dovoljan uvid u sve različite aspekte koje treba pratiti, a da istovremeno bude praktično ostvarljiv. Kada kažemo praktično ostvarljiv ne mislimo na prvom mestu na to da li se trenutno raspolaze određenim podacima ili ne, već na ukupan broj indikatora. Treba naglasiti da nije presudno da konačna lista indikatora bude iscrpna, već da uključuje dovoljno indikatora koji obezbeđuju da se stekne uvid u različite aspekte obrazovanja dece i mladih iz romske zajednice. Ako za neki aspekt postoji više indikatora treba odabrati onaj za koji je najjednostavnije obezbediti podatke, a ako za sve indikatore postoji teškoća da se obezbede podaci onda treba izabrati onaj indikator ili indikatore za koje će to biti moguće uz najmanje dodatnih napora i teškoća.

Konačno, kako je neko lepo rekao, dok se traga za najboljim rešenjem ne treba propustiti priliku da se uradi šta se može u datoj situaciji. Primenjeno na pitanje praćenja realizacije Dekade to znači da treba raditi na dva koloseka. Odmah treba obezbediti da se obrazovanje dece i mladih iz romske zajednice prati preko istih indikatora koje koriste Republički zavod za statistiku i Ministarstvo prosvete za obrazovanje u celini. Dakle, treba da se obezbede komparativni podaci za opštu populaciju i romsku zajednicu za sve indikatore koji se već sad koriste (to su uglavnom indikatori koji se odnose na obuhvat). Paralelno s tim treba što pre pokrenuti konsultacije između Republičkog zavoda za statistiku, Ministarstva prosvete i eventualno drugih državnih službi koje imaju mandat da obezbede zvanične podatke s predstavnicima romske zajednice kako bi se usaglasila konačna lista indikatora i kako bi se na praktičnom planu pokrenuo proces razvoja i implementacije sistema za praćenje realizacije Dekade u Srbiji.

PROGRES U OSTVARIVANJU JEDNAKE DOSTUPNOSTI KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME: PROCENA NA OSNOVU RASPOLOŽIVIH PODATAKA

U ovom delu izveštaja bavimo se analizom trenutnog stanja u pogledu obezbeđivanja jednakog pristupa kvalitetnom obrazovanju dece koja pripadaju romskoj etničkoj zajednici u Srbiji. U EUMAP analizi koja je objavljena 2007. godine („Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji“) objavljeni su podaci koji su se u najvećoj meri odnosili na školsku 2002/03. godinu, dok se neki od podataka odnose na 2004. ili 2005. godinu. Podaci koju su analizirani u navedenoj publikaciji se odnose na period pre 2005. godine, tj. stanje pre nego što je inicirana Dekada Roma. Inicijativa „Dekada inkluzije Roma“ je pokrenuta od strane 8 zemalja koje su februara 2005. godine potpisale zajedničku deklaraciju kojom se vlade obavezuju da će se u periodu 2005–2015. napraviti značajan napredak u vezi ravnopravne uključenosti pripadnika romske manjine u društvo. Vlada Republike Srbije je bila u grupi vlada koje su prve potpisale Deklaraciju i na osnovu toga je pokrenut veliki broj programa i projekata, razvijene su nove politike i novi zakonski i podzakonski instrumenti (o programima i projektima koji su pokrenuti i njihovoj realizaciji vidi više u delu izveštaja „Dekada inkluzije Roma 2005–2015. u Srbiji: od projekata do politika“).

Imajući u vidu da je od 2005. pokrenut čitav niz aktivnosti koje su imale za cilj da se unapredi pristup kvalitetnom obrazovanju za decu i mlade iz romske zajednice u Srbiji može se očekivati da je u periodu od 2005. godine ostvaren određeni napredak. Taj napredak treba da se odrazi preko nekih osnovnih indikatora kao što su: veći stepen participacije učenika romske nacionalnosti u redovnim osnovnim i srednjim školama, smanjenje relativno veće uključenosti u specijalne škole ili škole za obrazovanje odraslih, smanjeno odustajanje od daljeg školovanja i veći stepen završavanja određenog nivoa obrazovanja. Iz tog razloga deo ove analize je posvećen prikupljanju najnovijih podataka koji postoje o ovim indikatorima kako bi se stekao uvid u ostvareni napredak.

U prethodnom izveštaju bilo je reči o mnogobrojnim problemima koji postoje u vezi s osnovnim podacima o uključenosti dece iz romske zajednice u redovno obrazovanje. Ovaj problem nije specifičan za Srbiju, već postoji i u drugim zemljama. Razlozi za nedostatak podataka ili za njihovu problematičnu pouzdanost i validnost su, takođe, veoma slični u različitim zemljama. Sve to ukazuje da postoje neki objektivni problemi oko obezbeđivanja pouzdanih i validnih podataka sa kojima se suočavaju institucije u Srbiji (npr. jedan broj pripadnika romske zajednice nema lična dokumenta, jedan broj nije uključen u popis i osta-

le aktivnosti redovnog prikupljanja podataka od strane javnih institucija, neki pripadnici romske zajednice izbegavaju da otvoreno izraze svoj etnički identitet itd.).¹⁷

Ipak, ovi objektivni problemi ne bi smeli da budu korišćeni kao opravdanje za odsustvo aktivnosti državnih organa i drugih javnih institucija koje treba da rezultiraju vidljivim poboljšanjem u dostupnosti i kvalitetu podataka na osnovu kojih može da se prati napredak koji je učinjen u osiguranju kvalitetnijeg obrazovanja za pripadnike romske manjine u Srbiji. Naime, jedan deo objektivnih problema koji se često navode je sam po sebi posledica marginalizacije i isključenosti pripadnika romske zajednice iz društva – na primer, nedostatak ličnih podataka je direktno posledica nedovoljne brige ili zainteresovanosti državnih institucija da razvije rešenja i procedure koje bi obezbedile da svaki pripadnik romske zajednice ima lična dokumenta, ili izbegavanje pripadnika romske zajednice da otvoreno izraze sopstveni etnički identitet je najvećim delom posledica negativnih stereotipa koji su i dalje snažno prisutni u javnom mnjenju, pa čak i u izveštavanju medija. Pored toga, ako je Vlada Republike Srbije priključivanjem „Dekadi inkluzije Roma 2005–2015.“ preuzela obavezu da unapredi tadašnje nezavidno stanje u pogledu potpune i ravnopravne uključenosti romske zajednice u sve oblasti života i ako su u prethodnih 3–4 godine uložena značajna sredstva i naponi da se stanje popravi, može se očekivati da je učinjen i određeni napredak u pogledu sistema za praćenje i evaluaciju. Moglo bi se reći da je nedostatak pouzdanih i validnih podataka o uključenosti romske manjine u redovno obrazovanje u periodu pre iniciranja Dekade Roma bio, takođe, deo problema i odražavao je tadašnju marginalizaciju romske zajednice.

Ako je u periodu od 2005. godine došlo do napretka u pogledu uključenosti romske zajednice u društvo, očekivali smo da se deo tog napretka vidi i kroz poboljšanje dostupnosti i kvaliteta podataka o osnovnim indikatorima uključenosti dece i mladih iz romske zajednice u redovno obrazovanje.

U narednom delu izveštaja prvo ćemo analizirati promene u vezi dostupnosti podataka na osnovu kojih se može pratiti napredak u pogledu pristupa kvalitetnom obrazovanju za decu iz romske zajednice. Nakon toga, biće analizirani raspoloživi podaci o izabranim indikatorima kako bi se procenilo koliki napredak je ostvaren u periodu od 2005. godine.

Napredak u dostupnosti i kvalitetu podataka

Ukratko, moglo bi se reći da je stanje u odnosu na period pre 2005. godine u izvesnoj meri poboljšano, ali je napredak nedovoljan da bi se moglo očekivati da se u skorije vreme stvori delotvoran i efikasan sistem za praćenje uključe-

17 Škoblá, D., Leončíkas, T., Štěpánková, M. (2009). *Ethnicity as a statistical indicator for the monitoring of living conditions and discrimination: Analytical report and recommendations for the Slovak Republic*. UNDP & Friedrich-Ebert-Stiftung office in the Slovak Republic.

nosti dece i mladih iz romske zajednice u kvalitetno redovno obrazovanje. Ova sažeta ocena napretka koji je učinjen u pogledu dostupnosti i kvaliteta podataka o obrazovanju pripadnika romske zajednice biće u daljem tekstu razložena po pojedinim aspektima.

Bolje razumevanje prepreka u obezbeđivanju podataka i mogućih rešenja

Prvo, napredak je vidljiv jer postoji čitav niz aktivnosti koje su usmerene ka analizi problema i prepreka koje otežavaju uspostavljanje sistema za redovno praćenje i izveštavanje o stanju u domenu obezbeđivanja kvalitetnog obrazovanja za pripadnike romske manjine. Najznačajnije aktivnosti su realizovane u okviru predsedavanja Srbije „Dekadom inkluzije Roma“ (jul 2008 – jun 2009) kada je problem monitoringa i evaluacije bila jedna od tri prioritetne teme. U toku predsedavanja Srbije Dekadom organizovano je nekoliko radnih sastanaka s predstavnicima svih zemalja učesnica Dekade na kojima su identifikovane različite prepreke sa kojima se suočavaju zemlje u obezbeđivanju potrebnih podataka za praćenje napretka, kao i različit načini na koje je moguće prevazići identifikovane teškoće. U tom kontekstu treba posebno izdvojiti radni sastanak koji je organizovan u Beogradu (31. mart – 1. april 2009) uz podršku UNDP i Svetske banke i na kojem su formulisane ključne preporuke za zemlje učesnice Dekade i koje ovde navodimo u integralnom vidu:

- Vlade bi trebalo da se partnerski udruže sa međunarodnim organizacijama, zavodima za statistiku i organizovanim romskim zajednicama radi kreiranja indikatora za integracije romske zajednice. S rezultatima bi trebalo izaći u javnost do januara 2010. godine, što bi se podudarilo s polovinom Dekade. Ovi indikatori bi trebalo da se koriste za praćenje i ocenjivanje uspeha u realizaciji Dekade, kao što je to zatraženo u Deklaraciji Dekade.
- Mi podstičemo sve partnere Dekade (vlade, nevladine organizacije, međunarodne vladine organizacije) da više koriste postojeće baze podataka. Iz tog razloga mi preporučujemo da sve zemlje učesnice kreiraju jednu pristupačnu arhivu baza podataka i izveštaja relevantnih za inkluziju Roma. Početna tačka bi bila skup baza podataka koje su predstavljene na Radionici o indikatorima i monitoringu (održanoj od 31. marta do 1. aprila 2009. godine). Razvoj ove arhive bi se mogao poveriti Radnoj grupi za indikatore i timu za praćenje Dekade.
- Mi dodatno podstičemo vlade da iskoriste postojeće međunarodne programe za prikupljanje podataka radi skupljanja novih podataka o integraciji Roma. Ovaj pristup je predočio jedan broj stručnjaka na Radionici za indikatore i monitoring (npr. Aleksandar Baucal, itd.). Zemlje bi trebalo da uključe pitanja relevantna za Rome u istraživanja kao što su PISA i MICS, te da sprovedu u okviru toga odgovarajuća istraživanja u

okviru kojeg bi bio uključen poseban, reprezentativan poduzorak iz romske zajednice.

- Mi podstičemo vlade da odmah primene postojeće mehanizme za praćenje dekada koje su predstavili 31. marta 2009. godine, te da nalaze učine dostupnim što pre to bude moguće.

U periodu pre Dekade Roma, problemi, teškoće i prepreke o kojima se diskutovalo odnosile su se na pristup romskim zajednicama i objašnjavale su zašto se ne raspolaže posebnim podacima o deci i mladima iz romske zajednice. Pošto su od 2005. godine pokrenute različite inicijative za prikupljanje podataka radi praćenja novih politika otkriveni su neki novi problemi. Naime, prilikom uvođenja obaveznog pripremnog predškolskog programa od školske 2006/07. godine obezbeđeno je praćenje primene ove nove mere kako od strane Republičkog zavoda za statistiku, tako i od strane Ministarstva prosvete. To je omogućilo čak dva nezavisna izvora podataka što je moglo biti dobra prilika za dobijanje pouzdanih podataka. Ipak, zbog različite metodologije i nedovoljne koordinacije dve institucije koje su prikupljale podatke dobijeni podaci su veoma različiti. Tako, na primer, prema MP u školskoj 2007/08 ukupan obuhvat obaveznim predškolskim programom je bio 99.6%, dok je prema podacima Zavoda za statistiku obuhvat bio za oko 11% niži i iznosio je oko 88.8%.¹⁸ Autori pomenute studije (Pešikan i Ivić) navode niz razloga koji su doveli do toga da se ova dva izvora zvaničnih podataka veoma razlikuju. Na primer, prikupljanje podataka od strane ove dve institucije je organizovano u različitim periodima, podaci o procentu obuhvata se izračunavaju na različite načine itd. Ovaj slučaj ilustruje problem sa kojim se možemo više suočavati u budućnosti. Naime, u ovom trenutku nam nedostaju podaci i rešenje da se zahteva da zvanične institucije obezbede podatke, ali ako novi podaci budu obezbeđivani bez dobrog planiranja i koordinacije između različitih institucija može da se desi da imamo veliki broj neusaglašenih podataka. To može dovesti do razočarenja kod donosioca odluka i tako se rizikuje da se stvori verovanje koje bi moglo da se formuliše na sledeći način „bez podataka ne znamo šta se dešava i to je loše, ali ni sa postojanjem podataka ne znamo šta se dešava jer su podaci veoma različiti“ koje može umanjiti spremnost donosioca odluka da njihove odluke budu informisane i zasnovane na podacima.

Postojanje većeg broja podataka

Drugo, može se reći da je 2009. godine prisutno daleko više podataka nego što je to bio slučaj pre 2005. godine. U tom periodu Ministarstvo prosvete je privelo kraju razvoj Obrazovnog informacionog sistema (EIS – Education Information System) u okviru projekta „Razvoj obrazovanja u Republici Srbiji“

18 Pešikan, A. & Ivić, I. (2009). *Obrazovanjem protiv siromaštva: Analiza uticaja uvođenja pripremnog predškolskog programa u Srbiji*. Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Beograd. <http://www.prsp.gov.yu/download/Analiza%20uticaja%20uvođenja%20PPP.pdf> (izveštaj je dostupan samo na srpskom jeziku)

(2002–2006) koji je bio financiran kreditom dobijenim od Svetske banke. Ovaj sistem je dizajniran tako da može da obezbedi sve relevantne podatke ne samo za celu populaciju učenika koji su uključeni u obrazovni sistem Srbije, već i za pojedine podgrupe učenika. Ono što je posebno važno za ovaj izveštaj jeste da je EIS dizajniran tako da može da obezbedi posebne podatke za populaciju učenika iz romske zajednice i to po svim indikatorima po kojima se vrši praćenje kvaliteta obrazovanja i za sve ostale učenike. Iako je sistem u tehničkom smislu razvijen i postao operativan, Ministarstvo prosvete se suočilo s različitim preprekama prilikom prikupljanja podataka.¹⁹ Tako je za školsku 2006/07. godinu prikupljen najveći deo informacija o učenicima – u bazi postoje podaci za 1.523 osnovne i srednje škole od 1.647 škola (koliko je postojalo u obrazovnom sistemu Srbije te školske godine), tj. za 92.5% svih škola. Kada je u pitanju naredna školska godina (2007/08) popunjenost baze je značajno niža – prikupljeni su podaci za 1.167 od 1.647 osnovnih i srednjih škola, tj. za oko 70.9% škola u Srbiji. Međutim, za školsku 2008/09. godinu nedostaju podaci za najveći broj škola tako da ti podaci nisu ni mogli da budu korišćeni za bilo kakve procene (vidi donju tabelu).

*Tabela 2. Popunjenost baze podataka o učenicima
Ministarstva prosvete Republike Srbije za period 2006–2009.*

Školska godina	Broj škola za koje postoje podaci o učenicima	Ukupna broj osnovnih i srednjih škola	Procenat popunjenosti baze
2006/07	1,523	1,647	92.5%
2007/08	1,167	1,647	70.9%
2008/09	na	1,647	na

Tokom 2009. godine Ministarstvo prosvete je inciralo unapređenje postojećeg informacionog sistema i u tehnološkom smislu, ali ono što je za ovu analizu još važnije i u pogledu obezbeđivanja osnovnih podataka o učenicima Ministarstvo planira da pripremi novi Zakon o evidencijama u obrazovanju, kao i prateća podzakonska akta koji će regulisati obaveze različitih aktera u obezbeđivanju i unosu podataka u novi informacioni sistem. Može se očekivati da će nakon ovih promena Ministarstvo prosvete biti u mogućnosti da izveštava u regularnim vremenskim intervalima o obuhvatu, napredovanju i obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice i to u odnosu na iste podatke za celokupnu populaciju učenika u Srbiji.

Razvoj informacionog sistema se može oceniti kao najvažniji napredak koji je učinjen u prethodnom periodu. Nažalost, informacioni sistem još uvek nije u punoj meri operativan, ali kada se budu rešili postojeći problemi on će predstavljati izvor najznačajnijih podataka za praćenje kvaliteta obrazovanja koje se

19 Intervju sa Nebojšom Lazovićem, načelnik Odeljenja za informatičke i dokumentacione poslove u Ministarstvu prosvete Republike Srbije (1.7.2009).

obezbeđuje za pripadnike romske zajednice. Pored informacionog sistema, u periodu od 2005. godine u Srbiji je realizovano nekoliko istraživanja i analiza koje su u značajnoj meri doprinele boljem uvidu i praćenju napretka koji je učinjen od 2005. godine. Tokom 2007. godine Republički zavod za statistiku je, uz podršku Svetske banke, realizovao Anketu životnog standarda (The Living Standards Measurement Study – LSMS) u koju je bio uključen i poseban poduzorak ispitanika iz romske zajednice. Slična studija je realizovana pet godina ranije (2002. godine) što je omogućilo poređenje napretka koji je učinjen u periodu između dva istraživanja. Anketa životnog standarda je obezbedila podatke o obuhvatu i napredovanju učenika iz romske zajednice u okviru obrazovnog sistema za dve kalendarske godine u kojima je istraživanje izvedeno. Srbija je u periodu od 2005. godine učestvovala u dve PISA studije (2006. i 2009. godine) u okviru koje se ispituju obrazovna postignuća učenika starosti 15 godina. Ministarstvo prosvete je iskoristilo svoje učešće u ovoj međunarodnoj studiji da prikupi posebno podatke o obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice.

Propuštene prilike

Nakon iniciranja Dekade Roma moglo se očekivati da će biti iskorišćena svaka nova prilika da se prikupe posebni podaci za pripadnike romske zajednice. Međutim, inercija stare prakse u kojoj se obrazovna statistika nije bavila posebno praćenjem stanja u obezbeđivanju kvalitetnog obrazovanja dece i mladima iz romske zajednice je dovoljno snažna da i dalje postoji. U tom kontekstu treba pomenuti slučaj uvođenja obaveznog pripremnog predškolskog programa (tzv. „nulti razred“). Ovaj program je uveden 2006. godine s ciljem da se obezbedi da sva deca budu adekvatno pripremljena za polazak u prvi razred. Ovaj program je posebno značajan za decu iz siromašnih sredina, a naročito za decu iz romske zajednice jer je uočeno da jedan broj romske dece ima teškoće u praćenju nastave već od prvog razreda osnovne škole uglavnom zbog razloga koji bi mogli da se uklone odgovarajućim pripremnim programom. Realizaciju obaveznog predškolskog pripremnog programa, Ministarstvo je pratilo prikupljanjem podataka o obuhvatu decu ovim programom sistematski od samog početka. Pored toga i Republički zavod za statistiku je takođe prikupljao podatke o obuhvatu dece ovim programom. Na žalost, Zavod za statistiku nije uopšte prikupljao posebne podatke o obuhvatu dece iz romske zajednice. S druge strane, Ministarstvo prosvete je prikupljalo podatke o grupi dece iz „osetljivih grupa“ u koju su svrstana deca iz romske zajednice i deca iz porodica koje imaju status izbegličkih ili interno raseljenih lica, ali ne i posebne podatke za svaku od ovih grupa. Na primer, podaci Ministarstva prosvete ukazuju da je u školskoj 2006/07. godini bilo obuhvaćeno 2.980 dece iz osetljivih grupa, dok je školske 2007/08. godine taj broj bio nešto veći i iznosio je 3.195 dece. Međutim, na osnovu ovih zbirnih podataka teško je reći koliko dece iz romske zajednice je u tom periodu bilo uključeno u obavezni pripremini program. Kao što se može videti, iako je za uvođenje obaveznog pripremnog predškolskog programa obezbeđeno praćenje od samog uvođenja (što

je veoma dobro) od strane dve referentne institucije (što je moglo da obezbedi pouzdanije podatke o obuhvatu dece iz romske zajednice) i to u periodu nakon iniciranja Dekade Roma (zbog čega bi se očekivalo da će biti iskorišćena svaka nova prilika da se obezbede posebni podaci za pripadnike romske zajednice) nismo u mogućnosti da saznamo kakav je obuhvat dece iz romske zajednice obaveznim pripremnim predškolskim programom koji je izuzetno važan posebno za decu iz romske zajednice.

Buduće prilike koje ne treba propustiti

U ovom kontekstu treba posebno ukazati na mogućnosti koje donosi učešće u MICS programu (Multiple Indicator Cluster Survey – <http://www.childinfo.org/mics.html>). MICS program je razvijen od strane UNICEF kao deo tehničke podrške vladama u praćenju ostvarivanja Milenijumskih razvojnih ciljeva. MICS program uključuje polovinu od svih indikatora za praćenje Milenijumskih ciljeva što ga čini jednim od ključnih instrumenata za praćenje i izveštavanje o napretku koji je ostvaren u pogledu stanja u kojem žive deca i žene u različitim zemljama, posebno onim manje razvijenim.

Srbija je već učestvovala u drugom i trećem ciklusu MICS programa (MICS 2 je realizovan 2000. godine, a MICS 3 tokom 2005. godine). Realizacija MICS 2 i MICS 3 studije u Srbiji je obezbedila veliki broj podataka. Važno je naglasiti da je u MICS 3 studiji bio uključen poseban poduzorak porodica koje žive u romskih naseljima kako bi se obezbedili posebni podaci za ovu veoma ugroženu zajednicu. Pošto je MICS 3 realizovan tokom 2005. godine, dakle na samom početku sprovođenja Dekade Roma, rezultati ove studije predstavljaju stanje u „nultoj“ tački i predstavljaju referentnu tačku u odnosu na koju se može proceniti koliki napredak je ostvaren nakon iniciranja Dekade Roma.

U 2010. godini će biti realizovana sledeća MICS 4 studija. Za Srbiju bi bilo važno da obezbedi svoje učešće u MICS 4 studiji i da se tako prikupe podaci za veliki broj važnih indikatora koji se na globalnom niou koriste za praćenje obuhvata dece od strane obrazovnog sistema i njihovog napredovanja u okviru obrazovnog sistema. Ono što je još važnije, govoreći u kontekstu ovog izveštaja, jeste da se obezbedi da u MICS 4 studiji, kao što je to bio slučaj u MICS 3 studiji, bude uključen poseban poduzorak dece iz romske zajednice.

Procena napretka u odnosu na period pre 2005. godine

U narednom delu teksta probaćemo da procenimo u kojoj meri je došlo do napretka u pogledu obezbeđivanja ravnopravnog pristupa kvalitetnom obrazovanju za decu i mlade iz romske zajednice. Za tu svrhu izabran je skup indikatora koji se, u najvećoj meri, odnose na obuhvat dece iz romske zajednice osnovnim (obaveznim) i srednjim obrazovanjem i njihovim napredovanjem u

okviru obrazovnog sistema. Indikatori iz ove grupe su bili uključeni u prethodni EUMAP izveštaj i za većinu tih indikatora postoje bar grube procene situacije pre 2005. godine. Na taj način moći ćemo da procenimo da li je i u kojoj meri došlo do poboljšanja situacije od trenutka kada je Dekada inkluzije Roma počela da se realizuje u Srbiji.

Ipak, pored ovih osnovnih indikatora uključeni su i dodatni koji se odnose na neke aspekte obrazovanja koje je teže pratiti, ali koji su se pokazali kao relevantni kada je u pitanju obrazovanje dece iz romske zajednice, kao što je to slučaj sa diskriminacijom dece iz romske zajednice u okviru obrazovnog sistema ili pružanje podrške razvoju romskog identiteta kroz obrazovanje. Postoji nekoliko razloga zašto su ovi „teški“ indikatori uključeni u izveštaj uprkos opravdanom verovanju da će se teško obezbediti podaci za praćenje ovih indikatora. Prvi razlog da se oni uključe leži u činjenici da je u mnogim diskusijama postojanje otvorene ili skrivene diskriminacije prema pripadnicima romske zajednice označeno kao jedan od važnih barijera za njihovo veće uključivanje u društvo.²⁰ Drugo, problem diskriminacije je prepoznat kao važan u okviru Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, a podrška razvoju kulturnog identiteta pripadnika romske zajednice kao jedan od četiri prioriteta.²¹ Treće, na ovaj način želeli smo da potenciramo važnost ovih indikatora. Smatrali smo da se njihovim uključivanjem, čak i ako ne uspemo da identifikujemo podatke za ove indikatore, „šalje“ poruka o tome da neki važni aspekti inkluzije pripadnika romske zajednice ostaju izvan praćenja čime se povećava rizik da se, sa tih aspekata, neće napraviti značajan pomak.

Tabela s pregledom svih indikatora i svih podataka je prikazana u prilogu 4, a ovde će biti analizirane promene u odnosu na posebne grupe indikatora.

Promena veličine populacije dece iz romske zajednice

Republički zavod za statistiku vrši stalne procene veličine stanovništva u Srbiji (podaci se mogu naći na sajtu Zavoda). Na osnovu procene broja dece i mladih u pojedinim uzrasnim grupama za kraj 2008. godine, može se videti da je u odnosu na popis iz 2002. godine došlo do pada broja dece u različitim

20 ----- (2009). *Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji*. Vlada Republike Srbije (Ministarstvo za manjinska i ljudska prava Republike Srbije), Beograd: http://www.ljudskaprava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf

World bank report *Current Attitudes Toward the Roma in Central Europe: A Report of Research with non-Roma and Roma Respondents*, <http://siteresources.worldbank.org/INTROMA/Resources/RomaQualitativeSurveyExecSummary.doc>,

Logar, S. & Felzer, S. (2008). *The Decade of the Roma: Creating Research Driven Strategies to Improve the Lives of the Roma*. 63rd Annual Conference of American Association For Public Opinion Research, New Orleans, May, 15–18, 2008.

21 ----- (2009). *Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji*. Vlada Republike Srbije (Ministarstvo za manjinska i ljudska prava Republike Srbije), Beograd: http://www.ljudskaprava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf

uzrasnim grupama osim u najmlađoj (vidi tabelu 3). Na osnovu procene Zavoda za statistiku u Srbiji 2008. godine ima više dece (za oko 4%) koja su mlađa od 3 godine nego što je to bio slučaj 2002. godine. Da bi se bolje razumeo ovaj neobični trend treba uzeti u obzir koje generacije dece se porede u tabeli. Naime, deca koja su 2002. godine bila mlađa od 3 godinu su deca koja su rođena u periodu od 1999–2002, u periodu kada su se dešavali dramatični događaji koji su uticali na smanjenje nataliteta. S druge strane, deca koja su na kraju 2008. godine bila mlađa od 3 godinu su deca koja su rođena u periodu 2006–2008, u periodu pre početka ekonomske krize kada je Srbija imala stalni ekonomski rast od 5–7% BDP. To znači da se u narednom periodu može očekivati veći broj dece koju treba uključiti u predškolske institucije. S druge strane, vidi se da u opštoj populaciji postoji opšti trend smanjivanja broja dece. U svim ostalim uzrasnim grupama to smanjenje se kreće od 1 do 17% pri čemu je najveće za mlade na uzrastu od 15–18 godina. Naime, velika razlika za najstariju uzrasnu grupu je, takođe, jednim delom posledica činjenice da se porede dve generacije dece koje su rođene u dva veoma različita perioda – deca koja su 2002. godine bila na uzrastu 15–18 godina su deca koja su rođena u periodu 1985–1988. godine, dok su deca koja su 2008. godine bila na uzrastu 15–18 godina ona koja su rođena u periodu 1991–1994. godine.

S druge strane, Zavod za statistiku ne daje procene veličine stanovništva za pojedine etničke zajednice tako da nismo u mogućnosti da se oslonimo na zvanične procene kada je u pitanju procena veličine romske zajednice na kraju 2008. godine. Međutim određena procena može da se napravi na osnovnu činjenice da se u okviru romske zajednice svake godine rodi oko 1.5% dece više nego u prethodnoj godini (ovaj podatak je objavljen u prethodnom EUMAP izveštaju i oko njega postoji konsenzus u stručnoj javnosti). Ako bi se pretpostavilo da se svake godine rodi oko 1.5% više dece onda bi mogli da očekujemo da u svim uzrasnim grupama, u okviru romske zajednice, ima oko 9% više dece na kraju 2008. godine nego što je to bio slučaj sa popisom 2002. godine.

Ako se broj u opštoj populaciji smanjuje, a broj dece u okviru romske zajednice povećava to znači da će deca iz romske zajednice činiti postepeno sve veći deo populacije dece u okviru obrazovnog sistema. Na primer, 2002. godine u opštoj populaciji je bilo 78,919 dece na uzrastu od 6 godina od čega je bilo 2,309 dece čiji su se roditelji na popisu te godine izjasnili kao pripadnici romske zajednice (što je 2.9%). Šest godina kasnije, na osnovu procena koje su već iznete, moglo bi se očekivati da u opštoj populaciji ima 74,772 dece uzrasta 6 godina od čega bi 2,525 bila deca iz romske zajednice što bi bilo oko 3.4%. Dakle, za šest godina procentualna zastupljenost dece iz romske zajednice u opštoj populaciji dece koja treba da budu obuhvaćena obaveznim obrazovanjem povećana je za 0.5%.

Ovde treba ukazati na činjenicu da su sve ove procene izvršene na osnovu zvaničnih podataka. Ipak, već je opšte mesto u mnogim izveštajima da postoji saglasnost zainteresovanih grupa i Vlade da je zvanični broj pripadnika romske zajednice, iz različitih razloga, manji od stvarnog. Procene NVO i predstavnika romske zajednice su veoma različite i kreću se od 250,000 do 800,000, pri čemu

se najčešće navodi da se taj broj kreće u opsegu 250,000–500,000. Na osnovu analize koja je objavljena u prethodnom EUMAP izveštaju došli smo do procene da romska zajednica u Srbiji najverovatnije nije manja od 350,000. Oslanjajući se na takvu procenu u tabeli 3 su prikazani i podaci o mogućoj veličini pojedinih uzrasnih grupa u okviru romske zajednice (ovi podaci su prikazani u istoj ćeliji sa zvaničnim podacima, ispod njih u zagradi i italik fontu). Ovi podaci su važni jer ukazuju da bi, u slučaju da su ove procene tačne i da se sva deca iz romske zajednice uključe u obavezno obrazovanje, mogli da očekujemo da na nivou svakog od osam razreda imamo oko 7–8.000 učenika iz romske zajednice, umesto oko 2.500 koliko bi se očekivalo na osnovu zvaničnih podataka. Drugim rečima procenat romskih učenika u opštoj populaciji učenika mogao bi da dostigne čak 10% umesto sadašnjih 2–3% i da svake godine raste po stopi od 0.5%!

Tabela 3. Struktura opšte populacije dece u relevantnim uzrasnim grupama
i struktura populacije dece iz romske zajednice

	Indikator	EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
		Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Opšta populacija dece	Ukupan broj dece (mlađi od 3 god.)	205,406	99,955	Popis 2002	213,986	103,624	RZS procena (dec. 2008)	104.2%	103.7%
	Ukupan broj dece (3–6 god.)	294,776	143,251	Popis 2002	292,201	141,898	RZS procena (dec. 2008)	99.1%	99.1%
	Ukupan broj dece (6 god.)	78,919	38,307	Popis 2002	74,772	36,408	RZS procena (dec. 2008)	94.7%	95.0%
	Ukupan broj dece (7–10 god.)	324,724	157,798	Popis 2002	302,363	147,236	RZS procena (dec. 2008)	93.1%	93.3%
	Ukupan broj dece (11–14 god.)	351,864	171,503	Popis 2002	312,190	152,054	RZS procena (dec. 2008)	88.7%	88.7%
	Ukupan broj dece (15–18 god.)	396,521	193,838	Popis 2002	344,278	168,203	RZS procena (dec. 2008)	86.8%	86.8%

	Indikator	EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
		Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Populacija romske dece (zvanični podaci i procena na osnovu pretpostavke da u Srbiji živi oko 350,000 Roma)	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (mlađi od 3 god.)	7,372 (23,849)	--	Popis 2002	8,061 (26,078)	3,964 (12,821)	Procena ²²	109,3% ²³	--
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (3–6 god.)	9,533 (30,838)	--	Popis 2002	10,424 (33,720)	5,122 (16,567)	Procena ²²	109,3%	--
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (6 god.)	2,309 (7,470)	--	Popis 2002	2,525 (8,168)	1,240 (4,010)	Procena ²²	109,3%	--
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (7–10 god.)	9,042 (29,249)	--	Popis 2002	9,887 (31,982)	4,853 (15,696)	Procena ²²	109,3%	--
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (11–14 god.)	8,458 (27,363)	--	Popis 2002	9,248 (29,920)	4,535 (14,670)	Procena ²²	109,3%	--
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (15–18 god.)	8,079 (26,136)	--	Popis 2002	8,834 (28,578)	4,398 (14,226)	Procena ²²	109,3%	--

22 Procena na osnovu pretpostavke da se, u okviru populacije Roma, svake godine rodi otprilike 1.5% dece više nego prethodne godine. Ova pretpostavka je zasnovana na podacima iz EUMAP izveštaja.

23 Promena je ista za svaku od uzrasnih grupa jer je procena vršena na osnovu iste pretpostavke (vidi prethodnu fusnotu).

Obuhvat predškolskim obrazovanjem

U tabeli 4 prikazani su podaci koji se odnose na obuhvat dece predškolskim obrazovanjem. Kao što se može videti iz prikazanih podataka, sa obuhvatom od 38.1% Srbija spada u zemlje koje imaju manji obuhvat dece predškolskim obrazovanjem nego što je to slučaj sa drugim evropskim zemljama (na primer 2001/02. godine preko polovine evropskih zemalja ima obuhvat od preko 80% za decu starosti 4 godine).²⁴ U periodu od 2000. do 2005. godine u nekim državama (Kipar, Letonija, Rumunija i Slovenija) se povećao obuhvat četvorogodišnjaka predškolskim obrazovanjem za oko 10%.²⁵ U periodu od 2002. do 2007. godine u Srbiji je, takođe, došlo do povećanja obuhvata dece uzrasta 3–5 godina predškolskim obrazovanjem sa 35% na 38%. Međutim, kada su u pitanju deca mlađa od 3 godine ne postoje novi podaci osim onih koji ukazuju da je obuhvat ove grupe dece bio oko 9% u 2002. godini. Od 2006. godine u Srbiji je uveden obavezni pripremni predškolski program što je dovelo do značajnog povećanja obuhvata šestogodišnjaka predškolskim obrazovanjem – 2002. godine oko 51% šestogodišnjaka je bilo uključeno u predškolsko obrazovanje, dok je obuhvat dece ovog uzrasta u školskoj 2007/08. godini bio 83% prema Anketi životnog standarda 2007, a skoro 100% prema podacima Ministarstva prosvete. Pošto za 2002. i 2007. godinu raspoložemo podatkom iz Ankete životnog standarda, napredak u obuhvatu koji je ostvaren u periodu 2002–2007. godine procenili smo poređenjem podataka iz ove studije. Poređenje ovih podataka ukazuje da je 2007. godine obuhvat bio veći za 32 procentnih poena, odnosno za oko 63%.

Kada je u pitanju obuhvat predškolskim obrazovanjem, dece iz romske zajednice možemo da konstatujemo da ne postoje javno objavljeni podaci osim za obavezni pripremni predškolski program. Na osnovu Ankete životnog standarda iz 2007. godine može se zaključiti da je obuhvat dece iz romske populacije bio oko 45% što je za skoro 40 procentnih poena niže od obuhvata u opštoj populaciji. Drugim rečima, dok je u opštoj populaciji 17% dece ostalo izvan obaveznog pripremnog predškolskog programa u populaciji dece iz romske zajednice taj procenat je 55%. Ovde treba ponovo naglasiti činjenicu da je Ministarstvo prosvete organizovalo praćenje obuhvata dece obaveznim pripremnim predškolskim programom, ali da to praćenje nije organizovano na način koji bi omogućio praćenje obuhvata posebno za decu iz romske populacije.

24 Key Data on Education in Europe 2005. European Commission, Eurydice & Eurostat.

25 Key Data on Education in Europe 2009. European Commission, Eurydice & Eurostat.

Tabela 4. Podaci o obuhvatu dece predškolskim obrazovanjem

Indikator	EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Obuhvat dece 0–3 godine starosti	9%	--	LSMS 2002	--	--	--	--	--
Obuhvat dece romske nacionalnosti starosti 0–3 godine	--	--	--	--	--	--	--	--
Obuhvat dece 3–5 godina starosti	35% (2002) 33.6% (2005) 31.0% (2000)	--	MICS 2005 MISC 2000 LSMS 2002	38.1	--	LSMS 2007	108.9%	--
Obuhvat dece romske nacionalnosti starosti 3–5 godine	3.9% 8%	--	MICS 2005 LSMS 2002	--	--	--	--	--
Obuhvat dece obaveznim predškolskim programom	51%	--	LSMS 2002	83% (2007/08) 99.6% (2007/08)	--	LSMS 2007 MPS 2007/08	162.7%	--
Obuhvat dece romske nacionalnosti obaveznim predškolskim programom	--	--	--	45%	--	LSMS 2007	--	--

Obuhvat obaveznim obrazovanjem

U tabeli 5 prikazani su podaci o obuhvatu dece iz opšte populacije i iz romske zajednice obaveznim obrazovanjem u Srbiji.

Kao što se može videti na osnovu podataka o obuhvatu učenika obaveznim obrazovanjem, došlo je do smanjenja ukupnog broja učenika u obaveznom obrazovanju. Prema prikazanim podacima u periodu od školske 2002/03. do školske 2008/09. godine ukupan broj učenika u obaveznom obrazovanju je manji za oko 80,000 učenika što odgovara veličini jedne generacije učenika (što je za oko 12% manje učenika). Dakle, u školskoj 2008/09. broj učenika u osam razreda osnovne škole odgovara broju učenika u sedam razreda osnovne škole tokom školske 2002/03. godine.

S druge strane, kada je u pitanju obuhvat dece iz romske zajednice može se zaključiti da je u periodu od školske 2002/03. godine do školske 2007/08. godine došlo do povećanja obuhvata – od 14.232 učenika iz romske zajednice koliko ih je bilo upisano u redovne osnovne škole u školskoj 2002/03. godini do 16.311 učenika koliko ih je bilo upisano u školskoj 2007/08. godini što je povećanje za 14,6%. Jednim delom ovo povećanje bi moglo da se objasni činjenicom da je ukupna populacija dece u romskoj zajednici povećana. Na osnovu podataka koji su ranije izneti procenjeno je da je školske 2007/08. godine bilo za oko 9% više dece osnovnoškolskog uzrasta u okviru romske zajednice. Ipak, čak i kada bi se uzelo u obzir ovo povećanje broja dece u okviru romske zajednice dolazi se do zaključka da je obuhvat dece iz romske zajednice povećan za dodatnih 5 procentnih poena.

Ovaj trend je vidljiv u svim razredima osim u prvom razredu osnovne škole. Smatramo da se manji broj učenika iz romske zajednice u prvom razredu može objasniti činjenicom da se jedan broj dece iz romske zajednice kasnije upisuje u školu i započinje s pohađanjem nastave. To može da bude posledica veće fleksibilnosti koje obrazovne vlasti i škole imaju kada je u pitanju upis dece iz romske zajednice u osnovne škole.

Pošto su podaci o obuhvatu za prvi razred manje validni od podataka za drugi razred, obuhvat dece iz romske zajednice možda treba proceniti bez uzimanja u obzir prvog razreda. Ako se isključi prvi razred dolazi se do zaključka da je u školskoj 2007/08. godini obuhvat povećan za čak 26.8% u odnosu na školsku 2002/03 godinu. Uzimanjem u obzir prvog razreda možda se dobija u izvesnoj meri potcenjena procena obuhvata, dok bi se njegovim isključivanjem dobila možda nešto precenjena procena. U svakom slučaju može se izneti procena da se obuhvat dece iz romske zajednice obaveznim obrazovanjem u Srbiji povećao za 14–27% (odnosno za oko 20%).

Tabela 5. Podaci o obuhvatu dece obaveznim obrazovanjem

Indikator	EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Ukupan broj učenika (I raz.)	84,096	--	RZS 02/03	72,328	35,158	RZS 08/09	86.0%	--
Ukupan broj učenika (II raz.)	82,804	--	RZS 02/03	71,867	34,907	RZS 08/09	86.8%	--
Ukupan broj učenika (III raz.)	83,120	--	RZS 02/03	68,076	33,058	RZS 08/09	81.9%	--
Ukupan broj učenika (IV raz.)	82,710	--	RZS 02/03	70,124	34,204	RZS 08/09	84.8%	--
Ukupan broj učenika (V raz.)	87,408	--	RZS 02/03	79,996	38,586	RZS 08/09	91.5%	--
Ukupan broj učenika (VI raz.)	85,686	--	RZS 02/03	77,639	37,756	RZS 08/09	90.6%	--
Ukupan broj učenika (VII raz.)	85,841	--	RZS 02/03	79,516	38,549	RZS 08/09	92.6%	--
Ukupan broj učenika (VIII raz.)	88,795	--	RZS 02/03	78,562	38,442	RZS 08/09	88.5%	--
Ukupan broj učenika (I-VIII raz.)	680,460	--	RZS 02/03	598,108	290,660	RZS 08/09	87.9%	--
Broj učenika iz romske zajednice (I r.)	3,206	--	MPS 02/03	2,332	--	MPS 07/08	72.7%	--
Broj učenika iz romske zajednice (II r.)	2,348	--	MPS 02/03	2,493	--	MPS 07/08	106.2%	--

Indikator	EUMAP izvještaj			Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Broj učenika iz romske zajednice (III r.)	1,882	--	MPS 02/03	2,264	--	MPS 07/08	120.3%	--
Broj učenika iz romske zajednice (IV r.)	1,747	--	MPS 02/03	2,156	--	MPS 07/08	123.4%	--
Broj učenika iz romske zajednice (V r.)	1,732	--	MPS 02/03	2,774	--	MPS 07/08	160.1%	--
Broj učenika iz romske zajednice (VI r.)	1,355	--	MPS 02/03	1,878	--	MPS 07/08	138.6%	--
Broj učenika iz romske zajednice (VII r.)	1,018	--	MPS 02/03	1,380	--	MPS 07/08	135.6%	--
Broj učenika iz romske zajednice (VIII r.)	944	--	MPS 02/03	1,034	--	MPS 07/08	109.5%	--
Broj učenika iz romske zajednice (I–VIII r.)	14,232	--	MPS 02/03	16,311	--	MPS 07/08	114.6%	--

Pored toga, treba ukazati na zanimljiv podatak da je veći napredak izgleda ostvaren u višim razredima nego u nižim razredima osnovne škole. Ovaj podatak bi mogao da ukaže da su osnovne škole u Srbiji načinile izvesni napredak u pogledu svoje uspešnosti da zadrže učenike iz romske zajednice u školi. U ranijem periodu značajan broj dece iz romske zajednice je napuštalo osnovnu školu i odustajalo od školovanja baš na prelazu iz IV u V razred, tj. kada se prelazi sa razredne na predmetnu nastavu. To bi bilo optimistično tumačenje ovog podatka. S druge strane, pesimistički pristup bi mogao da bude da su osnovne škole sada sklonije da zadrže decu iz romskih naselja na spisku dece koja su upisana u školu čak i kada ona praktično odustanu od daljeg školovanja. Međutim, ako bi se ova pretpostavka prihvatila, onda bi svi prikazani podaci mogli da se dovedu u pitanje, pa ćemo je zato ovde samo spomenuti kao mogućnost čiju realnost ne možemo da procenimo zbog nedostatka relevantnih podataka.

Dakle, izgleda da je u okviru obaveznog obrazovanja došlo do napretka u obuhvatu dece iz romske zajednice i da manji broj njih odustaje od školovanja na prelasku iz nižih u više razrede osnovne škole.

Napredovanje u okviru obaveznog obrazovanja

Kao što se moglo videti, podaci o obuhvatu sugerišu da je od iniciranja Dekade inkluzije Roma u Srbiji došlo do izvesnog poboljšanja u pogledu napredovanja dece iz romske zajednice u okviru obaveznog obrazovanja. S druge strane, naponi da se dođe do podataka koji se odnose direktno na zadržavanje i napredovanje učenika iz romske zajednice nisu urodili plodom (vidi tabelu 6). Pregledom relevantnih izveštaja koji su korišćeni kao izvor podataka za analize koje su ovde prikazane došlo se do nekih novih podataka, ali se radi o podacima koji se odnose na period pre iniciranja Dekade. Tako, na primer, izveštaj o realizaciji Strategije za smanjivanje siromaštva iz 2006. godine navodi da svako drugo dete iz romske zajednice (oko 50%) koje upiše prvi razred dostigne peti razred osnovne škole, dok je to slučaj sa svega 1% dece u opštoj populaciji. Drugim rečima pre iniciranja dekade verovatnoća da dete ne dostigne peti razred osnovne škole je bila 50 puta veća za decu iz romske zajednice nego što je to slučaj u celoj populaciji učenika. Pri tome, treba uvek imati u vidu da se to odnosi samo na onu decu iz romske zajednice koja su bila upisana u prvi razred osnovne škole u periodu neposredno pre pokretanja Dekade.

Jedini novi podatak koji postoji u različitim izveštajima, a koji se odnosi na stanje nakon pokretanja Dekade, je procenat učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju i to samo za opštu populaciju. Prema tom podatku samo 0.45% učenika odustaje od školovanja tokom obaveznog obrazovanja, dok je taj procenat bio jednako mali i 4–5 godina ranije (0.39%).

Tabela 6. Podaci o napredovanju učenika u okviru obaveznog obrazovanja

Indikator	EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Procenat učenika koji upisuju V razred	99%		MICS 2005					
Procenat dece iz romske zajednice koji na vreme upisuju V razred	50%		SSS 2006					
Procenat dece iz romske zajednice koji kasnije upisuju V razred								
Procenat učenika koji su završili osnovnu školu	95.3%	95.9%	SSS 2006					
Procenat dece iz romske zajednice koji na vreme završavaju osnovnu školu	28% 21–37%		MICS 2005 SSS 2006					
Procenat dece iz romske zajednice koji kasnije završavaju osnovnu školu								
Procenat učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju	0.39%		RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)	0.45%		RZS Godišnjak 2008 (šk. 06/07)	115.4%	
Procenat dece iz romske zajednice koji odustaju od školovanja	72% 63–79%		MISC 2005 SSS 2006					

Kada je reč o napredovanju učenika iz romske zajednice tokom obaveznog obrazovanja ne raspolažemo novim podacima i iz tog razloga nije moguće dati procenu o učinjenom napretku.

S druge strane, prema podacima koji su prikazani u prethodnom odeljku moglo bi se pretpostaviti da se napravio određeni napredak, ali treba imati u vidu da se radi o indirektnim procenama. Na primer, učenici koji su tokom školske 2002/03. godine bili u trećem razredu bili su u osmom razredu tokom školske 2007/08. godine. Školske 2002/03. godine je bilo 1.882 učenika iz romske zajednice u trećem razredu, a školske 2007/08. godine je bilo 1.034 učenika iz romske zajednice u osmom razredu. Ako zanemarimo činjenicu da je jedan broj učenika mogao da ponavlja neki razred, na osnovu ovih podataka bi moglo da se da gruba procena da je najviše do 45% učenika odustalo od školovanja između trećeg i osmog razreda osnovne škole, između školske 2002/03. i 2007/08. godine.

Segregacija učenika iz romske zajednice

Jedan od važnih problema kada je u pitanju obrazovanje dece iz romske zajednice jeste da se neki od njih školuju u segregisanim školama. Međutim, postoje različite definicije kada može da se govori da se neki učenik školuje u segregisanim okolnostima. Jedna praktična definicija segregacije jeste ona koja kaže da je segregacija ako u nekom odeljenju ili školi ima više od 50% učenika iz romske zajednice. Detaljnija diskusija o pitanju definicije segregacije je izvan ciljeva ovog izveštaja zbog čega smo se oslonili na ovu praktičnu i za praćenje najjednostavniju definiciju. Međutim, kada je u pitanju procena segregacije učenika iz romske zajednice ne postoje podaci na osnovu kojih bi se moglo proceniti da li i koliko je prisutna segregacija učenika iz romske zajednice u Srbiji.

Školovanje dece iz romske zajednice u specijalnim školama i specijalnim odeljenjima

U tabeli 7 prikazani su podaci koji se odnose na obuhvat učenika specijalnim školama u Srbiji. Kao što se može videti ne raspolaže se s podacima koji bi pokazali da li se nakon iniciranja Dekade inkluzije Roma smanjio broj učenika iz romske zajednice koji se školuje u okviru specijalnih škola ili specijalnih odeljenja u redovnim školama. Jedini podatak koji je identifikovan u različitim izveštajima koji je korišćen i u analizama jeste da je ukupan broj učenika u specijalnim školama u Srbiji smanjen za oko 6–7%. Međutim, imajući u vidu da se u istom periodu ukupan broj učenika smanjio za oko 12% (vidi odeljak *Obuhvat obaveznom obrazovanjem*) može se videti da pad broja učenika u specijalnim školama ne prati opšti trend.

Tabela 7. Obuhvat učenika specijalnim školama i specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola)

Indikator	EUMAP izveštaj				Kraj 2008. godine				Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž		
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž					
Ukupno učenika u specijalnim školama	7,903	3,220	RZS Godišnjak 2005 (šk. 2002/03)	7,393	2,998	RZS Godišnjak 2008 (šk. 2006/07)	93,5%	93,1%		
Ukupan broj dece iz romske zajednice učenika u specijalnim školama	2,105 (26,7%)		MPS 02/03							
Broj dece iz romske zajednice koji su prebačeni iz specijalnih u redovne škole										
Ukupno učenika u specijalnim odeljenjima u okviru redovnih škola										
Ukupno dece iz romske zajednice u specijalnim odeljenjima u okviru redovnih škola										

U svim relevantnim izveštajima se ukazuje na problem preterane uključenosti dece iz romske zajednice u specijalne škole ili u specijalna odeljenja u okviru redovnih škola. Iz tog razloga jedan od prioriteta Dekade jeste da se spreči neopravdano upućivanje dece iz romske zajednice u specijalne škole ili odeljenja i da se ona dece koja se, iz neopravdanih razloga, školuju u takvom okruženju postepeno integrišu u redovne škole i mešana odeljenja. Iako se radi o važnim prioritetima kada je u pitanju realizacija Dekade inkluzije Roma u Srbiji nismo uspeali da identifikujemo podatke koji bi ukazivali da li se taj proces postepene integracije dece iz specijalnih škola u redovne škole dešava, i ako se dešava kojom dinamikom se napreduje u tom, svakako ne lakom, procesu.

Takva situacija s podacima o uključenosti dece iz romske zajednice u specijalne škole ili specijalna odeljenja pri redovnim školama je bio osnovni razlog da EUMAP inicira istraživanje o ovom fenomenu (Obrazovanje učenika iz romske zajednice u školama za decu sa razvojnim teškoćama u Srbiji).²⁶ To istraživanje je u svojoj finalnoj fazi tako da smo u komunikaciji s istraživačkim timom došli do sledećih informacija. U okviru ovog istraživanja su prikupljeni podaci za 64 od 76 škole koje imaju status specijalnih škola. Ukupan broj učenika koji su tokom školske 2008/09. pohađali ispitane škole je 5.057 od čega je 1.569 učenika bilo iz romske zajednice, tj. oko 31% učenika u specijalnim školama su učenici iz romske zajednice. To bi značilo da se u periodu od školske 2002/03. godine do školske 2008/09. godine čak u izvesnoj meri povećalo učešće učenika iz romske zajednice u ukupnom broju učenika koji pohađaju specijalne škole u Srbiji (sa oko 27% na oko 31%). U ovom istraživanju su prikupljeni podaci za 21 redovnu školu u kojima postoje specijalna odeljenja – u ovim specijalnim odeljenjima oko 39% učenika su bili učenici iz romske zajednice. Ovi podaci ukazuju da su učenici iz romske zajednice još uvek u značajno većoj meri zastupljeni u specijalnim školama, nego što je njihovo ukupno učešće u populaciji učenika. Dok je u opštoj populaciji manje od 1% učenika uključeno u specijalne škole, iz populacije učenika romske zajednice oko 10% učenika je uključeno u neku vrstu specijalne škole (u ispitnom uzorku specijalnih škola već ima oko 1,500 učenika iz romske zajednice, a u odeljku o obuhvatu učenika iz romske zajednice obaveznim obrazovanjem videli smo da se njihov broj kreće oko 16.000).

Školovanje dece iz romske zajednice u školama za obrazovanje odraslih

Drugi problem koji je identifikovan u svim relevantnim izveštajima jeste činjenica da se jedan broj dece iz romske zajednice upisuje u škole za obrazovanje odraslih. To se u značajnoj meri dešava čak i sa decom koja su mlađa od 15 godina što ne bi smeo da bude slučaj. U tabeli 8 prikazani su podaci o obuhvatu dece školama za obrazovanje odraslih u Srbiji.

²⁶ Zahvaljujemo se EUMAP programu i Centru za interaktivnu pedagogiju iz Beograda na podacima koje su nam učinili dostupnim i na dozvoli da ih iskoristimo za ovaj izveštaj. Više informacija o ovom istraživanju možete naći na sajtu: http://www.eumap.org/topics/minority/reports/roma_education/followup/serbia.

Tabela 8. Obuhvat dece školama za obrazovanje odraslih

Indikator	EUMAP izveštaj				Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž	
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž				
Ukupno učenika	2,611	995	RZS Godišnjak 2005 (šk. 2002/03)	2,746	1032	RZS Godišnjak 2008 (šk. 2006/07)	105.2%	103.7%	
Ukupno dece iz romske zajednice				90%		Strategija 2009			
Ukupno učenika starijih od 15 godina									
Ukupno dece iz romske zajednice starijih od 15 godina									
Ukupno učenika mlađih od 15 godina									
Ukupno dece iz romske zajednice od 15 godina									

S obzirom da u školama za obrazovanje odraslih ne bi smeli da se upisuju deca mlađa od 15 godina, a da je to slučaj izgleda samo sa decom iz romske zajednice, smatrali smo da bi bilo važno da se prilikom praćenja realizacije Dekade posebno prate podaci za decu mlađu od 15 godina i za mlade i odrasle starije od 15 godina. Međutim, pregledom referentnih izveštaja nismo uspeli da identifikujemo podatke koji bi se odnosili na ove dve uzrasne grupe, već samo podatke koji se odnose na ukupan broj učenika u ovim školama. Tako se na osnovu podataka koji su objavljeni u godišnjacima Republičkog zavoda za statistiku može videti da je u periodu od 2002. do 2006. godine došlo do povećanja za oko 5% ukupnog broja učenika u školama za obrazovanje odraslih (od 2.611 do 2.746), pri čemu je to povećanje nešto manje za učenice nego za učenike (3.7% za učenice naspram 6.1% za učenike).

Kada su u pitanju učenici iz romske zajednice postoji samo podatak, koji je objavljen u okviru Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, i koji sugerise da učenici iz romske zajednice čine 90% svih učenika koji se obrazuju u školama za obrazovanje odraslih!

Obuhvat učenika srednjoškolskim obrazovanjem

U tabeli 9 prikazani su podaci o obuhvatu učenika srednjoškolskim obrazovanjem. Pri tome treba imati u vidu da u Srbiji postoje tri različita segmenta srednjeg obrazovanja: (a) akademski, gimnazijski program u trajanju od četiri godine, (b) program stručnog osposobljavanja u trajanju od četiri godine, i (c) program stručnog osposobljavanja u trajanju od tri godine. Pošto se ova tri programa u značajnoj meri razlikuju u vrsti i kvalitetu obrazovanja smatrali smo da je, prilikom praćenja, potrebno da se posebno prati obuhvat učenika iz romske zajednice za svaki od ova tri programa.

Kao što se može videti iz prikazanih podataka, u izveštajima koje smo pregledali postoje uglavnom podaci za opštu populaciju. Na osnovu tih podataka može se zaključiti, kada je u pitanju opšta populacija učenika, da je u periodu od školske 2002/03. do 2006/07. godine došlo do povećanja obuhvata srednjoškolskim obrazovanjem mladih u uzrastu od 15–18 godina – od 62.2% do 79.8%, što predstavlja povećanje za oko 18 procentnih poena ili za oko 30% u odnosu na obuhvat koji je postojao tokom školske 2002/03. godine. Kada su u pitanju pojedini programi srednjoškolskog obrazovanja barem, pre svega gimnazijski program, nije došlo do promene u pogledu obuhvata u istom periodu – otprilike isti deo generacije učenika je bio upisan u gimnazije u školskoj 2006/07. godini kao i četiri godine ranije.

Tabela 9. Obuhvat učenika srednjoškolskim obrazovanjem

Indikator	EUMAP izvještaj			Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Procenat mladih koji su upisani u srednje škole	62.2%		RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)	79.8%		RZS Godišnjak 2008 (šk. 2006/07)	128.3%	
Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje škole	10.2% 8.3%		MICS 2005 SSS 2006 (za 2004. god.)	15–20%		PISA 2009	147–196%	
Procenat mladih koji su upisani u gimnazijski program	24.1%	28.9%	RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)	24.4%	29.1%	RZS Godišnjak 2008 (šk. 06/07)	101.2%	100.7%
Procenat mladih Roma koji su upisani u gimnazijski program								
Procenat mladih koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (4-godišnji program)				53.0%	56.1%	SSS 2006 (šk. 05/06)		
Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (4-godišnji program)								
Procenat mladih koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (3-godišnji program)				22.9%	15.2	SSS 2006 (šk. 05/06)		
Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (3-godišnji program)								

Pre početka Dekade svega 8–10% mladih iz romske zajednice uzrasta 15–18 godina je bio uključen u srednje obrazovanje. Pri tome treba imati u vidu da je obuhvat mladih iz romske zajednice srednjim obrazovanjem u značajnoj meri ograničen činjenicom da veoma mali broj dece iz romske zajednice završava obavezno obrazovanje (što je uslov za upis u srednje škole). Ako pretpostavimo da je pre početka Dekade 20–30% učenika iz romske zajednice, koji su se upisali u osnovne škole, uspevalo da završi osnovnu školu to znači da je to istovremeno bio i maksimalni obuhvat mladih iz romske zajednice srednjoškolskim obrazovanjem. Prema tome možemo da zaključimo da je pre početka Dekade svaki drugi, odnosno treći učenik iz romske zajednice, koji završi osnovnu školu, nastavljao školovanje.

Kakav je obuhvat učenika iz romske zajednice nakon pokretanja Dekade? Nismo uspjeli da identifikujemo podatke koji bi direktno ukazivali na to. Iz tog razloga probali smo da procenimo kakav je obuhvat učenika iz romske zajednice srednjoškolskim obrazovanjem na osnovu podataka iz PISA 2009. Naime, Srbija je učestvovala u ovom međunarodnoj studiji obrazovnih postignuća učenika starosti 15 godina i 2006. i 2009. godine. Pošto se za ovu studiju uzorak učenika selektuje tako da bude reprezentativan za celu populaciju učenika i da je u oba navrata omogućeno da se u upitniku za učenike izjasne, između ostalog, o svojoj etničkoj afilijaciji, to nam je omogućilo da procenimo veoma uopšteno da li je u periodu od 2006. do 2009. godine došlo do promene u obuhvatu mladih iz romske zajednice srednjim obrazovanjem. Na osnovu analize tih podataka procenjeno je da je 2009. godine obuhvat mladih iz romske zajednice bio 15–20%. Poredeći taj obuhvat sa onim koji je postojao pre početka Dekade možemo da zaključimo da se radi o značajnoj povećanju od bar 50% u odnosu na prethodni nivo obuhvata. To je najverovatnije posledica sprovođenja afirmativnih mera prilikom upisa učenika u srednje škole koje su bile važan deo u okviru realizacije Dekade inkluzije Roma u Srbiji u prethodnom periodu. Na osnovu afirmativnih mera, u periodu 2005–2009. godina u srednje škole je upisano ukupno 870 učenika iz romske zajednice (oko 170–180 učenika po jednoj školskog godini) i 528 studenata na univerzitetske studije (oko 100–110 studenata po jednoj školskoj godini).²⁷

Napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja

U tabeli 10 prikazani su raspoloživi podaci koji se odnose na napredovanje učenika u okviru srednjeg obrazovanja u Srbiji. Međutim, kao što se može videti iz prikazanih podataka nismo uspjeli da identifikujemo novije podatke koji bi ukazivali na eventualni napredak koji je načinjen u okviru sprovođenja Dekade u Srbiji. I dalje su jedini podaci kojima raspolažemo oni koji se odnose na period

27 Vidi više o programi afirmativnih mera pri upisu u srednje škole u odeljku koji se bavi analizom politika i programa).

pre iniciranja Dekade i koji ukazuju da skoro svi učenici koji upišu srednje škole uglavnom i završi taj nivo školovanja. U populaciji mladih iz romske zajednice situacija je nešto slabija, ali daleko bolja nego u okviru obaveznog obrazovanja. Naime i pre početka Dekade izgleda da je oko 75% učenika iz romske zajednice koji bi se upisali u srednje škole uspevalo da ih i završi. Ipak, pri interpretaciji ovih podataka treba imati u vidu da je veoma mali deo učenika iz romske zajednice uspevao da završi osnovnu školu (u najboljem slučaju 30 od 100 dece iz romske zajednice) i da je relativno mali broj onih koji bi završili osnovnu školu nastavljao školovanje (otprilike 10 od 30 dece iz romske zajednice koja su završila osnovnu školu). Drugim rečima od desetero dece (od 100) koja bi nastavila školovanje nakon završetka osnovne škole 7–8 njih bi sa uspehom završilo srednju školu. Iako se radi o stopi završavanja koja je značajno viša nego u osnovnoj školi, ipak radi se i dalje o stopi završavanja koja je značajno niža nego ona u opštoj populaciji (oko 99%).

Tabela 10. Napredovanje učenika u okviru srednjoškolskog obrazovanja

Indikator	EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
	Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
	Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Procenat učenika koji su završili srednju školu	99%		SSS 2006 (šk. 05/06)					
Procenat mladih iz romske zajednice koji na vreme završava srednju školu	6.2% od 8.3% upisanih ²⁸		SSS 2006 (šk. 05/06)					
Procenat mladih iz romske zajednice koji kasnije završavaju srednju školu								
Procenat učenika koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju	1.47%		RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)					
Procenat mladih iz romske zajednice koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju								

28 Što čini 75.2% upisanih.

Obrazovna postignuća učenika iz romske zajednice

U obrazovnom sistemu u Srbiji prilikom prelaska iz osnovne u srednju školu učenici koji žele da se upišu u četvorogodišnje programe su obavezni da polažu kvalifikacioni ispit, dok učenici koji nemaju ambiciju da se upišu u neki od četvorogodišnjih programa nisu obavezni da polažu ovaj ispit. U kontekstu praćenja obrazovanja dece i mladih iz romske zajednice bilo bi važno da se raspolaze podacima u kojoj meri deca iz ove zajednice izlaze na kvalifikacioni ispit i kakve rezultate postižu. Prvi podatak bi nam ukazivao na obrazovne aspiracije mladih iz romske zajednice koji su uspeli da završe osnovnu školu, pri tome treba imati u vidu da se radi o učenicima koji su uspeli da prevaziđu sve prepreke sa kojima se suočavaju učenici iz romske zajednice prilikom školovanja i da završe osnovnu školu. Ako među tim pozitivno selekcionisanim uzorkom učenika iz romske zajednice značajan deo njih ne izlazi na kvalifikacioni ispit to bi ukazivalo na potrebu da se ovim učenicima obezbedi dodatna podrška kako bi mogli da nastave obrazovanje u onom programu srednjoškolskog obrazovanja koji najviše odgovara njihovim prethodnim obrazovnim postignućima. Drugi indikator koji je predložen za praćenje se odnosi na postignuća učenika iz romske zajednice na kvalifikacionom ispitu. Podaci sa kvalifikacionog ispita su trenutno jedini podaci koji postoje unutar sistema koji omogućavaju uvid u obrazovna postignuća učenika. Smatramo da ne treba dodatno objašnjavati zašto bi bilo važno da se, u okviru praćenja realizacije Dekade, uključe i indikatori koji ukazuju na obrazovna postignuća učenika.

Neki podaci o obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice ipak postoje. U okviru nacionalnog testiranja obrazovnih postignuća učenika trećeg razreda osnovne škole, koje je realizovano 2004. godine od strane Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, postoje i podaci o obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice (vidi tabelu 11). Ovi podaci, koji su izraženi preko skale na kojoj je prosečno postignuće u Srbiji fiksirano na nivou od 500 poena, pokazuju da je obrazovno postignuće učenika iz romske zajednice nakon tri godine školovanja veoma nisko. Ova razlika iznosi skoro 140 poena. U ovoj studiji postignuća učenika su opisana i kvalitativno na osnovu nivoa koji je učenik dostigao (svaki nivo postignuća je opisan preko znanja i veština koje učenici sa datog nivoa poseduju). Kada se analiziraju ovi podaci vidi se da oko 75% učenika iz romske zajednice (3 od 4 učenika) se nalaze ispod najnižeg nivoa postignuća ili su uspeli da dostignu samo najniži nivo postignuća, dok je to slučaj sa 29% učenika iz opšte populacije. Drugim rečima, veliki broj učenika iz romske zajednice ni nakon tri godine školovanja nije uspeo da formira znanja i veštine sa viših nivoa postignuća, a to znači da će ovi učenici biti suočeni sa značajnim teškoćama pri nastavku školovanja. Na osnovu ovih podataka može da se, takođe, zaključiti da posebnu pažnju treba posvetiti kvalitetu obrazovanja koji se obezbeđuje za učenike iz romske zajednice u nižim razredima osnovne škole jer ako se u tom periodu ne formiraju znanja i veštine

koje su neophodne za dalje školovanje, kasnije intervencije mogu imati manje šanse za uspeh.

Tabela 11. Obrazovna postignuća učenika III razreda osnovne škole – podaci sa nacionalnog testiranja 2004. godina²⁹

Nivo postignuća	Nacionalni nivo	Učenici iz romske zajednice
Nivo 5	7%	0.8%
Nivo 4	10%	1.6%
Nivo 3	27%	5.5%
Nivo 2	27%	15.7%
Nivo 1	18%	26.0%
Ispod nivoa 1	11%	50.4%
Prosek	500	366

Neki podaci o obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice dobijeni su i od Instituta za psihologiju (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu) koji realizuje u Srbiji PISA studiju od 2003. godine (PISA – Međunarodni program praćenja obrazovnih postignuća učenika – www.pisa.oecd.org).³⁰ PISA istraživanje je relevantan izvor informacija o obrazovnim postignućima učenika pošto se u okviru ovog istraživanja ispituje u kojoj meri su neke od ključnih kompetencija (koje su, po proceni zemalja učesnika, važne za uspeh mladih u savremenom društvu) razvijene kod učenika starosti 15 godina. Podaci o razlici u postignućima učenika iz romske zajednice i postignuća u opštoj populaciji za 2006. godinu su prikazani u tabeli 12 (podaci za 2009. godinu će biti dostupni krajem 2010. godine).

Pre nego što se izvedu neki zaključci na osnovu ovih podataka treba imati u vidu dve napomene. Prvo, ovi podaci pokazuju kakav je bio kvalitet obrazovanja u okviru obrazovnog sistema u Srbiji u periodu pre iniciranja Dekade inkluzije Roma. Drugo, ovi podaci odnose se samo na onaj manji deo učenika iz romske zajednice koji nisu prekinuli svoje školovanje do 15 godine, tj. na onih 10–30% učenika iz romske zajednice koji su započeli školovanje. Imajući u vidu ove dve napomene, šta može da se zaključi na osnovu ovih podataka?

²⁹ Izveštaj o Nacionalnom testiranju učenika treći razreda osnovne škole nalazi se na sajtu Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije: <http://www.ceo.edu.rs/images/stories/publikacije/ObrazovnaPostignucaUcenika.pdf>.

³⁰ Zahvaljujemo se Institutu za psihologiju koji nam je ustupio informacije o obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice iz 2006. godine.

Tabela 12. Obrazovna postignuća učenika iz romske zajednice na PISA 2006. ispitivanju

Domen	Opšta populacija učenika		Učenici iz romske zajednice		Razlika u postignućima	Razlika u postignućima korigovana za razliku u SES ³¹
	Prosečno postignuće	% učenika koji nisu dostigli nivo funkcionalne pismenosti	Prosečno postignuće	% učenika koji nisu dostigli nivo funkcionalne pismenosti		
Matematička pismenost	436	42.6%	329	85.7%	107	77
Čitalačka pismenost	401	51.7%	324	90.7%	77	44
Naučna pismenost	436	38.5%	355	81.5%	81	45

31 Pošto je socio-ekonomski status (SES) porodica iz romskih zajednica značajno niži od prosečnog socio-ekonomskog statusa izračunata je i korigovana razlika u postignućima, tj. razlika koja bi se mogla očekivati kada bi se uporedila postignuća učenika iz romske zajednice s učenicima iz opšte populacije koji imaju sličan socio-ekonomski status.

Učenici iz romske zajednice koji su ostali u obrazovnom sistemu i koji se dalje obrazuju u svojoj 15 godini imaju značajno niža obrazovna postignuća u odnosu na opštu populaciju. Ta razlika iznosi od 77 poena (u domenu čitalačke pismenosti) do čak 107 poena (u domenu matematičke pismenosti). Ako se uzme u obzir da je, u zemljama OECD-a, efekat jedne godine školovanja oko 38 poena na ovoj skali, to znači da bi učenicima iz romske zajednice trebalo obezbediti dodatnu podršku u opsegu od oko 2–3 školske godine da bi se ova razlika neutralisala. S druge strane, obrazovna postignuća zavise, pored kvaliteta obrazovanja koje se dobija u okviru škole, i jednim delom i od kvaliteta uslova u kojima deca žive i u kojima se razvijaju. Pošto je socio-ekonomski status (SES) porodica iz romske zajednice niži u odnosu na prosečni to znači da je jedan deo ove razlike u postignućima u stvari rezultat razlika u socio-ekonomskom statusu. Kada se uzme u obzir efekat socio-ekonomskog statusa na obrazovna postignuća i kada se, na osnovu toga koriguju, dobijene razlike u obrazovnim postignućima su manje (od 44 do 77 poena). Ovi podaci govore kakve bi razlike u obrazovnim postignućima mogli da očekujemo kada bi uporedili obrazovna postignuća učenika iz romske zajednice s postignućima učenika iz opšte populacije koji imaju sličan socio-ekonomski status. Pored toga, u okviru PISA studije, obrazovna postignuća učenika se opisuju kvantitativno (na osnovu skora) i kvalitativno (na osnovu nivoa koji je dostigao dati učenik). Kada je reč o kvalitativnom opisu, učenici koji nisu dostigli prvi, najniži nivo ili su dostigli samo prvi nivo (od 5, odnosno 6 nivoa) se smatraju kao učenici koji nisu dostigli minimalni nivo funkcionalne pismenosti. Kada se analiziraju ovi podaci uočava se veoma zabrinjavajuća činjenica da preko 80% učenika iz romske zajednice nije uspeo da dostigne ovaj minimalni nivo funkcionalne pismenosti (za razliku od opšte populacije gde je to slučaj sa 40–50% učenika). To ukazuje da čak i oni učenici iz romske zajednice koji su uspeali da se izbore sa svim preprekama s kojima se suočavaju tokom svog obrazovanja ne dobijaju dovoljno obrazovnih prilika da bi uspeali da dostignu nivo funkcionalne pismenosti.

Indikatori za koje nisu identifikovani podaci

U tabeli s pregledom svih indikatora i prikupljenih podataka, koja je prikazana u okviru priloga 4, može se videti da su, pored gore analiziranih indikatora, bili predviđeni i neki dodatni indikatori za praćenje realizacije Dekade inkluzije Roma, međutim za ove indikatore nismo uspeali da identifikujemo odgovarajuće podatke. Ovde navodimo ove indikatore sa kratkim objašnjenjem zašto su oni važni.

Podrška razvoju kulturnog identiteta. Jedna od važnih funkcija obrazovanja jeste da pruža podršku za razvoj kulturnog identiteta i drugih socijalnih identiteta učenika. To je posebno važno kada je reč o učenicima koji ne pripadaju većinskoj populaciji čiji identitet i kultura su uvek zastupljeni i promovisani u okviru obrazovnog sistema. Indikator koji je predložen u ovom izveštaju se odnosi na

broj učenika iz romske zajednice koji ima mogućnost da u okviru svog obrazovanja razvija svoj kulturni identitet i usavršava svoj maternji jezik.

Diskriminacija. Kao što se konstatuje u brojnim izveštajima o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice u Srbiji problem diskriminacije, otvorene ili prikrivene, čini značajan deo problema s kojima Dekada treba da se izbori. Iz tog razloga predloženo je da se u praćenje realizacije Dekade uključi i indikator koji bi se odnosio na broj romskih učenika u obaveznom obrazovanju koji su bili žrtve nekog oblika zlostavljanja ili diskriminacije na nacionalnoj osnovi od strane učenika ili nastavnika. Nije neobično što je teško doći do ovih podataka jer u prethodnom periodu nije postojao sistem za dokumentovanje i vođenje statistike o slučajevima diskriminacije u obrazovnom sistemu. Kada se uspostavi takav sistem trebalo bi posebno voditi statistiku o ovakvim slučajevima. Ipak, čak i kada se obezbede podaci o ovom indikatoru neće biti jednostavno da se protumače trendovi. Naime, u okolnostima u kojima je jedna zajednica duboko marginalizovana i nedovoljno podržana od strane odgovarajućih institucija i procedura, može se opravdano pretpostaviti da pripadnici te zajednice neće videti svrhu u prijavljivanju slučajeva diskriminacije. Iz tog razloga potrebno je da se obezbedi dovoljno podrške za romsku zajednicu da bi se učenici i roditelji iz ove zajednice odvažili da prijave takve slučajeve i da veruju da to prijavljivanje može da dovede do poboljšanja situacije. Ako bi se obezbedila takva podrška pripadnicima romske zajednice to bi moglo da dovede do povećanja broja identifikovanih slučajeva diskriminacije. To ne bi nužno značilo da se povećava broj slučajeva diskriminacije, već bi moglo da odražava upravo činjenicu da se pripadnici ove zajednice osećaju dovoljno podržanim da otvoreno prijave takve slučajeve. Drugim rečima, u prvom periodu povećanje broja identifikovanih slučajeva bi, paradoksalno, ukazivalo na uspeh obrazovnog sistema da pruži uverenje pripadnicima romske zajednice da ima smisla da prijavljuju slučajeve diskriminacije i da to prijavljivanje ima smisla. Naravno, to povećanje bi moglo da se tumači kao pozitivan znak u prvom periodu samo ukoliko bi se najveći broj takvih slučajeva rešavao na konstruktivan i pozitivan način.

Podrška obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice. Jedna od važnih prepreka za obrazovanje dece i mladih iz romske zajednice jeste siromaštvo. Veliki procenat romskih porodica živi ispod linije siromaštva i suočavaju se, kada je u pitanju školovanje dece, sa brojnim problemima koji su nepoznati onim porodicama koje ne žive u uslovima siromaštva (na primer, roditelji ne uspevaju da obezbede za decu obuću i odeću, knjige i pribor itd.). Zbog toga je važan deo Dekade jeste pružanje dodatne podrške deci i mladima iz romske zajednice kako bi se delovalo preventivno i kako pomenuti vanškolski faktori ne bi ugrozili redovno obrazovanje dece. Smatramo da bi bilo važno da se redovno prikupljaju i objavljuju podaci barem o sledeća četiri aspekta: (a) broj učenika iz romske zajednice koji primaju stipendije za srednje obrazovanje, (b) broj učenika iz romske zajednice koji su putem afirmativnih mera upisani u srednje škole, (c) broj uče-

nika iz romske zajednice koji su smešteni u učeničke domove, i (d) broj učenika iz romske zajednice u osnovnim školama koji su dobili besplatne udžbenike.

Zaključak

Na osnovu prethodnih analiza možemo da izvedemo sledeće zaključke:

- Nakon iniciranja Dekade inkluzije Roma u Srbiji u izvesnoj meri je došlo do poboljšanja u smislu da se, u odnosu na period pre Dekade, raspolaže nekim dodatnim informacijama koje su važne za praćenje realizacije Dekade. Ipak, to poboljšanje nije ni izdaleko dovoljno da bi omogućilo adekvatno praćenje uspeha u realizaciji različitih politika, programa i projekata. I dalje za mnoge, čak bazične aspekte obrazovanja, ne raspolaže se adekvatnim informacijama i, u suštini, još uvek smo daleko od postojanja funkcionalnog, dovoljno obuhvatnog i efikasnog sistema za praćenje.
- Raspoloživi podaci sugerišu da je u periodu od iniciranja Dekade inkluzije Roma: (a) došlo do povećanog obuhvata dece iz romske zajednice u okviru osnovnog obrazovanja čak i kada se uzme u obzir pozitivan demografski trend koji postoji u okviru romske zajednice, (b) da veći broj učenika iz romske zajednice ostaje duže u osnovnom obrazovanju (tj. da je odustajanje nešto smanjeno), i (c) da je povećan broj mladih iz romske zajednice koji nastavlja školovanje nakon osnovne škole, tj. koji se upisuju u srednje škole.
- Raspoloživi podaci ukazuju da je obuhvat dece iz romske zajednice obavezanim pripremnim predškolskim programom daleko manji nego za opštu populaciju, da značajan broj učenika koji upišu prvi razred osnovne škole ne uspeva da završi osnovnu školu i da se u školama za obrazovanje odraslih uglavnom nalaze učenici iz romske zajednice.
- Podaci o obuhvatu i napredovanju u okviru osnovnog i srednjeg obrazovanja pokazuju da je ključni problem („usko grlo“) kada je u pitanju obrazovanje dece i mladih iz romske zajednice obavezno obrazovanje gde veliki broj onih koji se upišu u prvi razred ne uspeva da se izbori sa svim preprekama koje im stoje na putu napredovanja i uspešnog završetka obaveznog obrazovanja i da zato relativno mali broj učenika iz romske zajednice uopšte dolazi u priliku da upiše srednjoškolsko obrazovanje.

DEKADA INKLUZIJE ROMA 2005–2015. U SRBIJI: OD PROJEKATA DO POLITIKA

Od otpočinjanja Dekade inkluzije Roma 2005. godine, obrazovanje Roma je bilo na agendi Ministarstva prosvete i drugih vladinih institucija i već u prethodnom izveštaju ukazano je na evidentan broj indikatora koji ukazuju na opredeljenost države da se bavi ovim pitanjem. No, i u pomenutom izveštaju, uprkos integraciji „romske dimenzije“ u gotovo sve strateške dokumente koji se tiču obrazovanja, kao i opštih i sektorskih strategija i akcionih planova razvoja Srbije, uočen je veliki raskorak između proklamovanih ciljeva i njihove realizacije u praksi. Obrazovanje Roma sve do 2009. bilo je projektno usmereno, afirmativne mere sprovedene su po *ad hoc* metodologiji, a instrument za njihovo sprovođenje bile su preporuke Ministarstva prosvete koje, bez obzira na razloge i dobre namere, nisu obavezujuće i ne moraju da dovedu do bitne promene pedagoške prakse. Dodajmo na to i česte promene vlada i sledstveno tome obrazovnog kursa Srbije, nedostatak vizije i promišljanja razvoja obrazovanja, pa ćemo dobiti niz pokrenutih inicijativa (ilustracija za to je projekat *Romski asistent*) koje, budući sistemski neutemeljene, ne mogu da postignu održivost i kontinuitet u svom sprovođenju. Zastoji u sprovođenju projekata pak, utiču na pad teško pokrenute motivacije obrazovnih institucija za prihvatanje sopstvene odgovornosti za obrazovanje svakog deteta, pa i onog romske nacionalnosti s jedne strane, kao i povećano razočaranje romske zajednice i gubljenje teško uspostavljenog poverenja u državne institucije, s druge.

U proteklom periodu jedino što nije imalo diskontinuitet su projekti koje su realizovale nevladine organizacije i s tim u vezi, evidentno je da su obrazovne institucije, počev od Ministarstva prosvete do škole u bilo kojoj lokalnoj sredini bili otvoreni za saradnju i partnerstvo. Posledica toga je da je obrazovanje Roma u proteklih pet godina u Srbiji bilo značajna pojava gotovo u svakoj sredini, bilo da je tretirano kroz razvoj lokalnog akcionog plana, uključivanje romske dece u predškolsko obrazovanje, rešavanje problema segregisanih učionica, uvođenje romske kulture u školski kurikulum, pokretanje foruma jednakih šansi u srednjim školama ili rešavanje problema nasilja u školskom okruženju. Dobro je što ovakvih primera ima mnogo na šta ukazuje diskusija na radionicama koje smo organizovali. Ono što nije dobro je to što ne postoji komunikacija i povezanost različitih inicijativa i projekata, niti pokušaj da se bar na nivou lokalnih sredina uspostavi sistem koji postojeća znanja i iskustvo može da stavi u funkciju razvoja i trajnog unapređivanja obrazovne prakse. Naše iskustvo sa radionicama pokazuje da ne postoji čak ni zajedničko znanje svih učesnika o svim procesima koji teku u njihovoj zajednici, a koji se tiču obrazovanja Roma. S obzirom na to da

je u proteklom periodu napravljen veoma mali pomak u praćenju efekata pokrenutih mera i da i dalje nema preciznih podataka o obrazovanju romske dece (detaljnije u poglavlju „Progres ostvaren u okviru romske dekade u Srbiji: procena na osnovu raspoloživih podataka“), o napretku u obrazovanju Roma može se zaključivati preko ograničenog izvora informacija koje potiču ili iz nevladinog sektora i samih institucija (škola koje realizuju neke projekte) ili posredno, preko evaluacija koje su tretirale određeni problem. Međutim nalazi nekih evaluacija govore da se oficijelno nisu ciljano pratili efekti programa na romsku decu, pa su samim tim limitirani uslovi za planiranje budućih aktivnosti. Primer za to je obuhvat dece pripremnim predškolskim programom. Podaci koji su prikupljeni u okviru studije tiču se dece iz osetljivih grupa u koju spadaju izbeglice, raseljena lica i Romi.³²

Ipak, po intenzitetu aktivnosti vladinih instituciji na polju inkluzivnog obrazovanja i specifičnog obrazovanja Roma tokom 2009. godine, može se zaključiti da u Srbiji počinju da se grade institucionalni mehanizmi za kreiranje i implementaciju obrazovnih politika koje obezbeđuju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za sve. Pored personalnih promena u Ministarstvu prosvete nakon formiranja nove Vlade u leto 2008. godine, zamajac ovom procesu dalo je i predsedavanje Srbije Dekadom Roma.³³ Jedna od prioritetnih tema kojim su se države, potpisnice Dekade Roma, bavile u ovom periodu bila je diskriminacija u obrazovanju. Pored aktivnosti na međunarodnom nivou, na nacionalnom nivou u godini predsedavanja održan je veliki broj okruglih stolova, javnih debata, radionica i konferencija koje su se bavile obrazovanjem Roma. Najznačajniji događaj bila je međunarodna konferencija *Pravo na obrazovanje za svako dete: uklanjanje barijera i unapređenje inkluzije za romsku decu* koja je kroz svoj završni dokument trasirala pravce za obrazovnu inkluziju Roma i nakon 2015. godine.³⁴

Donošenje novog Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja stvorilo je uslove za sistemsko delovanje. To se posebno odnosi na regulative koje se tiču uvođenja pedagoškog asistenta, inkluzivnu upisnu politiku u prvi razred osnovne škole, mere afirmativne akcije, sankcionisanje diskriminacije i finansiranje obrazovanja po učeniku.³⁵ Detaljnije regulisanje ovih pitanja pravilnicima koje je u toku i obezbeđeno finansiranje put je za uspostavljanje institucionalne odgovornosti za obrazovanje Roma.

32 Pešikan, A. & Ivić, I. (2009). *Obrazovanjem protiv siromaštva: Analiza uticaja uvođenja pripremnog predškolskog programa u Srbiji*. Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Beograd. <http://www.prsp.sr.gov.yu/download/Analiza%20uticaja%20uvođenja%20PPP.pdf> (izveštaj je dostupan samo na srpskom jeziku)

33 Srbija je predsedavala Dekadom inkluzije Roma od 1. jula 2008. do 30. juna 2009.

34 Međunarodna konferencija *Pravo na obrazovanje za svako dete: uklanjanje barijera i unapređenje inkluzije za romsku decu* održana je 2. i 3. juna 2009. god. u saradnji Ministarstva prosvete, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, UNICEF-a, Svetske banke, Romskog obrazovnog fonda i Fonda za otvoreno društvo.

35 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja usvojen je u Skupštini RS 31. avgusta 2009. *Službeni glasnik RS*, 72/09.

Može se zaključiti da se u Srbiji još uvek odvija proces uspostavljanja sistemskog okvira (usvajanje strategija, zakona i kreiranje politika) i institucionalnih struktura (povezivanje odeljenja Ministarstva prosvete za različite aspekte obrazovnog procesa i usaglašeno delovanje u praksi) za inkluziju Roma u obrazovanje.

Šta su od toga konkretno dobili Romi? Po podacima i institucija i civilnog sektora, koji nažalost nisu potpuni i sveobuhvatni, primećuje se da je najveći napredak napravljen u pogledu dostupnosti obrazovanja romskoj populaciji. Poslednjih godina povećan je obuhvat romske dece Pripremnim predškolskim programom, sledstveno tome više dece je upisano u osnovnu školu, a po podacima o sprovođenju mera afirmativne akcije, iz godine u godinu se povećava broj učenika koji upisuju srednju školu ili fakultet. Što se tiče kvaliteta obrazovanja nema dovoljno saznanja na osnovu kojih se može zaključiti da je napravljen značajan pomak. Za sada je u izvesnoj meri samo primećen trend smanjivanja upisivanja romske dece u specijalne škole.³⁶

Deo izveštaja koji sledi baviće se napretkom u sprovođenju politika, programa i projekata koji su razmatrani u prvom EUMAP izveštaju, kao i novim aktivnostima koje su pokrenute sa ciljem obezbeđivanja jednakog pristupa kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji. Razmatraće se samo aktivnosti koje imaju dalekosežniji sistemski uticaj, dok će se pregled svih tekućih projekata dati u prilogima 2 i 3.

Strategije, legislativa, politike

Od najbitnijih strateških dokumenata koji su u međuvremenu unapređeni i usvojeni izdvojili bismo *Strategiju za unapređivanje položaja Roma* i *Akcioni plan za implementaciju Strategije za unapređivanje položaja Roma*, a od zakona *Zakon o antidiskriminaciji* i *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*.³⁷ U toku je izrada pravilnika o merama afirmativne akcije i sprečavanju diskriminacije u obrazovanju. Takođe i institucionalno regulisanje statusa pedagoškog asistenta. Sve ovo ukazuje na veoma važnu promenu u pristupu obrazovanju Roma i prelazak sa nivoa implementacije projekata na nivo razvijanja politika. Ukoliko se tome doda i finansiranje inkluzivnog obrazovanja kroz DILS projekat Svetske banke i IPA fondove može se zaključiti da inkluzija Roma ima šansu u Srbiji.

Dosadašnje iskustvo međutim, pokazuje da mnoštvo dokumenata, samo po sebi nije dovoljno za uspešno prevladavanje prepreka koje Romi imaju da bi ostvarili pravo na kvalitetno obrazovanje.

Šta su, po mišljenju učesnika radionica najveći problemi u sprovođenju politika?

36 Centar za interaktivnu pedagogiju, EUMAP, *Školovanje učenika romske nacionalnosti u školama i odeljenjima za učenike sa teškoćama u razvoju*, nacrt izveštaja.

37 Pomenuta strategija, akcioni plan i zakoni usvojeni su 2009.

Jedan od bitnih problema odnosi se na protok informacija između lokalnog i nacionalnog nivoa. I predstavnici institucija i civilnog sektora često nemaju prave informacije o svim strategijama i zakonima koji podrazumevaju primenu afirmativnih akcija koje se odnose na Rome, ili su napravljeni sa ciljem da se unapredi njihov status. Pokazalo se da postoji visoko očekivanje od strane vladinih institucija da je dovoljno da se zakoni i strategije postave na web sajt i da će svi akteri u obrazovnom procesu na taj način biti blagovremeno informisani, i da će znati šta je njihova odgovornost za njihovo sprovođenje. Mnogi učesnici radionica u lokalnoj sredini nisu upoznati sa najvažnijim strateškim dokumentima, a većina od onih koji znaju za njih, ne poznaju njihov sadržaj niti kako se on u praksi referira na Rome. To dalje otežava proces implementacije u praksi, jer obrazovne institucije ne znaju šta da preduzmu u svojoj sredini da podrže obrazovanje Roma s jedne strane, a romski civilni sektor pak, ne može da traži adekvatna rešenja u svojim aktivnostima zagovaranja prema institucijama. S obzirom na to da nije uspostavljen mehanizam za razmenu informacija, o aktivnostima i projektima koji se sprovode na lokalnu se malo zna na nacionalnom nivou, te su tako limitirani uslovi za razmenu i dalje širenje „dobre prakse“.

S ovim problemom direktno je vezan problem operacionalizacije politika, uspostavljanje procedura za njihovo sprovođenje i uspostavljanje inter-resorne saradnje. Mehanizmi za sprovođenje najslabija su karika jer ili nisu uspostavljeni ili su procedure toliko komplikovane da se problemi ne rešavaju pravovremeno ili nisu adekvatne za primenu na terenu. U nekim slučajevima se ne zna šta je čija nadležnost, pa se u „šetanju“ od lokalnih do nacionalnih struktura, ili između različitih sektora u lokalnim sredinama dugo vuku isti problemi. Primer komplikovanih procedura je i sprovođenje mera afirmativne akcije prilikom upisa učenika romske nacionalnosti u srednje škole. U ovaj proces uključena su dva ministarstva (Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Ministarstvo prosvete), Sekretarijat za obrazovanje AP Vojvodine, Kancelarija za inkluziju Roma, Romski nacionalni savet, školske uprave, osnovne škole i nevladine organizacije. Samim tim što svaki od ovih aktera ima određenu ulogu, a da to nijednim aktom nije uređeno, procedura upisa i nakon šest godina odvija se uz velike tenzije i po nekoliko meseci.

Iako bi zakoni i strategije koji su usvojeni trebalo da uvedu red i obezbede funkcionisanje sistema, prave prepreke nastaju kada započne njihova implementacija. Sistemska dokumenta su često kreirana bez analize uslova i kapaciteta za sprovođenje u praksi, a prosvetnom kadru i ostalim akterima u obrazovanju Roma nije obezbeđena podrška za nove uloge koje ih očekuju. Predstavnici školskih uprava kažu da uviđaju probleme koji su prisutni u praksi, ali da nemaju dovoljno ingerencija da pruže adekvatnu stručnu podršku i da im nedostaju instrumenti da obavežu obrazovne ustanove da kroz već ustanovljene mehanizme kao što su na primer školsko razvojno planiranje i samovrednovanje planski rade na unapređivanju obrazovanja Roma. Nedostatak znanja i veština za sprovođenje inkluzivnog obrazovanja, a dodajmo tome i nedostatak motivacije i odsustvo si-

stemskih mehanizama za osiguranje kvaliteta obrazovanja i praćenja efekata pokrenutih politika, garancija su za očuvanje neefikasnog obrazovnog sistema.

Jedna od prepreka sprovođenju strategija bilo je i finansiranje koje je sve do 2009. g. bilo uglavnom ili iz donatorskih sredstava ili su Romi kao ciljna grupa bili uključeni u opšte obrazovne programe, kao što je to slučaj s pripremnim predškolskim programom. Tek za 2009. g. po prvi put su određena sredstva iz budžeta Republike za finansiranje aktivnosti obrazovanja Roma. Ovaj problem reflektovao se na taj način što su projekti, kao što je to na primer slučaj sa projektom *Romski asistent* imali mnogo prekida, sredstva za realizaciju su kasnila pa se dešavalo da asistenti mesecima rade bez honorara. Po mišljenju učesnika radionica neophodno je da se obezbedi redovno finansiranje iz budžeta Ministarstva prosvete i lokalnih samouprava kako bi se programi sprovodili kontinuirano, a ne da se čekaju novi projekti i donatori.

Već je istaknuto ranije da još uvek nije ustanovljen sistem praćenja realizacije programa i njihovih efekata. Po našim saznanjima nisu rađene ni evaluacije, osim kada se radi o projektima koji realizuju nevladine organizacije u saradnji s obrazovnim institucijama i finansiraju se iz donatorskih sredstava. U Ministarstvu prosvete 2009. godine revitalizovan je rad radne grupe za praćenje realizacije *Jedinstvenog akcionog plana za unapređivanje obrazovanja Roma (JAP)*. U ovu radnu grupu, pored predstavnika resornog ministarstva, uključeni su i predstavnici međunarodnih organizacija i nevladinog sektora. Nažalost, osim aktivnosti koje su bile usmerene na unapređivanje strateških dokumenata³⁸ rezultati rada ove radne grupe nisu poznati široj javnosti. Po mišljenju učesnika radionica ovo telo nije dovoljno. Smatraju da je osiguranje kvaliteta moguće postići osnivanjem posebne komisije za proveru i praćenje uspešnosti rada, ili formiranjem timova za praćenje realizacije projekata. Razmena informacija između timova i/ili timova i komisije pružila bi jasniju sliku o međusobnoj povezanosti kako programa i projekata, tako i dokumenata. Međutim, praćenje implementacije projekata jeste važno, ali nije dovoljno. Potrebno je pratiti efekte pokrenutih programa i projekata, odnosno koliko oni doprinose uspešnosti romske dece u obrazovnom procesu i tokom školovanja. Na primer, obavezno se moraju pratiti deca koja iz predškolskog pripremnog programa prelaze u sistem osnovnog obrazovanja. Generalno gledano neophodno je da institucije sistema preuzmu odgovornost, potrebno je da one pokreću akcije i prate njihove efekte. U okviru obrazovnih institucija potrebno je definisati profesionalnu odgovornost za sprovođenje programa i njihov kvalitet, da bi deca koja su prošla kroz određeni program, kad se upišu kvalitetno završila školu.³⁹

Zanimljivo je i to što su učesnici radionica naveli veliki broj strateških dokumenata koja se ili direktno tiču obrazovanja ili se posredno reflektuju na obrazo-

38 Početkom 2009. god. u širokom konsultativnom procesu radne grupe za obrazovanje dorade-ni su delovi *Strategije za unapređivanje položaja Roma u Srbiji* koji se odnose na obrazovanje, kao i *JAP*.

39 Radionica održana u Leskovcu, 6. april 2009.

vanje, ali da nisu mogli da uspostave vezu na nivou njihove implementacije čak ni na lokalnom nivou. Možemo reći da je opšti zaključak da je u Srbiji do sada usvojeno mnogo dobrih strategija i zakona, ali je potrebno napraviti sinergiju svih aktera koji ih sprovode kako bi se videli pravi rezultati u praksi.

Do sada smo se bavili opštim uslovima neophodnim za sprovođenje politika, a u narednom delu izveštaja usmerićemo se na analizu pojedinačnih politika, programa i projekata koji se realizuju sa ciljem unapređivanja obrazovanja Roma. Bavićemo se analizom najznačajnijih sistemskih aktivnosti, u čijem planiranju i implementaciji dominantnu ulogu imaju državne institucije, a u aneksu ćemo dati pregled svih projekata do kojih smo došli, a koji se bave obrazovanjem Roma u Srbiji.

Predškolsko obrazovanje

Uključivanje romske dece u predškolsko obrazovanje se realizuje na dva načina: kroz pripremni predškolski program (nulti razred) koji je po Zakonu obavezan za svu decu i kroz projekat *Proširivanje pristupa predškolskom obrazovanju za romsku decu* koji se realizuje o okviru aktivnosti Romskog obrazovnog fonda (REF) u Srbiji. Iako imaju isti cilj i sprovode se u obrazovnim institucijama (predškolske ustanove i škole) ova dva programa u praksi su se do sredine 2009. godine sprovodila paralelno, bez suštinske komunikacije. Koje su razlike između ove dve forme predškolskog obrazovanja? Ukratko, u projektu Romskog obrazovnog fonda pored predškolskih ustanova učestvuju i lokalne samouprave i romske nevladine organizacije, vaspitači koji rade sa decom dobijaju stručnu podršku, a o obuhvatu dece se vodi evidencija.⁴⁰ S obzirom na to da je projekat Romskog obrazovnog fonda bio namenjen deci u godini pred polazak u školu može se zaključiti da je u sredinama gde je realizovan bio podrška programu obaveznog predškolskog obrazovanja. Predškolskim obrazovanjem u manjem obimu, kroz svoje projekte, bavili su se i UNICEF, OEBS i Crveni krst. Zanimljiv je podatak da se i Ministarstvo zdravlja kroz svoj Program zdravstvenih medijatora angažovalo na prikupljanja podataka i upisu romske dece u pripremni predškolski program.⁴¹ U narednom periodu očekuje se uspostavljanje saradnje i implementacije sveobuhvatnijeg projekta koji bi se dugoročnije bavio predškolskim obrazovanjem romske dece.

40 Za dve godine projektom je obuhvaćeno 1.230 dece. U školskoj 2007/08. sa teritorije cele Srbije bilo je uključeno 16 predškolskih ustanova i 767 dece, dok je u školskoj 2008/09, zbog problema održivosti i finansiranja iz lokalnih izvora broj ustanova bio 10, sa obuhvatom 463 dece. Implementacija projekta završena je u junu 2009. g, intervju sa Natašom Kočić Rakočević, koordinatorkom Romskog obrazovnog fonda za Srbiju, 2. juli 2009.

41 Pored ovih aktivnosti zdravstveni medijatori su pomagali romskoj zajednici prilikom upisa dece u prvi razred osnovne škole, upis u srednju školu i na fakultete kroz mere afirmativne akcije i konkurisanje za stipendije, prezentacija Dubravke Šaranovć Racić na godišnjoj konferenciji Lige za dekadu Roma, 29. 10. 2009. Novi Sad.

Konstantan problem koji prati realizaciju pripremnog predškolskog programa je nedostatak kapaciteta ustanova za potpuni obuhvat dece. Po podacima iz Niša u školskoj 2008/09. g. samo 40 dece romske nacionalnosti pohađalo je program, dok su za 100 dece vrata ustanova ostala zatvorena. Bez obzira što su se i osnovne škole uključile, još uvek nema uslova da sva deca dobiju predškolsko obrazovanje. Po mišljenju učesnika radionica, odgovorne institucije bi trebalo da obezbede uslove i za alternativne modele predškolskog obrazovanja kao što su isturena odeljenja i vrtići u romskim naseljima. Ovaj model je primenjivan ranije kroz aktivnosti nevladinih organizacija i pokazao je dobre rezultate.⁴² Nepotpuni podaci govore da je gledano u celini za teritoriju cele Republike obuhvat romske dece u istoj školskoj godini povećan od 5%⁴³ do 10%.⁴⁴ Potrebno je naglasiti odgovornost lokalnih samouprava čiji zadatak jeste da se obezbede prostorni kapaciteti za obuhvat sve dece predškolskim pripremnim programom.

Stepen osipanja dece i dalje je prisutan i tvrdi se da je obuhvat dece koji u potpunosti pohađaju program povećan za 40%.⁴⁵ U Vojvodini je situacija nešto povoljnija, nevladine organizacije ukazuju da samo oko 5% dece iz neopravdanih razloga nije u potpunosti pohađalo program.⁴⁶ Razlozi osipanja koji se navode su i dalje nedostatak dokumenata, migracije porodica zbog sezonskih poslova, nemogućnost roditelja da obezbede novac za materijal za rad ili užinu, udaljenost ustanova, nemogućnost da se obezbedi prevoz, nedovoljno poznavanja jezika i sl.⁴⁷

Takođe je uočeno da je pad motivacije u toku primene Pripremnog predškolskog programa kod romske dece veći nego kod ostale. Nalazi studije koja je pratila efekte programa govore da se pad motivacije ogleda kroz sledeće pokazatelje: zaostajanje za drugom decom, nepraćenje instrukcija vaspitača, nepridržavanje pravila, nedostatak strpljenja.⁴⁸ Zanimljivo je da ovaj nalaz uporedimo sa nalazom iz iste studije koji govori o kapacitetima vaspitača za inkluzivno obrazovanje: *Vaspitači se žale da Osnove predškolskog programa nisu dovoljno razrađene tako da se mogu prilagoditi romskoj deci. Neki vaspitači ističu da sadržaj rada s romskom decom nije mogao biti isti kao sa ostalom decom i da su se trudili da sa njima dodatno rade, ili da u okviru planiranih aktivnosti iskoriste njihova*

42 Radionica u Nišu, 8. april 2009.

43 *Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole*, nacrt studije, Dečji romski centar, Beograd 2009.

44 Pregled programa i projekata na unapređivanju obrazovanja Roma koji se realizuju u Srbiji, dokument Ministarstva za Ljudska i manjinska prava RS sačinjen na osnovu podataka Ministarstva prosvete RS.

45 *Ibid.*

46 Regionalna radionica održana na nivou AP Vojvodina, 30. juni 2009. u Novom Sadu.

47 Pešikan, A. & Ivić, I. (2009). *Obrazovanjem protiv siromaštva: Analiza uticaja uvođenja pripremnog predškolskog programa u Srbiji*. Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Beograd. <http://www.prsp.sr.gov.yu/download/Analiza%20uticaja%20uvođenja%20PPP.pdf> (izveštaj je dostupan samo na srpskom jeziku)

48 *Ibid.*, str. 23.

znanja, veštine, motoričku spretnost. Jedan broj učiteljica koje realizuju PPP ističu da je veoma teško raditi s romskom decom jer dolaze potpuno nepripremljena i sa malo predznanja.⁴⁹ Učesnici radionica takođe navode slabu pripremljenost institucija za rad sa romskom decom. Vaspitači se žale na ponašanje romske dece, lošu higijenu, nepoznavanje jezika, na saradljivost i nezainteresovanost roditelja. Sa druge strane i kada žele da rade kvalitetno nisu pripremljeni za taj posao.⁵⁰ Imajući u vidu da vaspitači i učitelji kroz svoje redovno školovanje nisu stekli adekvatna znanja i veštine za rad sa decom iz marginalizovanih grupa, a da im tokom sprovođenja programa nije obezbeđena dodatna edukacija i stručna podrška nerealno je očekivati individualizovani pristup u obrazovnoj praksi koji će uvažiti potrebe dece i razviti motivaciju za obrazovanje. Ukoliko se ne radi na jačanju njihovih kapaciteta ne može se očekivati da se postojeći problemii reše i povećaju efekti Programa.

Za romsku decu velika je dobit ukoliko su uključena u predškolski pripremni program, no postavlja se pitanje koliko ovaj program u svojoj praksi prati potrebe dece iz marginalizovanih grupa. Studija koja se bavila analizom tekuće upisne politike u prvi razred osnovne škole istraživala je koje se dodatne aktivnosti (programi) realizuju u sklopu pripremnog predškolskog programa osim obaveznih. U više od polovine ispitanih vrtića najzastupljeniji su program engleskog jezika, pa zatim sportske, folklorne, dramske i ekološke aktivnosti. Samo u jednoj petini ustanova realizuju se psihosocijalni ili inkluzivni programi. Vaspitači su takođe o obavezi da prate napredovanje dece kako bi se povećala efikasnost u realizaciji pripremnog predškolskog programa. Nalazi iste studije ukazuju da se vrši praćenje dece na nivou cele grupe (a ne na nivou pojedinačnog deteta), međutim, podaci praćenja se ređe koriste za planiranje vaspitno-obrazovnog rada zasnovanog na potrebama dece, za individualizaciju vaspitno-obrazovnog procesa i izradu individualnih planova podrške deci ili za savetovanje roditelja. Podrška deci iz marginalizovanih grupa pruža se u vrtićima na različite načine, no u najvećoj meri usmerena je na obezbeđivanje materijalne pomoći, besplatnih obroka u vrtiću, prikuplja se odeća i obuća, deca dobijaju radne listove, prisustvuju besplatno pozorišnim predstavama i idu na izlete.⁵¹ Ovakva podrška je svakako veoma značajna, kada je u pitanju dostupnost obrazovanja romskoj deci. Ono što izostaje jeste obezbeđivanje uslova da romska deca dobiju adekvatan kvalitet obrazovanja. U vrtićima u kojima se ne realizuju specifični vidovi podrške romskoj deci zastupljen je stav *da se romskoj deci pruža podrška kao i svoj drugoj deci*. Neosetljivost na specifične potrebe dece se pravda jednakim odnosom prema deci što se može ilustrovati izjavama „Sva deca se isto doživljavaju“.⁵²

49 Ibid., str. 23.

50 Radionica u Subotici održana 1. aprila 2009. god.

51 Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole, nacrt studije, Dečji romski centar, Beograd 2009.

52 Ibid.

Uočen je još jedan problem vezan za kvalitet obrazovanja. Zbog nedostatka prostornih kapaciteta u zgradama vrtića, predškolski pripremni program se realizuje u isturenim odeljenjima predškolskih ustanova koja su smeštena u osnovne škole. Ova odeljenja/grupe slabije su opremljena igračkama, didaktičkim i drugim vaspitno-obrazovnim materijalom nego pripremne predškolske grupe koje funkcionišu u prostorijama vrtića. Pored toga, po prirodi svoje delatnosti vrtići imaju mnogo raznovrsnije resurse za ovaj uzrast dece no što je to slučaj s osnovnim školama. Dostupni podaci ukazuju da su romska deca u mnogo većem broju upisana u predškolski program u isturenim odeljenjima, no u vrtićima.⁵³ Predstavnici nevladinog sektora navode da je izrazita pojava da se u procesu upisa u predškolski program romska deca odbijaju i upućuju iz jedne institucije u drugu, pa su onda srećni ako se upišu bilo gde.⁵⁴ Nedovoljna dostupnost obrazovnih resursa, pa samim tim niži kvalitet obrazovne ponude i podrške romskoj deci ukazuje na pojavu novih sofisticiranih oblika diskriminacije koji se pravdaju nedostatkom prostornih uslova.

Uočen je veći obuhvat, bolja redovnost pohađanja kao i zainteresovanost roditelja u sredinama u kojima je u realizaciju Programa bio uključen romski asistent. Učesnici svih radionica tvrde da je prisustvo asistenta u mnogome doprinelo većim efektima Programa, jer se s jedne strane uticalo na uspostavljanje poverenja romske zajednice prema institucijama, a sa druge asistenti su bili dragocena pomoć vaspitačima i učiteljima u boljem razumevanju prepreka i rešavanju problema sa kojima se suočavaju romska deca. Nažalost asistenti nisu bili prisutni u svim ustanovama, već u malobrojnim sredinama kroz REF-ov projekat ili u nekim školama u kojima se PPP sprovodio.

Ipak, nalazi koji su dostupni, bilo da dolaze iz institucija ili civilnog sektora ukazuju na to da su deca koja su u potpunosti pohađala Pripremni predškolski program pokazala znatno bolje rezultate na ispitivanju zrelosti za polazak u školu, kao i povećan stepen adaptacije na školsku sredinu. Učitelji tvrde da deca dolaze sa mnogo više predznanja, i da postižu bolje rezultate u školi. Uočen je trend smanjivanja upisane romske dece u specijalne škole.⁵⁵ Međutim, jednoglasna ocena učesnika radionica je da šest meseci predškolskog obrazovanja za romsku decu nije dovoljno da bi se prevazišle posledice uslova u kojima odrastaju i da bi pod jednakim uslovima sa drugom decom mogla da se uspešno uključe u osnovno obrazovanje. Samo neki od podataka govore da već u prvom razredu osnovne škole osipanje romske dece iznosi i do jedne trećine od ukupno upisanih.⁵⁶ Napredak je delom postignut produženjem trajanja pripremnog

53 *Ibid.*

54 Sastanak Odbora za obrazovanje Lige za Dekadu Roma, Beograd, 12. novembar 2009.

55 Pregled programa i projekata na unapređivanju obrazovanja Roma koji se realizuju u Srbiji, dokument Ministarstva za ljudska i manjinska prava RS sačinjen na osnovu podataka Ministarstva prosvete RS, Radionica održana na nacionalnom nivou 2. jula 2009. u Beogradu

56 Pešikan, A. & Ivić, I. (2009). Obrazovanjem protiv siromaštva: Analiza uticaja uvođenja pripremnog predškolskog programa u Srbiji. Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Beograd.

predškolskog programa sa šest na najmanje devet meseci po novom Zakonu o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja.⁵⁷ Mišljenje učesnika radionica je da je neophodno da romska deca pohađaju predškolski program u trajanju od najmanje dve godine, a preporuke studije koja se bavi afirmativnim akcijama u oblasti obrazovanja Roma je da se afirmativne mere zbog značaja ranog obrazovanja moraju spustiti na nivo celodnevnog predškolskog obrazovanja.⁵⁸ U susret ovom razmišljanju idu i nova preispitivanja Ministarstva prosvete koje razmatra mogućnost da donese odluku i uputi obavezujući dopis predškolskim ustanovama da su u obavezi da 10% kapaciteta obezbede za upis romske dece u predškolski program od 3–5,5 godina. Ova afirmativna mera bi značajno uticala na bolju pripremu romske dece za uspešnije uključivanje u školovanje.

Romski asistenti

Projekat *Uvođenje romskih pedagoških asistenata*⁵⁹ u osnovne škole se kao sistemski projekat realizuje počevši od 2006. godine, u saradnji Ministarstva prosvete i OEBS-a, uz stručnu podršku Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP)⁶⁰. Na samom početku je obučeno 54 asistenata, a 26 asistenata je radilo u školama. Njihovo obučavanje je nastavljeno tokom 2008. i 2009. godine, kada su pohađali obuku zajedno sa vaspitačima iz svojih škola. Tokom 2009. godine, počela je obuka druge generacije asistenata. Misija OEBS-a podržava stručni razvoj asistenata, obezbeđuje sredstva za njihove plate, nastavni materijal, a obezbeđuje i obuku za pomoćnike i za školsko osoblje. CIP je u saradnji sa Ministarstvom obrazovanja razvio i sproveo obuku, a ova organizacija ima i konsultativnu ulogu u definisanju opisa poslova asistenata. Pored toga, CIP je i član stručnog tima za razvijanje dokumentacije asistenata. Nova grupa asistenata je kreirana 2009. godine, i njihova obuka je započeta. Ova grupa treba da dobije podršku grada Beograda, a radiće s romskom decom koja su raseljena iz nehiigijenskog naselja ispod mosta Gazela u Beogradu.

Po mišljenju učesnika radionica uloga romskih asistenata je veoma značajna i njihovu podršku romskoj deci u školovanju ocenili su najvišom ocenom. Sma-

<http://www.prsp.sr.gov.yu/download/Analiza%20uticaja%20uvođenja%20PPP.pdf> (izveštaj je dostupan samo na srpskom jeziku)

57 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja usvojen je u Skupštini RS 31. avgusta 2009. *Službeni glasnik RS*, 72/09, član 93.

58 *Afirmativne akcije u oblasti obrazovanja Roma*, nacrt studije 2009. Centar za primenjene evropske studije, Beograd.

59 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja je uveo poziciju Pedagoškog asistenta (PA) što je omogućilo da RTA („romski asistenti“) mogu da budu angažovani od strane škole kao deo školskog osoblja, a ne deo projektnog tima.

60 RTA su po prvi put uvedeni u obrazovnu praksu 1997. godine kada su uvedeni RTA u neke predškolske ustanove kao deo projekta koji su realizovali Fond za otvoreno društvo i CIP u saradnji sa romskim NVO. CIP je trenutno aktivno uključen u razvoj i realizaciju treninga za RTA/PA u opis dužnosti koje će RTA/PA imati u obrazovnim institucijama.

traju da je to do sada najbolja mera koja je uvedena i da rad asistenata doprinosi smanjenju dece koja napuštaju školovanje, a u isto vreme osnažuje decu i roditelje da se izjasne kao Romi. U prilog značaja angažovanja asistenata ukazuju i nalazi evaluativnog istraživanja efekata uvođenja romskih asistenata koji je radio Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja koji govore da je kod 91% učenika romske nacionalnosti poboljšano školsko postignuće od kada su angažovani romski asistenti.⁶¹

Uočeno je da još uvek ne postoji razumevanje uloge romskog asistenta u praksi. Po raspoloživim podacima 85% asistenata angažovano je samostalno na izvođenju dopunske nastave za učenike što je nedopustivo i sa stanovišta njihove uloge i stručne kompetencije. Takođe, 75% asistenata radi individualno s učenicima na redovnoj nastavi dok samo jedna četvrtina učestvuje u planiranju nastave zajedno sa nastavnicima i stručnim saradnicima. Skoro 80% asistenata je često ili veoma često posredovalo u komunikaciji između učenika romske nacionalnosti i nastavnog osoblja.⁶² Ovi podaci ukazuju na neprihvatanje asistenata kao ravnopravnih partnera u obrazovnoj podršci učenicima Romima od strane školskog kadra s jedne strane, ali i na pojavu delegiranja odgovornosti za mukotrpnije i zahtevnije aktivnosti s druge. Paradoks je što ove zahtevnije aktivnosti traže i veću stručnost. Takođe, sagledavanje uloge asistenta kao „zamene“ za poslove koje nastavnici ne žele da rade pokazuje velike slabosti obrazovne prakse koja nije spremna da se menja i postane dovoljno inkluzivna za različite potrebe svojih učenika. Zbog toga je u narednom periodu neophodno veću pažnju posvetiti edukaciji školskog kadra kako bi procesi inkluzije imali dugoročne i održive efekte.

Učesnici radionica smatraju da je problem što je status romskih asistenata i dalje nerešen i što nema obezbeđenih sredstava za njihovo kontinuirano finansiranje. Nalazi evaluativne studije ukazuju da su asistenti visoko motivisani za svoj posao. Kod najvećeg broja asistenata radi se o višestrukoj motivaciji. Svi romski asistenti su se izjasnili da je motiv – pružanje pomoći pripadnicima romske nacionalne manjine u obrazovanju bio od presudne važnosti. Veoma snažan motiv za skoro sve romske asistente bilo je učešće u sprovođenju aktivnosti koja može unaprediti položaj Roma u društvu. Posredno, može se zaključiti da su asistenti svesni velike odgovornosti koja im je poverena.⁶³ Međutim, zastoji u realizaciji ovoga projekta utiču na smanjivanje motivacije asistenata za obavljanje ove delatnosti. Postoji strah da će najobrazovaniji asistenti napustiti to radno mesto, što bi bio neprocenljiv gubitak za romsku zajednicu i za obrazovni sistem. Rešenje problema se vidi u sistematizaciji ovog radnog mesta što zahteva donošenje za-

61 Evaluativno istraživanje *Uloga asistenata za podršku učenicima romske nacionalne manjine kao sistemske mere u unapređivanju obrazovanja Roma*, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. 2009. www.ceo.edu.rs.

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*

konskih regulativa koje idu u tom pravcu. Neki učesnici radionica smatraju da bi bilo dobro da se osnuje nevladino udruženje svih asistenata na nivou države, koje bi bilo njen zvanični partner u rešavanju problema Roma.⁶⁴ Ovo je svakako zanimljiva ideja koja bi se u kontekstu buduće pozicije asistenata mogla realizovati samo u formi osnivanja profesionalnog udruženja, s obzirom na to da su asistenti nameštenici državne institucije, a ne predstavnici civilnog društva.

Poslednje aktivnosti vladinih institucija ukazuju na to da nisu samo predstavnici nevladinih organizacija uočili značaj pozicije asistenta. U novom *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* po prvi put se uvodi regulativa koja uvodi ovo radno mesto u obrazovni sistem. To se objašnjava na sledeći način: *Pedagoški asistent pruža pomoć i dodatnu podršku deci i učenicima u skladu sa njihovim potrebama i pomoć nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima u cilju unapređivanja njihovog rada sa decom i učenicima kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška: U svom radu ostvaruje saradnju sa roditeljima, odnosno starateljima, a zajedno sa direktorom sarađuje i sa nadležnim ustanovama, organizacijama, udruženjima i jedinicom lokalne samouprave.*⁶⁵ Ono što je u odnosu na postojeću praksu napredak je činjenica da se pored uvođenja asistenta u osnovne škole predviđa uvođenje pedagoških asistenata u predškolsko obrazovanje.

Koliko Ministarstvo prosvete planira ozbiljno da posveti pažnju kreiranju i implementaciji politike romskih asistenata govori i tender koji je na inicijativu Ministarstva prosvete objavljen od strane Evropske komisije za implementaciju projekta *Obrazovanje za sve – povećanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za decu iz marginalizovanih grupa*⁶⁶ i koji je u potpunosti posvećen uvođenju romskih asistenata. Projekat će se finansirati iz IPA fondova, i baviće se kako nivoom razvoja politike i operacionalizacijom zakonske regulative, tako i implementacijom ovog rešenja u praksi. Predviđeno je uvođenje novih 80 asistenata u osnovno obrazovanje i 48 u predškolske ustanove. Značajan deo projekata odnosi se na jačanje institucionalnih kapaciteta na svim nivoima za podršku romskoj deci u obrazovanju, kao i na asistenciju visokoškolskim institucijama koje školuju pedagoške profile za unapređenje kurikuluma za inkluzivno obrazovanje.

Očito je da postoji opšte slaganje o pozitivnim efektima uvođenja romskih asistenata u obrazovanje. Uprkos pozitivnim ocenama, budući da su asistenti angažovani velikim delom svojih aktivnosti na komunikaciji s romskom zajednicom i roditeljima romske dece, prisutna je sumnja da će vaspitači i učitelji odgovornost za ovaj deo svog posla potpuno prepustiti njima. Kako učesnici radionica navode, prosvetni kadar nije mnogo motivisan za rad s roditeljima Romima, a

64 Radionica održana u Nišu, 8. aprila 2009.

65 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja usvojen je u Skupštini RS 31. avgusta 2009. *Službeni glasnik RS*, 72/09, član 117.

66 *Education for all – Increasing Availability and Quality of Education for Children from Marginalized Groups – Terms of reference*, EuropeAid/128424/C/SER/RS, Instrument for Pre-accession (IPA), July 2009.

postojeća praksa sve više potvrđuje da su zbog svoje pozicije, romski asistenti gotovo isključivo usmereni na saradnju s porodicom.⁶⁷ Ovaj problem potkrepljuju i nalazi već pomenutog evaluativnog istraživanja. Naime, oko 95% asistenata često ili veoma često posećuje porodice učenika radi informisanja roditelja o napretku njihove dece u školi, a samo nešto više od 20% asistenata organizuje razgovore, radionice ili druge forme grupnog rada u školskom okruženju.⁶⁸ Zbog toga je neophodno da se u procesu implementacije navedenog projekta posveti pažnja ovom problemu, kako bi inkluzija Roma u obrazovanje bila dopunjena potpunom participacijom roditelja u direktnom kontaktu s institucijama i vaspitačima/učiteljima koji obrazuju njihovu decu i ne bi se odvijala samo preko posrednika. Kvalitet saradnje s roditeljima, inače je slabo mesto u obrazovnom sistemu. Rezultati najnovijeg istraživanja koje se tiče participacije roditelja u obrazovanju govore da je njihova uloga uglavnom „dekorativne“ prirode i da se tiče sporednih aktivnosti škole. Iako su uključeni u upravljačka tela škole, roditelji najviše participiraju u finansiranju školskih aktivnosti ili u vannastavnim aktivnostima kao što su školske priredbe i sl. Roditelji su veoma zainteresovani za obrazovanje svoje dece, želeli bi da se uključe u sve aspekte vaspitno-obrazovnog procesa, ali ne znaju kako mogu da doprinesu i stoga su im potrebna usmerenja od samih institucija. Sa druge strane imaju strah da će se njihovo interesovanje tumačiti kao mešanje u profesionalnu ulogu nastavnika. Direktori škola pak, smatraju da su roditelji veoma važni u obrazovanju, no ne vide da oni mogu značajno da doprinesu unapređenju pedagoške prakse.⁶⁹ Uvođenje nove uloge pedagoškog asistenta u obrazovni proces zahteva ozbiljno preispitivanje kvaliteta saradnje između porodice i obrazovnih institucija.

Mere afirmativne akcije

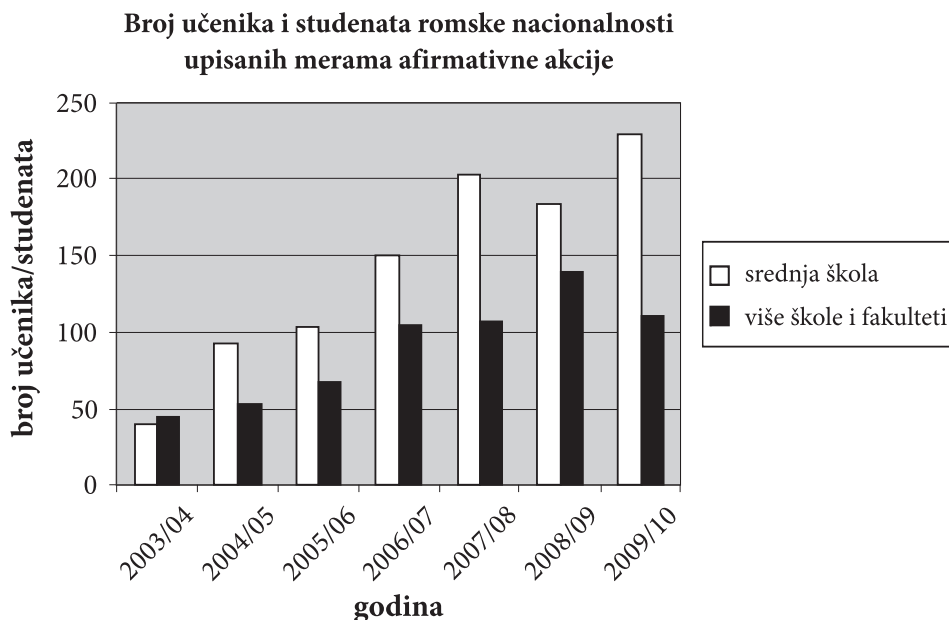
U Srbiji se od 2003. godine sprovode mere afirmativne akcije prilikom upisa učenika i studenata romske nacionalnosti u srednje škole i na fakultete. Iz godine u godinu povećavao se broj korisnika afirmativnih mera, te je, zaključno s ovom školskom godinom na ovaj način upisano 1.002 srednjoškolca i 626 studenata (vidi grafikon 1).

67 Fokus grupa koja se u okviru projekta bavila indikatorima koji se tiču kvaliteta obrazovanja i podsticajnim školskim okruženjem za romsku decu, Beograd, 8. oktobar 2009.

68 Evaluativno istraživanje Uloga asistenata za podršku učenicima romske nacionalne manjine kao sistemskih mera u unapređivanju obrazovanja Roma, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. 2009. www.ceo.edu.rs.

69 Istraživanje o participaciji roditelja u obrazovanju sproveo je Fond za otvoreno društvo (FOD) u saradnji sa obrazovnim programom (ESP) Instituta za otvoreno društvo u okviru regionalnog projekta *Podsticanje inkluzije u obrazovanju i unapređenje kvaliteta obrazovanja u Jugoslovenskoj Evropi*. U prvoj fazi istraživanja su ispitivani stavovi direktora osnovnih škola i roditelja o uključivanju roditelja u život i rad škole, a u drugoj fazi je Centar za interaktivnu pedagogiju sproveo akciono istraživanje *Podsticanje saradnje roditelja i učitelja i uključivanje roditelja u život učionice*. Detaljnije o projektu može se videti na: www.see-educoop.net/aieq.

Grafikon 1. Broj učenika i studenata romske nacionalnosti upisanih merama afirmativne akcije



Po mišljenju vladinih institucija program mera afirmativne akcije dao je odlične rezultate i obezbedio bolju dostupnost viših nivoa obrazovanja mladima romske populacije. Imajući u vidu kontinuitet u sprovođenju ovih mera i evidentno povećanje broja korisnika ne možemo, a da se ne složimo s ovom konstatacijom. Međutim, nevladine organizacije imale su mnogo zamerki na način sprovođenja programa što uključuje komplikovane procedure, nedovoljno informisanje korisnika, dugotrajno pregovaranje sa donosiocima odluka pre formiranja konačnih listi učenika i studenata kojima je obezbeđen ovaj vid podrške, sporost u sprovođenju odluka i sl.

Studija *Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja* koja se bavila sprovođenjem mera afirmativne akcije ukazuje na mnoge nedorečenosti ovog sistemskog rešenja i probleme u njegovom sprovođenju. Ona ukazuje na nedovoljnu zakonsku utemeljenost kao osnove za sprovođenje administrativnih procedura u sprovođenju afirmativnih akcija. Sve do septembra 2009. godine ova mera imala je utemeljenje samo u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2002. godine koji je Srbija nasledila od Savezne Republike Jugoslavije i koji ističe da „Organi vlasti u Saveznoj Republici Jugoslaviji mogu u skladu sa Ustavom i zakonom da donose propise, pojedinačne pravne akte i da preduzimaju mere u cilju obezbeđivanja pune i efektivne ravnopravnosti između pripadnika nacionalnih manjina i pripadnika većinske nacije... Propisi, pojedinačni pravni akti i mere iz stava 1. ovog člana se ne mogu smatrati ak-

tom diskriminacije.⁷⁰ Posledica nedovoljne regulative zahteva da svake godine Ministarstvo za ljudska i manjinska prava pokrene inicijativu kod Ministarstva prosvete za sprovođenje afirmativnih mera za tekuću školsku godinu, koje potom kreće u proceduru unutar sopstvenog sistema.⁷¹

U novom sistemskom zakonu o obrazovanju po prvi put se uvode mere afirmativne akcije. On propisuje da „*izuzetno pojedina lica mogu da se upišu u srednju školu pod povoljnijim uslovima radi postizanja ravnopravnosti u sticanju obrazovanja.*“⁷² Iako se u ovom članu Zakona ne spominju Romi učenici iz ove populacije svakako će biti najveći korisnici ove odredbe. U saradnji Ministarstva prosvete i Ministarstva za ljudska i manjinska prava u toku je izrada pravilnika kojim će se detaljnije definisati sistem sprovođenja mera afirmativne akcije. To je dobra prilika da se postojeća praksa uredi, da se otklone mnoge slabosti kojima ćemo se baviti u narednom delu izveštaja i da se razvije politika koja će biti efektivna i efikasna u afirmativnoj podršci Romima u procesu obrazovanja..

Osnovni sistemski problem implementacije afirmativnih mera jeste taj da se čitav proces iz godine u godinu oslanja na dobru volju i agilnost trenutnih donosioca odluka u Ministarstvu prosvete, ali i fakulteta čiji je osnivač Republika. Praksa pokazuje i da sprovođenje afirmativnih mera po instrukcijama Ministarstva prosvete umnogome zavisi i od dobre volje lokalnih školskih uprava i kvaliteta njihove saradnje sa lokalnim romskim nevladinim organizacijama. Nema odgovora na pitanje u kojoj meri i na koji način je romska zajednica informisana o samim merama. Pomenuta studija ovaj problem potkrepljuje podacima koji ukazuju na nesrazmeru u geografskoj distribuciji upisa romskih učenika u srednje škole između različitih okruga u Republici Srbiji. Na primer, u Borskom i Severnobačanskom okrugu u okviru mera afirmativne akcije 2008. godine upisan je samo po jedan kandidat romske nacionalnosti, a u Pirotskom dva kandidata. U ova tri okruga inače žive ne male romske zajednice.⁷³

Nedovoljnu vidljivost afirmativnih mera u kontekstu socijalne inkluzije Roma, predstavnici državnih institucija opravdavaju svojom bojazni da bi promena sadašnje procedure afirmativnih mera i njihovog statusa u sistemu obrazovanja mogla izazvati negativnu reakciju ostalih nacionalnih manjina i siromašnih pripadnika većinskog naroda.⁷⁴ Ovakvi argumenti ukazuju da u društvu postoji problem nerazumevanja suštine mera inkluzije Roma kao politike aktivnog prevazilaženja marginalizacije romske zajednice čiji se položaj ne može porediti sa socijalno-ekonomskim položajem bilo većinske zajednice ili zajednica drugih nacionalnih manjina u Srbiji. Naime marginalizacija romske zajednice nije samo

70 Zakon o zaštiti prava i sloboda, *Službeni glasnik SRJ*, br. 11/02, član 4.

71 *Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja*, nacrt studije, Centar za primenjene evropske studije, Beograd, 2009.

72 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja usvojen je u Skupštini RS 31. avgusta 2009. *Službeni glasnik RS*, 72/09, član 99.

73 *Ibid.*

74 *Ibid.*

ekonomska već i društvena (predrasude, odbacivanje, socijalna distanca, diskriminacija) i stoga je mere afirmativne akcije potrebno sprovoditi ne samo iz ekonomskih razloga već zarad unapređenja celokupnog društvenog statusa romske zajednice.

Sistem sprovođenja mera afirmativne akcije kreiran je na nacionalnom nivou bez analize veličine i potreba lokalnih romskih zajednica što neke romske zajednice stavlja u neravnotežan položaj u odnosu na druge. Kako sadašnji sistem afirmativnih mera podrazumeva politiku „jedan korisnik po obrazovnom profilu“ to podrazumeva da u različitim krajevima Srbije različit broj korisnika konkuriše za isti broj slobodnih mesta. Na primer u Pirotskom okrugu koji ima mnogo brojniju romsku zajednicu, veći broj kandidata Roma konkuriše za manji broj profila u srednjim školama, nego u Zlatiborskom okrugu gde je maloj romskoj zajednici na raspolaganju četiri puta više obrazovnih profila nego Romima u Pirotskom okrugu.⁷⁵

Broj do sada upisanih učenika u srednja škole po afirmativnim merama, složenost procedure, neinformisanost i neagilnost školskih uprava, nedovoljna informisanost roditelja romske nacionalnosti, ukazuje da *ad hoc* sprovođenje mera, ali i sama procedura sprovođenja ne proizvodi rezultate kakvi bi se mogli ostvariti ako bi se afirmativne mere integrisale u politiku upisa svake srednjoškolske institucije, uz nadzor Ministarstva prosvete i relevantnih aktera koji se bave pitanjem inkluzije Roma. Po mišljenju stručnjaka potrebno je definisati broj slobodnih dostupnih mesta za Rome u svakoj srednjoj školi pojedinačno u odnosu na veličinu lokalne romske jednice, ili veličinu romskih zajednica u regionu u slučaju upisa na fakultet. Izražena su izvesna mišljenja da je mnogo bolje uvesti sistem rezervisanih mesta za kandidate romske nacionalnosti prilikom upisa u odnosu na tekuću praksu dodavanja 30 bodova na postignut skor na školskom uspehu i kvalifikacionom ispitu. Rezervisanim mestima obezbedilo bi se da svaka srednja škola u Srbiji postane otvorena za učenike romske nacionalnosti kojima je potreban preferencijalni tretman, a uslovi za prevazilaženje pozicije marginalizovanosti bili bi mnogo ravnopravniji, jer bi se takmičenje dešavalo između onih koji imaju isto ili slično iskustvo.⁷⁶ U prilog ovom rešenju govore i podaci o razlikama o upisu na željene profile između romske i ukupne populacije koji je nepovoljniji za Rome: oko 60% ukupne populacije, a dva puta manje Roma upisuje se u srednju školu po prvoj želji. Kod upisanih posle treće želje, u ukupnoj populaciji trend je lagano opadajući i iznosi u proseku 16%, dok kod Roma iznosi oko 34%.⁷⁷

Iako mere afirmativne akcije pokazuju sve bolje rezultate udeo romske populacije među kandidatima za upis u srednju školu i dalje je veoma nizak (videti detaljnije u poglavlju „Progres ostvaren u okviru romske dekade u Srbiji: pro-

75 *Ibid.*

76 *Ibid.*

77 Analiza upisa u srednje škole 2008/09 – Dodatak: Upis učenika romske nacionalnosti, Ministarstvo prosvete, 2009.

cena na osnovu raspoloživih podataka“). Po podacima Ministarstva prosvete u poslednje dve godine tek je nešto iznad 0.6%. Kada je u pitanju školski uspeh, kao i uspeh na klasifikacionom testiranju raspoloživi podaci ukazuju da učenici romske nacionalnosti pokazuju slabije rezultate. Po podacima Ministarstva prosvete na početku školske 2008/09. godine više od polovine romskih kandidata startovalo je sa dobrim uspehom u školi (30 do 42 boda od mogućih 60), a jedna četvrtina sa vrlo dobrim. Na drugoj strani više od 90% osnovnih škola ostvarilo je u proseku, tj. na osnovu upisa svih kandidata vrlo dobar uspeh. Romski kandidati imali su u proseku slabiji rezultat u školi tako da je razlika u ocenama u odnosu na sve kandidate iznosila 0.7 za matematiku i 0.6 za srpski jezik. To znači da je velika većina kandidata imala bolje predznanja od romskih kandidata posmatranih zasebno, što se pokazalo i na klasifikacionom ispitu. Romi su bili slabiji za približno 6 do 7 bodova, od čega iz matematike za 3 do 4 boda, a iz srpskog 2 do 3 boda.⁷⁸

Ovi podaci govore u prilog sve izraženijem stavu kako stručnjaka, tako i nevladinog sektora da nije dovoljno da se mere afirmativne akcije primenjuju samo prilikom upisa u srednju školu i na fakultete, već da je potrebno da se spuste i na niže nivoe obrazovanja. Zbog značaja ranog obrazovanja predlog je da se afirmativna akcija uvede već u predškolsko obrazovanje i da se donese regulativa kojom bi se vrtići obavezali da već od uzrasta dece od tri godine, ali i mlađeg, upisuju izvestan procenat romske dece na ovaj način.⁷⁹ Takođe, preovlađuje i mišljenje da afirmativne mere koje se tiču samo upisa nisu dovoljne, već da je neophodno obezbediti različite forme obrazovne podrške romskoj deci i mladima. Kao pozitivan primer istaknut je projekat stipendiranja srednjoškola u Vojvodini koji pored stipendije imaju obezbeđenu i mentorsku podršku nastavnika.⁸⁰ Obrazovnu podršku neophodno je obezbediti što ranije i u ovom slučaju pored predškolskog obrazovanja, neophodno je posebnu pažnju obratiti na osnovnoškolski uzrast, kada je stopa osipanja učenika romske nacionalnosti iz obrazovanja veoma velika, a školsko postignuće niže u odnosu na opštu populaciju. Već je bilo reči o nižem kvalitetu obrazovanja koji dobijaju učenici romske nacionalnosti (detaljnije videti u poglavlju „Progres ostvaren u okviru romske dekade u Srbiji: procena na osnovu raspoloživih podataka“), a nova prepreka sledi od školske 2011/12. godine kada će se umesto kvalifikacionog ispita uvesti završni ispiti na kraju osnovne škole. Dobićemo mnogo zahtevnije uslove koje će deca iz marginalizovanih sredina ukoliko nemaju adekvatnu podršku, moći teško da ispune.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Ovakav stav može se naći u nacrtu studije Centra za primenjene evropske studije *Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja*. Takođe je isto mišljenje iskazano na većini radionica koje su povodom EUMAP projekta realizovane na lokalnom i nacionalnom nivou (april-juli 2009. g.)

⁸⁰ Projekat se realizuje u saradnji Sekretarijata za obrazovanje pri Izvršnom veću AP Vojvodina i Romskog obrazovnog fonda iz Budimpešte.

Diskriminacija

Diskriminacija u obrazovanju Roma prisutna je u Srbiji i može se meriti različitim pokazateljima koji se mogu svrstati u sledeće kategorije:

- Nedovoljan obuhvat Roma obavezanim obrazovanjem i slabiji nastavak daljeg školovanja (manja uključenost u obavezno predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje, velika stopa osipanja tokom osnovnog obrazovanja, veća stopa ponavljanja u odnosu na opštu populaciju tokom osnovne škole, manja stopa upisa u srednje obrazovanje u odnosu na broj dece koja su završila osnovnu školu);
- Niži kvalitet obrazovanja koja Romi dobijaju tokom svog školovanja (neopravdano visoko prisustvo Roma u specijalnim školama i školama za obrazovanje odraslih, segregisano obrazovanje u okviru redovnog obrazovnog sistema, niža očekivanja nastavnika u pogledu školskog postignuća za romske učenike i snižavanje kriterijuma obrazovanja za njih);
- Različite forme zanemarivanja i nasilja kojima su romska deca izložena tokom školovanja od strane vršnjaka, nastavnika i roditelja dece neromske populacije.

Evidentno je da postoji saglasnost između nevladinih organizacija i donosioca odluka u pogledu toga da su Romi diskriminirani u procesu obrazovanja. Na osnovu poslednjih nalaza koji se tiču sadržaja budućeg *pravilnika o zabrani diskriminacije u obrazovanju*, o kome će biti reči kasnije, može se zaključiti da postoji usaglašeno mišljenje o tome da se sve gore navedene forme smatraju diskriminacijom. To je značajan podatak koji ukazuje da je Srbija u procesu razvijanja jedne ozbiljne antidiskriminativne politike u obrazovanju Roma i da ima nameru da se ovim problemom sistemski i dugoročno bavi. To je veoma težak zadatak s obzirom na to da u praksi obrazovni sistem, nažalost, ukoliko prepoznaje, prepoznaje samo pojedinačne/individualne oblike diskriminacije, od strane odraslih ili vršnjaka, sistem ne vidi da je diskriminativan samim tim što ne prima svako dete ili što se ne prilagođava veoma jasnim potrebama dece koja su u sistemu, a na udaru su siromaštva ili drugih nepovoljnosti.

Bavljenje diskriminacijom Roma u obrazovanju deo je procesa koji je započeo krajem 2006. godine realizacijom projekta *Zaštita dece romske nacionalnosti od diskriminacije – podrška antidiskriminativnoj obrazovnoj sredini za decu romske nacionalnosti*.⁸¹ Ovaj pilot projekat realizovan je u deset gradova u Srbiji i ovom prilikom navodimo njegove najvažnije rezultate:

- Obavezujućim dopisom MP, obrazovno-vaspitnim ustanovama je naloženo da rezultate provere psiho-pedagoške zrelosti prilikom upisa u prvi

81 Projekat *Zaštita dece romske nacionalnosti od diskriminacije – podrška antidiskriminativnoj obrazovnoj sredini za decu romske nacionalnosti* (2006–2011) realizuje se u saradnji Centra za prava manjina iz Beograda, Ministarstva prosvete Republike Srbije i Romskog obrazovnog fonda.

razred osnovne škole ne smeju koristiti kao eliminacione, odnosno, kao osnovu za upis romske dece u specijalne škole;

- Postignuto je uključivanje prosvetne inspekcije i prosvetnih savetnika u procese prevencije i zaštite učenika romske nacionalne manjine od diskriminacije kao i rešavanje slučajeva oblika diskriminacije koji se tiče neopravdanog upućivanja romske dece na komisije za kategorizaciju;
- Usvojen je novi *Pravilnik o stručno-pedagoškom nadzoru* kojim se uređuje način vršenja stručno-pedagoškog nadzora i merila za vrednovanje kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova;⁸²
- Izrađen „Priručnik za podršku razvoju antidiskriminativne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama“ namenjen pedagoškom kadru, kao i priručnik za omladinu/roditelje;
- Započeto rešavanje problema segregacije i izrađeni desegregacioni akcioni planovi u šest škola;
- Rešeno 180 pojedinačnih slučajeva u kojima se radilo o nekom obliku diskriminacije (odnosi sa nastavnicima, među učenicima, upis u prvi razred osnovne škole). U rešavanje ovih slučajeva bili su uključeni prosvetna inspekcija, prosvetni savetnici, predstavnici Centra za prava manjina;” sprečen upis dece u specijalne škole u desetak slučajeva.⁸³

Bez obzira na veoma dobre rezultate pokazalo se da je u praksi diskriminacija još uvek „vruća“ tema, što je prouzrokovalo i brojne probleme u implementaciji projekta. Uprave škola nisu želele da razgovaraju o diskriminaciji, odnosno, odbijale su da konstatuju da neki oblici diskriminacije postoje i da ih treba rešavati. Monitori na projektu, predstavnici nevladinih organizacija, koji su pratili konkretne slučajeve diskriminacije na terenu, imali su brojne probleme u komunikaciji s predstavnicima škola, školskih uprava i sa samim roditeljima. Pokrenuto je 30 slučajeva rekategorizacije (prelazak iz specijalnih u redovne osnovne škole učenika od I–IV razreda osnovne škole), uglavnom sa neuspešnim ishodom zbog nedovoljno definisanih procedura i mehanizama u zakonskoj regulativi. Komisije za razvrstavanje su uglavnom potvrđivale prethodne nalaze o ometenosti dece, roditelji su odbijali rekategorizaciju zbog materijalnih pogodnosti za decu i porodice u specijalnim školama. Pravna regulativa u oblasti

82 *Pravilnik o stručno-pedagoškom nadzoru* je usvojen i objavljen februara 2007. godine. Merila za vrednovanje kvaliteta rada ustanova su zasnovana na okviru vrednovanja (ključne oblasti, područja vrednovanja, pokazatelji i nivoi ostvarenosti kvaliteta rada ustanova), koji predstavlja osnovu *Priručnika za samovrednovanje i vrednovanje rada škole*. Na osnovu toga, prosvetni savetnici će u okviru stručno-pedagoškog nadzora biti u obavezi da na osnovu datog okvira vrednuju kvalitet rada ustanova i utvrde stepen razvoja antidiskriminativne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

83 Pregled programa i projekata na unapređivanju obrazovanja Roma koji se realizuju u Srbiji u okviru Dekade inkluzije Roma, dokument Ministarstva za ljudska i manjinska prava RS sačinjen na osnovu podataka Ministarstva prosvete, 2009. g.

diskriminacije nije dovoljno razvijena pa je rešavanje trajalo dugo, posebno na početku kada se prosvetna inspekcija nije time bavila.⁸⁴

U poslednje dve godine, pre svega zbog uvođenja obaveznog predškolskog obrazovanja, u nekim sredinama uočava se trend smanjivanja broja romske dece u školama za decu sa posebnim potrebama. Preliminarni nalazi istraživanja *Školovanje učenika romske nacionalnosti u školama i odeljenjima za učenike sa teškoćama u razvoju* govore da je sistemom specijalnog obrazovanja obuhvaćeno oko 30% učenika romske nacionalnosti, što je i dalje veoma zabrinjavajući podatak. Zanimljivo je da se zavisno od sredine procenat kreće od 0 do 91% i da ova pojava nužno ne korelira sa gustinom naseljenosti Roma. U preko 70% škola školuje se više dece ili više generacija jedne romske porodice. Nije uočena pojava da se radi rekategorizacija dece koja su upisana u specijalne škole kako bi se prebacila u redovne, ali zato u više od 50% specijalnih škola ima učenika koji su prebačeni iz redovnih škola i njihov procenat se kreće od 0 do 100%.⁸⁵

Nalazi studije *Stvaranje uslova za ostvarivanje ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole* takođe ukazuju na izvesne pozitivne promene kada je u pitanju upis romske dece u osnovnu školu. Od broja dece koja su prerasla uzrast za upis u školu (upisuju u školu sa navršених više od sedam godina i šest meseci) oko 80% čine romska deca. Od broja dece kojoj je odložen upis u školu za narednu godinu, 2007/08. školske godine bilo je 42% romske dece, a 2008/09. školske godine broj je manji za 10%. Među decom koja tekuće školske godine (2008/09) pohađaju prvi i drugi razred na komisiju za kategorizaciju je upućeno 55%, odnosno, 45% romske dece od ukupnog broja dece koja su upućena na kategorizaciju. Broj romske dece koja se upućuju na kategorizaciju se smanjuje, ali je još uvek veliki kada se uporedi s opštom populacijom.⁸⁶

Jedna od barijera u pristupu romske dece redovnom obrazovanju jeste testiranje prilikom upisa dece u prvi razred osnovne škole koji je za brojnu romsku decu samo početna stanica do komisije za kategorizaciju i potom put ka obrazovanju u specijalnoj školi. Pomenuta studija koja se bavila upisnom politikom ispitivala je kako same upisne procedure, tako i način ispitivanja i procenjivanja zrelosti dece za polazak u školu koje nadležne službe sprovode u praksi.⁸⁷ Kada

84 Intervju sa Angelinom Skarep, savetnicom u Ministarstvu prosvete, konsultantkinja na projektu ispred Ministarstva prosvete RS, Beograd, 2. jul 2009.

85 Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju iz Beograda koji u saradnji sa OSI EUMAP sprovodi istraživanje *Školovanje učenika romske nacionalnosti u školama i odeljenjima za učenike sa teškoćama u razvoju*, Beograd, 2. jul 2009.

86 *Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole*, nacrt studije, Dečji romski centar, Beograd 2009.

87 Istraživanje je sprovedeno u sedam školskih uprava: Sombor, Novi Sad, Beograd, Valjevo, Kragujevac, Leskovac i Niš. Obuhvaćeno je trideset pet osnovnih škola i trideset tri vrtića u okviru petnaest predškolskih ustanova, kao i dve grupe pripremnog predškolskog programa pri školama. Ispitano je i mišljenje roditelja romske dece iz škola u uzorku, a koja sada pohađaju prvi i drugi razred (školska 2008/2009. godina). Istraživanjem je ispitano 70 stručnih saradnika (psihologa i pedagoga) koji ispituju gotovost dece za polazak u školu i 700 roditelja romske dece.

su u pitanju procedure ispitivanja dece pred polazak u školu primećeno je da ne postoji jedinstvena procedura ispitivanja dece. Većina ispitanih stručnih saradnika (četiri petine) odstupa od uobičajene procedure u slučajevima kada su roditelji nepismeni pa ne mogu da popune upitnik, kada deca zakasne sa upisom, kada dete ne poznaje dovoljno srpski jezik ili u situacijama kada bilo iz zdravstvenih ili socijalno-emocionalnih teškoća ne može da se uspostavi komunikacija sa decom. Da ne postoje razlike u proceduri ispitivanja romske i ostale dece izjavilo je 65% stručnih saradnika. Za one koji tvrde da ih ima, razlika je u tome da je romskoj deci potrebno više pojasniti pitanja ili ponekad koristiti i druge testove, najčešće neverbalne. Samo trećina stručnih saradnika u školama radi kvalitativnu analizu postignuća na testovima za svu decu, a posebno i detaljnije za decu sa slabijim ili visokim postignućem. Kvalitativna analiza se koristi za informisanje učitelja o budućim učenicima, a samo u 20% škola se na osnovu rezultata testiranja rade individualni obrazovni planovi. U procesu ispitivanja dece polovina ispitanih stručnih saradnika je nesigurna u procenama i stavovima, osećaju se nelagodno i imaju dileme.⁸⁸

Zašto su nalazi ove studije bitni u situaciji kada novi sistemski zakon o obrazovanju uvodi revolucionarnu promenu koja se tiče upisne politike u prvi razred osnovne škole? Naime, Zakon predviđa da se sva deca imaju upisati u prvi razred, a da se ispitivanje (testiranje) dece obavlja nakon toga i da se rezultati ispitivanja (testiranja) u slučaju potrebe koriste za izradu individualnog obrazovnog plana ili obezbeđivanje nekog drugog vida podrške deci. U članu 98 Zakona se kaže „U postupku ispitivanja deteta upisanog u školu, škola može da utvrdi potrebu za donošenjem individualnog obrazovnog plana ili dodatnom podrškom za obrazovanje.”⁸⁹ S obzirom na to da će svakako postojati procena spremnosti deteta kada pođe u školu, podaci studije koja se bavila upisnom politikom ukazuju na slabosti obrazovnog sistema u ovoj oblasti. Veliki je napredak što rezultati ispitivanja (testiranja) neće biti eliminacione prirode, ali sa druge strane neophodno je obezbediti adekvatnu podršku stručnim saradnicima kako bi procena koju sačine što više doprinela razvoju dece i kako bi se individualnim obrazovnim planovima omogućio napredak svakom detetu kome je to potrebno. Stručna podrška neophodna je i kompletnom pedagoškom kadru škole kako bi inkluzivna upisna politika obezbedila svoje uporište u planiranju, implementaciji i praćenju inkluzije u obrazovnom procesu.

Sve navedene sistemske inicijative ukazuju na ozbiljnu rešenost državnih institucija da se bave problemima diskriminacije Roma u obrazovanju. Zamajac ovom procesu bilo je i to što je tokom predsedavanja Srbije Dekadom inkluzije Roma izuzetna pažnja posvećena ovom problemu. Na osnovu instrumenta *Mapiranje različitih oblika nejednakog tretmana romske dece u obrazovanju* ispiti-

88 *Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole*, nacrt studije, Dečji romski centar, Beograd 2009.

89 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja usvojen je u Skupštini RS 31. avgusta 2009. *Službeni glasnik RS*, 72/09.

vano je mišljenje predstavnika institucija, ali i organizacija civilnog društva u zemljama Dekade o formama diskriminacije Roma u obrazovanju. Podaci pokazuju da postoji slaganje da istorija i kultura Roma nisu uključeni u nastavne programe i udžbenike ili ako jesu onda najčešće podržavaju veoma raširene negativne stereotipe. Pored toga, prema mišljenju predstavnika MP diskriminacija se ogleda i u činjenici da ako Romi nastavljaju školovanje nakon osnovne škole onda je to uglavnom u srednjim stručnim školama i to onim programima koji traju manje od četiri godine i ne omogućavaju nastavak školovanja. S druge strane, predstavnici romske zajednice su u većoj meri naglasili da su romski roditelji slabije uključeni u život škole i da je predškolsko obrazovanje manje dostupno romskoj deci. U okviru pomenute studije, predstavnici Ministarstva prosvete i romskih organizacija su ocenjivali u kojim oblastima je napravljen najveći napredak. Postoji slaganje da je značajan napredak napravljen u pogledu smanjivanja uključenosti romske dece u specijalne škole. Pored toga, predstavnici Ministarstva prosvete su ocenili da je veliki napredak napravljen u pogledu obezbeđivanja udžbenika za romsku decu i u smanjivanju različitih formi nasilja kojoj su deca iz romske zajednice izložena. S druge strane, predstavnici romske zajednice su smatrali da je najveći napredak napravljen u uklanjanju barijera pri upisu u obavezno obrazovanje.⁹⁰

Takođe, jedna od tema kojom se bavila međunarodna konferencija *Pravo na obrazovanje za svako dete: uklanjanje barijera i unapređenje inkluzije za romsku decu* u kontekstu predsedavanja Srbije Dekadom Roma bila je zaustavljanje segregacija i unapređenje inkluzije. Završni dokument Konferencije ukazao je na potrebu za razvijanjem akcionih planova za eliminaciju svih formi segregacije Roma u obrazovanju, sprečavanje upisa romske dece u specijalne škole i u tom cilju napuštanja modela testiranja pri upisu u osnovnu školu, izradu planova za prebacivanje romske dece iz specijalnih u redovne škole, obezbeđivanje individualizovanog pristupa u obrazovanju itd. Sumarni zaključak ukazuje na neophodnost razvijanja jasno definisane državne politike o inkluzivnom obrazovanju.⁹¹

Neposredno nakon predsedavanja Srbije Dekadom inkluzije Roma usvojen je novi sistemski zakon o obrazovanju u kome su potpuno integrisani svi elementi inkluzivnog obrazovanja, uključujući i diskriminaciju u obrazovanju. *Nacrt pravilnika o zabrani diskriminacije u obrazovanju* na sveobuhvatan način tretira diskriminaciju Roma u obrazovanju i daje konkretne smernice za razvijanje antidiskriminativne prakse u obrazovnom sistemu. Zanimljivo je što se

90 *Mapiranje različitih oblika nejednakog tretmana romske dece u obrazovanju*, Sekretarijat za romsku strategiju/Ministarstvo za ljudska i manjinska prava RS u saradnji sa Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation iz Budimpešte. Zbirni rezultati istraživanja za sve zemlje učesnice Dekade inkluzije Roma predstavljeni su na 15. sastanku Međunarodnog upravnog odbora Dekade, 17–18 februara 2009. g. u Beogradu.

91 Završni dokument međunarodne konferencije *Pravo na obrazovanje za svako dete: uklanjanje barijera i unapređenje inkluzije za romsku decu* održana je 2. i 3. juna 2009. g. u saradnji ministarstva prosvete, ministarstva za ljudska i manjinska prava, UNICEF-a, Svetske banke, Romskog obrazovnog fonda i Fonda za otvoreno društvo.

kroz Pravilnik daju smernice za prepoznavanje različitih formi diskriminacije i paralelno uputstva kako da se razvija antidiskriminatorna politika obrazovnih ustanova. Ovaj pravilnik reguliše oblasti školskog planiranja i programiranja koji treba da prati potrebe romske zajednice, kvaliteta obrazovanja koji dobijaju romska deca i obezbeđivanje individualne obrazovne podrške, stepen uključivanja u nastavne i vannastavne aktivnosti, odnos i komunikaciju sa decom, verbalno i neverbalno nasilje, fizičko nasilje, ukljanjanje društvenih barijera kao uzroka pojave diskriminacije, segregaciju učenika, odeljenja i škola, neostvarivanje prava na obavezno obrazovanje, poštovanje demokratskih principa funkcionisanja ustanove kroz participaciju Roma u stručnim, upravljačkim organima škole, kao i planiranju razvoja ustanove.⁹²

Možemo zaključiti da je Srbija napravila veliki korak u razvijanju politike inkluzivnog obrazovanja. Indikatori koji se tiču obrazovanja ne pokazuju značajan napredak u dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome. U petoj godini Dekade inkluzije Roma postavljen je sistemski okvir za procese unapređivanja obrazovanja Roma u Srbiji. Sledeći korak predstavlja uspostavljanje sistemskih mehanizama za njegovu implementaciju. Novi sistemski okvir postavlja velike zahteve pred pedagošku praksu. Nalazi istraživanja posredno govore da praksa još uvek nije dovoljno dorasla novom zadatku. Kao što novi okvir uvodi različite sisteme podrške Romima u obrazovanju, neophodno je obezbediti uslove za razvoj obrazovnih institucija i osnaživanje pedagoškog kadra za rukovođenje promenom.

92 Nacrt pravilnika o zabrani diskriminacije u obrazovanju koji donose Ministar prosvete i Ministar za ljudska i manjinska prava, 2009.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Studija *Indikatori za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome* je posvećena napretku koji je u Dekadi inkluzije Roma postignut u sprovođenju i praćenju efekata politika, programa i projekata koji se tiču obrazovanja Roma. U poređenju s prethodnim EUMAP izveštajem, može se zaključiti da je napravljen izvestan napredak, no tek u 2009. godini. Napravljen je veliki zaokret donošenjem novog *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* koji predstavlja osnovu za uvođenje inkluzivnog obrazovanja u obrazovni sistem. Ukidanje selekcionog testiranja prilikom upisa u prvi razred osnovne škole, regulisanje upisa u školu i bez kompletnih dokumenata, uvođenje radnog mesta pedagoškog asistenta, finansiranja po učeniku i preciznijih regulativa koje se odnose na mere afirmativne akcije i diskriminaciju u obrazovanju, elementi su novog Zakona koji doprinose obezbeđivanju uslova za bolju dostupnost kvalitetnog obrazovanja za romsku decu. Pokretanje projekata za inkluzivno obrazovanje i finansiranje kroz DILS i IPA fondove trebalo bi da bude garancija za završavanje procesa razvijanja politika i unapređivanje obrazovne prakse. Dug je put do vidljivijih efekata novih politika, a imajući u vidu nedostatak kapaciteta obrazovnog sistema za inkluzivno obrazovanje, i težak. Kada je u pitanju obrazovanje Roma, na polovini Dekade ne možemo biti zadovoljni postignutim rezultatima, ali možemo biti zadovoljni što su postavljeni temelji za dugoročnu brigu države o obrazovanju dece i mladih iz ove etničke zajednice. To svakako nije dovoljno i potrebno je, oslanjajući se na mogućnosti koje otvara novi zakon, razviti dodatne institucionalne mehanizme koji će obezbediti da ove mogućnosti pretvore u realne prakse i da se kontinuirano prate efekti novih politika. Kako se poslednjih godina pokazalo, a o tome svedoči i mišljenje učesnika radionica, obrazovna praksa je veoma otporna na promene, nedostatak motivacije i proaktivnog pristupa je evidentan, a za male promene unutar sistema neophodan je intenzivan rad i pritisak organizacija civilnog društva. Trenutno, u praksi za obrazovanje Roma veću odgovornost snose nevladine organizacije no institucije. Za trajnu promenu potrebno je vratiti odgovornost tamo gde joj je i mesto – u sistem.

U delu izveštaja koji sledi može se videti sumarna analiza prepreka koje stoje na putu obezbeđivanja jednakog pristupa kvalitetnog obrazovanja romskoj deci. Ova analiza obuhvata sve oblasti kojom se studija bavila a tiču se: a) identifikacije pripadnosti dece i mladih romskoj populaciji, b) indikatora za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome, c) progressa koji je u oblasti obrazovanja napravljen tokom Dekade inkluzije Roma na nivou podataka o obrazovnom statusu romske dece, i na nivou d) kvaliteta sprovođenja politika, programa i projekata koji se sprovode u okviru obrazovnog sistema. Sumarna

analiza praćena je preporukama koje imaju za cilj da daju smernice obrazovnim institucijama kako da unaprede svoje aktivnosti ne bi li politike namenjene obrazovanju Roma postigle bolje rezultate. Imajući u vidu sve dostupne nalaze može se zaključiti da su još uvek aktuelne neke od preporuka koje su bile formulisane u okviru prethodnog EUMAP izveštaja. Preporuke koje će ovde biti predložene će u izvesnoj meri ponovo naglasiti neke od tih preporuka. Polazeći od najnovijih saznanja i raspoloživih podataka uz njih će biti formulisane i nove preporuke.

Jedna od ključnih prepreka koja otežava *prikupljanje podataka neophodnih za praćenje i evaluaciju* u kojoj meri deca iz romske zajednice u Srbiji imaju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju je povezana sa činjenicom da usled duboke marginalizovanosti i raširene diskriminacije mnogi pripadnici romske zajednice izbegavaju da izraze svoje etničko poreklo. Tako se stvorio još jedan „začarani krug“ sa kojima se suočavaju pripadnici romske zajednice – oni izbegavaju da izraze svoje etnički identitet zbog marginalizacije i diskriminacije što otežava da se obezbede pouzdani podaci na osnovu kojih bi se dokumentovala njihova marginalizovanost i diskriminacija kojoj su izloženi i zagovarao razvoj novih politika i mera, a to u krajnjoj liniji usporava ili čak i sprečava ukidanje njihove marginalizacije i diskriminacije. Iz tog razloga jedna od važnih tema kojom se bavi ovaj izveštaj jeste *kako obezbediti pouzdane i validne podatke o etničkoj pripadnosti dece i mladih iz romske zajednice*, tj. koje principe treba poštovati i na koji način treba sprovoditi aktivnosti koje su usmerene ka tom cilju.

U delu analize koja se bavi ovim pitanjem prvo je analizirana politika EU prema prikupljanju podataka o etničkoj pripadnosti, zatim su analizirani razlozi koji otežavaju prikupljanje podataka o etničkoj pripadnosti kada su u pitanju pripadnici romske zajednice u Srbiji i, konačno, formulisane su određene preporuke u pogledu toga kako bi mogao da se napravi značajan pomak u odnosu na postojeću situaciju. Na osnovu analize relevantnih dokumenata EU i drugih relevantnih evropskih organizacija došli smo do sledećih zaključka da je za EU prikupljanje etničkih podataka od velike važnosti jer je to jedan od preduslova za obezbeđivanje socijalne kohezije koja spada u prioritete evropskih politika. Iz tog razloga postoji otvoreno zalaganje i zagovaranje za prikupljanje etničkih podataka i za njihovo korišćenje za praćenje i unapređivanje stepena u kojem se ostvaruje politika socijalne kohezije. Ipak, ovde treba posebno naglasiti, da je analiza relevantnih dokumenata pokazala da je ovo jasno zalaganje za prikupljanje i korišćenje podataka o etničkom identitetu uvek praćeno posebnom napomenom da način prikupljanja, čuvanja i korišćenja ovih podataka treba da bude pažljivo regulisano da bi se izbegle raznovrsne zloupotrebe koje su moguće.

Kao najveće prepreke za obezbeđivanje pouzdanih i validnih podataka o etničkoj pripadnosti dece i mladih iz romske zajednice identifikovane su sledeće prepreke:

- Nezainteresovanost države da poseduje podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice.

- Kada neke institucije i prikupljaju podatke to se radi na *ad hoc* osnovi, svako na svoj način zbog čega ti podaci postaju neupotrebljivi.
- Nema dovoljno kontinuiteta u prikupljanju podataka.
- Deca iz romske zajednice i njihovi roditelji izbegavaju da se izjasne kao pripadnici romske zajednice usled marginalizacije i diskriminacije.
- Pripadnici romske zajednice nisu dovoljno informisani o tome ko i zašto prikuplja podatke, kako će oni biti korišćeni, niti kako bi to moglo biti u njihovom interesu.
- Prikupljanje podataka se vrši bez neophodnog prilagođavanja procedure i od strane osoba koje nisu adekvatno pripremljene.
- Mnogi pripadnici romske zajednice još uvek nemaju lična dokumenta.
- Procena etničkog identiteta vrše druge osobe na osnovu nedovoljno pouzdanih kriterijuma.
- Škole i druge institucije (na primer, služba za stručno pedagoški nadzor) ne koriste dovoljno čak ni postojeće podatke u svom radu kao da se ne prepoznaje važnost i značaj podataka za njihov rad.

Šta treba da se uradi da bi se obezbedili pouzdaniji i validniji podaci o etničkom identitetu pripadnika romske zajednice u Srbiji? U okviru radionica koje su održane u okviru ovog istraživanja formulisane su sledeće preporuke kako bi moglo da se unapredi stanje u ovoj oblasti:

- Treba da se obezbedi da pripadnici romske zajednice budu uključeni u sve faze i aktivnosti koje su povezane s prikupljanjem podataka o pripadnicima romske zajednice. Ako se, na primer, prikupljanje podataka vrši u okviru romskog naselja onda treba da bude uključena i osoba koja poznaje tu zajednicu i ljude koji žive u naselju. Ako se, s druge strane, podaci prikupljaju u okviru škole onda je potrebno da se uključe, na primer, predstavnici romske zajednice ili romskih NVO koji će pomoći roditeljima i deci da razumeju zašto se prikupljaju dati podaci, da ih ohrabre da slobodno izraze svoju pripadnost romskoj zajednici i da razumeju na koji način ti podaci mogu da budu i njima od koristi. Ministarstvo prosvete u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava treba da sačini uputstvo za obrazovne institucije o načinu prikupljanja podataka;
- Treba da se sprovedu aktivne mere koje bi vodile afirmaciji kulturnog identiteta, jezika, istorije romske zajednice kako bi se kompenzovao negativan uticaj koji vrše rašireni stereotipi koji prikazuju Rome i romsku zajednicu na negativan način (na primer, dobar korak u tom pravcu je osnivanje Muzeja romske kulture u Beogradu 21. oktobra 2009. godine). U tom kontekstu naglašeno je da bi država i državne institucije trebale da se više angažuju u donošenju i sprovođenju takvih mera, ali i u podsticanju drugih institucija (posebno medija) da doprinesu promociji romske kulture, istorije i jezika;

- Treba omogućiti deci i mladima iz romske zajednice da se upoznaju sa svojom kulturom, istorijom i identitetom (na primer, tako što će imati priliku da pohađaju fakultativno predmet „Romski jezik i kultura“). To bi, po njihovom mišljenju, stvorilo uslove da deca i mladi razviju osećanje ponosa što pripadaju romskoj zajednici zbog čega će biti spremniji da izraze svoju etničku pripadnost;
- Treba obezbediti odgovarajuću zaštitu ličnih podataka, ali treba učiniti javno dostupnim sve agregirane podatke koji pokazuju u kojoj meri su obrazovni sistem i škole uspeali da obezbede da deca i mladi iz romske zajednice imaju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju kao ostali njihovi vršnjaci.

Pored teškoća koje su povezane sa izbegavanjem pripadnika romske zajednice da slobodno izraze svoj kulturni i etnički identitet, praćenje i evaluacija u kojoj meri je država Srbija obezbedila jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za decu i mlade iz romske zajednice se suočava i s odsustvom usaglašene liste relevantnih indikatora. U različitim prilikama se koriste različiti indikatori, isti indikatori se koriste u različitim značenjima, pa čak i kada se neki indikator koristi u istom značenju procedure prikupljanja podataka za dati indikator mogu biti u dovoljnoj meri različite da onemogućavaju poređenje ili integraciju nalaza. Važan cilj ovog izveštaja je da *doprinese razvoju skupa indikatora* koji bi bili prepoznati od strane svih zainteresovanih grupa kao relevantni i obuhvatni *za praćenje jednake dostupnosti kvalitetnom obrazovanju za decu i mlade iz romske zajednice*. U delu izveštaja koji se bavi ovom temom prvo je predstavljen skup indikatora koji je bio korišćen kao osnova za zajedničko razmatranje na radionici na kojima su bili uključeni predstavnici svih zainteresovanih grupa. Kroz zajedničko razmatranje ponuđenih indikatora učesnici radionica su predložili čitav niz dodatnih indikatora za koje su smatrali da bi trebalo da budu uključeni u budući sistem za praćenje i evaluaciju. Pri tome, učesnici radionica su posvetili posebnu pažnju onim domenima koji su ocenjeni kao najteži za praćenje kao što su diskriminacija i pružanje dodatne podrške deci iz romskih zajednica. Uključivanjem ovih dodatnih indikatora zaista bi se dobila kompletna slika o obuhvatu, uslovima u kojima se školuju, kvalitetu obrazovanja i obrazovnim postignućima učenika iz romske zajednice. Međutim, zaključeno je da bi uključivanje suviše velikog broja indikatora doveo do toga da bi monitoring bio suviše glomazan što bi moglo da ugrozi njegovo uspešno sprovođenje. To znači da listu indikatora koja je nastala kao rezultat ovog projekta treba shvatiti kao listu mogućih indikatora, a ne kao spisak indikatora koji treba da budu uključeni u sistem za praćenje i vrednovanje. Učesnici radionica su, takođe, došli do zaključka da Ministarstvo prosvete i drugi ključni akteri treba da postignu konačnu saglasnost i da done su odluku o finalnom skupu indikatora koji će omogućiti dovoljan uvid u sve različite aspekte koje treba pratiti, a da istovremeno bude praktično ostvarljiv. Imajući u vidu nalaze do kojih se došlo na osnovu radionica koje su realizovane u okviru ovog projekta može se reći, da neke od preporuka koje su bile formu-

lisane u okviru prethodnog EUMAP izveštaja za Srbiju, su i dalje aktuelne pa ćemo ih ovde ponoviti:

- Ministarstvo prosvete treba da, u saradnji s predstavnicima zainteresovanih grupa, donese odluku o indikatorima preko kojih će se pratiti napredak u obezbeđivanju jednakog pristupa kvalitetnom obrazovanju za decu i mlade iz romske zajednice i da osigura efektivno praćenje prema ovim indikatorima.
- Stručno-pedagoški nadzor treba da institucionalizuje sistem praćenja i sankcionisanja diskriminacije (koji je razvijen i pilotiran u okviru projekta koji je sproveo Centar za prava manjina uz podršku REF) i da se uspostavi i institucionalizuje sistem za praćenje segregacije dece i mladih iz romske zajednice u okviru obrazovnih institucija i njihovu desegregaciju.
- Zavod za vrednovanje obrazovanja i vaspitanja treba da prilikom razvoja standarda i indikatora za spoljašnje vrednovanje škola uključi i indikatore koji se odnose na diskriminaciju i segregaciju dece i mladih u obrazovnim institucijama.
- Organizacije civilnog društva treba da stalno prate i izveštavaju o pojavama diskriminacije i segregacije (kao što su nesrazmerna uključenost dece i mladih iz romske zajednice u specijalne škole, formiranje „romskih odeljenja“ u okviru obrazovnih ustanova itd.).

Pored razmatranja pitanja identifikacije i indikatora, u okviru ovog izveštaja analizirano je *stanje u pogledu obezbeđivanja jednakog pristupa dece i mladih iz romske zajednice kvalitetnom obrazovanju u Srbiji*. Analiza stanja, koja je prikazana u ovom izveštaju, je sačinjena na osnovu raspoloživih podataka koji su se u najvećem broju slučajeva odnosili na školsku 2008/09. godinu. Drugim rečima ovaj pregled može da ukaže na napredak koji je napravljen tokom prve 3–4 godine Dekade inkluzije Roma. Na osnovu analize podataka došlo se do sledećih zaključaka:

- Došlo je do izvesnog poboljšanja stanja u pogledu praćenja jednakog pristupa kvalitetnom obrazovanju za pripadnike romske zajednice u Srbiji i to zahvaljujući činjenici da se 2009. godine raspolaže sa nešto više podataka nego što je to bio slučaj 2005. godine. Ipak, to poboljšanje nije ni izdaleka dovoljno da bi omogućilo adekvatno praćenje uspeha u sprovođenju različitih politika, programa i projekata.
- Raspoloživi podaci sugerišu da je u periodu od iniciranja Dekade inkluzije Roma:
 - (a) došlo do povećanog obuhvata dece iz romske zajednice u okviru osnovnog obrazovanja čak i kada se uzme u obzir pozitivan demografski trend koji postoji u okviru romske zajednice,
 - (b) da veći broj učenika iz romske zajednice ostaje duže u osnovnom obrazovanju (tj. da je odustajanje nešto smanjeno), i

- (c) da je povećan broj mladih iz romske zajednice koji nastavlja školovanje nakon osnovne škole, tj. koji se upisuje u srednje škole.
- Raspoloživi podaci ukazuju da je obuhvat dece iz romske zajednice obavezanim pripremnim predškolskim programom značajno niži nego što je to slučaj sa decom iz opšte populacije, da značajan broj učenika koji upiše prvi razred osnovne škole ne uspeva da završi osnovnu školu i da se u školama za obrazovanje odraslih uglavnom nalaze učenici iz romske zajednice.
- Podaci o obuhvatu i napredovanju u okviru osnovnog i srednjeg obrazovanja pokazuju da je ključni problem („usko grlo“) obavezno obrazovanje gde veliki broj onih koji se upiše u prvi razred ne uspeva da se izbori sa svim preprekama i teškoćama sa kojima se suočavaju i da zato relativno mali broj učenika iz romske zajednice uopšte dolazi u priliku da upiše srednjoškolsko obrazovanje.

Imajući u vidu gore navedene nalaze mogu se formulisati sledeće preporuke, od kojih su neke već date u okviru prethodnog EUMAP izveštaja, ali su još uvek aktuelne.

- Ministarstvo prosvete treba da finalizije razvoj EIS tako da sadrži potpune i pouzdane podatke o obrazovanju dece i mladih iz romske zajednice i da se obezbedi sistematsko i redovno praćenje o kvalitetu obrazovanja koje se obezbeđuje za njih.
- Ministarstvo prosvete treba da obezbedi produkciju redovnih godišnjih izveštaja o dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za decu i mlade iz romske zajednice koji će biti dostupni svim zainteresovanim grupama.
- Ministarstvo prosvete treba da redovno prati i evaluiira implementaciju Jedinstvenog akcionog plana za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji i da u skladu sa njegovim nalazima revidira prioritete, politike, mere i aktivnosti kako bi se unapredilo sprovođenje i efektivnost akcionog plana.
- Republički zavod za statistiku treba da obezbedi disagregirane podatke za decu i mlade iz romske zajednice o indikatorima preko kojih se prati i izveštava o stanju u obrazovanju i vaspitanju.
- Lokalne samouprave, posebno one u kojima živi značajan broj građana iz romske zajednice, treba da obezbede, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, Republičkim statističkim zavodom i drugim institucijama, relevantne podatke o dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za decu i mlade iz romske zajednice na teritoriji koju pokrivaju.
- Predškolske ustanove, osnovne i srednje škole treba da budu obavezane da posebno vode podatke o obuhvatu, napredovanju i obrazovnim postignućima dece i mladih iz romske zajednice i da te podatke koriste prilikom razvoja školskih razvojnih planova.

Deo analize u studiji bio je posvećen *kvalitetu sprovođenja najznačajnijih sistemskih politika, programa i projekata namenjenih inkluziji Roma u obrazovanje*, a tiču se predškolskog obrazovanja, uvođenja romskih asistenata, sprovođenja mera afirmativne akcije i zaštiti od diskriminacije. Takođe su analizirani kapaciteti sistema i postojeći institucionalni mehanizmi za njihovu implementaciju. Na osnovu raspoloživih podataka i mišljenja učesnika radionica može se zaključiti da je poslednjih godina napravljen mali ali nedovoljan napredak u sistemskom delovanju u procesu obrazovanja Roma i da su još uvek prisutni mnogi problemi. Kao najveće prepreke u sprovođenju politika, programa i projekata kojima se doprinosi jednakoj dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome identifikovane su sledeće prepreke:

- Nedostatak institucionalnih mehanizama za sprovođenje strategija, zakona i politika značajnih za obrazovanje Roma. Ova prepreka posebno je prisutna na lokalnom nivou gde i treba da se sprovedi i manifestuje se kroz sledeće probleme:
 - Nedovoljno informacija i znanja o strategijama, zakonima i politikama u praksi, posebno kada su u pitanju zaposleni u obrazovnim i drugim institucijama. Nešto bolji uvid u strateška dokumenta imaju predstavnici nevladinih organizacija, no i jedni i drugi nemaju jasnu predstavu o tome kako se sadržaj strateških dokumenata i legislative referira na praksu;
 - Nedostatak operacionalizacije strategija i zakona, pa samim tim i odgovornosti za njihovo sprovođenje. U praksi se često ne zna šta institucija treba da uradi kako bi Romi dobili kvalitetno obrazovanje, a šta je uloga nevladinih organizacija. Šta je to što treba da urade nastavnici, a šta romski aktivisti. Nema dovoljno ni konkretnih usmerenja i stručne podrške obrazovnim institucijama u sprovođenju politika, a ni sankcija ukoliko se, uprkos potrebama, ništa ne radi;
 - Ne postoji, a ukoliko i postoji onda je slaba, komunikacija između programa i projekata koji se sprovode u praksi. Slabosti u komunikaciji izražene su kako od nacionalnog ka lokalnom nivou, ali i obratno. Takođe, uočeno je da se i na lokalnom nivou malo zna o svim aktivnostima koje se realizuju u lokalnoj sredini, a tiču se obrazovanja Roma, ili se na to posredno odnose. Samim tim ne postoji ni komunikacija ni saradnja između samih projekata.
- Nedostatak kapaciteta obrazovnih institucija za sprovođenje inkluzivnih programa. Raspoloživi podaci ukazuju da je tokom Dekade Roma izvestan napredak postignut u povećanom pristupu obrazovanju romskoj deci, a malo na poboljšanju kvaliteta obrazovanja. Slabi kapaciteti ispoljavaju se kroz:
 - Neadekvatno planiranje vaspitno-obrazovnog rada kako na nivou predškolske ustanove/škole, tako i na nivou učionice. Retko se sreće

inkluzivni pristup u godišnjim programima ustanova ili individualizovani pristup podučavanju;

- Nedostatak praćenja efekata programa ili projekata koji se sprovode na školsko postignuće romske dece. Osim, delom, na nacionalnom nivou, na nivou škole ili vrtića nije uočeno da se analiziraju rezultati tekućih aktivnosti, niti da se dobijeni nalazi koriste za unapređivanje obrazovne prakse;
- Pedagoški kadar (upravljačke strukture i nastavnici) nemaju dovoljno znanja i veština u oblasti inkluzivnog obrazovanja, pa samim tim ne mogu da daju adekvatnu obrazovnu podršku romskoj deci.

Kada su u pitanju specifične politike, programi i projekti koji su analizirani u studiji došli smo do sledećih zaključaka:

Predškolsko obrazovanje

- Bez obzira na izvestan napredak u obuhvatu romske dece obaveznim predškolskim obrazovanjem, kao što je već u nekom od prethodnih zaključaka navedeno, romska deca nisu u dovoljnoj meri uključena u ovaj program. Ovakvo stanje opravdava se nedostatkom kapaciteta predškolskih ustanova;
- Uočeno je da su romska deca u većoj meri nego deca iz opšte populacije upisana u predškolske grupe koje rade u prostorijama osnovnih škola i koje imaju slabije obrazovne resurse no predškolske grupe u vrtićima;
- Što se tiče upisane dece, prisutno je još uvek veliko osipanje dece tokom trajanja programa što u velikoj meri utiče na obrazovne efekte;
- Romska deca su u zanemarljivom broju upisana u celodnevne predškolske programe. Zbog značaja ranog obrazovanja, učesnici radionica smatraju da je neophodno obezbediti uslove za što ranije uključivanje romske dece u predškolsko obrazovanje.

Romski asistenti

- Romski asistenti su, po mišljenju učesnika radionica, najznačajniji projekat Ministarstva prosvete. Njihovim uključivanjem postižu se mnogo veći efekti no što je to njihovim opisom posla predviđeno. Zahvaljujući njihovom angažmanu romska deca se mnogo sigurnije osećaju u školskom okruženju, a u nekim sredinama pokrenute su nove inicijative i programi;
- Najveće teškoće ogledaju se u neregulisanom statusu romskih asistenata i odsustva kontinuiteta u sprovođenju i finansiranju projekta. Postoji bojazan da će ovaj problem uticati na motivaciju asistenata i da će najbolji od njih u potrazi za stalnim poslom napustiti projekat;
- Škole nisu adekvatno pripremljene za uključivanje asistenata. Prosvetni kadar često ne razume šta je uloga asistenata, pa ih angažuje za poslove

za koje nisu stručni (npr. samostalno izvođenje dopunske nastave), a ne uključuje ih u aktivnosti koje su bitne za sveobuhvatno delovanje na bolji obrazovni status učenika romske nacionalnosti (npr. planiranje);

- Saradnja s porodicom je gotovo isključivo ušla u domen rada romskih asistenata. Školski kadar ima malo kontakata s roditeljima učenika Roma, a aktivnosti koje asistenti realizuju s roditeljima dešavaju se uglavnom u romskim naseljima, a veoma malo u školi.

Mere afirmativne akcije

- Evidentno je da se iz godine u godinu povećava broj Roma koji po osnovu mera afirmativne akcije upisuje srednje škole i fakultete što ukazuje na sve bolje efekte programa;
- U praksi ima mnogo teškoća u realizaciji mera afirmativnih akcija zbog slabog informisanja romske zajednice, nejasnih i komplikovanih procedura i kašnjenja u realizaciji donetih odluka;
- Ne postoji analiza potreba lokalnih sredina za korišćenjem mera afirmativnih akcija, niti je raspodela raspoloživih mesta izbalansirana u odnosu na veličinu romske zajednice. Po važećim kriterijumima Romi međusobno nisu u ravnopravnom odnosu u svim delovima Srbije. Pošto su potencijalni uslovi za upis isti svuda u povoljnijem položaju su manje romske zajednice;
- Zbog slabijeg školskog uspeha i rezultata na klasifikacionom testiranju Romi se u daleko manjem broju od učenika opšte populacije upisuju u prve tri škole sa liste svojih želja;
- Osim u Vojvodini kada su u pitanju srednjoškolci, ne postoji sistem podrške učenicima i studentima koji su se po merama afirmativne akcije upisali u srednje škole i na fakultete. Zbog velike stope osipanja u osnovnoškolskom obrazovanju mali broj Roma može da nastavi obrazovanje. Po mišljenju učesnika radionica organizovana podrška romskoj deci morala bi da bude sastavni deo paketa afirmativnih mera i da počne što ranije – u predškolskom uzrastu i tokom osnovne škole.

Diskriminacija

- Iako je kao oblast delovanja diskriminacija uvedena od strane nevladinog sektora raspoloživi podaci ukazuju da je to tema kojom obrazovni sistem ima nameru da se ozbiljno bavi. Obuka školskih inspektora za praćenje diskriminacije, izrada priručnika o antidiskriminatornoj kulturi, tekući rad na sveobuhvatnom pravilniku, aktivnosti su koje ukazuju na proces razvijanja politike;
- Mada je u saradnji sa NVO pokrenut i uspešno rešen izvestan broj slučajeva diskriminacije u obrazovanju, po mišljenju učesnika radionica diskriminacija je još uvek veoma prisutna u praksi. Nije dovoljno razvijen sistemski mehanizam praćenja i sankcionisanja diskriminacije s jedne

strane, a roditelji nemaju dovoljno znanja i poverenja u institucije da prijavljuju diskriminaciju s druge. Slučajevi diskriminacije se prijavljuju i rešavaju uglavnom na inicijativu nevladinih organizacija;

- Prosvetni kadar nema dovoljno znanja o romskoj zajednici, a ni o tome na koje se sve načine manifestuje diskriminacija u obrazovanju Roma. Za neuspeh u školovanju romske dece nastavnici najčešće krive njihove roditelje i ne vide svoju odgovornost i odgovornost obrazovnih institucija.

Polazeći od navedenih nalaza formulisane su sledeće preporuke. I u ovom slučaju neke od preporuka iz prethodnog EUMAP izveštaja još uvek su aktuelne.

Opšte preporuke

- Ministarstvo prosvete treba da ustanovi sistem komunikacije i uzajamnog informisanja s obrazovnim institucijama (predškolskim ustanovama i školama) o strategijama, zakonima, politikama, programima i projektima koji su značajni za obrazovanje Roma. Uz prezentaciju svakog dokumenta ili programa potrebno je da sačini stručno uputstvo za ustanove o sprovođenju politika i zakonskih regulativa u praksu;
- Za sve programe i projekte koji se realizuju na nacionalnom nivou, Ministarstvo prosvete treba da sačini operativne planove implementacije sa jasnim procedurama i odgovornostima, kao i sistem praćenja efekata sprovođenja programa na obrazovne ishode romske dece. O procedurama i efektima sprovođenja potrebno je da redovno obaveštava sve zainteresovane aktere kojih se tiče obrazovanje Roma;
- Ministarstvo prosvete treba da ustanovi sistem koji će obezbediti kontinuirano stručno usavršavanje vaspitača, nastavnika, prosvetnih savetnika, inspektora i direktora škola u sledećim oblastima: školsko planiranje, pedagogija usmerena na dete, interaktivne nastavne metode, individualizovan pristup podučavanju, obrazovanje protiv predrasuda, interkulturalno obrazovanje, dečja prava i efektivni načini angažovanja porodice i zajednice;
- Ministarstvo prosvete treba da obezbedi sistem podsticaja i dodatne podrške (finansijske i druge) i da ustanovi sistem nagrađivanja za preškol-ske ustanove i škole koje postižu izuzetne rezultate u inkluzivnom obrazovanju i obrazovanju romske dece;
- Ministarstvo prosvete treba da dâ veća ovlašćenja školskim upravama kako bi se obezbedila adekvatna stručna podrška obrazovnim institucijama;
- Upravni i stručno pedagoški nadzor treba da podrži i pomogne školskom rukovodstvu i nastavnom kadru da odgovori na potrebe romskih učenika u svim segmentima školskih aktivnosti;
- Predškolske ustanove i škole treba da uvedu inkluzivni pristup u obrazovnu praksu. Inkluzivni pristup treba da se ogleda u školskom planira-

nju, organizaciji rada, nastavnom procesu, vannastavnim aktivnostima, saradnji s porodicom, samovrednovanju;

Predškolsko obrazovanje

- Ministarstvo prosvete treba što pre da donese novi *Zakon o predškolskom obrazovanju* koji će biti zasnovan na principima inkluzivnog obrazovanja;
- Ministarstvo prosvete treba da sprovede mere koje bi obezbedile da sva romska (siromašna) deca imaju pristup besplatnom celodnevnom predškolskom programu dve godine pred polazak u školu. Ove mere treba da budu regulisane *Zakonom o preškolskom obrazovanju*;
- Ministarstvo prosvete, u saradnji s romskim NVO treba da ustanovi mehanizme za potpuni obuhvat romske dece obaveznim predškolskim pripremnim programom i redovnost pohađanja i obezbedi sistem kontinuiranog praćenja obuhvata;
- Ministarstvo prosvete treba da obezbedi sistem raspoređivanja dece u grupe pripremnog predškolskog programa tako da romskoj deci podjednako budu dostupni obrazovni resursi kao i drugoj deci (romska deca treba da budu upisana i u grupe koje funkcionišu u vrtićima, a ne pretežno u grupe u osnovnim školama);
- Lokalne samouprave treba da obezbede finansijska sredstva za proširenje kapaciteta i opremanje predškolskih ustanova, kako bi sva deca bila uključena u pripremni predškolski program u godini pred polazak u školu;

Romski/pedagoški asistenti

- Ministarstvo prosvete, u saradnji s romskim NVO, predškolskim ustanovama i osnovnim školama, treba da sačini analizu potreba lokalnih sredina za angažovanjem romskih/pedagoških asistenata;
- Ministarstvo prosvete treba da definiše kriterijume, procedure i opis posla, kao i da obezbedi finansiranje romskih/pedagoških asistenata i njihovu kontinuiranu obuku, kao i podršku kroz mentorstvo iskusnijih romskih asistenata;
- Ministarstvo prosvete treba da obezbedi sistem pripreme predškolskih ustanova i škola za uključivanje romskih/pedagoških asistenata i kontinuirano obučavanje nastavnog kadra zajedno s asistentima. Posebnu pažnju posvetiti razjašnjavanju uloga i odgovornosti nastavnika i asistenata u svim aspektima pedagoškog rada.

Mere afirmativne akcije

- Ministarstvo prosvete treba što pre da donese *Pravilnik* o sprovođenju mera afirmativnih akcija u obrazovanju i da svu drugu legislativu uskladi sa njime; *Pravilnik* treba jasno da:

- definiše uslove, kriterijume i procedure sprovođenja mera u svim oblastima,
- reguliše da učenici romske nacionalnosti budu ravnopravni međusobno i u odnosu na druge učenike u pristupu željenom obrazovanju,
- propiše pedagošku podršku učenicima tokom školovanja kroz mentorstvo, dodatne aktivnosti i sl.
- Ministarstvo prosvete treba da obezbedi uslove za uvođenje afirmativnih akcija na što niže nivoe obrazovanja, tj. da ove mere obuhvate celodnevni predškolski program koji bi trebalo da svoj romskoj/siromašnoj deci bude besplatno dostupan u trajanju od najmanje dve godine pre polaska u školu.

Diskriminacija

- Ministarstvo prosvete treba što pre da donese *Pravilnik o zaštiti od diskriminacije u obrazovanju*. Ovaj *pravilnik* treba da se bavi diskriminacijom u najširem smislu i da reguliše oblasti školskog planiranja i programiranja koji treba da prati potrebe romske zajednice, kvaliteta obrazovanja koji dobijaju romska deca i obezbeđivanje individualne obrazovne podrške, stepen uključivanja u nastavne i vannastavne aktivnosti, odnos i komunikaciju sa decom, verbalno i neverbalno nasilje, fizičko nasilje, ukljanjanje društvenih barijera kao uzroka pojave diskriminacije, segregaciju učenika, odeljenja i škola, neostvarivanje prava na obavezno obrazovanje, poštovanje demokratskih principa funkcionisanja ustanove kroz participaciju Roma u stručnim, upravljačkim organima škole, kao i planiranju razvoja ustanove;
- Ministarstvo prosvete treba da informiše nastavni kadar, učenike i roditelje o pravima u obrazovanju i zaštiti od diskriminacije;
- Upravni i pedagoški nadzor i prosvetna inspekcija treba redovno da prate diskriminaciju u obrazovanju i da pružaju podršku obrazovnim ustanovama u razvoju antidiskriminativne kulture i sankcionišu sve pojave diskriminacije u obrazovnom sistemu.

STUDIJE SLUČAJEVA

Studija slučaja: Nacionalni nivo

Radionica je održana u Palati Srbije u Beogradu 1. 7. 2009. godine u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava. Radionici su prisustvovali predstavnici Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Sekretarijata za romsku nacionalnu strategiju, Ministarstva prosvete, Tima za implementaciju strategije za smanjivanje siromaštva, predstavnici nevladinih organizacija (NVO), romskih nevladinih organizacija (RNVO), opštinski koordinatori za romska pitanja (ukupno 24 osobe). Uvodna izlaganja održali su državni sekretari Ministarstva prosvete i Ministarstva za ljudska i manjinska prava Tinde Kovač Cerović i Marko Karadžić i Jadranka Jelinčić, izvršni direktor Fonda za otvoreno društvo. Projektni tim Fonda za otvoreno društvo u sastavu Jadranka Stojanović, Aleksandar Baucal, Zorica Trikić i Slavica Vasić facilitirao je sastanak. Učesnici su radili u četiri grupe, analizirajući četiri teme (podaci i identifikacija; zakoni, politike, strategije i projekti; indikatori), a zatim im je organizovana diskusija u kojoj su postigli saglasnost oko zaključaka.

Podaci i identifikacija

Diskutujući o podacima i identifikaciji došlo se do zaključka da su podaci kojima se raspolaže kada je u pitanju romska nacionalna manjina i dalje najčešće nepouzdati i da se razlikuju u zavisnosti od izvora čak i kad se radi o istom lokalitetu. To u velikoj meri onemogućava kvalitetnu evaluaciju preduzetih mera i akcija, a takođe i adekvatno planiranje. Uzroci za ovakvo stanje, po mišljenju učesnika su različiti i veoma kompleksni. Neumreženost institucija koje bi trebalo da budu zvanični izvori podataka, nedostatak saradnje između predstavnika nevladinog sektora, nepoverenje koje postoji u romskoj zajednici, nepoznavanje prava, mogućnosti i beneficija, implicitne i eksplicitne prepreke i otpori u društvu, predrasude kao i nedostatak spremnosti samog društva da problem reši, sve to u većoj ili manjoj meri doprinosi konfuziji i otežava rad.

Učesnici su naveli formalne izvore podataka kao što su: porodilišta; matične službe i matične knjige rođenih; dokumentacija i evidencija socijalnih i zdravstvenih službi kao što su patronažna služba domova zdravlja, centri za socijalni rad, kancelarije pri mesnim zajednicama; dokumentacija Crvenog krsta; evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova; dokumentacija i evidencija koja postoji u okviru obrazovnih institucija kao što su predškolske ustanove, osnovne i srednje škole, školske uprave; kao i informacije kojima raspolažu romski koordinatori, romski zdravstveni medijatori i romski asistenti. Kao neformalne izvore podataka učesnici su naveli romska udruženja i nevladine organizacije. Po njihovom mišljenju očigledno je da izvori podataka postoje na svim nivoima, ali je problem što se podaci ne objedinjuju i u najboljem slučaju ne upoređuju. Poređe-

njem postojećih podataka moglo bi se doći do informacija koje su značajne i koje bi ukazale na potencijalna polja intervencije i dodatnog angažmana (npr. podaci o broju dece u pripremnom predškolskom programu (PPP) se razlikuju na zvaničnom nivou od podataka kojima raspolažu romske NVO.

Predlog učesnika je da ovu oblast treba zakonski regulisati, jasno definisati uloge, način saradnje, kao i sankcije. Sa druge strane država i njene institucije moraju poslati jasnu poruku kako pripadnicima nacionalne manjine, tako i pripadnicima većine u društvu da je spremna da reši problem i da će svoje akcije bazirati na vladavini prava. Sve akcije koje se organizuju u ciju identifikacije dece i roditelja romske nacionalnosti moraju da šalju poruku afirmacije i njihovog prihvatanja. Učesnici veruju da svi uslovi postoje, da je samo potrebna koordinirana akcija.

Kao jedan od najvećih problema identifikovan je problem nedostatka ličnih dokumenata kod Roma, što takođe rezultira, i nedostatkom dokumenata kod dece. U odnosu na vrlo komplikovane i skupe administrativne procedure, koje između ostalog, podrazumevaju da je neophodno da majka deteta ima jedinstveni matični broj (JMBG), kako bi dete moglo da ga dobije i da na taj način ostvari pristup zdravstvenim, obrazovnim, socijalnim i drugim uslugama, dat je predlog da dete praktično bude „nulta tačka“, od koje se počinje, odnosno da dete dobije jedinstveni matični broj građana (JMBG), bez obzira na status majke.

Etnička senzitivnost podataka, kao i zadiranje u prava na privatnost, je od strane učesnika identifikovana kao jedna od najvećih prepreka formiranju validne baze podataka o broju romske dece. Problem neizjašnjavanja velikog broja Roma o nacionalnoj pripadnosti, po mišljenju grupe jeste posledica poremećenog sistema vrednosti u društvu i izražene diskriminacije prema romskoj populaciji. U romskoj populaciji i dalje vlada nepoverenje na kome treba raditi. Izgradnja poverenja u romskoj zajednici je ozbiljan posao i zahteva dobro osmišljen pristup, kroz razne vrste afirmativnih akcija, a ne samo na deklarativnom nivou. Svi oblici diskriminacije moraju biti sankcionisani, a akcije usmerene ka romskoj populaciji treba da je osnažuju, a ne da je drže i dalje u zavisnom i podređenom položaju (više radnih mesta i mogućnosti za kvalitetno školovanje, umesto paketa socijalne pomoći). Neophodno je, po učesnicima, pojasniti da su identifikacija i prikupljanje podataka pre svega namenjeni osnaživanju romske zajednice i kreiranju uslova za ostvarivanje njihovih prava.

Uloga Roma u procesu identifikacije i prikupljanju podataka, prema mišljenju grupe je vrlo važna, možda i ključna. Romi koji imaju poziciju u društvu i koji imaju moć da dovedu do promene su pre svega asistenti za podršku u obrazovanju Roma, opštinski koordinatori, zdravstveni medijatori i predstavnici romskog nevladinog sektora koji rade na terenu u naseljima. Oni mogu da utiču na osnaživanje romske zajednice i izgradnju pozitivnog nacionalnog identiteta, da doprinesu povezivanju romske i većinske zajednice, kao i da probleme rom-

ske zajednice učine vidljivijim. Prema mišljenju nekih učesnika rad ovih predstavnika romske zajednice mora biti dobro osmišljen, jer oni ne smeju preuzeti ulogu države i njenih institucija, njima se ne sme delegirati sva odgovornost, oni treba da funkcionišu kao jedan deo sistema.

Učesnici su se složili da važnu ulogu u razvijanju i promociji nacionalnog identiteta romske zajednice i dece, imaju i vaspitno-obrazovne institucije. Kako je pomenuto, škole su vaspitno-obrazovne institucije, ali je vaspitni segment u okviru rada škola, poslednjih godina zapostavljen, pa ga je stoga potrebno ponovo aktivirati, i u okviru obrazovnih institucija povećati broj aktivnosti i programa koji će različitost predstavljati kao prednost, a ne kao manu/teškoću i koje će kroz svoju praksu sankcionisati svaki oblik diskriminacije.

Opšti zaključak, posle žive diskusije je da je formiranje validne baze podataka, najvažniji zadatak države, jer tek formiranjem takve baze podataka moguće je planirati, sprovesti i pratiti realizovane akcije, projekte i politike. Učesnici u rešavanju ovog problema veliku podršku očekuju od EIS baze podataka – (obrazovni informacioni sistem), koji bi trebalo da olakša praćenje stanja u oblasti obrazovanja. Neki učesnici smatraju da je za funkcionisanje EIS sistema potrebno jasnije definisati obaveze obrazovnih ustanova kao i posledice neispunjavanja tih obaveza. Popunjavanje baze podataka ne sme biti stvar dobre volje pojedinih institucija, a privatnost podataka mora biti zagarantovana i poštovana.

Indikatori

Učesnici su ponuđene indikatore ocenili kao relevantne i dobro formulisane. U pitanje su doveli njihovu merljivost, ali pre svega pouzdanost, zbog kvaliteta podataka kojima se raspolaže. Učesnici se nisu vraćali na probleme o kojima su diskutovali razgovarajući o podacima i identifikaciji, već su se fokusirali na, po njima najrelevantnije izazove direktno povezane s indikatorima, kao što su: nedostatak ličnih dokumenata; razlike u podacima koji potiču od zvaničnih i nezvaničnih izvora; kao i nekonzistentnost u izjašnjavanju (npr. u centru za socijalni rad se izjasne u školi ne).

Grupa je identifikovala i terminološki problem oko obuhvata ili broja učenika; Naime, učesnici su postavili pitanje da li indikatori treba da se odnose na ukupan broj učenika ili na obuhvat/odnos između tog broja i broja romskih učenika, (odnos bi se izražavao kao procenat), mada se i ovde postavlja pitanje da li se u ukupnom broju učenika nalazi i određeni broj romske dece/učenika zbog problema identifikacije.

Predlozi grupe za dopunu liste indikatora su sledeći:

- Potrebno je sve indikatore koji se odnose na romsku decu postaviti u odnosu na većinsku populaciju (brojčane podatke vezane za obuhvat/broj romske dece potrebno je uporediti sa brojem dece iz većinske populacije).

- Kada je u pitanju ukupan broj romskih učenika u osnovnim školama, bilo bi značajno znati da li su se o nacionalnoj pripadnosti izjasnili roditelji ili je to procena škole. Ukoliko je u pitanju procena škole, odnosno nastavnog kadra, potrebno je saznati kriterijume koji se primenjuju u toj proceni. Ova praksa „slobodne procene“ mora da se prekine i kada se opravdava najhumanijim razlozima kao što su dobijanje pomoći, stipendije i sl.
- U okviru indikatora predškolsko obrazovanje, potrebno je dodati podatke koji se odnose na vreme koje je dete provelo u predškolskim programima, da li je bilo samo u obaveznom PPP ili je ranije pošlo. Takođe je bitno evidentirati i koliko je dugo dete bilo u PPP i koliko je redovno dolazilo. Ovakav monitoring je važan pre svega kako bi se državi uputila preporuka o promeni trajanja PPP, s obzirom da iskustvo pokazuje da romska deca koja su se ranije uključila u predškolski program, prilikom testiranja za upis u I razred, i u I razredu imaju bolja postignuća.
- Kod indikatora obuhvat učenika specijalnim školama potrebno je dodati domen za broj romske dece koja su iz redovnih škola prebačena u specijalne škole, kao i za broj romske dece direktno upisane u specijalne škole (ovde je u pitanju procedura, koja podrazumeva testiranje deteta za upis u I razred kod školskog psihologa, koji ih nakon toga upućuje u razvojno savetovaništvo u nadležni dom zdravlja iz koga ga specijalne komisije upućuju u specijalnu školu.)
- Indikatoru „Obuhvat učenika školama za obrazovanje odraslih“ treba dodati domen koji se odnosi na broj romske dece koja su iz redovnih škola prešla u škole za obrazovanje odraslih. Ovakav podatak bi bio značajan, kao pokazatelj gde završavaju romska deca kada napuste osnovnu školu, odnosno koliki broj romske dece koja napuste ili ponavljaju razred u osnovnoj školi, nastavi školovanje u školi za obrazovanje odraslih, a koliki broj školovanje u potpunosti prekine). Po nekim učesnicima to bi ukazalo i na praksu „tihe segregacije“ isključivanje dece iz redovnog obrazovanja i upućivanje u škole koje ne mogu da im obezbede kvalitetno obrazovanje i koje nisu pripremljene za rad sa decom osnovnoškolskog uzrasta.
- Kod indikatora napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja treba dodati domene za napredovanje u okviru trogodišnjeg, odnosno četvorogodišnjeg stručnog obrazovanja.
- Po pitanju diskriminacije, učesnici su se složili da je to relevantan, ali teško merljiv indikator, i da je potrebno domene razdvojiti na diskriminaciju od strane dece i od strane nastavnog kadra. U diskusiji učesnici su predložili da u skladu s obavezom svih škola da poseduju protokole o zaštiti od zlostavljanja, treba tražiti od škola da redovno dostavljaju izveštaje nadležnim školskim upravama o evidentiranim slučajevima diskriminacije.

Politike, programi i projekti

Pitanja koja se tiču strategija i zakona dovela su do žučne i veoma konstruktivne diskusije s obzirom da je većina učesnika na ovom sastanku aktivno učestvovala u njihovoj izradi. I pored velikog broja zakona i strategija, koje su urađene i usvojene poslednjih godina, u cilju poboljšanja položaja Roma u Srbiji, kao najznačajnije su izdvojili:

- Nacrt strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima
- Nacionalni akcioni plan za obrazovanje Roma JAP
- Strategija za smanjivanje siromaštva u Srbiji
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju
- Nacionalna strategija za Rome
- Zakon o antidiskriminaciji

Učesnici su istakli da je jako značajno što je u našoj zemlji poslednjih godina usvojeno mnogo dobrih zakona, ali da do problema dolazi kada počne njihova implementacija. Po mišljenju nekih učesnika zakoni i strategije najčešće nisu pravljani u odnosu na pravo stanje na terenu, sa jedne strane, a sa druge strane, oni koji treba da budu implementatori, nemaju dovoljno kapaciteta da ih sprovedu u delo. Zato je neophodno uz svaki novi zakon/strategiju napraviti/predvideti i *back up* mehanizam tj. sistem podrške za praktično sprovođenje na terenu npr. kontinuirani monitoring na nacionalnom nivou, kako bi pravovremeno moglo da se reaguje na uočene nedostatke. To je od izuzetnog značaja da bi se „dobre“ mere/prakse promovisale, a ne da se dožive kao neuspešne. Jedan učesnik je naveo primer kako su dobre mere dovedene u pitanje, ne zbog svoje suštine već zbog otežavajućih okolnosti na terenu. Taj primer se odnosi na uključivanje Roma u institucije, (opštinski koordinatori, zdravstveni medijatori i dr.), što je ocenjeno kao odlična mera države, ali je na terenu dovedena u pitanje zbog komplikovanih procedura, neusklađenosti zakona i podzakonskih akata i nedovoljnim poznavanjem procedura od strane svih aktera, što za posledicu ima da se problemi ne rešavaju pravovremeno. To ne sme da se dozvoli, jer se na taj način gubi poverenje i u manjinskoj i u većinskoj zajednici.

Najveća diskusija razvila se o problemu protoka informacija između lokalnog i nacionalnog nivoa, jer je jedan broj učesnika sa lokala, istakao da vrlo često nemaju prave informacije o svim strategijama i zakonima koji podrazumevaju primenu afirmativnih akcija koje se odnose na Rome, ili su napravljene sa ciljem da se unapredi njihov status. Na komentar jedne od učesnica, da je sve strategije i zakone moguće naći na web sajtu „Strategije za smanjivanje siromaštva“, ostali učesnici su postavili pitanje da li je to dovoljno, uz obrazloženje da pojedine institucije u lokalnoj sredini nemaju mogućnost pristupa Internetu, kao i nedovoljno vremena zbog redovnih obaveza da stalno proveravaju Internet sajtove u potrazi za ovim informacijama. Po mišljenju nekih učesnika oblast unapređenja statusa Roma je izuzetno živa i praćenje aktuelnih događanja je teško i zahteva

puno vremena. Kultura informisanja i komunikacije „on line“ je u većini sredina još u povu što dodatno otežava poznavanje aktuelnih događanja i novih dokumenata. Predloženo je da se radi na tome sistematski, da se ljudi osnaže, kao i redovno apdejtiju i informišu o prioritetima.

Otvorena je i diskusija o aktivnostima i programima koji se sprovode u lokalnoj sredini o čemu se malo ili ništa ne zna na nacionalnom nivou, što je posledica nepostojanja mehanizama za razmenu informacija. Ovaj problem se naročito referiše na programe koji su već uspostavljeni u lokalnoj sredini u cilju unapređenja položaja romske dece u obrazovanju, kao i za rešavanje drugih problema sa kojima se Romi susreću u različitim sredinama. Učesnici smatraju da je veliki gubitak što se dobre prakse ne koriste kao inspiracija ili podrška strateškim dokumentima, kao i da sve dobre prakse moraju biti integrisane u nove dokumente, jer je veliki gubitak vremena i materijalnih sredstava da se stalno kreće iz početka.

Opšti zaključak učesnika, je da je do sada usvojeno mnogo zakona, programa i strategija ali je potrebno napraviti sinergiju svih aktera koji ih sprovode, kako bi se videli pravi rezultati.

Kroz raspravu učesnici su se ponovo vratili na problem identifikacije i prikupljanja podataka, jer bez toga nema adekvatne evaluacije i monitoriga, a samim tim ni merenja efekata urađenog. Zato je neophodno napraviti kvalitetnu i realističnu bazu podataka, i svi očekuju mnogo od EIS baze, s tim što imaju predlog da se napravi uputstvo za korišćenje iste, kako bi mogla da se koristi za planiranje programa i aktivnosti.

Diskutujući o sprovedenim programima i projektima, učesnici su se složili da je poslednjih godina stanje Roma u obrazovanju znatno unapređeno sprovođenjem velikog broja programa i projekata koji su napravljeni sa ovim ciljem, ali da postoji veliki problem u razmeni informacija o uspešnosti pojedinih projekata, kao i o problemima sa kojima se implementatori susreću u sprovođenju projekata. Što se tiče detaljnijih podataka o programima i projektima koji se trenutno sprovode s učesnicima radionice je dogovoreno da informacije o njima naknadno pošalju organizatorima.⁹³

Zaključci

Na osnovu diskusije mogu se izdvojiti sledeći problemi:

1. Nepouzdanost podataka o broju romske dece.

Za prevazilaženje ovog problema, potrebna je pre svega bolja organizovanost u prikupljanju podataka, odnosno koordinacija institucija sistema, NVO kao i asistenata u školama, zdravstvenih medijatora i romskih koordinatora u opštinama, kako bi podaci bili upotrebljivi. Takođe je naglašeno da je potrebno stalno monitorisati podatke, kako bi se izbegli problemi koji nastaju migracijom romskih porodica.

93 Pregled projekata nalazi se u prilogima 7 i 8.

2. Komplikovane administrativne procedure, za dobijanje ličnih dokumenata roditelja, kako bi dete dobilo JMBG koji je uslov za dobijanje svih ostalih dokumenata, potrebnih za upis u predškolsku ustanovu ili školu.

Potrebna je promena zakonske procedure, koja bi podrazumevala da dete bude „nulta tačka“ od koje se polazi, odnosno da dete dobije JMBG bez obzira na status roditelja.

3. Neizjašnjavanje jednog broja Roma o nacionalnoj pripadnosti.

Rešenje ovog problema nalazi se u angažovanju romske elite, u procesu promovisanja pozitivnog nacionalnog identiteta, ali i potrebu da se obrazovne institucije i nastavni kadar uključe u ovu promociju, organizovanjem programa u školama kojima se promoviše različitost kao prednost, a svaki oblik diskriminacije strogo sankcionise.

4. Nedovoljna obučenost kadrova u institucijama za korišćenje Zvaničnog sistema za prikupljanje podataka – EIS (Education Information System).

Prevazilaženje ovog problema vidi se u organizovanju obuka koje bi zaposlenima u institucijama olakšale korišćenje ove baze podataka.

5. Nedovoljna razmena informacija između institucija lokalnog i nacionalnog nivoa. Ovaj problem se pre svega odnosi na nepostojanje mehanizama koji bi obezbedili pravovremenu/stalnu razmenu informacija, o usvojenim zakonima i strategijama kao i programima i projektima koji se realizuju na lokalnom ili nacionalnom nivou, što povlači niz problema kao što su: nepoznavanje procedura, nedovoljna stimulacija već sprovedenih mera i akcija na lokalnom nivou koje doprinose boljem sprovođenju JAP-a.

Neophodno je uspostavljanje mehanizama koji će doprineti boljoj koordinaciji i razmeni informacija između lokalnog i nacionalnog nivoa, kao i mehanizama koji će obezbediti integrisanje dobre prakse, u sistem.

6. Školske uprave nemaju dovoljno ovlašćenja da u praksi efektivnije utiču na sprovođenje politika i programa.

Zato je neophodno proširivanje ingerencije i ovlašćenja školskih uprava kako bi:

- Kada na terenu „snime“ problem prosvetni savetnici imali mogućnost da odmah deluju i problem reše u lokalnoj sredini u skladu sa svojim mogućnostima, što povlači i potrebu da se napravi budžetska linija koja će podržati ovu meru.
- Prosvetni savetnici mogli da prate i daju stručnu ocenu programa, politika i projekata koji se sprovode u školama – u postojećim uslovima školske uprave samo dobijaju informacije od MP i prosleđuju ih dalje školama i time se njihova ingerencija završava.

- Prosvetni savetnici bi mogli da prate/monitorišu sprovođenje nacionalnih projekata i pružaju stručnu podršku pedagoškom kadru u njihovom sprovođenju.

7. Ograničena dostupnost obaveznog predškolskog pripremnog programa (PPP) romskoj deci.

Predlozi učesnika koji se odnose na rešavanje ovih problema odnose se na:

- Proširivanje prostornih kapaciteta predškolskih ustanova i stvaranje mogućnosti za prevoz romske dece iz udaljenih romskih naselja, do vrtića.
- Uspostavljanje koordinacije između institucija i nevladinog sektora u prikupljanju podataka o broju romske dece.
- Uključivanje asistenata za podršku u obrazovanju i u pripreme predškolske grupe.

8. Neregulisan status romskih asistenata – Često se dešava da nastavni i upravni kadar škola svoje odgovornosti i zaduženja prebacuje asistentima, kada su u pitanju nadležnosti centra za socijalni rad, dešava se identična stvar, pa asistenti počinju da rade njihove poslove, a jaz između obrazovnih i ostalih institucija sistema i romske zajednice postaje još veći jer se više direktno ne susreću.

Potrebno je razgraničiti uloge i odgovornosti upravnog i nastavnog kadra škola, centara za socijalni rad i asistenata u programu „Romski asistent“.

9. Nejasna pravila afirmativne akcije za upis u srednje škole i na fakultete. Ovaj problem se pre svega referiše na nedovoljnu transparentnost pri sprovođenju ove politike.

Potrebno je da se pravila jasno definišu, čime bi bila obezbeđena i transparentnost.

10. Nedovoljna senzitivisanost obrazovnog kadra za rad sa romskom decom

Ovaj problem moguće je prevazići tako što bi se u obavezne edukacije nastavnog, vaspitačkog i upravnog kadra vrtića i škola, uključila i edukacija o romskoj kulturi i tradiciji, što podrazumeva i obavezno uključivanje predstavnika romskih NVO u ovaj proces.

Studija slučaja: Vojvodina

Radionica je održana u Izvršnom veću AP Vojvodina u Novom Sadu 30. 6. 2009. godine u saradnji sa Kancelarijom za inkluziju Roma. Učesnici su bili predstavnici Školske uprave Sombor, Kancelarije za inkluziju Roma, koordinatori za romska pitanja, asistenti za podršku u obrazovanju Roma koji rade u OŠ kao i predstavnici romskih nevladinih organizacija (ukupno 21 osoba). Projektni tim Fonda za otvoreno društvo u sastavu Jadranka Stojanović, Aleksandar Baučal, Zorica Trikić i Slavica Vasić facilitirao je sastanak. Rad je organizovan u 4 grupe u kojima su učesnici diskutovali o problemima identifikacije i podataka o romskoj deci, politikama, zakonima, projektima i strategijama, indikatorima i mogućnostima unapređenja postojećih praksi. U drugom delu sastanka učesnici su zajedno raspravljali u cilju postizanja saglasnosti oko zaključaka.

Podaci i identifikacija

Problem identifikacije i prikupljanja podataka je najveći i dovodi do teškoća kako u planiranju tako i u evaluaciji i promociji preduzetih akcija i mera. Trenutno, po mišljenju učesnika, podaci kojima se raspolaže nisu pouzdani i ponekad dovode do zabune, jer se javljaju značajne razlike u zvaničnim i nezvaničnim izvorima.

Kao zvanične izvore podataka učesnici su istakli statistički zavode, matične službe, porodilišta i socijalne službe, a kao nezvanični romske nevladine organizacije (RNVO), romske opštinske koordinate, zdravstvene medijatore i romske asistente s obzirom da rade na terenu i imaju mogućnost da prikupe podatke u naseljima. Kao još jedan nezvanični izvor navedena su i istraživanja nevladinih organizacija, iz kojih je moguće dobiti podatke za određeni lokalitet za koji se istraživanje radilo. Neki od učesnika su smatrali da romski koordinatori, medijatori i asistenti ne mogu i ne treba da budu tretirani kao nezvanični izvori jer su postali deo sistema i imaju izuzetno povoljnu i konstruktivnu ulogu povezivanja romske i većinske zajednice.

Teškoće u prikupljanju podataka i njihovi uzroci su kompleksni i višestruki, ali su učesnici izdvojili, problem nedostatka ličnih dokumenata za jedan broj Roma kao i zakonsku regulativu, po kojoj dete ne može da dobije jedinstveni matični broj građana (JMBG) ukoliko ga majka/roditelji ne poseduju, čime praktično ova deca postaju nevidljiva za sistem, a roditelji/majke u velikom broju slučajeva nisu u mogućnosti da dokumente dobiju iz različitih razloga (raseljeni sa Kosova, nikada nisu imali ništa od ličnih dokumenata, rođeni u kući, a rođenje nije prijavljeno itd.).

Kao rešenje za ovaj problem jedan broj učesnika dao je predlog da se zagovara mogućnost da se dete upiše u matične knjige bez obzira na nepostojanje JMBG-a majke. Ostali učesnici, su na ovaj predlog pomenuli i mogućnost koja već postoji, a to je da dete dobije privremeni matični broj, dok majka ne uspe da dobije svoj JMBG.

Problem etničke senzitivnosti, koji je posledica sveprisutne diskriminacije Roma učesnici su definisali kao najveći izazov. Iako je mnogo urađeno u domenu sprečavanja diskriminacije, problemi su i dalje prisutni. Roditelji i deca romske nacionalnosti i dalje u velikom broju slučajeva izbegavaju da se izjasne kao Romi što ima za posledicu nemogućnost utvrđivanja tačnog broja romske dece u obrazovnom sistemu. Deca se neće izjasniti o nacionalnoj pripadnosti, ako to nisu uradili roditelji, tako da je potrebno raditi sa roditeljima, pojasniti im njihova prava, ali u isto vreme i odgovornosti. Takođe je potrebno definisati i uvesti mere koje bi garantovale sigurnost i zaštitu Romima i uticali na njihovo osećanje sigurnosti. Postojanje zakonskih regulativa nije dovoljno jer se one u velikom broju slučajeva ne primenjuju.

Uloga Roma u procesu prikupljanja podataka označena je kao vrlo značajna. Oni imaju mogućnost da utiču pozitivno i na roditelje i na decu. Jedna od učesnica, učiteljica romskog jezika u jednoj od osnovnih škola na teritoriji AP Vojvodina, navela je i primer koji to najbolje ilustruje. Naime, kada su nastavnici razredne nastave anketirali romske roditelje, u vezi pohađanja fakultativne nastave romskog jezika u školi, niko od roditelja se nije izjasnio. Kada je to radila učiteljica romskog jezika situacija se znatno promenila, veliki broj roditelja izrazio je zainteresovanost da im deca pohađaju ove časove. Ovo ukazuje koliko je vazno da predstavnici romskih NVO, asistenti, opštinski koordinatori, zdravstveni medijatori i ostali značajni predstavnici romske zajednice, daju svoj doprinos u promovisanju nacionalnog identiteta kako bi podstakli svoje sunarodnike da se nacionalno izjasne.

Indikatori

Globalna ocena učesnika jeste da su svi ponuđeni indikatori relevantni, ali da postoji problem merljivosti, jer podaci nisu pouzdani i ne pokazuju pravu sliku stanja, pa su s tim u vezi imali predloge za dopunu liste indikatora:

- Svi indikatori treba da se postave u odnosu na većinsku populaciju.
- Kod indikatora ukupna populacija romskih učenika u redovnim osnovnim školama po razredima, potrebno je uvesti indikator o broju ponavljanja, kao i indikator o broju romske dece koja se kasnije upisuju u školu (sa više od 7 ili 8 godina starosti).
- U okviru indikatora obuhvat učenika (srednje obrazovanje) potrebno je dodati podatke koji se odnose na broj romskih učenika koji upisuju srednju školu posle završene redovne osnovne škole i posle završene Škole

za obrazovanje odraslih. U okviru ovog indikatora potrebno je dodati i domen za romske učenike koji su upisani u srednje škole afirmativnom akcijom i oni koji su upisali željenu školu na osnovu osvojenih poena na prijemnom ispitu.

- Kod indikatora napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja treba dodati domene za trogodišnje i četvorogodišnje obrazovanje.
- Potrebno je uvesti indikator o broju romske dece koja redovno pohađaju nastavu.

Politike, programi i projekti

Učesnici su imali problema da identifikuju sve zakone i strategije koje se tiču obrazovanja Roma i obrazovanja uopšte.

Od politika/programa/strategija i istraživanja učesnici su naveli sledeće:

- Strategija za unapređenje položaja Roma;
- Nacionalni akcioni plan za obrazovanje Roma JAP;
- Tim za inkluziju Roma Zapadno bački i Severno bački okrug;
- Lokalni akcioni planovi (LAP) za obrazovanje Roma (opštine: Beočin, Sombor, Apatin i Bač – Školska uprava Sombor);
- Strategija za socijalnu politiku (opština Kovin);
- Strategija održivog razvoja (opština Kovin);
- Zakon o antidiskriminaciji.

U okviru žive diskusije koja se razvila, neki od učesnika insistirali su na tome da je u radu u oblasti unapređivanja statusa Roma i obrazovanja romske dece potrebno insistirati na povezivanju specifičnih dokumenata koji targetiraju romsku populaciju sa opštim zakonima o obrazovanju, kao i drugim zakonima na koje je moguće pozivati se. Na taj način naglasilo bi se da romska deca imaju ista prava kao i sva druga deca, i da su posebni dokumenti izrađeni samo da bi im se pružila dodatne podrška i izjednačile pozicije.

Po učesnicima veliki problem je i u tome što predstavnici romskih nevladinih organizacija, kao i sami Romi, ne poznaju dovoljno zakone, nisu navikli da se na njih pozivaju pa često ni ne znaju na šta imaju pravo. To je oblast u kojoj treba dodatno raditi, obezbediti profesionalnu pomoć i podršku u razumevanju komplikovanih zakonskih akata.

U cilju poboljšanja položaja romske dece učesnici smatraju da je od suštinskog značaja osnaživanje porodice tj. o potrebi da se romsko dete tretira zajedno sa porodicom i to zato što:

- Roditelji romske dece često nisu dovoljno informisani o svojim pravima i pravima svoje dece;
- Roditelji romske dece i sami nisu dovoljno obrazovani;

- Porodice iz kojih potiču romska deca često žive u uslovima ekstremnog siromaštva što stvara niz barijera za redovno pohađanje škole i napredovanje u obrazovanju.

Iako postoji mnogo problema vezanih za romsku porodicu, ne sme se dozvoliti da se sva odgovornost delegira njoj, jer se na taj način nastavlja sa diskriminacijom i amnestiraju se institucije sistema. Nastavni i vaspitački kadar mora da se edukuje dodatno, oni moraju da nauče o specifičnostima sredine iz koje dete dolazi kako bi mogli da prilagode način rada, a takođe moraju da se upoznaju sa zakonskom regulativom da bi znali šta su im obaveze u odnosu na decu i porodicu. Sve to bi, po učesnicima u velikoj meri doprinelo boljoj integraciji romske dece u obrazovni sistem.

Jedan od učesnika je pomenuo i potrebu za pokretanjem afirmativnih mera za zapošljavanje Roma, jer je to najbolji način da se porodice i zajednica osnaže. Njegov predlog je bio da se kreiraju mogućnosti da se Romi zaposle u kvalifikovanim zanimanjima samo sa ili bez završene osnovne škole, čime bi se umanjilo siromaštvo porodica, i povećala mogućnost za obrazovanje dece. Jedan broj učesnika se nije složio sa ovim predlogom, uz obrazloženje da bi taj način zapošljavanja Roma mogao da izazove nezadovoljstvo većinskog naroda takvim tretmanom Roma, što bi moglo rezultirati još većom diskriminacijom i nasiljem nad romskim stanovništvom. Takođe učesnici su smatrali da afirmativne mere treba da doprinesu obezbeđivanju istih uslova za Rome u odnosu na većinsku populaciju i da pri tome nikako ne smeju da se snižavaju kriterijumi i standardi kvaliteta koji moraju biti za sve isti, uključujući i Rome. Romima treba obezbediti mogućnosti da se doškoluju, ili školuju uz rad, nešto što će ih osnažiti i dati deci primer da školovanje ima smisla.

Na radionici su analizirani sledeći programi i projekti:

1. Projekat „Proširivanje pristupa predškolskom obrazovanju za romsku decu“

Projekat se fokusira na problem inkluzije i održivog učešća romske dece u obaveznom predškolskom pripremnom programu u Srbiji, kome i dalje nedostaje institucionalna podrška u sferi upisa, pohađanja i kvaliteta obrazovanja. Program finansira Romski obrazovni fond (REF) i započeo je u januaru 2006. kada pripremni predškolski program još nije uveden kao obavezan, što je bila I faza ovog projekta, II faza je započela u decembru iste godine, a implementator obe faze projekta bio je Nacionalni savet romske nacionalne manjine. Nakon II faze projekta, implementatori projekta suočili su se sa velikim poteškoćama ne terenu, pa je stoga REF odlučio da se projekat nastavi primenom drugačije metodologije, odnosno uz podršku REF-a u implementaciju projekta uključene su romske nevladine organizacije, lokalna uprava i predškolske ustanove (PU). Motivacija predškolskim ustanovama za uključivanje u program i ostvarivanje saradnje sa RNVO jeste činjenica da, svaki od projekata ima predviđena budžetska sredstva, namenjena kupovini didaktičkih sredstava za potrebe predškolske ustanove.

Najvažniji rezultati i uspesi projekta: Projekat se realizuje u saradnji romskih NVO i predškolskih ustanova, a u obavezni pripremni predškolski program uključena su romska deca, uzrasta 5.5–6 godina, u etnički mešovite grupe (projekat podrazumeva da u jednoj grupi ne sme da bude uključeno više od 25% romske dece). Od ukupnog broja uključene romske dece svega 5,4% je neopravdano izostajalo iz PPP (nakon izostanka, roditelji nisu doneli lekarske potvrde o zdravstvenom stanju dece, ni o razlogu izostanka); 66,92% dece je upisalo OŠ, sa kompletnom dokumentacijom (potvrda o lekarskom pregledu, izvod iz matične knjige rođenih, potvrda o završenom PPP); Ostvarena je saradnja između predškolskih ustanova (PU), lokalne uprave i RNVO u domenu upisa i praćenja romske dece. RNVO Edukativni centar Roma (ECR) iz Subotice, je ostvario značajnu saradnju s predstavnicima predškolske ustanove (direktor, socijalni radnik, vaspitači), sa članom gradskog veća za socijalna pitanja i obrazovanje, a značajniji rezultat ove saradnje ogleda se u uključivanju asistenata vaspitača koji prisustvuju poludnevno (5h) PPP i testiranju dece za polazak u školu; U predškolske ustanove, u mesnim zajednicama koje u većem procentu naseljavaju pripadnici romske populacije, uključena su 4 romska asistenta vaspitača.

Najveći problemi i prepreku u sprovođenju programa: nedostatak finansijskih sredstava za plate asistenata; česte migracije romskih porodica, usled tražanja za sezonskim poslovima čime je romskoj deci onemogućeno da redovno pohađaju PPP ili nastavu, pa ga vrlo često prekidaju potpuno; nedostatak dokumentacije (npr. nedostatak lične dokumentacije kao što je izvod iz matične knjige rođenih, nerešeno zdravstveno osiguranje koje onemogućava obavljanje lekarskog pregleda); udaljenost objekata predškolske ustanove ili mali kapaciteti za poludnevni obavezni boravak u PPP; nedovoljna senzibilisanost vaspitača za rad sa romskom (siromašnom decom), nedovoljna individualizacija u radu sa decom.

2. *Politika „Afirmativna akcija pri upisu u srednje škole i na fakultete“*

Akcija je pokrenut od strane Ministarstva prosvete nakon donošenja Zakona o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina 2002. godine u kome se navode i mere afirmativne akcije (ova mera je predviđena i Nacrtom strategije za unapređenje obrazovanja Roma i JAP-om). Osnovni cilj ove politike je da se doprinese ujednačenijoj startnoj poziciji Roma pri upisu na ove nivoe obrazovanja i ravnopravni pristup obrazovanju, kao i davanje podrške romskim učenicima i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice.

Najvažniji rezultati programa: U periodu od 2003–2005. godine, 240 učenika je merama afirmativne akcije upisano u srednju školu, a 180 studenata na fakultete, dok je u školskoj 2005/06. godini u srednje škole upisano 88 učenika, a 2006/07. godine 260 učenika. U školskoj 2008/2009. godini na osnovu ovih mera je upisano 224 učenika u srednje škole, a 94 učenika na visoke škole i fakultete na teritoriji AP Vojvodine.

Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa: neblagovremena primena mere afirmativne akcije što za posledicu ima da se pojedina deca najpre upišu u školu u koju ih prime prema broju osvojenih bodova na prijemnom ispit, a potom se u septembru, afirmativnom akcijom prebace u željenu školu, pa u školi u koju su se prvobitno upisala ostaje upražnjeno mesto. Smeštaj u srednjoškolske domove se završava u julu, a rešenja za upis po merama afirmativne akcije stižu u septembru, čime se romskoj deci onemogućava pristup u domove, iako su oni za veliki broj romske dece neophodni.

3. *Program „Fakultativna nastava za predmet romski jezik s elementima nacionalne kulture“*

Program je započet na inicijativu i uz angažman stručnjaka Roma, kao mera koja bi trebalo da doprinese, očuvanju i negovanju romskog etničkog identiteta. Ova mera s istim ciljem predviđena je Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanje Roma i u JAP-u. Predmet se sprovodi u osnovnim školama na teritoriji AP Vojvodine kao izborni, na kojem se pored učenja romskog jezika, radi na savladavanju poteškoća u redovnom školovanju i obrazovanju.

Nastavnici romskog jezika su zaposleni na osnovu ugovora o radu. Nastava se finansira iz državnog budžeta, a na osnovu iskazanih potreba osnovnih škola. Nastavu drže Romi, koji su adekvatno obučeni, kroz niz treninga, i poseduju određeno radno iskustvo u prosvetnom radu. Na teritoriji AP Vojvodine nastavu trenutno izvodi 14 nastavnika romskog jezika (21 nastavnik je obučen za rad), u 28 škola za 839 učenika. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa: Kao osnovni problem u sprovođenju programa, učesnici su naveli nedostatak udžbenika.

4. *Program „Škola romologije“*

Program je započeo na inicijativu profesora filologije, a ova inicijativa je zasnovana na usaglašenom mišljenju stručnjaka da nema kadrova za ovu oblast niti studija na Univerzitetu koje obrazuju stručnjake za romologiju. Osnovni ciljevi projekta usmereni su na institucionalizacije studija romologije na Univerzitetu u Novom Sadu i obrazovanje stručnjaka za ovu oblast. Program je započet 2004. i još uvek traje.

U 2008. godini održana je Škola romologije 5 od 1. oktobra do 31. decembra, prema ustaljenom planu i programu. Ukupno 25 polaznika/ca je dobilo sertifikat Univerziteta. Senat Univerziteta je usvojio Izveštaj o radu škole, a Sekretarijat za obrazovanje je u svoj plan budžeta uvrstio i Školu romologije. Napravljen je promotivni video zapis sa dodele sertifikata polaznicima Škole 5 i emitovan je na 45 raznih stanica u celoj Srbiji. Usledili su nakon toga mnogobrojni pozivi iz drugih sredina da žele da se upišu na sledeću školu.

U 2009. godini Senat Univerziteta je usvojio predlog za održavanje škole romologije 6 u zimskom semestru. Predlog za finansiranje podnet je Sekretarijatu za obrazovanje, na šta je stigao negativan odgovor. Takođe je izostala potpora

Sekretarijata za nauku AP Vojvodine koji je u 2007. godine finansirao projekat „Standardizacija romskog jezika“ na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Najvažniji rezultati programa: Veliki broj aktivnosti usmeren je na standardizaciju romskog jezika, što je bilo jako dobro praćeno od strane lokalnih medija; Konstatovano je da je Škola romologije doprinela ukupnoj senzibilizaciji za romska pitanja u Vojvodini, posebno u okviru kampusa. Škola romologije je izazvala veliko interesovanje, prijavljuju se polaznici iz cele Srbije, a ima zahteva i za održavanje programa na drugim fakultetima van Novog Sada.

Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa: Nedostatak prostora za čuvanje dokumentacije (biblioteka, datoteka i tekstoteka), koja se trenutno čuva u prostoru Ženskih studija, čije prostorije se nalaze u okviru kampusa; I dalje je prisutna neizvesnost vezana za održivost programa jer odgovorni za obezbeđenje finansiranja na Univerzitetu i u Pokrajini nisu pokazali dovoljno razumevanja.

Zaključci

Učesnici u diskusiji bili su vrlo aktivni i konstruktivni. Sem identifikacije problema sa kojima se susreću u svakodnevnom radu trudili su se da daju i konkretne predloge za njihovo prevazilaženje:

1. Problem nacionalnog neizjašnjavanja/etnička senzitivnost.

- Potrebno je promovisati programe, akcije i mere koje će Romima približiti i objasniti kakve beneficije mogu da imaju ukoliko se nacionalno izjasne, i pri tome predstavnici RNVO, asistenti i koordinatori, moraju biti dobro upoznati i informisani o zakonskim regulativama, kako bi mogli svojim korisnicima da daju prave informacije, a kada ih zastupaju da znaju na šta mogu da se pozovu. Beneficije ne treba da budu definisane na tradicionalni način (npr. socijalna pomoć) već više kao prava.
- U obrazovnim institucijama pokrenuti programe koje će promovisati različitost i negovanje romskog etničkog identiteta, kao i promovisanje pozitivnog identiteta od strane asistenata u školama, nastavnog kadra, romskih zdravstvenih medijatora, romskih koordinatora u opštinama i predstavnika RNVO.
- Angažovanje anketara romske nacionalnosti na sledećem planiranom popisu 2011. godine, jer bi ovakva mera značajno mogla da doprinese stvaranju pouzdanije baze podataka, s obzirom da prema rečima učesnika Romi bi se sigurno osećali slobodnije da iskažu svoj etnički identitet ukoliko ih bude anketirao Rom.

2. Nepouzdanost podataka o broju romske dece.

- Potrebno je obezbediti povezanost svih aktera, institucija i NVO, koji se bave prikupljanjem podataka u cilju formiranja što pouzdanije i upotre-

bljivije baze podataka. Umreženošću će se postići i kontrola tačnosti kao i kvalitetno praćenje obrazovnih politika i programa.

- Prikupljanje podataka mora da bude ujednačeno, odnosno da forma prikazivanja podataka bude praktičnija. Naime, prema objašnjenju učesnika, predškolske ustanove, decu upisuju u obavezni pripremni predškolski program, po principu „od marta do marta“ odnosno u PPP polaze sva deca koja od marta tekuće godine do marta naredne godine pune šest godina, pa se prema tome i upisuju u I razred osnovne škole. Zvanične institucije prikupljaju podatke o deci rođenoj od januara do decembra, i kao takve ih i prikazuju, što nije praktično ukoliko je poznat sistem po kome se deca upisuju u PPP, odnosno u školu.
3. *Ograničena dostupnost obaveznog predškolskog pripremnog programa (PPP) romskoj deci.*
- Neophodno je obezbediti uslove za kvalitetno sprovođenje obaveznog PPP, i to se pre svega odnosi na potrebu za umrežavanjem svih ključnih aktera (lokalna uprava, PU, RNVO), koji zajedničkim delovanjem mogu da doprinesu rešavanju u oblasti obezbeđivanja finansijskih sredstava za pribor i ostale troškove, koje u PPP pokrivaju roditelje i za angažovanje asistenta vaspitača. Takođe je vrlo važan segment i obezbeđivanje dovoljnih prostornih kapaciteta PU i prevoza za decu iz udaljenih romskih naselja. Trebalo bi nastaviti i sa promocijom ideje da romska deca, ali i sva druga deca iz depriviranih sredina što ranije pođu u predškolsko obrazovanje.
4. *Neizvestan status asistenata u nastavi.*
- Asistentima je neophodno pružiti svu potrebnu podršku, jasno definisati njihovu ulogu i status, redovno isplaćivati honorare (jer će najkvalitetniji ljudi otići da bi obezbedili egzistenciju). Status asistenata, pored već navedenih mera, unapredio bi se organizovanjem sastanaka sa Ministarstvom prosvete, kao i sastancima asistenata u regionu, na kome bi oni mogli da razmene iskustva i prezentovati dobru praksu.
5. *Nejasna pravila afirmativne akcije za upis u srednje škole i na fakultete. Postoji mnogo nedostataka u sprovođenju ove politike koji se pre svega tiču vremenskih rokova upisa dece ovom akcijom, jer se učenici u srednju školu upisuju najkasnije u drugom upisnom roku u avgustu mesecu, a romski učenici upisani afirmativnom akcijom se u željene škole raspoređuju, sredinom septembra, odnosno početkom oktobra.*
- Potrebno je uspostaviti jasna pravila koja odgovaraju dinamici upisa u škole i na fakultete i obezbediti veću transparentnost celokupne procedure, od prijave za afirmativnu akciju do upisa u željenu školu.

6. *Nedostatak literature za fakultativnu nastavu romskog jezika sa elementima nacionalne kulture.*
 - Ministarstvo prosvete treba da obezbedi sredstva kojima bi se udžbenici štampali, s obzirom da materijal koji bi ovi udžbenici trebalo da sadrže već postoji.
7. *Nedostatak finansijskih sredstava za finansiranje škole romologije.*
 - U odnosu na značaj ovog programa potrebno je da se na nivou Pokrajine obezbede sredstva za nastavak finansiranja škole romologije, kao i da bi bilo značajno osnivanje centra za romska pitanja u Novom Sadu, u kojem bi se mogle odvijati obrazovne, kulturne i druge aktivnosti usmerene na poboljšanje položaja Roma u Vojvodini.
8. *Nedovoljna senzitivisanost obrazovnog kadra za rad sa romskom decom.*
 - Ovaj problem moguće je prevazići tako što bi se u obavezne edukacije nastavnog, vaspitačkog i upravnog kadra vrtića i škola, uključila i edukacija o romskoj kulturi i tradiciji, što podrazumeva i obavezno angažovanje predstavnika RNVO u ovaj proces.

Studija slučaja: Kragujevac

Radionica je održana u Politehničkoj školi, 2. 4. 2009. godine u saradnji sa nevladinom organizacijom Romsko-srpsko prijateljstvo *Stablo*. U radu na radionici učestvovali su predstavnici – romskih i neromskih NVO koje se bave obrazovanjem; romski koordinatori zaposleni/angažovani u lokalnim samoupravama; predstavnici školske uprave; lokalne samouprave/sekretarijati za društvene delatnosti-obrazovanje, Centra za socijalni rad; direktor i stručni saradnici Politehničke škole; vaspitači predškolske ustanove; direktori, stručni saradnici, učitelji, nastavnici osnovnih škola; direktori i stručni saradnici srednjih škola (ukupno 26 učesnika). Rad je organizovan u pet manjih grupa po temama (identifikacija, podaci i njihovo prikupljanje; indikatori; zakoni i strateški dokumenti, projekti/programi/politike), a zatim je organizovana diskusija za sve učesnike u kojoj je postignuta saglasnost oko zaključaka. Sastanak su vodile predstavnice tima Fon-da za otvoreno društvo Jadranka Stojanović, Jelena Savić i Zorica Trikić. Uz učešće predstavnika MP Srbije Nebojše Lazovića.

Identifikacija i podaci

Diskutujući o prikupljanju podataka učesnici su naveli formalne izvore podataka kao što su: matične knjige rođenih; dokumentacija i evidencija socijalnih i zdravstvenih službi kao što su patronažna služba domova zdravlja, centri za socijalni rad, kancelarije pri mesnim zajednicama; dokumentacija Crvenog krsta; evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova; dokumentacija i evidencija koja postoji u okviru obrazovnih institucija kao što su predškolske ustanove, osnovne i srednje škole, Školske uprave; kao i informacije kojima raspolažu romski koordinatori i romski asistenti. Kao neformalne izvore podataka učesnici su naveli romska udruženja i nevladine organizacije.

Problemi identifikacije dece romske nacionalnosti i prikupljanje pouzdanih podataka direktno su povezani sa etničkom senzitivnošću istih. Po mišljenju učesnika postoji mnogo različitih razloga zašto Romi ne žele da se izjasne kao Romi. Strah, nepoverenje i etiketiranje predstavljaju veliki problem. Takođe nije retka pojava situacijom uslovljenog izjašnjavanja npr. učenici se izjasne kao Romi kada konkurišu za stipendiju a u drugim situacijama ne. Dešava se i da se učenici izjasne, a roditelji to naknadno poreknu. Jednoglasni zaključak je da je trenutno najveći izazov kreiranje adekvatnih uslova u kojima bi se Romi osećali osnaženo i sigurno da se izjasne.

Učesnici smatraju da je neophodno obezbediti privatnost podataka. Kako bi se pripadnici romske nacionalnosti, roditelji i deca, motivisali da se deklarišu potrebno je da se podaci o nacionalnosti zaštite i spreči bilo kakva zloupotreba,

da se omogući njihova dostupnost, uz garanciju poverljivosti. To bi se moglo postići pažljivim definisanjem ko ima pristup podacima, pod kojim uslovima i u koje svrhe. Dodatno je potrebno obezbediti adekvatne mehanizme za praćenje promena u podacima i u skladu s tim reagovati.

Za rešavanje problema etničke senzitivnosti u prikupljanju podataka grupa takođe smatra da je potreban veći angažman obrazovnih institucija. Ističe se da su škole često pasivne, dešava se da kada se raspiše konkurs za stipendije iz jedne škole stigne 250 prijava romskih učenika, a iz druge jedna ili ni jedna, a imaju veliki broj romskih učenika. Problem je u tome što obrazovne ustanove još uvek ne preduzimaju inicijative za rešavanje problema, već čekaju da inicijativa dođe od strane nekih drugih aktera npr. NVO ili romskih NVO-a, i u tom smislu zaključak je da obrazovne ustanove moraju biti aktivnije. Po shvatanju grupe potrebno je da obrazovne institucije preuzmu inicijativu, da nosioci svih aktivnosti budu obrazovne ustanove i institucije sistema, a da NVO budu partneri i pošalju poruku deci i roditeljima da im se ništa loše neće desiti ako se izjasne kao Romi. Isto tako predlog je da se formiraju modeli škole u kojima bi se ostvarila bolja komunikacija institucija na različitim nivoima obrazovanja.

Škole imaju mogućnost i obavezu da s obzirom na autonomiju koju poseduju, same razvojnim planom dešinišu i aktivnosti i ciljeve vezane za obrazovanje dece romske nacionalnosti. Škole moraju da počnu da promovišu romski identitet i kulturu, potrebno je da se u sve oblasti i nivoe obrazovanja uvedu sadržaji interkulturalnosti i to je uslov da se promena u smislu lakšeg izjašnjavanja o romskoj nacionalnosti i lakšeg prikupljanja podataka desi. Važno je da ima knjiga na romskom jeziku, da se u školi uče sadržaji koji promovišu romsku tradiciju i kulturu, jer bi se tako razvijao pozitivan nacionalni identitet i deca bi se osećala prihvaćenije i lakše se izjašnjavala kao Romi. Ovu akciju može Ministarstvo prosvete da podrži i da u program uvede sadržaje koji su afirmativni.

Učesnici smatraju da je potrebno veće angažovanje romske zajednice i romskih udruženja u pružanju podrške roditeljima i deci romske nacionalnosti da se izjašnjavaju.

Po njihovom mišljenju sami Romi treba da budu vrlo aktivni i da podstiču jedni druge da se izjašnjavaju kao Romi. Uloga romskih asistenata je posebno izdvojena, jer oni mogu mnogo da urade na polju prikupljanja podataka, promociji romskog identiteta i jačanju veze između romske zajednice i obrazovnih institucija. Po shvatanju učesnika uloga romskih asistenata izuzetno je važna i trebalo bi da ih bude u svakoj obrazovnoj instituciji. Složili su se da romski asistenti treba da budu u većem stepenu podržani od strane škola, da ih treba više uključivati u rad škola nego što je to sada slučaj. Iako ima pozitivnih primera (npr. OŠ „Treći kragujevački bataljon“ zvala je na Nastavničko veće romske asistente i to je veliki pomak) još uvek se radi o izolovanim slučajevima. Uz veću podršku radu asistenata deca i roditelji romske nacionalnosti bi se verovatno lakše identifikovali kao Romi, jer bi imali više poverenja u institucije, osećali bi se podržano i sigurnije uz nekog koga prepoznaju kao sebi bliskog u tim institucijama. Romske

nevladine organizacije (RNVO) takođe igraju važnu ulogu po mišljenju učesnika. One treba više da sarađuju međusobno, da se umreže i razmenjuju podatke, što se trenutno ne ostvaruje na najbolji način. Isto tako potrebno je da razviju svoje kapacitete i da zajedno sa institucijama rade na poboljšanju kvaliteta saradnje s tim institucijama.

Većina učesnika smatra da predstavnici romske zajednice koji ulaze u nasele treba da budu dobro pripremljeni za posao i snabdeveni potrebnim informacijama. Oni bi trebalo da mogu da daju adekvatne savete, da informišu druge Rome kako mogu da upišu decu u škole, zaveđu u knjige, dobiju dokumente i sl. po rečima jedne učesnice „Da bi nekog informisali treba i sami da budemo informisani“.

Učesnici su se složili da su postojeće baze podataka o romskoj deci nepotpune i nepouzđane i da ih treba unaprediti. Diskutujući o unapređivanju sistema oficijelnog prikupljanja podataka (zvanični sistemi na lokalnom, pokrajinskom i republičkom nivou i povezanost različitih sistema) grupa je došla do zaključka da je neophodno izgraditi funkcionalan sistem prikupljanja podataka koji se ne sme oslanjati samo na tzv. zvanične podatke, već uvek treba uključiti i nezvanične (npr. iz NVO). Neophodno je povezati različite izvore informacija i umrežiti baze podataka svih aktera. Takođe je potrebno da postoji i bolje umrežavanje i saradnja među ljudima, tako da svako može da uradi svoj deo posla i snosi odgovornost za urađeno, ili da barem svako ispuni postavljena očekivanja, što do sada nije uvek bio slučaj. Veoma je važno da se obezbedi kontinuitet u prikupljanju podataka, da se deca prate od početka pa do kraja školovanja, što bi dalo najverodostojnije podatke. Da bi se stvarno prikupili podaci koji će pomoći praćenju kvaliteta obrazovanja neophodno je, po učesnicima, to raditi na više nivoa:

Prvi nivo: prikupljati podatke o deci van sistema sa ciljem da što više dece uđe u sistem obrazovanja. S ovim treba početi najkasnije godinu dana pred polazak u školu, u toku obaveznog predškolskog programa. Po shvatanju učesnika RNVO i NVO bi trebalo da prikupe podatke o deci koja nisu u sistemu i dostave ih Školskoj upravi.

Drugi nivo: prikupljati podatke o deci u sistemu, preko predškolskog programa, pa u toku osnovne, srednje škole, pa i fakulteta, sa ciljem da deca koja su ušla u sistem ostanu u njemu. Predlog je učesnika da romski koordinatori od škola prikupe podatke i dostave ih Školskoj upravi. Na taj način bi Školska uprava mogla da prati šta se događa, da vidi i proceni kojoj školi je potrebna podrška i kojoj je potrebna koja vrsta podrške.

Da bi sve ovo bilo moguće potrebno je podići svest o važnosti prikupljanja i praćenja podataka kod svih aktera. Grupa je istakla da je teško očekivati da se od obrazovnih ustanova dobiju potrebni podaci, kad je i samo Ministarstvo prosvete suzdržano u davanju podataka. Neophodno je pojasniti smisao pri-

kupljanja podataka svima, demonstrirati kako podaci pomažu u osmišljavanju akcija i preduzimanju mera i učiniti podatke dostupnim, a ipak sačuvati njihovu poverljivost. Ništa se ne može započeti bez odgovarajuće slike stanja i upotrebljivih prikupljenih podataka pa bi bilo dobro da se formiraju timovi za rad na prikupljanju podataka i izgradnji jedinstvene baze podataka.

Zahvaljujući prisustvu predstavnika Ministarstva prosvete otvorena je diskusija o EIS-u (Education Information System). Naglašeno je da nije potrebno praviti dodatne i nove informacione sisteme, već postojeće učiniti što funkcionalnijim. Većina učesnika smatra da je EIS dobar, ali da zahteva izuzetno puno vremena, kao i specifična znanja, tako da su predložili da se u opis poslova informatičara ubaci obaveza popunjavanja baze EIS. Objašnjeno im je da se postojeća baza podataka EIS malo koristi i da se podaci neredovno unose, da se ne koriste sve prednosti koje EIS pruža kao i da nije planirano da se uvode posebna radna mesta za osobe koje bi se bavile podacima, niti da je to posao informatičara. Predviđeno je da podatke unose svi i da se na taj način omogući pristup podacima svim nastavnicima i da se oni osnaže i nauče kako da ih koriste. Učesnici su predložili da se osmisli način na koji bi podatke koristili školski inspektori kao deo pripreme za obilazak škole, kao i same škole u procesu samoevaluacije.

Podaci o deci (romske i drugih nacionalnosti) za školsku 2008/2009. navedeni u ovom izveštaju potiču od Školske uprave u Kragujevcu kao i od RNVO iz Kragujevca „Romanipen“ i „Stablo“. Većina učesnika podatke o broju romske dece generalno smatra nepouzdanim pošto se evidencija u obrazovnim institucijama ne vodi na nacionalnoj osnovi, pa se brojevi formiraju na osnovu procene škola na teritoriji Školske uprave u Kragujevcu (Šumadijski okrug).

Što se tiče dostavljenih podataka može se napomenuti sledeće:

- Kod grupe podataka koji se odnose na ukupnu populaciju učenika u redovnim osnovnim školama, uočava se tendencija rasta/smanjivanja broja dece po razredima u odnosu na 2001. (podaci RNVO „Stablo“); podaci o ukupnoj populaciji romskih učenika u redovnim osnovnim školama ukazuju na postojanje velike razlike tj. uočen je pad broja dece u napredovanju u okviru obaveznog obrazovanja u odnosu na prvi razred.
- Škole i školske uprave ne prikupljaju podatke na nacionalnoj osnovi tako da ne mogu dati informacije o napredovanju romske dece u okviru obaveznog obrazovanja; RNVO imaju svoje podatke o procentu romskih učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju (drop out) za 2008. – po njima je 136 od ukupno 606 romskih učenika od I do VII razreda napustilo školu u 2008. godini.
- Škole i školske uprave nemaju podatke o segregisanom obaveznom obrazovanju i tvrde se da ovakvih škola nema na teritoriji Školske uprave. Sa druge strane RNVO raspoložu podatkom o 10% romskih učenika koji uče u „romskim školama“ (redovnim osnovnim školama koje u svom sastavu imaju više od 50% učenika romske nacionalnosti).

- Školska uprava nema podatke o obuhvatu romskih učenika školama za obrazovanje odraslih, jer se podaci ne skupljaju na nacionalnoj osnovi; RNVO tvrdi da postoji 280 romskih učenika starijih od 15 godina u Krajujevcu u školama za obrazovanje odraslih.
- Što se tiče napredovanja romske dece u okviru srednjeg obrazovanja škole i Školska uprava ne vode evidenciju na nacionalnoj osnovi pa nemaju podatke; RNVO imaju svoje podatke i navode procenat romskih učenika koji na vreme završava srednju školu (20%) i procenat romskih učenika koji kasnije završavaju srednju školu (25%), dok je procenat romskih učenika koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju (drop out) 30%.
- I za podatke koji se odnose na obrazovna postignuća romskih učenika škole i školska uprava nemaju podatke jer ne vode ovakvu evidenciju na nacionalnoj osnovi; RNVO govore o 15% romskih učenika koji su završili VIII razred i koji su izašli na kvalifikacioni ispit; Prosečno postignuće romskih učenika na kvalifikacionom ispitu (matematika i srpski jezik) je svega 3%.
- Ni jedna osnovna i srednja škola na području Školske uprave nema fakultativni program podrške razvoju kulturnog identiteta.
- Republički prosvetni inspektori i prosvetni savetnici nisu imali prijave na osnovu kojih bi se zasnavao adekvatan podatak o procentu romskih učenika u obaveznom obrazovanju koji su bili žrtve nekog oblika zlostavljanja ili diskriminacije na nacionalnoj osnovi od strane učenika ili nastavnika; sa druge strane RNVO, na osnovu svojih podataka tvrdi da je 40% učenika romske nacionalnosti koji su bili žrtve diskriminacije.

Većina učesnika smatra da su svi podaci pod znakom pitanja jer ni jedan izvor nije pouzdan. Od matičnih knjiga, jer postoji još uvek puno dece koja nisu prijavljena, do evidencije škola i Školske uprave, jer nema podataka o nacionalnosti učenika. Kriterijum određivanja nacionalnosti dece koji se primenjuje je problematičan i često proizvoljan, pa samim tim podaci nisu upotrebljivi.

Indikatori

Diskutujući o indikatorima učesnici su došli do zaključka da su svi relevantni tako da ni jedan nije izbačen, no, smatrali su da određeni indikatori mogu biti bolje formulisani. Kroz diskusiju imenovani su i neki novi indikatori za koje grupa smatra da su važni za praćenje i poboljšanje kvaliteta obrazovanja za sve, a posebno za decu romske nacionalnosti.

- Indikator predškolsko obrazovanje (obuhvat) je kritikovan u smislu da je nedovoljno jasno definisan pojam „obuhvata“. Kod istog indikatora predloženo je da se uvede podatak koji bi ukazivao na broj dece koja na

vreme upišu pripremni predškolski program (PPP) i one koja to kasnije učine.

- Kod indikatora ukupna populacija učenika u redovnim osnovnim školama potrebno je, po mišljenju ove grupe, uneti indikator o broju dece koja na vreme upisuju 1. razred sa završenim PPP, one koja se upisuju na vreme bez PPP i one koja upisuju 1. razred kasnije sa i bez PPP.
- U indikator segregisano obavezno obrazovanje treba dodati i broj ustanova koje imaju više od 50% romske dece.
- U indikator obuhvat učenika u specijalnim školama, specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola) treba dodati broj dece prebačene iz specijalnih u redovne škole, jer je većina učesnika smatrala da će to biti adekvatan pokazatelj ako se pojavi neka promena na bolje.
- Kod indikatora obuhvat učenika (srednje obrazovanje) trebalo bi dodati indikatore broj romske dece koja upisuju školu redovno i onih koji upisuju vanredno.
- U indikator napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja treba dodati indikator o broju učenika koji su vanredno upisani u srednju školu.

U grupi je došlo do ozbiljne rasprave oko merljivosti i praćenju indikatora s obzirom da podaci na kojima se oni baziraju u velikoj meri nisu dostupni i pouzdani.

Politike, programi, projekti

Učesnici su istakli da postoji veliki broj zakona i strategija koji se odnose na obrazovanje i kvalitet obrazovanja, ali da i dalje neki suštinski zakoni nedostaju (npr. zakon o predškolstvu). Po njihovom mišljenju najveći problem je loše sprovođenje postojećih zakona, kao i slaba obaveštenost aktera koji su odgovorni za kvalitet obrazovanja. Neretko su dokumenta i neophodne informacije nedostupni, a umreženost NVO i institucija je na niskom nivou. Usled ovakvog stanja baze podataka nisu kompletne i kad ih ima ne koriste se na adekvatan način. Indikatori kvalitetnog obrazovanja za Rome se ne mogu pratiti, pa samim tim se ne može postojeća situacija popraviti. Po mišljenju učesnika vrlo je važno zakonski urediti prikupljanje podataka (način prikupljanja, poverljivost podataka i sl.) o nacionalnosti učenika, jer bez toga ne može da se vrši pritisak na vlast u cilju donošenja zakona i strategija koje će unaprediti kvalitet obrazovanja romske dece. Sa zakonski uređenim prikupljanjem podataka i jasnijom slikom o problemima mogu se vršiti pritisci na obrazovne institucije, zahtevati veća transparentnost u njihovom radu, mogu se zastupati prava učenika i vršiti medijska promocija zakona i važnosti njihovog sprovođenja u cilju poboljšanja kvaliteta obrazovanja za Rome, ali i za sve ostale grupe učenika na čije potrebe trenutno sistem obrazovanja ne odgovara na pravi način.

Većina učesnika smatra da je neophodno stvoriti uslove za otvoren razgovor o problemima i diskriminaciji, podići nivo informisanosti o postojećim zakonima, strategijama i njihovim implikacijama na trenutno stanje, kao i odgovornosti svih aktera za poštovanje zakona.

Jedan broj učesnika je predložio da zakonski treba urediti i edukaciju roditelja, kako bi se s jedne strane uticalo na kulturološki momenat, a sa druge socijalno i ekonomski osnažile romske porodice jer od toga u velikoj meri zavisi mogućnost participacije romske dece u obrazovanju.

Diskutujući o programima i projektima svi učesnici su se složili da je Kragujevac aktivna sredina i da se u njoj sprovode raznovrsni projekti i programi. Takođe svi smatraju da se kvalitet obrazovanja Roma popravio, ali da je to i dalje nedovoljno.

Navedeni su sledeći programi i projekti:

1. *Program „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)“*

Program je uveden u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Osnovni cilj programa je priprema za upis u prvi razred OŠ. Kada su u pitanju romska deca doprinosi povećanju dostupnosti kvalitetnog obrazovanja (prevazilaženju jezičke barijere, povećanju broja upisane dece u redovne škole, a smanjenju raspoređivanja u specijalne škole). Program je započet školske 2006/2007. godine, 2008/09. se i dalje sprovodi. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa i komunikacija NVO (asistenata) i lokalnih lidera, nedostatak prostornih kapaciteta predškolskih ustanova (vrtići) da deca pohađaju vrtiće u blizini stanovanja, redovnost\neredovnost dece – svodi se na podršku asistenata, u maloj meri i vaspitača koji rade u grupama, nedovoljna obuka vaspitača za rad sa decom iz marginalizovanih grupa (romska deca, izbeglice i sl.) Program ne prati decu koja su u redovnim predškolskim grupama u celodnevnom boravku, nema podataka o napretku dece, „pasivnost“ lokalne zajednice iako je formiran projektni koordinacioni tim na nivou grada. Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa su: 90% obuhvat dece u PP za školsku 2008\09. u Kragujevcu i zajednička baza dve NVO o deci za pripremni predškolski program i za narednu školsku godinu.

2. *Projekat „Romski asistenti u nastavi – koordinatori za saradnju sa porodicom“*

Projekat je iniciran na osnovu iskustva u projektima NVO u kojima su bili angažovani romski asistenti u predškolskom obrazovanju i u nižim razredima OŠ. Mera predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni ciljevi projekta su podrška učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice. Projekat je pokrenut 2006/07, a 2008/09. je revitalizovan s obzirom da je imao zastoje u sprovođenju. Iz Kragujevca su izabrana dva asistenta sa dugogodišnjim isku-

stvom asistentskog rada sa projekata nevladinog sektora. Oni rade u dve osnovne škole, a jedan od njih je mentor za ostale asistente.

3. *Projekat „Izazovi i rešenja kroz sistem obrazovanja za istoriju, tradiciju i kulturu Roma“*

Ovaj projekat je iniciran na osnovu iskustva NVO u radu sa obrazovnim institucijama. Sprovode ga romski treneri, u saradnji sa stručnim saradnicima. Mera je predviđena Nacrtom strategije za unapređenje obrazovanja Roma i JAP-om. Glavni cilj projekta je dobijanje podrške uvođenju romske kulture, istorije i tradicije u obrazovnim institucijama.

Specifični ciljevi projekta su: zastupanje na nacionalnom nivou za dobijanje akreditacije programa „Romi kroz vreme“; Podrška nastavnom osoblju u prenošenju znanja o romskoj kulturi u obrazovnom sistemu; Primena nastavnog plana i programa u vidu radionica o romskoj kulturi u školama. Projekat je iniciran 2007/2008. kao sistemski projekat, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, osnovnim školama i RNVO, 2008/09. projekat je u toku, ali i dalje nije sistemski utemeljen. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa nastaju u prihvatanju ideje od strane obrazovnih institucija da se koriste sistemski udžbenici ili redovni udžbenici u kojima će postojati tekstovi na temu kulture, istorije i tradicije Roma. Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa su priručnik „Romi kroz vreme“, o romskoj kulturi, tradiciji i istoriji, namenjen prosvetnom kadru u obrazovnim institucijama, dobijena akreditacija programa „Romi kroz vreme“, edukacija 60 učitelja iz osnovnih škola, od 1–4 razreda iz cele Srbije, obuhvat 2.400 dece uzrasta od 7–10 godina.

4. *Projekat „Proširenje pripremnih predškolskih grupa za decu romske nacionalnosti“*

Program proširenja predškolskog obrazovanja se fokusira na problem inkluzije i održivog učešća romske dece u obaveznom predškolskom pripremnom programu u Srbiji, kome i dalje nedostaje institucionalna podrška u sferi upisa, pohađanja i kvaliteta obrazovanja. U Kragujevcu projekat je iniciran od januara 2008. godine i trenutno je u toku. (U još 16 gradova je pokrenut predlog za proširenje predškolskog programa za decu romske nacionalnosti). Program se sprovodi u saradnji sa Romskim obrazovnim fondom. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su nedovoljna transparentnost programa, nepostojanje objedinjene baze podataka, nedovoljna koordinacija između škole i predškolske ustanove i Ministarstva prosvete. Najvažniji rezultat u sprovođenju programa jeste to da je 2008/09. upisano 58 dece u prvi razred.

5. *Projekat „Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju“*

Projekat je nastao u cilju stvaranja modela uspešne integracije dece romske nacionalnosti u srednjoškolsko obrazovanje, obezbeđivanjem podrške za upis deci koja završavaju osnovnu školu i koja treba da upišu srednju školu i obez-

beđivanje podrške deci, u onim srednjim školama u kojima se implementiraju aktivnosti, da završe srednje obrazovanje, s posebnim akcentom na decu romske nacionalnosti. Jedan od ciljeva je i doprinos razvoju klime prihvatanja romske dece u školskom okruženju. Podrška razvoju kapaciteta lokalne zajednice kojima se obezbeđuje održivost aktivnosti i širenje različitih aspekata modela. Projekat je inciran 2005. u srednjim školama u Kragujevcu i Nišu, od 2009. i u Novom Sadu. 2008/09. projekat je i dalje aktivan. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su uključivanje svih osnovnih škola, širenje projektnih ideja na druge srednje škole (izazov je prevaziđen u Kragujevcu, uključene tri srednje škole, od kojih je jedna Model škola „Jednake šanse“). Sledeći problem je afirmativna akcija za upis u srednje škole u smislu da nema sistemski, pravno utemeljene regulative, neadekvatno su definisani kriterijumi. Najvažniji rezultati u sprovođenju programa su da 80% dece romske nacionalnosti završava srednje škole u kojima se realizuju projektne aktivnosti i to da nema osipanja dece u školama (bez isključenja, napuštanja).

U razgovoru o programima i projektima koji se trenutno realizuju, najžustrija diskusija se vodila oko programa „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)“. Iako je program uveden u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja) i da je obavezan za svu decu, nisu obezbeđeni prostorni uslovi, vaspitači nisu pripremljeni za rad sa decom iz manjinskih i marginalizovanih grupa. Često se, po informacijama romskih NVO, dešava da vrtići neće da upišu romsku decu pod raznim izgovorima, iako bi ona po svim kriterijumima trebalo da mogu da se upišu, što je izraz diskriminacije. U konkretnom slučaju Kragujevca navedeno je da Školska uprava pomaže u ovakvim slučajevima. Navedeno je da se Školska uprava inače uključuje u rešavanje problema kroz projekte i da je određeni nivo (mada ne zadovoljavajući) povezanosti NVO-a, institucija: Centar za socijalni rad, Ministarstvo prosvete, predškolske ustanove, osnovne i srednje škole ostvaren. Može se reći da se mreža uspostavlja.

Po mišljenju većine učesnika predškolsko obrazovanje se suočava sa velikim problemima jer ne postoji zakon o predškolstvu i da je potrebno nastaviti sa pritiskom na institucije sistema dok se taj zakon ne donese.

Učesnici smatraju da je implementacija ovog programa pokrenula još jedan problem. Naglo uvođenje prebrojavanja dece po nacionalnosti izaziva strah kod Roma i o tome treba voditi računa. Potrebno je obezbediti odgovarajuće uslove u predškolskim pripremnim ustanovama da bi se Romi osetili bezbedno i sami se izjasnili kao Romi.

Još jedan od razloga zašto se deca ne upisuju u predškolske ustanove je i nedostatak adekvatnih informacija za roditelje. Mnogi Romi nemaju iste mogućnosti da do informacija dođu kao što to mogu drugi građani, pa često ne pročitaju pozive i romska deca se onda ne upisuju na vreme ili se ne upišu uopšte. Po mišljenju RNVO, romski roditelji i njihova deca nailaze na puno problema, a postoji veliko nerazumevanja tih problema od strane zajednice, posebno

obrazovnih institucija. Problemi nisu dovoljno prepoznati, često se minimiziraju, smatra se da se preteruje kad se oni iznose. Znajući kakav je položaj romske populacije mora se imati u vidu da predškolske ustanove ne mogu obavještavati o upisu samo pisanim putem, Romi se moraju obavještavati i na druge načine koji su adekvatniji, pa i lično.

Po mišljenju većine učesnika, problemi u sprovođenju projekata nastaju zbog neodgovornosti, neobaveštenosti i nekoj vrsti nezainteresovanosti lokalne zajednice (opština, organi upravljanja) i uopšte svih učesnika u procesu. Svi su se složili da ne postoji umreženost, da nema organizovanog i formalizovanog napora da se reši problem školovanja dece romske nacionalnosti.

Učesnici su kao pozitivna kretanja naveli: uvođenje foruma za decu i roditelje (projekat u srednje stručnim školama – „Jednake šanse“), neformalne oblike rada sa decom i nastavnicima – radionice/seminari, povećanu vidljivost, povezivanje vladinog i nevladinog sektora.

Zaključci

Diskusija je bila izuzetno živa i po našem mišljenju konstruktivna. Uočeno je da postoji praksa uspešne saradnje između institucija sistema i NVO sektora i da u toj saradnji školska uprava, tj. neki njeni predstavnici igraju izuzetno važnu i pozitivnu ulogu.

Na osnovu diskusije mogu se izdvojiti sledeće grupe problema, kao i predlozi za njihovo prevazilaženje:

1. Nedostatak pouzdanih podataka o broju romske dece koja su u sistemu obrazovanja kao i van njega. Mnogo je razloga za to od, slabe i/ili nikakve međusobne saradnje između lokalne samouprave, institucija obrazovanja (od predškolskog do kraja školovanja) i NVO sektora (posebno RNVO) do nedostatka etnički senzitivnih podataka u obrazovnom sistemu. Zbog toga je onemogućeno stvaranje jedinstvene baze podataka na osnovu koje bi se stekla jasna slika o problemu dostupnosti i kvalitetu obrazovanja kad se radi o romskoj deci. Ovi problemi bi se mogli rešiti:

- Poboljšanjem saradnje između lokalne samouprave, obrazovnih institucija i RNVO;
- Uspostavljanjem koordinacije i formiranjem relevantne i sveobuhvatne baze podataka.

Potrebno je da se uspostavi „nit“ kroz sistem obrazovanja i da se povežu pre svega tri najvažnija dela obrazovnog procesa – od jaslica i vrtića do srednje škole.

- Izgradnjom svesti kod svih partnera da su korisnici (deca) na prvom mestu i da je neophodno poboljšati komunikaciju i razmenu informacija između svih aktera;

- Obezbeđivanjem uslova da se Romi bez straha izjašnjavaju kao Romi, sankcionisati zloupotrebu ličnih podataka i pojasniti svrhu podataka, njihovu važnost u evaluaciji postojećeg stanja i osmišljavanju budućih akcija, uključujući sprečavanje diskriminacije romske dece.
- 2. Postojeći zvanični sistem prikupljanja podataka – EIS (Education Information System) koji je slabo i pojedinačno prepoznat kao mogućnost za unapređivanje kvaliteta obrazovanja. Izgleda da škole i nastavnici imaju utisak da su već previše opterećeni obavezama i češće prepoznaju EIS kao dodatnu obavezu no kao korisnu alatku koja bi doprinela boljem kvalitetu njihovog rada. Efekat korišćenja EIS-a im često nije najjasniji. Moguće je da generalno postoji niži nivo informatičke pismenosti i usled toga se EIS smešta u odgovornost informatičara, te se javlja otpor da se ovaj sistem koristi. No, mnoge škole, kako se ispostavilo, jesu zainteresovane za mogućnosti EIS-a kad im se one predstavle. Ovaj problem može se prevazići:
 - Intenzivnijim informisanjem o načinu funkcionisanja i korišćenja EIS-a;
 - Organizovanom podrškom škola u upotrebi EIS-a;
 - Korišćenjem podataka iz EIS-a za praćenje i unapređenje kvaliteta obrazovanja.
- 3. Uloga i odgovornost institucija, u radu na poboljšanju dostupnosti i kvaliteta obrazovanja. Došlo se do zaključka da se škole moraju menjati iznutra, da moraju biti proaktivne i da svoju autonomiju treba da koriste da bi izašle u susret korisnicima, u smislu prilagođavanja programa i načina rada. Romske roditelje treba informisati na adekvatan način. Naglašeno je da je uloga samih nastavnika/ca i vaspitača/ica, važna i da oni treba da ispunjavaju svoje zakonske dužnosti i brinu o svoj deci na način na koji toj deci najviše odgovara. Ne sme se dozvoliti da se o romskoj deci staraju samo romski asistenti, već je to zajednički posao nastavnog osoblja i asistenata. Ovi problemi mogu se rešiti:
 - Radom na razvijanju svesti o odgovornosti obrazovnih institucija u cilju povećanja dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za svu decu;
 - Školskim razvojnim planovima i konkretnim planovima rada koji bi uzeli u obzir potrebe romske dece;
 - Jasnim definisanjem uloga romskih asistenata i nastavnog osoblja.
- 4. Neregulisani status i uloga romskih asistenata – Romski asistenti su prepoznati kao izuzetno važna spona između romske zajednice/porodice i obrazovnih ustanova, posebno kao korisna podrška romskoj deci u toku školovanja. Oni mogu da iskažu prava romske dece i porodica i da zastupaju njihova prava. Jednoglasno su po mišljenju najkorisnija mera koja je doneta da bi se unapredili dostupnost i kvalitet obrazovanja romske dece. Pa ipak i dalje njihova uloga nije jasno definisana, nije definisa-

no kakva je njihova uloga u saradnji sa romskom zajednicom, a kakva u procesu nastave i u obrazovnoj instituciji. Njihova pozicija je dodatno iskomplikovana jer nisu institucionalizovani i nisu obezbeđena sredstva za finansiranje njihovog rada.

- Kao rešenje ovog problema predloženo je da se što pre uradi sistematizacija tog radnog mesta, da se obezbede sredstva iz budžeta za njihovo finansiranje i da se zaposle u što više škola.
5. Nedostatak neophodne zakonske regulative koja bi regulisala pitanje etničke senzitivnosti u prikupljanju podataka, kao i domen predškolskog obrazovanja. Kao prvo treba definisati ko, kad i pod kojim uslovima može i mora prikupljati i na koji način koristiti podatke, kao i kako se podaci štite od eventualnih zloupotreba. Takođe je neophodno zakonom urediti oblast predškolskog obrazovanja jer bi to pomoglo u definisanju odgovornosti, obaveza i uslova rada. Za rešenje ovih problema neophodno je:
 - Zakonski regulisati pitanje etničke senzitivnosti i upotrebu podataka;
 - Doneti zakon o predškolskom obrazovanju;
 - Povećati informisanost relevantnih podrživača o zakonima, strategijama i dokumentima.
 6. Ograničena dostupnost obaveznog predškolskog pripremnog programa (PPP) romskoj deci – iako je PPP ocenjen kao korisna praksa naveden je niz poteškoća u korišćenju PPP od strane romske dece. Ovi problemi mogu se rešiti:
 - Povećanjem obuhvata romske dece PPP-om;
 - Prilagođavanjem sadržaja i dužine trajanja PPP potrebama romske dece;
 - Obezbeđivanjem prostornih uslova;
 - Registrovanjem i preispitivanjem diskriminatorskih praksi pri upisu romske dece.
 7. Obezbeđivanje održivosti dobre prakse nastale kroz projekte – nespremnost sistema da integriše primere dobre prakse u sistem obrazovanja.
 - Ovaj problem bi se mogao rešiti prelaskom sa projekatskog na institucionalni nivo rada, saradnjom NVO sektora sa institucijama sistema.

Studija slučaja: Niš

Radionica je održana u opštini Medijana, 8. 4. 2009. godine u saradnji sa YUROM centrom. Radionici su prisustvovali predstavnici školske uprave Niš (ŠU), nevladinih organizacija (NVO), romskih NVO (RNVO) opštine, osnovnih i srednjih škola u Nišu kao i romski asistenti koji rade u osnovnim školama i Školi za obrazovanje odraslih. Ukupno je bilo 22 učesnika. Rad je organizovan u 4 manje grupe po temama (identifikacija, podaci i njihovo prikupljanje; indikatori; zakoni i strateški dokumenti, projekti/programi/politike), a zatim su učestvovali u diskusiji u kojoj je postignuta saglasnost oko zaključaka. Projektni tim Fonda za otvoreno društvo u sastavu Jadranka Stojanović, Jelena Savić i Zorica Trikić, facilitirale su radionicu.

Podaci i identifikacija

Problem *prikupljanja podataka* je naglašen kao veliki i teško rešiv. Problem je u tome što nijedna baza podataka nije potpuna i što je moguće da se u njoj ne nalaze svi podaci, a i oni koji se nalaze ne znači da su verodostojni. Kao *zvanični izvori podataka* navode se dokumentacija opštine, mesne kancelarije, domova zdravlja, centra za socijalni rad, škola, predškolske ustanove i Školske uprave. Kao *nezvanični izvori* najpouzdanije su romske NVO, one jedine idu u naselja i imaju mogućnost da pakupe sve podatke. Posebno su značajne grupe entuzijasta, ljudi koji godinama sakupljaju podatke o romskoj deci i prate njihov napredak u školovanju.

Učesnici smatraju da su teškoće u prikupljanju podataka velike i da se teško mogu prevazići jednostavnim i jednokratnim merama. Jedna od suštinskih prepreka je, po mišljenju učesnika, što ne postoji komunikacija među onima koji se bave prikupljanjem podataka, bilo da se radi o opštini ili NVO/RNVO. Najčešće svako za sebe skuplja podatke i te podatke koristi, bez ideje o njihovom objedinjavanju. Ostale teškoće su po mišljenju učesnika opšte poznate i godinama se o tome priča, ali se ne nalaze rešenja. To su problemi dece bez izvoda iz matične knjige rođenih, dece koja ne dolaze u dom zdravlja, činjenice da su centri za socijalni rad samo usputne stanice itd.

Medijatori i asistenti su navedeni kao odlični izvori verodostojnih podataka jer su u kontaktu sa ljudima na terenu i trebalo bi ih više angažovati na tom planu. Oni bi mogli da sakupe podatke pa da ih dostave predškolskoj ustanovi, Školskoj upravi i ostalim nadležnim organima. Da bi se to formalizovalo trebalo bi kreirati formulare za evidentiranje podataka. U svakom slučaju ko god da prikuplja i notira podatke mora da insistira na njihovoj povezanosti i umreženosti baza. To je jedini način da se uvede kontrola njihove tačnosti, kao i da se obezbedi praćenje dece.

Učesnici su naglasili da cela ova diskusija ima smisla samo ako se obezbedi izjašnjavanje Roma, tj. ako se oni podstaknu i osnaže da se izjasne kao Romi.

Problemi *etničke senzitivnosti* su veoma prisutni. I pored svega što je u Nišu urađeno na rešavanju problema Roma i dalje određeni broj ljudi nije spreman da se izjasni kao Rom/kinja. Ne postoji pouzdan podatak o kom broju se radi, ali zasigurno je ovo problem koji ugrožava verodostojnost podataka.

Najveći problem u romskoj populaciji je da se oni nekad izjašnjavaju kao Romi, a nekad ne, što zavisi od situacije. Nekada su u pitanju beneficije (mada je jako diskutabilno da li su to uopšte beneficije ili se sa ljudima manipuliše, pa im se kao beneficija daje nešto što im pripada, što je još jedan vid diskriminacije), nekada strah od zloupotrebe podataka, a nekada su, posebno deca zbunjena i ne znaju stvarno da odrede svoj identitet. Zato ih je potrebno osnaživati da znaju ko su i da budu ponosni zbog svog porekla, ali im i pojasniti da imaju prava da se izjasne ako žele, ali da isto tako mogu i da odbiju da se izjasne.

Da bi se ovi izazovi prevazišli, neophodno je stvoriti uslove u kojima će se ljudi osećati sigurno da kažu ko su, bez straha da će to za njih imati negativne posledice. Romski asistenti mogu da odigraju veliku ulogu kod izjašnjavanja, ali i ponašanje nastavnika i uprava škola i predškolske ustanove. Važno je pojasniti da se popis romskih učenika pravi kako bi im se omogućilo da ostvare svoja prava i da postoji garancija da podaci neće biti zloupotrebjeni. U tom procesu bi pomogla jasna objašnjenja kada se i na koji način koriste podaci i kako se štite, kao definisanjem strogih sankcija kada do zloupotrebe dođe.

Takođe bi bilo podsticajno kada bi se u mesnim kancelarijama i/ili opštini zapošljavali ljudi koji poznaju romska naselja, porodice, jezik i običaje i koji uživaju ugled i u romskoj i u neromskoj zajednici. Učesnici su naglasili da problem izjašnjavanja i davanja podataka nije specifičan samo za romsku populaciju, u našoj sredini postoji tradicija lošeg iskustva sa zloupotrebama podataka. Zato je potrebno pronaći način da se izgradi poverenje, da ljudi razumeju zašto su podaci važni i čemu služe.

Uloga Roma u prikupljanju podataka je velika i oni imaju veliku odgovornost u motivisanju romske zajednice da se izjasne kao Romi. Ali Romi ne mogu sami da budu odgovorni. Država mora da pokaže da joj je stalo do njenih građana. Zato bi bilo korisno napraviti nešto što bi se moglo nazvati „*Oficijalni partneri*“ za praćenje dece. To bi mogli biti mešoviti parovi, sačinjeni od Roma i ne-Roma koji bi bili zvanično zaposleni u opštini i/ili mesnoj kancelariji i koji bi bili zaduženi da sarađuju sa svim važnim akterima, RNVO, obrazovnim institucijama, Školskom upravom i sl. Ohrabrujuća poruka romskoj zajednici bila bi i formalizacija radnog mesta asistenta za podršku romskoj deci u školovanju, jer bi na taj način država poslala jasnu poruku da joj je stalo do budućnosti romske populacije i da želi da se romska deca školuju kao i sva druga deca. Romi koji rade u naseljima i koji zastupaju prava Roma, moraju da budu obrazovani i kompetentni. Kao problem, jedan deo učesnika je naveo nekompetentnost RNVO i romskih predstavnika.

Učesnici su predložili da država nađe *stalnog i sertifikovanog partnera u romskoj zajednici sa kojim bi radila na problemima obrazovanja Roma*. Taj partner za početak može da bude NVO, čiji su članovi kompetentni i imaju znanja vezana za oblast obrazovanja. Ministarstvo prosvete bi trebalo da sa NVO potpiše memorandum o saradnji i da dâ preporuku stranim i domaćim donatorima da s tim NVO rade. Kasnije bi se taj NVO mogao institucionalizovati, ali ne može se stalno čekati da država nešto uradi. Po mišljenju nekih učesnika, romska zajednica može da inicira nešto novo, što bi kasnije država preuzela. Predloženo je da taj NVO formiraju asistenti Romi koji trenutno rade u školama i predškolskoj ustanovi, jer su u pitanju mladi, obrazovani i kompetentni ljudi koji su prihvaćeni u obe zajednice i koji raspolazu važnim podacima i kontaktima. Ovaj predlog je naišao na veliko odobravanje, a pošto su svi asistenti koji trenutno rade u Nišu bili prisutni, njihova procena je bila da je to izvodljivo i da oni imaju dobru volju da to urade, ali im treba podrška kako od romske tako i od neromske zajednice.

Sistem oficijelnog prikupljanja podataka mora da se unapredi po mišljenju učesnika. U svakom drugom slučaju neće se steći celovita slika situacije, kako u lokalnoj sredini, tako i na nivou države. Npr. nije moguće govoriti o efektima afirmativne akcije ako se ne zna o kom procentu mladih iz romske populacije se radi. Procena uspešnosti i smislenosti bilo koje mere je ugrožena bez pravih tj. tačnih brojeva.

Da bi se unapredio sistem prikupljanja podataka potrebno je preduzeti ozbiljnu i sistematsku akciju počevši od nivoa države, pa spuštati na lokalni nivo, tj. mora se jasno definisati koji se podaci prikupljaju i zašto su važni. Važnost podataka se može demonstrirati npr. kroz lokalne planove za decu, gde bi se jasno definisali mehanizmi obuhvata romske dece. Trebalo bi javno pokazati i uporediti podatke koje imaju npr. Školska uprava, gradska uprava, centar za socijani rad, matična služba i videti zašto se to dešava, kao i objasniti koje to probleme stvara. Potrebni su kumulativni podaci i mnogo veća saradnja na svim nivoima od opštine, preko okruga, ŠU, pa do Republike.

Što se tiče škola/predškolske ustanove, možda bi se više angažovale kada bi se stvarno uvelo finansiranje na osnovu broja učenika tj. po učeniku. Tada bi se radio bolji monitoring, praćenje broja upisane i prisutne dece i stvorili bi se uslovi za prikupljanje verodostojnijih podataka. To nije moguće bez EIS-a (Education Information System), ali za sada većina škola ni ne unosi podatke onako kako je predviđeno (vrsta podataka, dinamika unošenja, tačnost podataka).

Većina učesnika je bila upoznata sa postojanjem *EIS baze* podataka koje koriste MP. Zamerke na taj sistem su da zahteva puno vremena za popunjavanje, da škole često nemaju sve potrebne podatke o deci što stvara probleme. Npr. matični brojevi dece i porodica nisu uvek dostupni, pa je potrebno dati jasna uputstva šta u tim situacijama raditi, da li unositi privremene brojeve ili nešto drugo.

Školska uprava Niš nam je na raspolaganje stavila svoju bazu podataka u kojoj se nalaze zbirni podaci o broju dece u predškolskim grupama i OŠ, ali ne postoje podaci po uzrastima i razredima. Po ovim podacima vezano za ceo niški

okrug može se videti da je pripremnim predškolskim programom obuhvaćeno ukupno 5.840 dece, dok je od toga svega 405 romske dece. Vrlo je verovatno da ovim brojem nisu obuhvaćena sva romska deca na teritoriji grada Niša s obzirom na tendenciju na koju ukazuju podaci NVO Ponos da je samo 40 dece romske nacionalnosti bilo uključeno u pripremni predškolski program u užem centru Niša, dok više od 100 dece nije ušlo u ovaj program.

Broj dece obuhvaćene readmisijom je 142, iako nije navedeno, učesnici smatraju da je velika verovatnoća da su ovo uglavnom romska deca.

Po podacima se takođe može uočiti da od ukupno 26.466 učenika ukupan broj učenika romske nacionalnosti po školama u opštinama grada Niša iznosi 1.970, a da je najveći broj škola koje imaju od 1–5% učenika romske nacionalnosti, ali da oko trećina škola ima od 11–20% ovih učenika, dok znatno manji broj škola ima preko 20%, a jedna i 85%.

Indikatori

Mišljenje učesnika o predloženim indikatorima je da su svi pod znakom pitanja u smislu valjanosti i pouzdanosti s obzirom da je svaki građanin u situaciji da sam odlučuje da li će se i kako izjasniti. Učesnici su se složili da bi svi indikatori imali smisla i bili bi dobar numerički podatak za praćenje dostupnosti obrazovanja romskoj deci, specifičnim problemima koji se javljaju, ali i tretmana koji imaju u obrazovnom sistemu kada bi postojala garancija da su podaci tačni.

Bilo je puno komentara koji su se odnosili na teškoće pri praćenju i merenju diskriminacije, kako je to teško i skoro nemerljivo, pa su izrazili očekivanje da se jasnije definiše kako da se to radi i ljudima na terenu daju konkretna uputstva od koga, kako i kada skupljati informacije. Takođe je stavljena primedba na prikupljanje podataka o rezultatima koje postižu romska deca na kvalifikacionim ispitima, jer oni nisu uvek dostupni (to važi i za drugu decu, ne samo Rome).

Učesnici su predložili nove indikatore i dopunili postojeće:

- Kod indikatora koji se odnosi na *predškolsko obrazovanje (obuhvat)* trebalo bi dodati indikatore:
 - deca koja na vreme upisuju predškolski pripremni program (PPP);
 - deca koja kasnije(starija) upisuju PPP;
 - deca koja uopšte nisu pohađala PPP.
- Kod indikatora *ukupna populacija učenika u redovnim osnovnim školama* trebalo bi dodati indikatore:
 - Deca koja na vreme upisuju 1. razred sa završenim PPP;
 - Deca koja na vreme upisuju 1. razred bez PPP;
 - Deca koja sa zakašnjenjem (starija) upisuju 1. razred;
 - Deca koja nisu upisala 1. razred.

- Kod indikatora napredovanje u okviru obaveznog obrazovanja treba poseban akcenat staviti na IV, V i VI razred, jer je to kritičan period. Ne treba praviti nova pitanja već samo ponoviti kod IV, V i VI razreda pitanja koliko romske dece upisuje te razrede i koliko ih završava.
- Kada se prikupljaju podaci o procentu romskih učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju (*drop out*) možda treba dodati informaciju o razlogu napuštanja škole, da li su se odselili, odložili nastavak školovanja pa će se vratiti, da li su izbačeni i sl.
- Kod indikatora o segregisanom obrazovanju treba osetljivija skala npr. do 50%, preko 70%, preko 80%
- Kod indikatora obuhvat učenika specijalnim školama, specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola) treba kao indikator dodati i broj dece prebačene iz specijalnih u redovne škole, i videti da li toga uopšte ima.

Politike, programi i projekti

Kod navođenja najvažnijih politika/programa/strategija i istraživanja bilo je dosta poteškoća. Učesnici nisu mogli da navedu dokumente i godine kada su izrađeni i koji je dokument sa kojim usklađen. Kao i u svim drugim sredinama, ovo je bio veoma težak zadatak.

Od politika/programa/strategija i istraživanja učesnici su naveli sledeće: Strategija Ministarstva prosvete za 2005–10; Strategija za smanjenje siromaštva; Dekada Roma; Bilateralni sporazum o readmisiji, upis romske dece; Stručno uputstvo za sprovođenje afirmativne akcije, upis i stipendije; AP za obrazovanje Roma; mere afirmativne akcije; Lokalni plan akcije za obrazovanje Roma – 2005; Lokalni plan akcije za decu – Niš po meri dece; asistenti za podršku romskoj deci u školovanju; predškolski pripremni program.

Pojedine politike, programe, projekte i inicijative učesnici su i komentarisali na sledeći način:

- Što se tiče *Strategija Ministarstva prosvete za 2005–10*, učesnici smatraju da se ne sprovodi u svim segmentima, ali nisu naveli šta misle da je problematično.
- U odnosu na *Dekadu Roma* učesnici su izrazili strepnju da mogućnosti koje pružaju Dekada i činjenica da ove godine Srbija predsedava Dekadom neće biti iskorišćene na najbolji mogući način da se problemi obrazovanja Roma rešavaju i da će to ostaviti jako loš utisak na širu javnost.
- *Bilateralni sporazum o readmisiji, upis romske dece* iako potpisan, nije zaštitio decu. Deca i dalje trpe veliki pritisak i izložena su nekoj vrsti diskriminacije. Nostifikacije dokumenata, a i sama dokumenta kasne tako da se deca npr. od 12 godina upisuju u prvi razred. To ne sme da se dozvoli, jer deca napuste školu, a i ovako je previše romske dece van

sistema obrazovanja. Sistem obrazovanja mora da bude fleksibilniji, moraju se naći bolji načini koji bi obezbedili prohodnost.

- *Afirmativna akcija* po mišljenju učesnika počinje prekasno (srednjoškolski uzrast), propuštene su prve godine života koje su najznačajnije. Trebalo bi da se osmisli i na ranijim uzrastima, da bi se sa obrazovanjem počelo što ranije.
- *Lokalni plan akcije za decu – Niš po meri dece* je u izradi, ali se ne zna kada će biti gotov.
- Po mišljenju učesnika *asistenti za podršku romskoj deci u školovanju* je jedna od najboljih mera, koje su preduzete i daje odlične rezultate. Problem je u tome što sistematizacija radnog mesta još nije urađena, kao ni opis radnog mesta, isplate honorara su neredovne. Učesnici su izrazili strepnju da će neki asistenti morati da odu, jer nemaju obezbeđenu egzistenciju. Predloženo je da se uvedu asistenti na svim nivoima obrazovanja od predškolskog do završetka srednje škole, mada su oni posebno značajni pri upisu dece u osnovnu školu zbog jezičke barijere, kao i u kritičnim fazama školovanja da spreče decu da napuste školu. Oni mogu da pomognu i pri upisu u srednju školu, da motivišu decu, da im pomognu u učenju i pripremi za polaganje kvalifikacionih ispita.
- *Predškolski pripremni program (PPP)* je po mišljenju učesnika dobra mera, ali nedovoljno adekvatna za romsku, a i svu drugu siromašnu decu. Njima je potrebno da obavezno predškolski program počne već od treće godine. Ukoliko to nije moguće onda bi Zakon trebao da obezbedi da PPP duže od 6 meseci, jer romskoj deci to treba, npr. čak i kad znaju srpski jezik, rečnik im je veoma siromašan i oskudan, postoji jezička barijera, pa im je svaka pomoć dobrodošla. Trenutno u Nišu po mišljenju većine učesnika nema ni kapaciteta, a ni dobre volje da se sva deca uključe, što posebno pogađa romsku decu.

Pomenut je još jedan projekat koji se odvija u Nišu „*Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju*“ koji za cilj ima razvijanje sveobuhvatnog modela srednjoškolskog obrazovanja prilagođenog potrebama romske zajednice kao i doprinos razvoju inkluzivnih obrazovnih politika jer se u Srbiji SŠ obrazovanje mora zasnivati na pravu dece/mladih na jednaku dostupnost kvalitetnog obrazovanja uz uvažavanje različitosti. Projekat je započet 2005. god. i sada ulazi u svoju drugu fazu (2008–10) uz podršku Pestalozzi fondacije i Fonda za otvoreno društvo, Srbija.

Svi učesnici su se složili da problem nije u postojećim dokumentima, zakonima i strategijama, već u nedostatku jasno definisanih procedura za njihovu primenu, kao i posledica kada se krše zakoni. Ne postoji dovoljno podrške za primenu postojećih dokumenata na nivou države (ali i lokalnih vlasti), kao da nedostaju politička volja i odlučnost. Implementacija se često zasniva na snazi, volji i upornosti pojedinaca i/ili romskih NVO. Isto važi i za rešavanje proble-

ma kada iskrсну. Zato je neophodno da država donese zakonsku regulativu sa mehanizmima implementacije. Takođe, potrebno je uvesti monitoring primene zakona i podzakonskih akata. Dobro organizovani monitoring bi bio i kvalitetan način za prikupljanje podataka o diskriminaciji. Bilo bi korisno formirati grupu za vršenje pritiska na institucije sistema koju bi sačinjavali ugledni članovi lokalne zajednice Romi i ne-Romi. Ta grupa bi mogla da prati sprovođenje lokalnih inicijativa i podnosi izveštaje o tome šta je i na koji način urađeno. Na osnovu izveštaja mogle bi se štampati publikacije dobre prakse, koje bi se koristile za zastupanje.

Postojeću zakonsku regulativu treba primenjivati pre svega da bi se romska deca upisala u školu i da bi je završila. Treba vršiti pritisak i na porodice, tj. roditelje, pisati protiv njih prijave, ukoliko deca ne dolaze u školu. Važno je kako se u školi prema deci ponašaju, ali je važno i da roditelji ispunjavaju svoje obaveze. Poznato je da se malo dece upisuje u prvi razred, a da dramatično mali procenat, (svega oko 20%) završi osmi razred. Veliko je osipanje i moraju se preduzeti sve zakonske mere da se to spreči.

Neki učesnici su istakli da u zakonima ima nelogičnosti i skoro neizvodljivih „akcija“. Npr. zakon predviđa da se u prvi razred mogu upisati i deca starija od 8 godina, a istovremeno je predviđeno da se dete može upisati u razred koji mu odgovara po uzrastu. To je generalno teško, a posebno kad se radi o romskoj deci.

Pitanja koja su ostala otvorena su šta se dešava sa procesom decentralizacije i kako se definišu odgovornosti lokalne vlasti i institucija.

Na osnovu dosadašnjih iskustava, jedan broj učesnika ponudio je model kako ceo sistem treba da bude organizovan da bi se što veći broj romske dece uključio u obrazovanje i završio školovanje.

- Nivo predškolskog obrazovanja: uključiti svu decu uz pomoć romskih NVO, a podršku bi trebalo da dobiju i od matične službe, opštine, i svih ostalih koji mogu da dostave adekvatne podatke. Romske NVO treba da okupe decu, a sistem da se obaveže na uključivanje.
- Nivo osnovnoškolskog obrazovanja: Sva deca iz obaveznog predškolskog treba automatski da se upišu u prvi razred. Ne sme se dozvoliti da škole biraju decu, romska deca treba da se upišu u školu kojoj prpadaju, ili u koju žele. Treba da se kontrolišu škole koje odbijaju romsku decu.
- Uspeh u prva četiri razreda je najvažniji, jer se stiču osnovna znanja, osnova pismenosti, matematike – u tom periodu je podrška nastavnika i posebno romskih asistenata neophodna. Zato je potrebno da se oni zaposle zvanično, da uđu u sistematizaciju.
- Uloga asistenata je takođe važna i od 5–8 razreda pre svega da bi deca ostala u sistemu, posebno je važno u tom periodu, posle šestog razreda obratiti pažnju na devojčice. Na ovu izjavu reagovao je deo učesnika

tvreći da se ovde radi o stereotipu i da toga više nema. Posle kratke diskusije učesnici se nisu saglasili radi li se o činjenici ili je u pitanju stereotip.

- Svi nastavnici i asistenti treba da se u 8 razredu fokusiraju na pripremu dece za upis u srednje škole: organizovati dodatnu nastavu srpskog jezika i matematike. Tu mogu da se uključe i aktivisti romske NVO, a i Ministarstvo prosvete može da osmisli neku dodatnu podršku.
- Sistem obrazovanja treba da bude organizovan tako da mogu da se obuhvate i deca koja ne dolaze redovno u školu iz najrazličitijih razloga, da se omogući vanredno školovanje uz podršku, npr. deca od 11,12 godina. Slične uslove bi trebalo obezbediti i deci koja često ponavljaju.
- Sve vreme treba pažljivo i organizovano pratiti napredovanje dece. Sve akcije treba da budu utemeljene na sprovođenju obavezujućih dokumenata.
- Za svaku meru koja se uvodi i/ili sprovodi trebalo bi voditi dokumentaciju, pisati izveštaje i podnositi ih Školskoj upravi.

Zaključci

Diskusija je bila živa, navođeni su problemi, ali su formulisani i predlozi kako da se pojedini problemi reše. Očigledno je bilo da postoje neslaganja (delimična) u načinu na koji romske NVO opažaju probleme od načina na koji ih vide institucije sistema čiji su predstavnici bili prisutni, najviše onda kada se činilo da u diskusiji preovlađuju stereotipi o Romima i kada se diskutovalo o tome ko ima veću odgovornost u rešavanju problema.

Na osnovu diskusije mogu se izdvojiti sledeće grupe problema, kao i predlozi za njihovo prevazilaženje:

1. Dosta je pažnje posvećeno diskusiji o *pripremnom predškolskom programu* i njegovoj realizaciji. Predškolsko obrazovanje mora sistematski da se prati da bi se stvorili uslovi da se što više dece uključi. Na sastanku su izneti i podaci (NVO „Ponos“) da je samo 40 dece romske nacionalnosti bilo uključeno u pripremni predškolski program u Nišu, jer nije bilo prostora da se upišu. Više od 100 dece nije išlo u ovaj program. Većina učesnika je smatrala da nije problem samo u kapacitetima Predškolske ustanove „Pčelica“ već i u činjenici da predškolska ustanova nije raspoložena da uključi veći broj romske dece. Deca se teško primaju u obdanište čak i kad ne žive u naselju u lošim uslovima. Oko ovih problema razvila se živa diskusija. Postoji velika zabrinutost koliko je predškolski pripremni program uopšte funkcionalan, ako ga deca ne pohađaju, kako da se taj problem prevaziđe i kako da se romskoj deci obezbedi najmanje 2 godine predškolskog obrazovanja, jer za većinu njih 6 meseci nije dovoljno. Funkcija predškolskih ustanova mora da se promeni, da pređe sa čuvanja dece na obra-

zovnu, jer tada ne bi u fokusu bila samo deca čija su oba roditelja zaposlena. I romski roditelji često rade, ali se to što oni rade ne računa kao zaposlenje (npr. skupljanje sekundarnih sirovina i sl.). Ovi problemi bi se mogli rešiti:

- Ukoliko nema mesta za svu decu u vrtićima, onda bi predškolske ustanove trebale da otvore isturena odeljenja u romskim naseljima. Neki od učesnika su se prisetili projekta Fonda za otvoreno društvo, Instituta za otvoreno društvo i Centra za interaktivnu pedagogiju u kome su učestvovali krajem devedesetih i početkom 2000-ih „Dečiji vrtić kao porodični centar u romskim naseljima“ i izrazili žaljenje što država nije preuzela tu dobru praksu i razvila je dalje. Kada bi se otvorili ovakvi vrtići ponovo, deca bi mogla biti sistematski usmerena i uključena u rano obrazovanje, moglo bi da se radi i sa porodicama na važnosti obrazovanja, a mogućnosti delovanja romskih NVO i državnih ustanova bi bio veći. Na taj način bi se i podaci o deci ažurnije prikupljali i vodili.
- Idealno bi bilo da se sva romska deca uključe ne samo u pripremni predškolski program, već i ranije, jer je njima to neophodno, da bi uopšte mogla dalje da se školuju.
- Učesnici su smatrali da bi možda sa *afirmativnom akcijom* upisivanja trebalo početi već na jaslenom i predškolskom uzrastu, posebno kada su u pitanju najsiromašnija romska deca iz najugroženijih sredina. Takođe je predloženo da se romski asistenti uvedu i u vrtiće, ali ne samo kroz projekte već da to bude sistemski rešeno.

2. Obezbeđivanje dodatne podrške školama koje imaju veliki procenat romske dece

Na radionici je iznet predlog da se dodatno plaćaju nastavnici koji imaju u odeljenju veći broj romske dece, ili koji su uključeni u projekte za poboljšavanje uslova školovanja romske dece tj. da se na nivou države odredi da nastavnici koji rade u otežanim uslovima (npr. veći broj romske dece) imaju zagarantovano veću platu. Ovaj predlog je izazvao oštre reakcije većine prisutnih. Svi se slažu da je teže raditi u takvim odeljenjima i školama, jer niti su nastavnici, niti su škole pripremljene za rad sa decom koja dolaze iz teških i najčešće deprivirajućih uslova. Ideja koja je preovladala je da takve škole *trebaju dodatnu podršku*, bolju opremu, više specifičnog stručnog usavršavanja, asistente, kontinuiranu saradnju sa Školskom upravom, ali nikako dodatnu platu. Na terenu je najčešća situacija da su škole u kojoj ima puno romske dece najsiromašnije i najlošije opremljene, a to ne sme da se dozvoli. Poboljšanje uslova u takvim školama bi možda dovelo do toga da se u njih upišu ili vrate i deca koja nisu Romi. Ovaj problem bi se mogao rešiti:

- Obezbeđivanjem dodatne finansijske podrške školama koje se aktivno (npr. kroz projekte) bave unapređenjem obrazovanja Roma, ne kroz plate već kroz opremu i kvalitetne programe.

3. *Asistenti za podršku romskoj deci u školovanju* ocenjeni su najvišom ocenom. Učesnici smatraju da je to do sada najbolja mera koja je uvedena i da njihov rad doprinosi smanjenju broja dece koja napuštaju školovanje, a osnažuje i decu i roditelje da se izjasne kao Romi. Problem je što je njihov status i dalje nerešen i nema obezbeđenih sredstava za njihovo finansiranje. Postoji strah da će najobrazovaniji asistenti napustiti to radno mesto, što bi bio neprocenljiv gubitak i za romsku zajednicu i za obrazovni sistem. Ovaj problem bi se mogao rešiti:

- Neophodno je da se radno mesto asistenta sistematizuje i da se što pre donesu zakonska rešenja o tome.
- Da svi asistenti zajedno (nivo Srbije) osnuju NVO koji bi bio zvanični partner državi u rešavanju problema obrazovanja Roma.

4. *Postojeći zvanični sistem prikupljanja podataka – EIS (Education Information System)* – Nastavnici i zaposleni u školama nisu dovoljno obučeni za rad na ovom sistemu. Ovaj problem bi se mogao rešiti:

- Obezbeđivanjem dodatne podrške (obuka npr.) za korišćenje EIS-a (Education Information System).

5. *Uloga medija, posebno romskih* – Učesnici su naglasili da u procesu prikupljanja podataka, kao i motivisanju Roma da se izjasne kao Romi veliku ulogu mogu da odigraju romski mediji. Nažalost to se još ne dešava na pravi način, tj. oni nisu dovoljno uključeni, a možda ni motivisani da to rade. Ovaj problem bi se mogao rešiti:

- Informisanjem medija o najbitnijim pitanjima obrazovanja Roma, kao i potrebe da se prikupe tačni podaci o broju romske dece.

6. *Uloga i značaj RNVO* – Po mišljenju učesnika situacija je komplikovana jer između NVO ne postoji usaglašenost, a i nivo međusobne saradnje je veoma nizak. Važno pitanje je i pitanje njihove kompetentnosti da sarađuju s institucijama sistema, posebno obrazovnim institucijama. On mora biti visok i bilo bi dobro kada bi se jasno definisao. Ovi problemi bi se mogli rešiti:

- *Definisanje kvaliteta akcija za romsku decu* – Svi učesnici su se složili da je pitanje kvaliteta ključno, kako u radu sa decom, tako i u svemu što se radi za romsku populaciju, potrebno je definisati ko šta i kako može da radi.
- Organizovati bolju koordinaciju među RNVO, napraviti dogovore, uskladiti akcije, smanjiti kompeticiju.

Studija slučaja: Leskovac

Radionica je održana 3. 4. 2009. god. u OŠ „Petar Tasić“ u saradnji sa Forumom za romsku inicijativu. U radu su učestvovali predstavnici lokalnih osnovnih škola (direktori, stručni saradnici i nastavnici), Centra za socijalni rad, Škole za obrazovanje odraslih, romskih (RNVO) i neromskih nevladinih organizacija (NVO), ukupno 16 učesnika. Rad se, zbog manjeg broja učesnika odvijao u 4 grupe po temama (identifikacija, podaci i njihovo prikupljanje; indikatori; projekti/programi/politike), a zatim je za sve učesnike organizovana diskusija u kojoj je postignuta saglasnost oko zaključaka. Sastanak su vodile predstavnice tima Fonda za otvoreno društvo Jadranka Stojanović, Jelena Savić i Zorica Trikić. Uz učešće predstavnika Ministarstva prosvete Nebojše Lazovića.

Podaci i identifikacija

Svi učesnici su se složili da su baze podataka o romskoj deci i porodicama neophodne, jer bez njih nije moguće planirati akcije i mere, a isto tako ni pratiti efekte dosadašnjeg rada. Problem *prikupljanja podataka* je veliki i teško je osmisliti strategije kako to raditi. Učesnici su kao zvanične izvore podataka naveli – škole, nacionalnu službu za zapošljavanje, grupa za obrazovanje, dispanzer, matične službe, centar za socijalni rad, a kao nezvanične romske asistente, roditelje, pripadnike lokalne zajednice i medije. Po mišljenju učesnika ključni problemi u prikupljanju podataka su (polazeći od opšteg ka posebnom) nacionalna nebriga, siromaštvo, nedostatak političke volje i materijalne podrške za pravljenje baze podataka; nesređene/neažurirane matične knjige i činjenica da veliki broj građana romske nacionalnosti (i deca i roditelji) nemaju JMBG tj. nemaju lična dokumenta. Problem dokumenata je još izraženiji kod specifičnih grupa dece, kao što su neprijavljena deca, povratnici iz zapadne Evrope, samohrana deca i deca razvedenih roditelja. Velike migracije romske populacije samo su dodatni otežavajući faktor. Neki od problema mogu se rešiti npr. ubrzavanjem nostrifikacije diploma. Generalno, po mišljenju učesnika, *sistem oficijelnog prikupljanja podataka mogao bi se unaprediti* boljom koordinacijom institucija međusobom i koordinacijom sa nevladinim sektorom. Učesnici smatraju da bi trebalo koristiti sve raspoložive izvore podataka i umrežiti ih (podaci institucija i NVO, lokalna samouprava, regionalni republički popis, EIS (Education Information System), lokalna uprava, nacionalni nivo), svi treba da sarađuju i da imaju usklađene ili objedinjene podatke. Predloženo je i da se na lokalnom nivou formiraju mešoviti timovi koje bi činili predstavnici škola, domova zdravlja, matičnih službi, centra za socijalni rad i romskih predstavnika koji bi zajedno prikupljali podatke. Posebne mogućnosti se pružaju angažovanjem lokalnih romskih asistenata koji bi

mogli da pomognu u identifikaciji romske dece u mahalama. Iznad svega je potrebno intenzivirati saradnju republičkih vlasti i romskih organizacija sa ciljem da se obrazovanje Roma podigne na viši nivo.

Kod prikupljanja podataka problemi etničke senzitivnosti mogu se rešavati na različite načine. Po mišljenju učesnika trebalo bi početi sa novim popisom na kome bi se dobio tačniji broj Roma, tj. na kome bi se Romi izjasnili kao Romi. Većina učesnika smatra da treba uvesti različite afirmativne mere koje bi motivisale Rome na izjašnjavanje npr. ekonomska pomoć (neki vid stimulacije), skraćeni postupci za zapošljavanje, besplatno upisivanje u matične knjige, oslobađanje od ekonomskih pretnji (npr. nekad se boje da se popišu ili deklarišu, jer se plaše da će im se tražiti da plate struju), i podrška za školovanje deljenjem besplatnih udžbenika i stipendija. Takođe treba promovisati inkluzivno obrazovanje, objašnjavati njegove prednosti i važnost da se sva deca uključe. Edukacija Roma je takođe važna, Romi moraju da se ohrabre da se prijave i deklarišu kao Romi. Mora se početi sa roditeljima, jer najčešće oni neće da se izjasne kao Romi/kinje, pa samim tim i deca ne mogu biti upisana u matične knjige kao Romi/kinje.

Uloga Roma u prikupljanju podataka je važna, smatraju učesnici, koji su se u diskusiji skoncentrisali pre svega na ulogu romskih asistenata. Romski asistenti mogu i moraju da doprinesu stvaranju sigurnog prostora za decu i roditelje u institucijama sistema. Oni takođe mogu biti i primer deci kao obrazovani Rom/kinje.

Podaci za školsku 2008/2009. koje smo dobili na sastanku potiču od romske NVO, drugi nam podaci nisu bili dostupni, ni zvanični ni nezvanični. Tabela sa podacima pokazuje da nema podataka o ukupnom broju romske dece na regionalnom nivou. Ostali brojčani podaci su oskudni i uglavnom zbirni. Po našem mišljenju dobijeni podaci su veoma oskudni, od preko 70 indikatora navedeni su podaci za ne više od 15–20 i to samo od strane jedne romske organizacije. Smatramo da je to jako malo posebno kada se u obzir uzme dugogodišnja tradicija postojanja romskih organizacija u tom kraju.

Zanimljiv podatak je da se na osnovu izjava učenika i NVO-a smatra da je preko 60% romske dece doživelo diskriminaciju u nekoj od obrazovnih institucija, kao i činjenica da nema podataka o broju romske dece koja su dobila besplatne udžbenike i o broju dece koja su smeštena u domove.

Indikatori

Diskutujući o indikatorima zaključeno je da su svi relevantni, ali teški za praćenje i merenje, pa se samim tim i njihova pouzdanost dovodi u pitanje. Formulacija indikatora je ocenjena kao zadovoljavajuća, a ponuđena lista kao iscrpna. Date su dve sugestije i to: da se ubaci indikator kvaliteta obrazovanja koji bi se merio preko broja tekstova romskih autora/ki u udžbenicima, kao i zastupljenosti sadržaja koji na pozitivan način govore o romskoj kulturi, tradiciji i Romima uopšte; i da se skala segregisanog obrazovanja učini osetljivijom tako što bi se odvojeno notirale škole sa 30% romskih učenika, škole sa 50% i one sa preko 70% romskih učenika, zato što su različite intervencije potrebne za škole

sa različitim procentom romskih učenika. Posebno je naglašeno da škole sa više od 60–70% romske dece zahtevaju posebnu podršku kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou.

Politike, programi i projekti

Što se tiče *politika* učesnici su naveli sledeća sistemska dokumenta: Nacionalni plan akcije za decu, Strategiju za smanjenje siromaštva, Jedinstven akcioni plan za unapređene obrazovanja Roma, Zakon o osnovama sistema obrazovanja, Strategiju za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji, kao relevantna i njima poznata i dostupna. Opšti zaključak je da dokumenta postoje, ali da se zakoni/strategije/preporuke ne sprovode, pre svega zato što nedostaju procedure za njihovu implementaciju, ali isto tako i jasnoća oko uloga i odgovornosti. Podrška lokalne zajednice često izostaje, a ni saradnja sa lokalnom samoupravom nije na zavidnom nivou, tako da se može govoriti o nedostatku uzajamnog poverenja. npr. obeća se da će se Romi/kinje koji završe određenu obuku zaposliti, a posle se posao ne obezbedi. To su najčešći uzroci nezadovoljstva i gubitka poverenja u dobronamernost lokalne uprave.

Učesnici su naveli sledeće *programe i projekte* koji se realizuju u njihovoj sredini: „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)“, „Funkcionalno obrazovanje Roma“, „Romski asistenti u nastavi – koordinatori za saradnju sa porodicom“ i „Afirmativna akcija pri upisu u srednje škole i na fakultete“.

1. Program „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)“

Program je uveden 2006/07. godine u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Osnovni cilj programa je priprema za upis u prvi razred OŠ. Sprovodi se sa svom decom a u odnosu na decu romske nacionalnosti osnovna namena mu je da doprinese povećanju dostupnosti kvalitetnog obrazovanja (prevazilaženju jezičke barijere, povećanju broja upisane dece u redovne škole, a smanjenju raspoređivanja u specijalne škole). Što se tiče trenutnog stanja sprovođenja ovog programa, a na osnovu podataka dobijenih od NVO, roditelja i zaposlenih u vrtiću, zaključeno je da su i dalje najveći problemi vezani za nedostatak kapaciteta predškolske ustanove za potpuni obuhvat dece, nedostatak podataka o broju romske dece koja treba da pohađaju program, kao i činjenica da sva upisana deca ne pohađaju program u celini. Deca dobijaju potvde iako nisu kompletirala program i na osnovu nje se upisuju u OŠ. Zabrinjavajući podatak, po mišljenju učesnika je da je u protekle dve godine broj dece obuhvaćene programom smanjen, što se pripisuje pre svega materijalnoj situaciji porodica, kao i time što asistenti nisu angažovani u realizaciji programa. Najvažnije lekcije koju se naučene kroz ovaj program su koliko je važno angažovati asistente iz romske zajednice i obaveštavati roditelje kroz direktan kontakt.

2. *Projekat „Romski asistenti u nastavi – koordinatori za saradnju sa porodicom“*

Kao sistemski projekat započet je 2006. godine i bazira se na osnovu iskustva projekata NVO u kojima su bili angažovani romski asistenti u predškolskom obrazovanju i u nižim razredima OŠ. Osnovni ciljevi projekta su podrška učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice. Što se tiče trenutnog statusa projekta u odnosu na 2006/07. godinu, situacija se nije promijenila na bolje i dalje Ministarstvo prosvete nije definisalo zakonsku regulativu i održivo budžetsko finansiranje, OEBS i dalje obezbjeđuje sredstva za plate. Po mišljenju učesnika romski asistenti moraju ostati u sistemu obrazovanja jer obezbjeđuju redovnije pohađanje škole, manje osipanje učenika i znatno kvalitetniju saradnju sa roditeljima.

3. *Politika „Afirmativna akcija pri upisu u srednje škole i na fakultete“*

Ova mera namenjena ujednačavanju startne pozicije Roma pri upisu u srednje škole pokrenute 2003. god. od strane Ministarstva prosvete nakon donošenja Zakona o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina, učesnici procenjuju da je doprinela većem upisu u srednje škole i da je pokazala koliko je važno imati dobar zakonski okvir. Problemi su vezani za neredovno slanje podataka Sekretarijatu za romsku strategiju i nedovoljni angažman škola u dostavljanju podataka o deci.

4. *Projekat „Funkcionalno obrazovanje Roma“*

Projekat je nastao na osnovu mera Jedinstvenog akcionog plana, 2005. god. sa ciljem da se deci/mladima romske nacionalnosti obezbede završavanje osnovne škole i stručno osposobljavanje. U protekle dve godine Ministarstvo prosvete i OSCE su preuzeli finansiranje od Romskog obrazovnog fonda i broj uključenih škola je smanjen. Ovaj oblik rada se, prema mišljenju NVO i asistenata pokazao kao dobar jer priprema decu/mlade za uključivanje u rad i omogućava većem broju Roma da završe osnovno obrazovanje. Takođe je zaključeno da je učešće asistenata u programima ove vrste važno i korisno.

5. *Projekat „Proširivanje pristupa predškolskom obrazovanju za romsku decu“*

Započet je 2005. godine i više se ne realizuje jer opština Leskovac nije mogla da učestvuje u njegovom finansiranju. Kofinansiranje od strane lokalne samouprave je bio uslov za nastavak podrške projektu od strane Romskog obrazovnog fonda.

6. *Istraživanje „Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole“*

U toku je realizacija ovog projekta koji za cilj ima obezbeđivanje jednakih uslova za upis učenika Roma u osnovnu školu. U toku je snimanje stanja na terenu u odnosu na probleme tj. neravnopravan položaj u kome se nalaze romska deca pri upisu u prvi razred OŠ (jezik, testovi i sl.) Romi anketari prikupljaju relevantne podatke od roditelja, stručnih saradnika i vaspitača. Leskovac je jedan od deset gradova koji učestvuje u ovom istraživanju.

Kao najvažnije rezultate realizovanih programa i projekata učesnici su naveli da deca redovnije pohađaju predškolsku ustanovu i škole, da su poboljšani higijenski status dece i motivacija za školovanje. Uočena je i bolja saradnja sa roditeljima, kao i promene u njihovom stavu prema školi i značaju obrazovanja. I pored postignutih rezultata postoji još uvek puno problema koje treba rešavati. Jedan od najvećih problema je kako obezbediti održivost projekta kada se finansiranje prekine. Zbog nedostatka finansiranja projekti se stopiraju, ljudi odlaze zbog čega se gubi školovani kadar. Praćenje implementacije projekata i evaluacija se vrši i rezultati koriste samo dok projekat traje, ne postoji navika da se dobijeni rezultati koriste za unapređenje prakse ili promociju neke ideje. Pomenuta su dva istraživanja (Istraživanja o uslovima upisa romske dece u 1. razred i Istraživanje o realizaciji i efektima PPP u okviru praćenja mera strategije za smanjenje siromaštva) za koje one smatraju da su značajna, ali da rezultati nisu iskorišćeni na najbolji mogući način.

Učesnici smatraju da se svi problemi u manjoj ili većoj meri mogu rešiti tako što bi se insistiralo na *poštovanju zakona i njihovom sprovođenju u praksi*; većoj podršci od strane lokalne samouprave u smislu zauzimanja proaktivnog stava i rigoroznom insistiranju na sprovođenju postojećih mera, zakona i preporuka. Takođe je potrebno obezbediti podršku lokalne zajednice i Ministarstva prosvete. Da bi se politike sprovodile kontinuirano, jedno od rešenja bi moglo biti obezbeđivanje prostora i finansija od strane sistema tj. lokalne uprave, a ne da se čekaju novi projekti i donatori sa strane. Takođe je potrebno omogućiti *kontinuirano i sistematično praćenje realizacije projekata/programa i politika*. To bi se moglo realizovati osnivanjem posebne komisije za proveru i praćenje uspešnosti rada, ili formiranjem timova za praćenje realizacije projekata. Razmena informacija između timova i/ili timova i komisije pružila bi jasniju sliku o međusobnoj povezanosti kako programa i projekata tako i dokumenata. I ne treba izgubiti iz vida decu koja učestvuju u programima i projektima, treba ih pratiti, npr. obavezno se moraju pratiti deca koja iz predškolskog pripremnog programa prelaze u sistem osnovnog obrazovanja.

Generalno neophodno je *da institucije sistema preuzmu odgovornost*, one treba da pokreću akcije i prate njihove efekte npr. u okviru obrazovnih institucija potrebno je definisati profesionalnu odgovornost za sprovođenje programa i njihov kvalitet, da bi deca koja su prošla kroz određeni program, kad se upišu kvalitetno završila školu.

Sa druge strane važno je kontinuirano raditi na *povećanju kapaciteta romske zajednice*, treba obrazovati aktiviste i osnažiti ih. Projekti i programi treba da se baziraju na romskoj kulturi i tradiciji i treba da je promovišu jer je to neophodno da bi se osnažila romska zajednica, ali isto tako da bi se ostale zajednice otvorile prema njoj.

Specifični problemi koje su naveli učesnici, odnose se na konkretne projekte i programe i njihove rezultate. Prvo je problem koji se javlja kod implementacije obaveznog predškolskog programa – naime njegovom implementacijom jeste

se povećao obuhvat dece u odnosu na stanje od pre dve godine, ali i dalje nisu sva deca obuhvaćena. Drugo, po mišljenju nekih učesnika, ima previše dece u školama za obrazovanje odraslih. Taj problem treba da se reši tako što bi se u osnovnim školama omogućilo deci da drugačije idu u školu, da polažu ispite, uče po skraćenom programu, pa da se kasnije uključe u redovne razrede.

Kao specifičnost svog kraja učesnici su naveli velike migracije romskog stanovništva u periodu sezonskih radova. Jedan broj roditelja odvodi sa sobom decu, što utiče na redovnost pohađanja predškolske ustanove i osnovne škole. Ostali ostavljaju decu, ali ona opet nisu redovna u školovanju. Za ovaj problem je važno naći rešenje. Predlog predstavnika osnovnih škola je da se za decu koju roditelji ostavljaju organizuje celodnevni boravak, koji bi uključivao i jedan besplatan obrok. I da to organizuje i podrži lokalna zajednica. Za decu koja prate roditelje trebalo bi kreirati fleksibilniji sistem polaganja razrednih ispita, upisivanja u druge škole i sl.

Zaključci

Tokom rada diskusija je bila veoma živa i često su se suprotstavljala mišljenja. Stekli smo utisak da je u grupi bilo učesnika koji imaju veoma konkretne ideje kako se određeni problemi moraju tretirati i rešavati, ali da generalno ne postoji politička volja da se rešenja sprovedu u delo. Na osnovu diskusije mogu se izdvojiti sledeće grupe problema, kao i predlozi za njihovo prevazilaženje:

1. *Mesto i uloga škole za obrazovanje odraslih* – Definisanje uloge škola za obrazovanje odraslih je jedna od tema koja je izuzetno provokativna. Jedan deo učesnika je smatrao da škole za obrazovanje odraslih mogu da pomognu da romska deca završe osnovno školovanje, dok se većina učesnika tome suprotstavljala jer veruje da to snižava postignuća i kompetencije Roma i samim tim im kasnije otežava zapošljavanje. To se opaža i kao način da se deca „izvuku“ iz redovnih škola i školuju odvojeno od drugih, da se segregišu.
 - Kao rešenje problema navodi se potreba da *redovne osnovne škole postanu fleksibilnije* i da tako stvore uslove da mlađa deca ne idu u škole za obrazovanje odraslih, jer to za njih nije dobro.
2. *Realizacija obaveznog predškolskog pripremnog programa (PPP)* – Što se tiče trenutnog stanja sprovođenja ovog programa, a na osnovu podataka dobijenih od NVO, roditelja i zaposlenih u vrtiću, zaključeno je da su i dalje najveći problemi vezani za nedostatak kapaciteta predškolske ustanove za potpuni obuhvat dece, nedostatak podataka o broju romske dece koja treba da pohađaju program, kao i činjenica da sva upisana deca ne pohađaju program u celini. Deca dobijaju potvrde iako nisu kompletirala program i na osnovu nje se upisuju u OŠ. Zabrinjavajući podatak, po mišljenju učesnika je da je u protekle dve godine broj dece obuhvaćene programom smanjen,

što se pripisuje pre svega materijalnoj situaciji porodica, kao i time što asistenti nisu angažovani u realizaciji programa. Kao rešenje navode se:

- angažovanje asistenata iz romske zajednice
 - obaveštavanje roditelja kroz direktan kontakt sa njima
3. Kao veliki problem navedena je velika *migracija romskog stanovništva u toku sezonskih radova*. Kada roditelji odlaze najčešće sa sobom vode decu i onda ona ispadaju iz sistema obrazovanja i to najčešće pred kraj školske godine. Ovaj problem bi se po mišljenju predstavnika osnovnih škola i romskih NVO mogao rešiti:
- Kreiranjem kvalitetne baza podataka o toj deci koja bi omogućila svakoj školi da ima podatke o deci, bez obzira gde se ona u određenom trenutku nalazila.
 - Povezivanjem škola na teritoriji Srbije i kreiranjem zajedničkih rešenja za problem npr. ako deca odu u Vojvodinu mogla bi tamo da idu u školu dok traju sezonski radovi, pa da se onda vrate u matičnu školu.
 - Kreiranjem alternativnih rešenja i pogodnosti za decu koja se sele, a imaju dobre ocene npr. u OŠ „Petar Tasić“ škola dozvoljava odsustvo 2 meseca.
4. Po mišljenju učesnika *najrizičniju grupu čine deca od 9½–15 godina*, ona najlakše ispadaju iz redovnog sistema školovanja i treba na njih posebno obratiti pažnju.
- Za rešavanje ovog problema potrebno je deci tog uzrasta obezbediti dodatnu podršku.
5. *Održivost projekta kada se finansiranje prekine* – navedena je kao jedan od najvećih problema. Sa prestankom finansiranja ne samo da se završavaju projekti, već se gube njihovi efekti, ljudi odlaze i stalno se kreće iz početka. Kao rešenje navode se:
- promocija postignutih rezultata kao način promocije dobrih ideja i vršenja pritiska na sistem da usvoji projektne prakse;
 - veća aktivnost i odgovornost obrazovnih institucija, one treba da pokreću i sprovede određene akcije.
6. *Status i osnaživanje romskih asistenata u nastavi* – učesnici su se složili da je *romski asistent u nastavi* osoba koja može mnogo da uradi, da je to dobra praksa i da treba da se nastavi, ali da trenutna situacija nije dobra jer njihov status nije regulisan. Da bi se situacija promenila:
- Neophodno je regulisati zvanično status asistenata, obezbediti im redovna primanja i uslove za rad.
 - Važno je povezati asistente međusobno na nacionalnom nivou, to bi ih osnažilo i omogućilo im da razmenjuju iskustva i informacije.

Studija slučaja: Subotica

Radionica je održana u OŠ „Sečenji Ištvan“, 1. 4. 2009. godine u saradnji sa Edukativnim centrom Roma. Učesnici radionice su bili predstavnici osnovnih škola (nastavnici razredne nastave i jedna direktorka), predškolske ustanove (vaspitačice), Centra za socijalni rad, romskih asistentata i NVO sektora (ukupno 21 učesnik). Nije bilo predstavnika lokalnih vlasti niti Školske uprave. Rad je organizovan u pet manjih grupa, po temama (identifikacija, podaci i njihovo prikupljanje; indikatori; projekti/programi/politike), a zatim su svi učestvovali u diskusiji u kojoj je postignuta saglasnost oko zaključaka. Sastanak su vodile predstavnice tima Fonda za otvoreno društvo Jadranka Stojanović, Jelena Savić i Zorica Trikić, uz učešće predstavnika Ministarstva prosvete Nebojše Lazovića.

Podaci i identifikacija

Problem nedostatka podatka je prisutan po mišljenju svih učesnika. Navedeni su *sledeći izvori* podataka na osnovu kojih se može pratiti dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome: Edukativni centar Roma – RNVO, Ministarstvo prosvete, Školska uprava, lokalna samouprava, zdravstvene ustanove, predškolske ustanove, druge obrazovne ustanove, Zavod za statistiku.

Kao jedna od *ključnih teškoća u prikupljanju podataka* navedeno je da je ono u velikoj meri *težak i delikatan terenski rad* koji zahteva puno vremena, strpljenja i sposobnosti da se na adekvatan način stupi u komunikaciju sa romskom populacijom. *Nedostatak dokumentacije* romske dece navodi se kao sledeća velika prepreka. Čak i kada postoji dobra saradnja sa romskim porodicama veliki broj njih nema prijavu boravka, deca nisu upisana u matične knjige rođenih i potpuno su nevidljiva za sistem. *Nepotpunost podataka* je još jedna od prepreka. Nije moguće naći podatke o deci na jednom mestu, a oni koji se nađu, nisu kompletni i često su neupotrebljivi. Još jedan problem je da su podaci i kad postoje veoma *neusklađeni*. Svaka organizacija koja prikuplja podatke raspolaže različitim informacijama. A isto tako svako prikuplja drugačije podatke i na drugačiji način (Centar za socijalni rad, Dom zdravlja, škole), nema standardizovanog obrasca, ni dogovora o tome na šta se fokusirati. I kada postoje nepotpuni i neusklađeni podaci *ne postoji njihova adekvatna razmena*. Takođe, *ne postoji ni kontinuitet u prikupljanju podataka*, pa se ne može sprovesti adekvatno praćenje. Često se čak i namerno podaci ne razmenjuju, pa se ponekad stiče utisak da se ne radi o istoj deci, jer su po više puta upisana u različite spiskove i sa različitim podacima o njima. Neretko je prisutan *monopol nad informacijama* i zanemaruje se činjenica da je zajednički cilj upravo poboljšanje uslova u kojima žive i u kojima se obrazuju romska deca. Specifičan problem koji su učesnici naveli je i *davanje*

netačnih podataka o deci od strane roditelja, kao i neizjašnjavanje o romskoj nacionalnosti, usled nepoverenja u institucije.

Učesnici su se saglasili da je uzrok svemu gore navedenom nerešeno pitanje raspodele odgovornosti i uslova rada svih aktera važnih i odgovornih za unapređenje kvaliteta obrazovanja Roma. Mora se uvesti zakonska regulativa, organizacije i institucije bi trebalo da sakupljaju podatke na odgovarajući način i da ih koriste za jasno određene svrhe i pod jasno određenim uslovima. Zato je potrebno definisati uslove pod kojima se podaci skupljaju, pod kojima se mogu razmenjivati i koristiti i te uslove zakonski regulisati u cilju obezbeđivanja poverljivosti podataka i sprečavanja eventualnih manipulacija i zloupotreba. Pri tome uvek treba imati u vidu najbolji interes romskog deteta i njegove potrebe. Trenutno se sistem oficijelnog prikupljanja podataka (zvanični sistemi na lokalnom, pokrajinskom i republičkom nivou i povezanost različitih sistema) može unaprediti uvođenjem jedinstvenog modela na osnovu kog bi se beležili podaci. Potrebni su i odgovarajući informacioni programi, jer institucije trenutno imaju programe na osnovu kojih se, i kad ih ima, teško izdvajaju zahtevani podaci po kategoriji nacionalnosti. EIS (Education information system) Ministarstva prosvete je relativno nepoznat i retko se koristi u Subotici.

Lokalna samouprava i pokrajina trenutno dobro sarađuju u domenu razmene informacija, kako tvrde učesnici, dok Pokrajina i Republika taj odnos moraju popraviti.

Problem etničke senzitivnosti podataka je prisutan i potrebno ga je rešavati u saradnji sa romskim civilnim organizacijama kao i sa svim ostalim institucijama koje predstavljaju izvore podataka (Ministarstvo prosvete, Školska uprava, lokalna samouprava, zdravstvene ustanove, predškolske ustanove, druge obrazovne ustanove, Zavod za statistiku). Obrazovne ustanove (škole i vrtići) u saradnji sa romskim porodicama treba da motivišu i osnaže roditelje da se slobodno izjasne o nacionalnoj pripadnosti. Kao dodatnu meru za osnaživanje roditelja učesnici su predložili da se romskim porodicama ponude npr. dodatni boravak za decu ili besplatni obrok.

Učesnici su istakli *ulogu romskih asistenata u prikupljanju podataka* jer su oni u direktnom kontaktu sa porodicama, ali i institucijama sistema. Njih s obzirom na karakter posla kojim se bave po shvatanju učesnika, ne bi trebalo opteretiti previše, već bi im trebalo obezbediti pomoć ljudi obučenih za prikupljanje podataka (npr iz lokalne samouprave), kako bi oni mogli da se usmere i na rad u sferi nastave.

Po mišljenju svih učesnika asistenti za podršku romskoj deci u nastavi postigli su izvanredne rezultate. Uočeno je da oni pružaju pomoć ne samo romskoj deci već svoj deci koja imaju poteškoća u nastavi, te da se generalno uspeh u učenju na nivou razreda povećava. Neophodno je nastaviti sa radom na njihovom stručnom usavršavanju i adekvatnoj pripremi za posao, a isto tako je važno jasno definisati njihovo radno mesto, zadatke i uloge i zakonski ih regulisati što tre-

nutno nije slučaj. Većina učesnika je istakla da pored romskih astitenata i ostali ugledni članovi romske zajednice treba da se aktiviraju, da daju pozitivan primer i na taj način podstaknu svoje sunarodnike da se izjašnjavaju o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

Indikatori

Učesnici smatraju da su svi ponuđeni indikatori relevantni, i da ih treba zadržati. Opšta zamerka većine učesnika je što se koriste podaci iz popisa za 2002. koji su generalno zastareli, broj dece i struktura po razredima su se promenili i ovi podaci nisu trenutno od velike koristi. Kroz diskusiju predložene su sledeće dopune i promene:

- Indikator populacija romske dece (popis 2002) tj. ukupan broj romske dece (mlađi od 3 god.) nije merljiv usled nedostatka dokumentacije te dece.
- Pod indikator populacija romske dece treba dodati ukupan broj romske dece (5–6 god.) – zbog uključivanja u predškolski program, ova grupa ukazala je na postojanje tzv. „nevidljive“ dece usled odgođenog vremena registracije.
- Indikator ukupna populacija romskih učenika u redovnim osnovnim školama po razredima svakako je koristan jer pokazuje u kom razredu deca najviše ispada iz sistema, tu treba uvesti i indikator koji bi govorio o broju ponavljanja razreda, a isto tako uvesti i indikator koji bi pratio broj romske i neromske dece koja se kasnije upisuju u školu.
- Kada je u pitanju školsko postignuće učenika takođe kao indikator mogle bi se pratiti i ocene i izostanci.
- Što se tiče indikatora o segregisanom obaveznom obrazovanju potrebno je dodati indikator 1/3 ili preko 50% romske dece u odeljenju.
- Kod indikatora obuhvat učenika specijalnim školama, specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola) potrebno je uvesti indikator o romskim učenicima koji su prešli iz specijalnih u redovne škole i specijalnih u redovna odeljenja iako je sada taj broj najverovatnije 0.
- Kod indikatora napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja treba razdvojiti trogodišnje i četvorogodišnje škole i pratiti procenat napredovanja, to bi bilo dobro povezati sa informacijama o stipendiranju.
- Indikatore koji se odnose na diskriminaciju treba pratiti u celosti, ali voditi odvojeno evidenciju o diskriminaciji koju vrše profesori i deca.
- U indikatoru podrška obrazovanju Roma, tj. broj učenika romske nacionalnosti koji primaju stipendije za srednje obrazovanje treba razdvojiti stipendije za trogodišnje i četvorogodišnje škole.

Opšti je zaključak da se indikatori usled nedostatka podataka teško mogu pratiti. Za sve indikatore smatraju da treba imati više izvora podataka i da razlike

u podacima predstavljaju još jedan, novi indikator, naime, ukazuju na to ko šta zna, koliko su podaci pouzdani i šta su razlozi nastajanja razlika.

Politike, programi i projekti

Učesnici su imali dosta problema da se sete zakona i dokumenata koji se tiču obrazovanja. Opšti zaključak je da su dokumenta dobra, ali da je realizacija slaba, tj. retko se ko poziva na dokumenta kada se preduzimaju akcije ili kada se traži preduzimanje određenih akcija. Živa diskusija se razvila kada su neki učesnici rekli da je teško primeniti strategije zato što je izazovno i teško sarađivati s romskom populacijom, da je saradnja s roditeljima otežana, jer nisu zainteresovani, higijena dece je izuzetno loša, deca ne znaju srpski jezik, a često ni roditelji, te da postoje različite kulturne i tradicionalne navike i da je neophodno osvešćivanje porodica. Po njima je rad sa romskim asistentima baš zato izuzetno važan, oni mogu da doprinesu rešavanju problema, jer imaju dobru poziciju i u romskoj zajednici i u obrazovnim ustanovama. Jedan deo učesnika se s tim nije složio i smatrali su da je neophodna i edukacija vaspitača i učitelja, povećanje njihove osetljivosti za rad sa marginalizovanim populacijama. Učesnici smatraju da je važno obezbediti lakše dobijanje dokumenata, i materijalni aspekt života romskih porodica, širenje mreže najjednostavnijih poslova i plaćanje istih, kako bi se roditelji i porodice osnažili. Isplata dečijih i materinskih dodataka treba da bude redovna, a zdravstvena zaštita dostupna, jer su to sve faktori koji utiču na mogućnosti dece da u sistemu obrazovanja ostanu. Kada bi se sve to radilo, smatraju učesnici, automatski bi se poštovala i zakonska akta, kao i strateška dokumenta.

Učesnici su pomenuli nekoliko programa i projekata koji se sprovode u Subotici:

1. Program „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)

Program je uveden u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Osnovni cilj programa je priprema za upis u prvi razred OŠ. Kada su u pitanju romska deca doprinosi povećanju dostupnosti kvalitetnog obrazovanja (prevazilaženju jezičke barijere, povećanju broja upisane dece u redovne škole, a smanjenju raspoređivanja u specijalne škole). Program započet školske 2006/2007. godine 2008/09. je i dalje aktivan. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa se odnose na udaljenost objekta za pohađanje predškolskog pripremnog programa, neredovan dolazak dece u predškolsku ustanovu, nedostatak dokumentacije dece, njihovo nepoznavanje srpskog jezika, česte seobe (odlazak u inostranstvo), mali broj angažovanih asistenata, nedostatak finansijskih sredstava za asistente, nedostatak kapaciteta objekata. Takođe u pojedinim slučajevima problem je nedovoljan broj neromske dece za formiranje predškolskih grupa. Po preporuci Ministarstva prosvete broj romske dece po grupi ne sme da pređe 1/3 da ne bi došlo do tendencije

segregisanih grupa. Najvažniji rezultati u sprovođenju programa su da se javlja interesovanje za upis mlađe dece, da roditelji u većoj meri samoinicijativno upisuju decu, redovnije pohađanje, vidljiv napredak kod dece koja redovno dolaze, manje dece u specijalnim odeljenjima.

2. *Projekat „Proširivanje pristupa predškolskom obrazovanju za romsku decu“*

Povećanje obuhvata predškolskim obrazovanjem romske dece predviđeno je kao mera u Jedinstvenom akcionom planu za obrazovanje Roma. Postojalo je dosta usaglašeno mišljenje institucija i Roma da je ova mera jedan od prioriteta u obrazovanju Roma kako bi se obezbedila bolja dostupnost obrazovanja na nivou osnovne škole. Kao mera predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni ciljevi projekta su priprema za upis u prvi razred osnovne škole (prevazilaženje jezičke barijere, povećan broj upisane dece u redovne škole, a smanjeno raspoređivanje u specijalne škole). Projekat je započet 2005. godine, aktivan je i 2008/09. Realizuje se u saradnji i delom finansira od strane Romskog obrazovnog fonda. Kao najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa navedeni su nemogućnost održivosti tj. prenos finansiranja na lokalne samouprave, nedovoljna finansijska podrška za romske NVO koja realizuje, nedostatak finansija za kreativniju realizaciju, loša organizacija, slabija saradnja s roditeljima, neadekvatna stručna podrška. Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa su: 80,55% upisane dece u 1. razred nakon pohađanja programa, vrtići su uključeni više od osnovnih škola (kroz pripremni predškolski program) lakše savlađivanje gradiva u školi.

3. *Projekat „Romski asistenti u nastavi – koordinatori za saradnju sa porodicom“*

Projekat je iniciran na osnovu iskustva s projekata NVO u kojima su bili angažovani romski asistenti u predškolskom obrazovanju i u nižim razredima osnovne škole. Mera je predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i Jedinstvenim akcionim planom. Osnovni ciljevi projekta su podrška učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice. Kao sistemski projekat započet 2006. godine, aktivan je 2008/09. samo u 26 osnovnih škola, navodi se da projekat nije održiv jer nije sistematizovan. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su nedostatak finansija za bolju i kvalitetniju realizaciju, potrošni materijal i honorarne poslove. Potrebna je bolja informisanost škola od strane Ministarstva prosvete o aktivnostima asistenata.

4. *Politika „Afirmativna akcija pri upisu u srednje škole i na fakultete“*

Akcija je pokrenuta od strane Ministarstva prosvete nakon donošenja Zakona o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina 2002. godine u kome se navode i mere afirmativne akcije. Mera je predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni cilj ove politike je da se doprinese ujednačenijoj startnoj poziciji Roma pri upisu na ove nivoe obrazovanja i ravnopravni pristup obrazovanju, davanje podrške učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice. Kao

sistemska mera započeta 2003. godine 2008/09. se još uvek sprovodi. Najvažniji rezultati u sprovođenju programa: deca su upisana u srednje škole, fakultete, 41 učenik u srednje škole, 10 studenata na fakultete od čega 4 u akademije za vaspitače. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su loša organizacija, kašnjenje s prijavama i odgovorima; te deca ne mogu da krenu na vreme u škole i na fakultete.

5. *Program „Fakultativna nastava ‘Romski jezik sa elementima nacionalne kulture’“*

Kao mera predviđeno je uvođenje programa Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanje Roma i JAP-om. Osnovni cilj programa je negovanje romskog etničkog identiteta, uz inicijativu i angažman stručnjaka Roma. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su nedovoljna podrška, potreba da Ministarstvo prosvete obrati pažnju na romski jezik radi definisanja izbornih predmeta. Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa: Prisutan 1 aktivan učitelj u jednoj osnovnoj školi u Subotici.

6. *Projekat „Zajedno – inkluzija romske dece u obrazovni sistem“*

Edukativni centar Roma je inicirao projekat koji je u skladu sa Jedinostvenim akcionim planom. Ovaj projekat omogućava povezivanje relevantnih aktera u obrazovnom procesu na teritoriji Školske uprave Sombor. Uključuje predavanja o romskoj zajednici na Pedagoškom fakultetu u Somboru i Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Somboru. Obezbeđuje prevazilaženje jezičke barijere u pripremnom predškolskom programu putem uključivanja 3 asistenta. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su nepovezanost institucija sistema i slaba međusektorska saradnja, a najvažniji rezultati u sprovođenju programa su senzibilizacija odgovornih lica u obrazovanju za inkluzivno obrazovanje.

Generalno kao problem u sprovođenju svih projekata/programa/strategija naveden je nedostatak sistemskih rešenja za koje bi bilo neophodno *umrežavanje*, kao i saradnja između projekata i njihovih realizatora. No, učesnici su izrazili veliko zadovoljstvo rezultatima određenih projekata/strategija/politika. Istaknuto je da je *Pripremni predškolski program (PPP)* uticao na to da su rezultati dece bolji u osnovnoj školi, ali da je za romsku i decu iz depriviranih sredina potrebno da program, da bi imao stvarne efekte, traje najmanje dve godine. Takođe, neophodno je rešiti problem lažnih potvrda o učestvovanju dece u PPP radi upisa u škole. Tu bi praksu trebalo sankcionisati i/ili je na neki način sprečiti npr. uvođenjem bolje evidencije dece koja koriste PPP. Isto tako treba obratiti pažnju i na *kvalitet obrazovanja*, u grupama/odeljenjima ne treba da bude više od 1/3 romske dece, kako bi se izbeglo stvaranje segregisanih odeljenja.

Zaključci

Tokom rada učesnici su se u najvećoj meri složili oko nekih stvari kao što je nedostatak podataka, slaba umreženost i nedovoljna saradnja aktera odgovornih za povećanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za Rome.

Na osnovu diskusije mogu se izdvojiti sledeće grupe problema, kao i ideje za njihovo prevazilaženje:

1. *Ograničena dostupnost obaveznog predškolskog pripremnog programa (PPP) romskoj deci* – Trebalo bi obratiti pažnju na dostupnost i kvalitet pripremnog predškolskog programa koji se sprovodi, čini se da postoji problem pri upisivanju dece. Takođe da se od strane predškolskih i školskih ustanova ne razumeju okolnosti u kojima se nalazi romska populacija usled kojih se teško dolazi do informacija, te da se slabo razume odgovornost institucija da same rade na povećanju obuhvata romske dece. Da bi se ovaj problem prevazišao potrebno je:
 - Raditi na većem obuhvatu i funkcionalizaciji PPP-a za romsku decu;
 - Pratiti decu van sistema i prolazak dece kroz sistem od predškolskog nivoa do kraja školovanja;
 - Preciznije pratiti diskriminaciju romske dece u sistemu obrazovanja;
 - Sprečiti izdavanje lažnih potvrda za polazak u školu.
2. *Segregisana odeljenja* – Tvrdi se da trenutno u Subotici ne postoje segregisana odeljenja, predlaže se indikator koji bi pratio da li ima 1/3 ili preko 50% romske dece u razredu. Navodi se da škole nastoje da do ovog broja ne dođe, što može navesti na zaključak da se javljaju i odeljenja sa većim brojem romskih učenika, iako se takva odeljenja ne nazivaju segregisanim. Da bi se ovaj problem prevazišao potrebno je:
 - Pratiti kontinuirano pojavu segregacije u školama i reagovati preventivno.
3. *Kvalitet i pouzdanost podataka* – Problemi vezani za podatke su mnogobrojni. Nema potpunih i tačnih podataka na jednom mestu, postojeći podaci su nedostupni, saradnja među tzv „izvorima podataka“ je slaba ili je nema. Da bi se problem rešio potrebno je:
 - Formirati jednu jedinstvenu bazu podataka, raditi na sakupljanju i razmeni podataka;
 - Zakonski regulisati funkcionisanje i upotrebu baze podataka.
4. *EIS (Education Information System)* – EIS se u Subotici slabo koristi, slaba je informisanost o prednostima ovog sistema, uglavnom se EIS smešta u obavezu informatičara. Da bi se problem rešio potrebno je:
 - Povećati stepen informisanosti škola o EIS-u;
 - Organizovati monitoring upotrebe ovog sistema.

5. *Slaba pripremljenost institucija za rad s romskom decom* – obrazovne ustanove se žale na romsku decu, lošu higijenu, nepoznavanje jezika, žale se i na nesaradljivost i nezainteresovanost roditelja. Sa druge strane i kad žele da rade kvalitetno to ne mogu jer nisu pripremljeni za taj posao. Da bi se problem rešio potrebno je:
 - Raditi na povećanju svesti o odgovornosti i zakonskoj obavezi obrazovnih institucija u obezbeđivanju kvalitetnog obrazovanja za romsku decu;
 - Kreirati razvojne planove koji će uzeti u obzir potrebe sve dece uključujući i romsku;
 - Kreiranje uslova u obrazovnoj ustanovi u kojima će se romska deca i roditelji osećati dobro i prihvaćeno što će doprineti njihovom izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti;
 - Organizovati profesionalno usavršavanje nastavnika i vaspitača iz oblasti inkuzivnog obrazovanja, bolje ih upoznati s problemima romske dece, dati im modele prilagođavanja školskih programa i načina rada potrebama ove dece.
6. *Neregulisani status romskih asistenata* – Naglašen je značaj romskih asistenata u domenu prikupljanja podataka, ali se ne sme zanemariti da je njihov posao pre svega vezan za pružanje podrške romskoj deci u učenju. Prisutan je problem nejasnog definisanja obaveza asistenata i njihova opterećenost problemima romske dece van sfere nastave. Da bi se problem rešio potrebno je:
 - Institucionalizovati i zakonski urediti mesto romskih asistenata, precizirati njihovu ulogu i obezbediti podršku za njihov rad.
7. *Nedovoljno poznavanje zakonskih dokumenata* – Učesnici prepoznaju važnost uspostavljanja zakonske regulative u odnosu na prikupljanje etnički senzitivnih podataka i rad sa njima. No, stiče se utisak da učesnici koji direktno rade sa decom ne poznaju dovoljno zakonske akte koji se odnose na obrazovanje, posebno na obrazovanje romske dece. Nastavnicima i vaspitačima u pripremnom predškolskom programu neophodno je poznavanje zakonskih dokumenata da bi znali kako da podrže romsku decu. Ta znanja bi im pomogla i da osnaže roditelje za preduzimanje akcija u korist svoje dece. Da bi se problem rešio potrebno je:
 - Povećati informisanost o zakonskoj regulativi prosvetnih radnika i roditelja;
 - Raditi na boljoj implementaciji postojećih zakona i strateških dokumenata;
 - Doneti zakon o predškolskom obrazovanju.

Studija slučaja: Valjevo

Radionica je održana u Osnovnoj školi „Nada Purić“ u Valjevu, 10. 4. 2009. godine u saradnji s Romskim centrom za demokratiju. Učesnici radionice bili su direktori osnovnih škola, predstavnici Školske uprave, romski aktivisti iz NVO, roditelji romske nacionalnosti uključeni u savete roditelja i školske odbore osnovnih škola (ukupno 17 učesnika). Rad je organizovan u četiri manje grupe, po temama (identifikacija, podaci i njihovo prikupljanje; indikatori; projekti/programi/politike), a zatim su svi učesnici diskutovali kako bi se postigla saglasnost oko zaključaka. Sastanak su vodile predstavnice tima Fonda za otvoreno društvo Jadranka Stojanović, Jelena Savić i Zorica Trikić, uz učešće predstavnika Ministarstva prosvete Nebojše Lazovića.

Podaci i identifikacija

Učesnici su kao *izvore podataka* na osnovu kojih se može pratiti dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome naveli: matične službe; predškolske ustanove, nevladine organizacije, posebno RNVO; centre za socijalni rad; romske koordinate; ugledne ljude iz naselja; romske roditelje uključene u školske strukture. Kao veliki problem u prikupljanju podataka učesnici su naveli da romske porodice još uvek nemaju praksu da prijavljuju novorođenu decu i ne upisuju ih u matične knjige rođenih, čime su otvorili pitanje *pouzdanosti izvora podataka*. Kao način da se taj problem ublaži učesnici smatraju da je neophodno insistirati da se izvori pri prikupljanju podataka uvek navode, posebno je važno da škole i predškolske ustanove (PU) navedu svoje izvore informacija kada govore o broju romske dece.

Po učesnicima najpouzdanijim podacima o romskoj deci raspolažu NVO, posebno romske NVO, zato što imaju objedinjene podatke do kojih dolaze tako što ih sakupljaju idući od kuće do kuće, kroz naselja. Romske NVO imaju mogućnost da popišu najveći procenat dece, dok svi ostali raspolažu selektivnim podacima (npr. Centar za socijalni rad ima podatke samo za one porodice koji primaju socijalu pomoć).

Kao teškoća u prikupljanju podataka navedena je neažurnost nekih institucija u prikupljanju i ustupanju podataka. Ministarstvo prosvete i opštine često ne rade svoj deo posla, *ne definišu se budžeti* tj. sredstva za prikupljanje podataka i onda se ova aktivnost ne sprovodi. Vrlo često škole iz raznih razloga *izbegavaju da daju podatke* kada se to od njih traži. Da bi se sistem oficijelnog prikupljanja podataka unapredio učesnici smatraju da je potrebno da akcija počne na lokalnom nivou. Vladin i romski NVO sektor treba da se angažuju na lokalnom nivou i prikupe kvalitetne i pouzdane podatke. Zbrajanjem tih podataka dobiće

se ukupno stanje na republičkom i pokrajinskom nivou. Sve to neće moći da se ostvari ukoliko se ne obezbedi visok nivo *saradnje na svim nivoima*, počevši od saradnje među RNVO. Prikupljeni podaci bi stvarno imali smisla ako bi bili prikazani uporedno, ako bi bili umreženi i ako bi omogućili regionima i lokalnim zajednicama da se na osnovu njih porede, uče jedni od drugih i sarađuju, što će reći neophodan je i dobar funkcionalan sistem prikupljanja podataka koji će se na adekvatan način i koristiti.

Velika *nelagodnost u izjašnjavanju* o etničkoj pripadnosti kod Roma je prisutna, veliki broj Roma izbegava da dâ *etnički senzitivne podatke*. Većina učesnika smatra da to dovodi u pitanje pouzdanost samih podataka koji se prikuppe. Po učesnicima razlozi za neizjašnjavanje su brojni, a najčešći su postojanje predrasuda, etiketiranje i potencijalne neprijatnosti. Upravo zato je važno i da ustanove tačno navedu *kriterijume* kojima se služe kad procenjuju nacionalnost dece. Učesnici su se složili da škole i predškolske ustanove zaključke o nacionalnoj pripadnosti donose na osnovu mesta življenja ili prezimenu, a to nisu objektivni kriterijumi. Utvrđivanje nacionalne pripadnosti je izuzetno osetljivo etičko pitanje, niko ne sme o tome da donosi slobodne zaključke jer to zadire u problematiku zaštite prava svakog pojedinca na samooizjašnjavanje. Kao rešenje učesnici vide kreiranje adekvatne atmosfere u kojoj će se Romi osećati bezbedno da se sami izjašnjavaju o svojoj nacionalnosti. Zato je *uloga Roma u prikupljanju podataka* procenjena kao ključna. Učesnici su smatrali da Romi imaju posebnu odgovornost i interes da prikuppe pouzdane podatke i da u tome treba svi da učestvuju: romski asistenti u obrazovanju, romski koordinatori, romski roditelji uključeni u školske strukture i romske NVO. Postavljanje koordinatora ili *romskog asistenata* koji imaju kredibilitet u zajednici pomaže i većem samooizjašnjavanju Roma, jer oni ulaskom u romske porodice i naselja stvaraju uslove za permanentni rad s porodicama na podizanju svesti o etničkoj pripadnosti, pružaju pozitivan model i ukazuju na važnosti izjašnjavanja. Oni pomažu deci i porodicama, podrška su nastavnicima i uz sve ostalo što rade oni štite i zastupaju prava romske dece.

Neki učesnici smatraju da se ne sme zanemariti uloga *škole i šire zajednice*, jer one mogu i moraju da afirmišu romsku istoriju, kulturu i tradiciju, da u nastavu uvedu knjige na romskom, kao i da promovišu autore i umetnike Rome. Još jedan od načina da se Romi podstaknu na izjašnjavanje, koji su naveli učesnici je i da se roditeljima objasni koje bi sve koristi oni i njihova deca mogli imati ako se izjasne kao Romi (socijalna pomoć, afirmativna akcija, lakše školovanje i sl.).

Za rešavanje problema *etničke senzitivnosti* u prikupljanju podataka neophodno je kreirati uslove u kojima će se ljudi slobodno izjašnjavati, što bi se eventualno postiglo garantovanjem zaštite podataka i unapređivanjem saradnje škola/predškolska ustanova sa lokalnim institucijama, NVO i romskim NVO kao i roditeljima romske dece.

Indikatori

Ponuđenu listu indikatora učesnici su ocenili kao dobru, a pojedinačne indikatore kao relevantne i dobro formulisane, tako da ni jedan nije izbačen. Generalna primedba učesnika je da se svi oni zasnivaju na *podacima* koji su *ne-pouzdati i diskutabilni*, jer je teško doći do verodostojnih podataka o romskoj deci i roditeljima. Poseban akcenat je stavljen na indikatore koji se odnose na predškolsko obrazovanje koji su, iako izuzetno relevantni, u ovom trenutku skoro nemerljivi. Kroz diskusiju predložene su sledeće dopune i promene:

- Indikator obuhvat romske dece obaveznim predškolskim programom je teško merljiv jer nema prave evidencije. Tu bi trebalo dodati i podatke o tome koliko dugo deca koriste pripremni program, kao i pitanje gde se taj program odvijao (da li u instituciji ili u romskom naselju u organizaciji romske NVO). Takođe bi trebalo uporediti većinsku i romsku populaciju – ukoliko romska deca učestvuju u pripremnom programu u naselju i van vrtića, a ostala deca ne, to bi mogao biti indikator diskriminacije.
- Kod indikatora ukupna populacija učenika u redovnim osnovnim školama treba dodati podatak o ukupnom broju učenika koji kasnije upisuju prvi razred; s obzirom da postoji veliki broj romske dece koja ne upisuju prvi razred na vreme treba voditi uporednu evidenciju.
- Kod indikatora napredovanje u okviru obaveznog obrazovanja bi bilo korisno imati uporedne podatke (broj ili procenat) o napredovanju romske i druge dece, kao i podatke prikazane uporedno svih učenika koji kasnije upisuju i koji na vreme završavaju.
- Kod svih indikatora koji se odnose na osnovnu školu treba dodati odrednicu da li su u pitanju matične škole ili izdvojena odeljenja matične škole.
- Kod indikatora koji se odnosi na segregisano obavezno obrazovanje predloženo je da se doda obuhvat učenika specijalnim školama, specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola), da se napravi osetljivija skala – segregacija preko 40%, 50% i 70%, da se uvede indikator broj dece koja napuštaju specijalne i segregisane škole i uporediti broj romske dece i broj ostale dece po tom indikatoru. Trebalo bi, takođe, pratiti broj učenika po razredima, isto kao kod redovnih škola i pratiti broj romskih učenika prebačenih iz specijalnih u redovne škole i odeljenja.
- Kod indikatora obuhvat učenika školama za obrazovanje odraslih treba pratiti koliki procenat u tim školama čine romska deca/mladi i pratiti uspeh romske dece u školama za obrazovanje odraslih.
- Kod indikatora napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja i obrazovna postignuća romskih učenika bi bilo korisno imati uporedne podatke (broj ili procenat) o napredovanju romske i druge dece.
- Kod indikatora koji se odnosi na diskriminaciju učesnici su zaključili da bi bilo poželjno prikupiti podatke i o vrstama diskriminacije i nasilja, kao i o tome ko ih vrši, deca, nastavnici, većinski roditelji.

- Kod indikatora podrška obrazovanju Roma trebalo bi uvesti i indikatore koji će pokazati koliko je dece iz većinske grupe dobilo podršku.

Učesnici su dali dosta *sugestija za indikatore* koje treba dodati. Predložili su da se uvedu novi indikatori koji su uopšteniji, relevantni, merljivi i laki za praćenje i koje bi trebalo primeniti i na osnovne i na srednje škole. Lista predloženih indikatora:

- Da li škole imaju *razvojni plan* i da li su u njemu planirale nešto u vezi rešavanja problema dostupnosti školovanja romskoj deci (izvor – školski razvojni, godišnji ili bilo koji drugi plan);
- Koliko je romskih roditelja u *savetu škole*, a koliko je roditelja uopšte u savetu škole (izvor – dokumentacija škole);
- Da li škola u proces *samovrednovanja* uključuje i podatak o napredovanju romske dece (izvor – plan i/ili rezultati samoevaluacije);
- Ukoliko škola ima *posebna odeljenja* tražiti podatak na osnovu kojih *kriterijuma* se formiraju ta odeljenja (izvor – stručna služba škole);
- Ukoliko škola ima *odeljenja sa više od 40% romske dece* pitati koji su to *kriterijumi* na osnovu kojih se ta, segregisana odeljenja formiraju (izvor može biti stručna služba škole);
- Tražiti od škole *prosečna postignuća učenika* date škole i prosečni uspeh romske dece, pa to uporediti (izvor može biti školska dokumentacija, možda i podaci iz EIS-a).

Politike, programi i projekti

Učesnici su naveli sledeće programe i projekte koji se realizuju u njihovoj sredini:

1. Program „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)“

Program je uveden u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Osnovni cilj programa je priprema za upis u prvi razred osnovne škole. Kada su u pitanju romska deca doprinosi povećanju dostupnosti kvalitetnog obrazovanja (prevazilaženju jezičke barijere, povećanju broja upisane dece u redovne škole, a smanjenju raspoređivanja u specijalne škole). Program je započet školske 2006/2007. godine i 2008/09. još uvek traje. Najvažniji rezultat u sprovođenju programa je taj što su sva romska deca u pet romskih naselja u Valjevu obuhvaćena pripremnim predškolskim programom (PPP-om). Učesnici su istakli da sa implementacijom predškolskog pripremnog programa ima puno problema.

2. *Projekat „Romski asistenti u nastavi – koordinatori za saradnju sa porodicom“*

Ovaj je projekat pomenut kao primer izuzetno dobre prakse koja je dovela do kvalitativne promene u školovanju romske dece. Asistenti su po mišljenju učesnika neophodni na svim nivoima obrazovanja (od PU do kraja srednje škole), Postavljanje koordinatora ili romskog asistenta koji imaju kredibilitet u zajednici pomaže i većem samoizjašnjavanju Roma, jer oni ulaskom u romske porodice i naselja stvaraju uslove za permanentni rad sa porodicama na podizanju svesti o etničkoj pripadnosti, pružaju pozitivan model i ukazuju na važnosti izjašnjavanja. Oni pomažu deci i porodicama, podrška su nastavnicima i uz sve ostalo što rade oni štite i zastupaju prava romske dece. Asistenti treba da budu pomoć u saradnji s porodicom, ali bi trebali da se angažuju i u nastavi.

3. *Politika „Afirmativna akcija pri upisu u srednje škole i na fakultete“*

Ova politika pokrenuta je od strane Ministarstva prosvete nakon donošenja Zakona o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina 2002. godine u kome se navode i mere afirmativne akcije. Mera predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni cilj ove politike je da se doprinese ujednačenijoj startnoj poziciji Roma pri upisu na ove nivoe obrazovanja i ravnopravni pristup obrazovanju; podrška su učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice. Kao sistemska mera započeta 2003. godine, 2009. još uvek je aktuelna. Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa su po učesnicima ti što nije jasno definisano kome dostaviti podatke i popunjene upitnike pa se dešava da se suviše kasno dobiju podaci, tako da se učenik u oktobru premešta iz odeljenja u odeljenje što otežava uklapanje u školski program.

4. *Projekat „Obrazovanje Roma rešenja za budućnost“*

Cilj projekta je da uključi pitanja obrazovanja Roma u školski razvojni plan. Projekat je imao zadatak da uključi Rome roditelje u školske strukture (save ti roditelja, školski odbori) i da prenese odgovornost za obrazovanje Roma od romskih organizacija ka primarno zainteresovanim – roditeljima i školi. Tada bi uloga nevladine organizacije bila da podrži Rome roditelje kao odgovorne za obrazovanje dece da bi se u procesu odlučivanja na nivou škole pitanja obrazovanja Roma prepoznala i realizovala kroz školski razvojni plan. Svrha projekta je da ispita i dokumentuje metodologiju kao primer dobre prakse za uključivanje Roma u školske strukture i školsko razvojno planiranje. Na osnovu toga, projekat će pružiti i odrednice dobre prakse Ministarstvu za obrazovanje i nevladinim organizacijama za podelu odgovornosti, dugoročna i institucionalna rešenja. Projekat je inciran 2006. a 2009. još uvek traje.

U toku diskusije o projektima i programima jedan broj učesnika skrenuo je pažnju na probleme vezane za *implementaciju predškolskog pripremnog programa*. Navedeno je da deca dobijaju potvrde da su ga pohađala, iako to nije u skladu sa činjenicama, jer neredovno pohađaju program ili u trajanju kraćem od 6 meseci

na šta Zakon obavezuje. Neki učesnici su smatrali da je to veoma štetna praksa, jer se stiče utisak da program ne daje očekivane rezultate i da romska deca ne mogu da se pripreme za školu, čak i kad im se za to pruži prilika. U razgovoru se kao glavni razlog neredovnog pohađanja spominjala *nezainteresovanost Roma*. Većina učesnika se složila da u romskoj zajednici ne postoji pravo interesovanje za pripremu dece za polazak u školu, kao ni svest o tome da je to obavezno, da deca na to imaju pravo i koliko je ta priprema važna za kasnije školovanje dece. Aktivisti romske NVO rade sa roditeljima, pokušavajući da promene taj stav, ali je to dug proces. Neki od učesnika se nisu složili sa tvrdnjom da su romski roditelji najodgovorniji, već su skrenuli pažnju i na probleme *kapaciteta predškolske ustanove* te da postoji nedostatak vaspitača, kao i *nedostatak motivacije u predškolskoj ustanovi* da okupi veći broj romske dece. Raspravljalo se i o trajanju pripremnog predškolskog programa (PPP-a). Po zakonu deca imaju pravo na minimalno 6 meseci pripreme, a obično za romsku decu PPP traje i kraće. Da bi se ovaj problem prevazišao potrebno je da se zakon poštuje, a ako nema uslova da se organizuje PPP to treba da se notira. Da bi podatak o PPP imao bilo kakvog smisla i svrhu neophodno je tačno beležiti koliko je trajao i koliko su deca bila redovna. Svi su se složili da je *6 meseci nedovoljno* za romsku decu, ali i svu drugu decu iz nepovoljnih životnih situacija.

Posle kraće i žive diskusije zaključeno je da odgovornost za uspešno sprovođenje PPP-a nije samo na jednoj strani i da je *potrebno raditi i sa PU i sa romskom zajednicom*.

Zaključci

Tokom sastanka vodila se živa diskusija u kojoj su predstavnice školske uprave pokazale izuzetno visok nivo razumevanja problema i spremnost da se pronađu sistemski rešenja koja bi doprinela većoj dostupnosti kvalitetnog obrazovanja romskoj deci. U tom svom nastojanju imale su punu podršku predstavnika obrazovnih institucija i RNVO.

Na osnovu rezultata diskusije mogu se izdvojiti sledeće grupe problema, kao i ideje za njihovo prevazilaženje:

1. *Fleksibilnost obrazovnog sistema i njegovih institucija.* – Obrazovni sistem je i dalje veoma krut posebno kada su u pitanju deca koja potiču iz populacije koja nije većinska. Škole i predškolske ustanove moraju više promišljati problem jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za svu decu, potrebno je više pažnje obratiti na diskriminaciju i segregaciju u obrazovanju. Da bi se ovaj problem rešio potrebno je:
 - Povećati nivo svesti obrazovnih institucija o preuzimanju odgovornosti za obezbeđivanje jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za svu decu;
 - Razviti školske planove za rad sa romskom i drugom decom kako bi se povećao obuhvat i kako bi se njihove obrazovne potrebe zadovoljile na adekvatan način;

- Povećati praćenje diskriminacije i segregacije romske dece u obrazovanju i preduzeti korake ka njihovom smanjivanju;
 - Razviti strategije za ostanak romske dece u redovnom sistemu školovanja i povratak dece iz škola za obrazovanje odraslih u redovne škole.
2. *Mesto i uloga škola za obrazovanje odraslih.* – U grupi se razvila živa diskusija oko škola za obrazovanje odraslih i činjenice da se značajan broj romske dece školuje u njima. Učesnici su smatrali da je neophodno razmotriti šta se radi i kako se radi sa decom u tim školama, kakav se kvalitet znanja tamo postiže i koliko deca u tim školama ostaju. Za rešenje ovog problema potrebno je:
- Pružiti podršku osnovnim školama da budu fleksibilnije i na taj način omogućće deci da ostanu u redovnim školama što duže i da redovno školovanje završe u redovnoj školi;
 - Škole i NVO sektor pokrenu inicijativu da se istraže zakonske mogućnosti za fleksibilniji sistem osnovnoškolskog obrazovanja.
3. *Kvalitet i pouzdanost podataka.* – Izvori podataka su u najvećem broju slučajeva problematični u smislu pouzdanosti. Roditelji često nemaju lična dokumenta, ne izjašnjavaju se kao Romi i dešava se da ne upisuju decu u matične knjige rođenih, jer ne vide važnost toga. Škole, usled nedostatka informacija koriste neadekvatne kriterijume da odrede nacionalnost dece po mestu življenja ili prezimenu, čime se ugrožava pravo na samoodređenje. Da bi se problem rešio potrebno je:
- Podržati i podstaći roditelje da upisuju decu u matične knjige rođenih;
 - Preispitati kriterijume definisanja nacionalnosti dece u školama i povećati svest škola o pravu na samoizjašnjavanje;
 - Razviti uslove za slobodno izjašnjavanje Roma u institucijama obrazovanja;
 - Potrebno je definisati budžete za prikupljanje podataka, urediti proces prikupljanja podataka, precizirati i poboljšati saradnju svih relevantnih aktera, te na adekvatan način urediti zaštitu podataka.
4. Pitanje *merenja diskriminacije* je procenjeno kao veoma važno. Ustanovljeno je da još uvek u našim sredinama ne postoji praksa uočavanja i notiranja diskriminacije. Da bi se tu napravio pomak trebalo bi:
- Koristiti postojeće protokole o zaštiti od nasilja i diskriminacije;
 - Da Ministarstvo prosvete (MP) i Školska uprava (ŠU) svim školama sugerišu da praćenje nasilja i diskriminacije ugrade u svoje razvojne planove i plan samovrednovanja.
5. *Ograničena dostupnost obaveznog predškolskog pripremnog programa (PPP) romskoj deci.* – Predškolsko obrazovanje smatra se izuzetno važnim korakom u procesu emancipacije Roma. Trenutni problemi u implementaciji PPP (slab obuhvat romske dece, prekratko trajanje, nedostatak kapaciteta, nedostatak sredstava da se angažuje potreban kadar). Da bi se ovaj problem prevazišao potrebno je:

- Podržati predškolske ustanove da razmišljaju u pravcu povećanja obuhvata romske dece, razviti strategije za prevazilaženje problema kapaciteta i nedostatka kadra, produžiti trajanje programa i bolje monitorisati korišćenje PPP od strane romske dece;
 - Informisati roditelje na pravi način o predškolskom pripremnom programu i podržati ih da upišu decu i šalju ih redovno u predškolsku ustanovu;
 - Institucionalizovati mesto romskih asistenata;
 - Razviti svest u obrazovnim institucijama o njihovoj odgovornosti da primenjuju zakon;
 - Iskoristiti sve raspoložive prostorne kapacitete, uključujući prostore van PU npr. slobodni prostor u osnovnim školama, jer se u njima broj dece smanjuje;
 - Trajanje programa treba da bude minimalno godinu dana, a najbolje bi bilo kada bi trajalo bar dve godine;
 - Kadar za rad sa decom može da se obezbedi preko biroa rada jer vaspitača, ima na birou;
 - Treba osmisliti sistem podrške onim obrazovnim ustanovama koje imaju veliki procenat romske dece i to ne kroz plate, već dobro osmišljenim programima i opremanjem škola.
6. *Status i uloga romskih asistenata.* – Mera uvođenja romskih asistenata u škole ocenjena je izuzetno pozitivno. Romski asistenti se vide kao osobe koje su spona između romske porodice i institucije obrazovanja. Ono što je problem je da njihov status nije regulisan, uloga jasno definisana i ne postoje sredstva za njihovo finansiranje. Da bi se ovaj problem rešio potrebno je:
- Zakonski regulisati položaj asistenata u sistemu obrazovanja;
 - Uvesti asistente na svim nivoima obrazovanja pa čak i na nivo visokog obrazovanja, jer je važno podržati studente i na taj način kreirati akademski obrazovanu elitu koja bi mogla kompetentno raditi na poboljšanju položaja Roma;
 - Kod definisanja uloge asistenta trebalo bi naglasiti da oni treba da budu pomoć u saradnji sa porodicom, ali da bi trebali i da se angažuju i u nastavi.
7. *Afirmativna akcija* upisa učenika je takođe ocenjena kao pozitivna, iako postoji problem sa netransparentnošću procesa prikupljanja podataka i odlučivanja, što se odražava kroz stvaranje nepotrebnih poteškoća za ulazak u sistem, a zatim i ostanak u njemu, što se ne sme dozvoliti. Po našem mišljenju ovde treba pomenuti problem koji imaju potencijalni studenti. Rad komisije koja odlučuje o broju i rasporedu prijavljenih potencijalnih studenata romske nacionalnosti nije transparentan, mogućnosti za malverzacije i korupciju su velike, a odluke se donose nakon početka godine pa studenti koji

budu primljeni preko ove mere kasne sa praćenjem programa i ne mogu da ispune studentske obaveze u prvom semestru, a svaki bod im je važan jer se program odvija po Bolonji. Da bi se ovaj problem prevazišao potrebno je:

- Učiniti proces upisa učenika romske nacionalnosti putem afirmativne akcije transparentnijim. Imenovati aktere, ubrzati proces prikupljanja podataka i odlučivanja, pojasniti kriterijume i proceduru odlučivanja.

PRILOZI

Prilog 1: Izveštaj sa sastanka fokus grupe stručnjaka za obrazovanje Roma na nacionalnom nivou: Indikatori kvaliteta obrazovanja

Sastanak je održan u Fondu za otvoreno društvo 8. 10. 2009. u Beogradu. Sastanku su prisustvovali: predstavnice MPS, Saveza učitelja, nevladinih organizacija, stručnjaci za obrazovanje Roma, kao i predstavnice tima Fonda za otvoreno društvo Jadranka Stojanović, Zorica Trikić, Jelena Savić i Slavica Vasić. Jadranka Stojanović i Zorica Trikić facilitirale su sastanak.

Cilj ovog sastanka bio je osmišljavanje indikatora jednakog pristupa kvalitetnom obrazovanju za Rome „na nivou učionice“ i/ili vaspitne grupe, koji bi bili realistični, merljivi i odnosili se na oblasti kvaliteta nastave, postignuća romske dece i socijalne integracije u vaspitnu grupu/odeljenje. Učesnici sastanka su se složili da predloženi indikatori treba da budu definisani na način koji ukazuje na postojeće stanje, ali istovremeno i na potencijalne akcije koje bi doprinele podizanju nivoa inkluzije romske dece, kao i unapređenja kvaliteta nastave/vaspitanja obrazovnog rada. Na taj način predloženi indikatori mogli bi da posluže i kao ideje za unapređenje postojeće prakse u obrazovnim institucijama. Takođe je zaključeno da svi ovi indikatori treba da, na direktan ili indirektan način, budu pokazatelji postojanja i stepena diskriminacije.

Predloženi indikatori mogu se organizovati u nekoliko klastera, mada se u mnogim slučajevima preklapaju i istovremeno ukazuju na više od jednog fenomena.

A. Deca Romi – participacija

- **Indikator „Broj učenika romske nacionalnosti u školskim parlamentima“.** Jedan broj učesnika je izjavio da pouzdano zna da u školskim parlamentima nema romske dece, što sigurno može biti jako dobar pokazatelj dostupnosti kvalitetnog obrazovanja kao i diskriminacije. Navedena su dva razloga zbog kojih učenici romske nacionalnosti nisu zastupljeni u školskim parlamentima. Prvo, članove školskih parlamenata čine učenici viših razreda osnovne škole, a mnogi učenici romske nacionalnosti prekidaju školovanje na ranijim uzrastima usled teškoća sa kojima se suočavaju. Drugo, učenici romske nacionalnosti se ne pozivaju da se uključe u rad školskih parlamenata usled raširenih negativnih stereotipa.
- **Otvorenost škole za saradnju i pružanje podrške romskoj deci** moglo bi se izmeriti i uvođenjem indikatora „**Broj romske dece u sastavu odeljenjske zajednice**“.

Pored ovih, trebalo bi uključiti i sledeće indikatore: „**Uključenost dece Roma u vannastavne aktivnosti**“, „**Tip i vrsta aktivnosti u koje su uključeni**

učenici Romi“, „Uključenost dece Roma u školska takmičenja“, „Broj osvojenih nagrada“. Prema mišljenju učesnika fokus grupe školski program danas pred decu postavlja veliki broj zahteva, koje deca savladavaju sa teškoćama. Ukoliko ne mogu da ga savladaju, što je čest primer sa decom Romima, učenici gube samopouzdanje. Učesnici veruju da bi uključivanjem u vannastavne i vanškolske aktivnosti, romska deca imala mogućnost da povećaju samopouzdanje, i da budu motivisanija da savladaju školsko gradivo, a takođe i da se bolje povežu sa svojim vršnjacima.

B. Deca Romi – postignuća

Predloženi su sledeći indikatori:

- **Redovnost pohađanja nastave** – prema rečima jednog od učesnika, učiteljice u osnovnoj školi, iskustvo pokazuje da romska deca koja redovno pohađaju nastavu imaju kontinuitet u učenju lakše se socijalizuju za razliku od dece koja nastavu ne pohađaju redovno. Naglašeno je da indikator koji bi se odnosio na „**broj izostanaka dece romske nacionalnosti**“ trebalo pratiti.
- **Broj poseta roditelja školi u odnosu na broj izostanaka dece** – iskustvo pokazuje da romska deca izostaju najviše, i vrlo brzo ispadaju iz sistema školovanja, što nije posledica nezainteresovanosti za obrazovanje, već **omalovažavanja, a u nekim slučajevima i maltretiranja od strane ostale dece i nastavnog kadra**. Svi učesnici su se složili sa ovom konstatacijom, a jedan broj učesnika je ovaj stav potkrepio i rezultatom istraživanja „Školovanje učenika romske nacionalnosti u školama i odeljenjima za učenike sa smetnjama u razvoju“, koje je pokazalo da najveći broj romske dece u ovim školama, nema želju da se vrati u redovnu školu, jer se tamo ne osećaju sigurno, za razliku od specijalne škole gde se osećaju mnogo bolje.
- **Indikator o broju dece romske nacionalnosti koja su iz redovnih škola upućena u specijalne škole.**
- **Indikator o školskom uspehu** – školski uspeh bi mogao da se poredi sa redovnošću pohađanja nastave, jer ukoliko dete dolazi redovno u školu, a ima slabe ocene, to je pokazatelj da dete nema dobru podršku u školi.
- **Broj dece romske nacionalnosti koja prisustvuju dopunskim časovima** – Ovaj indikator može da posluži za poređenje s ocenama, jer ukoliko dete ide na dopunsku nastavu i ima bolju ocenu, to pokazuje da dete ima dobru podršku u školi.
- **Učešće dece romske nacionalnosti na dodatnoj nastavi** – Važan parametar kojim takođe može da se izmeri dostupnost obrazovanja romskoj deci ali i diskriminacija.
- **Broj dece/učenika romske, nacionalnosti koji postižu dobar uspeh** – koliko ima odličnih, koliko vukovaca, – to porediti sa većinskom populacijom.

- **Indikator o broju dece romske nacionalnosti čija je ocena iz vladanja niža od ocene „primerno vladanje“** – takođe porediti sa većinskom populacijom.
- **Kakav je uspeh romske dece na nacionalnih testiranjima** – i u ovom slučaju porediti podatke.

C. Roditelji Romi – uključenost i saradnja

- Uvesti indikator **Saradnja sa roditeljima**, odnosno **koliko često roditelji dolaze u školu**. Obrazloženje za uvođenje ovog indikatora dale su učiteljice, jer ukoliko roditelji češće dolaze u školu problemi se lakše rešavaju. – uporediti romske roditelje i većinsku populaciju.
- **Pratiti broj i teme održanih sastanaka sa roditeljima**. Ovakvu informaciju je moguće dobiti od nastavnika ili od psihološko pedagoške službe škole.
- **Evidentirati vrstu i broj aktivnosti, akcija** koje se organizuju sa roditeljima, a nisu redovni oblici saradnje sa porodicom.
- Kao indikator predložen je i **„Broj roditelja Roma koji se nalaze u školskim odborima i savetu roditelja“** – Prema mišljenju učesnika, da li i kolika diskriminacija postoji u okviru obrazovne ustanove, moguće je izmeriti i poređenjem podataka o procentu učešća i odlučivanja romskih roditelja u školskim strukturama, kao što su školski odbor i savet roditelja. U okviru ovog pitanja, učesnici su se složili da bi bilo važno ispitati i pratiti da li roditelji Romi, ako se nalaze u nekom od ovih tela imaju status donosioca odluka, kao i da li je prilikom biranja ispoštovana procedura izbora.
- Takođe je predloženo da se uvede indikator **„Broj romskih roditelja u stručnim aktivima i onih koji učestvuju u procesu planiranja“**.

D. Kvalitet obrazovanja

Učesnici su se bavili i indikatorima koji bi vrednovali kvalitet obrazovanja, pa su se u diskusiji izdvojili predlozi za sledeće indikatore:

- **Broj treninga/edukacija, nastavnog kadra, za rad sa decom pripadnicima manjinskih i marginalizovanih grupa.**
- **Broj sastanaka inkluzivnih timova**, koje po novom Zakonu svaka škola mora da ima, kao i **broj sastanaka aktiva nižih razreda**, za koji su se svi učesnici složili, može da doprinese rešavanju velikog broja problema sa kojima se romska deca suočavaju u procesu obrazovanja i da kreira uslove za uspešan nastavak školovanja.
- **Broj i kvalitet obrazovnih materijala koji se koriste. a promovišu različitost i etničku toleranciju.**

- **Broj i vrsta programa koji se realizuju u cilju promovisanja tolerancije i nenasilja u školama**, kao i da li su ovi programi navedeni u okviru razvojnog planiranja škole.
- **Prisutnost romske tradicije, jezika i kulture u obrazovnoj instituciji**, tj. broj natpisa na romskom jeziku, broj radionica na temu tradicije i kulture u školskom okruženju.
- **Koliko prosvetni savetnici i inspektori prate i koriste podatke iz EIS baze koji se odnose na školovanje učenika romske nacionalnosti prilikom poseta školama**.
- **Koliko podršku prosvetni savetnici pružaju školama u procesu procene unapređivanja kvaliteta obrazovanja za učenike romske nacionalnosti** – ovo je teško meriti, ali bi se mogli analizirati njihovi zapisnici.
- **Broj individualnih obrazovnih planova koji su napravljeni za učenike romske nacionalnosti u odnosu na isti taj broj za sve učenike**.

E. Obrazovna ustanova i zaposleni u njoj

- Učesnici su se složili da je važno uvesti i klaster indikatora koji će se odnositi na **fizičke uslove** u kojima deca borave kao što su:
 - **Stanje učionica** – iskustvo pokazuje da učionice u kojima borave romska deca izgledaju potpuno drugačije od ostalih učionica – stari nameštaj, neokrećene učionice.
 - **Raspored sedenja u učionicama u kojima ima romske dece**, što je teško pratiti ali bi bio značajan parametar koji je potrebno pratiti u domenu diskriminacije.
- Takođe je važno, po mišljenju učesnika pratiti **koji učitelji „dobijaju“ romsku decu**. Učesnici su ovo objasnili pojavom da u školama koje po hađa veći broj romske dece, po pravilu isti nastavni kadar uvek dobije najveći broj romske dece, pa bi bilo značajno pratiti koji su to učitelji i zašto se baš njima dodeljuju romska deca.
- **Broj prijavljenih slučajeva diskriminacije i nasilja od strane učenika**, kao i **broj prijavljenih slučajeva diskriminacije od strane nastavnika** – S obzirom da sve škole imaju obavezu da imaju pravilnik o zaštiti dece od diskriminacije, bilo bi značajno dobiti podatak od stručne službe škole o tome.
- Kao indikator bilo bi dobro uvesti i **„Broj situacija u kojima nastavnici, direktori i stručne službe nisu reagovali u situacijama prijavljenog zlostavljanja i nasilja nad decom romske nacionalnosti“**. Trebalo bi uključiti tu podatak koji se odnosi i na većinsku populaciju, pa praviti poređenje. Učesnici su se složili da je ovaj indikator potrebno uvesti nakon primera iz jedne beogradske škole koji je izneo jedan od učesnika. Naime, na času građanskog vaspitanja, na kome se razgovaralo o straho-

vima, jedna učenica romske nacionalnosti je ispričala da je roditelji kada „nije dobra“ zaključavaju u šupu. Profesorka građanskog vaspitanja, je to ispričala učiteljici, koja slučaj nije prijavila psihologu škole, već je nakon više meseci od ovog događaja, kada je došlo do sukoba majke i učiteljice zbog loše ocene deteta, psihologu ispričala priču o zlostavljanju i rekla da će majku zbog toga prijaviti Centru za socijalni rad.

- **Uvesti indikator „Broj programa i akcija koje se preduzimaju u školi a reflektuju nasilje na nacionalnoj osnovi i diskriminaciju“.**
- Kada je u pitanju uspeh dece, učesnici su se složili da je jako važno imati i informaciju da li je psihološko pedagoška služba škole informisana o lošem uspehu svakog, pa i romskog deteta, odnosno da li informacija o poteškoćama u savladavanju gradiva „izlazi iz okvira učionice“, i da li se o načinu pružanja podrške toj deci razgovara na nastavničkom veću. Nije predloženo kako da se to prevede u indikator.
- **Prisutnost/zastupljenost manjina u uzorku za samoevaluaciju obrazovnih ustanova** – Kako izgleda plan samovrednovanja? Iznet je podatak da u procesu samovrednovanja škola, u uzorku koji se koristi u ovom procesu nema manjina, jer u kriterijumima za samoevaluaciju, ne postoji zahtev za uključivanje manjina u uzorak. Iskustvo je pokazalo da u ovaj uzorak ulaze samo deca sa vrlo dobrim i odličnim uspehom kao i roditelji te dece, što u najvećem broju slučajeva, kako iskustvo pokazuje, znači da u tom uzorku nema dece romske nacionalnosti kao ni njihovih roditelja.
- **Prisutnost konkretnih mera i postupaka u razvojnom planu obrazovne ustanove** – Da li se predviđaju posebne aktivnosti – to bi se dobilo kvalitativnom i kvantitativnom analizom, ili uvođenjem konkretnih kategorija unapred, koje bi se kasnije pratile.
- **Vrsta i tip akcije koje se pokreću kada su u pitanju deca romske nacionalnosti** – Kvalitativnom i kvantitativnom analizom obrazloženja učitelja/nastavnika, za pokrenute postupke i akcije, a tiču se lošijih postignuća, velikog broja izostanaka i sl., jer novi Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, zahteva da nastavnik obrazlaže sve što radi.
- **Broj programa koji se sprovodi u školama u kojima se romski roditelji nacionalno izjašnjavaju** bi takođe mogao biti jedan od indikatora – porediti sa školama gde se ne izjašnjavaju u nacionalnoj pripadnosti.
- S prethodnim indikatorom moglo bi se proveriti i koliko se roditelja nacionalno izjašnjava, a koliko ne. Ovo pitanje je jako osetljivo, možda bi se moglo porediti npr. broj na osnovu procena koliko ima dece i ona koja se vode kao deca romske nacionalnosti. I dalje je ostalo otvoreno da li je to uopšte prihvatljivo i većina učesnika smatra da sa praksom „pogađanja“ i „pripisivanja nacionalnog identiteta“ treba prestati potpuno.

Živa diskusija se razvila kada je grupa analizirala indikator „**Ukupna populacija romskih učenika u osnovnim školama**“. Po mišljenju učesnika neophodno je uvek naglasiti da li se ovaj indikator odnosi na broj romske dece, čiji su se roditelji tako izjasnili, ili u taj broj ulaze i deca za koju je nastavni kadar odnosno škola procenila da su romske nacionalnosti. Jedan od učesnika, učiteljica u osnovnoj školi, je rekla da ona vrlo često sem romske dece čije se roditelji nacionalno izjasne, i sama proceni ko su romska deca pa ih tako upiše, da bi kako je rekla, imali mogućnost da koriste beneficije, kao što su besplatne knjige, koje mogu da dobiju samo ukoliko se izjasne kao Romi. Ostali učesnici se nisu složili da škole imaju pravo da na bilo koji način samostalno procenjuju, nacionalnu pripadnost, ukoliko roditelji ne žele da se izjasne. Programi namenjeni Romima u školama treba da se sprovedu, u odnosu na broj Roma koji se tako izjasni, ali je važno i da škola informiše sve roditelje o programima koji se sprovedu u školama, a namenjeni su Romima ili drugim manjinama. Roditeljima treba ostaviti mogućnost da se nacionalno izjasne ili ne.

Zaključak

Učesnici su došli do sledećih zaključaka:

1. Indikatori koji se odnose na kvalitet obrazovanja su implicitno i/ili eksplicitno povezani sa diskriminacijom tj. ukazuju na njeno prisustvo i odsustvo, pa se samim tim ne mogu posmatrati odvojeno.
2. Pošto se ovde radi o veoma teško merljivim kategorijama, možda bi se indikatori mogli ugraditi unapred u određena dokumenta npr. uputstvo za pravljenje razvojnog plana obrazovne ustanove, predlog kako praviti uzorak za samovrednovanje škole/predškolske ustanove i sl.
3. Definisanje ovih indikatora je izuzetna prilika da se „imenuju“ poželjna ponašanja i prakse, tako da oni ne treba da oslikavaju samo trenutno stanje, već i da definišu ono što je poželjno i očekivano. Oblasti kvaliteta i antidiskriminacije nisu u našem kontekstu još prisutne u pravoj meri, pa ih treba forsirati, a indikatori bi mogli odlično da posluže za tu svrhu. Oni bi na neki način bili „vaspitavanje“ pristupa i razumevanja prakse, npr. mogli bi doprineti da se iskoreni praksa „pripisivanja identiteta“ čak i kada članovi određenih grupa ne žele da se nacionalno izjasne.
4. Indikatori koji se uvode moraju da demonstriraju da je obrazovanje više od „školovanja“, tj da je podjednako važno kako deca uče i koje uspehe postižu, kao i koliko su prihvaćena i koliko se ona i njihovi roditelji osećaju prihvaćeno u obrazovnim ustanovama.
5. Ovi indikatori takođe mogu da promovišu ideju participacije u procesu odlučivanja, kako dece tako i roditelja.
6. Svi učesnici su se složili da iako je teško obezbediti merljivost i pouzdanost podataka, to ne znači da treba odustati, već da je potrebno pronaći i alternativne načine merenja i prikupljanja podataka.

Prilog 2:

Programi, projekti i politike koji su uključeni u monitoring izveštaj
 „Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji“⁹⁴

Program „Obavezno predškolsko obrazovanje u trajanju od najmanje 6 meseci pred polazak u osnovnu školu („nulti razred“)“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta i razlog zbog koga je uvedena mera: Program je uveden u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja); Osnovni cilj programa je priprema za upis u prvi razred OŠ; Kada su u pitanju romska deca doprinosi povećanju dostupnosti kvalitetnog obrazovanja (prevazilaženju jezičke barijere, povećanju broja upisane dece u redovne škole, a smanjenju raspoređivanja u specijalne škole).

Status 2006/07: Program započet školske 2006/2007. godine.

Status 2008/09: Realizacija programa u toku.

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Na osnovu poziva roditelji upisuju decu u predškolski program koji deca svakodnevno pohađaju u trajanju od 4 sata dnevno u periodu od 6 meseci; Nakon završavanja programa dobijaju potvrdu koja je deo obavezne dokumentacije za upis u prvi razred.	Program se sprovodi na isti način. Zbog ograničenja kapaciteta predškolskih ustanova realizuje se i u osnovnim školama. Po novom Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja vreme trajanja produženo je sa 6 na 9 meseci.	Ministarstvo prosvete

⁹⁴ Fond za otvoreno društvo i Institut za otvoreno društvo, *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji – Izveštaj o monitoringu*, Beograd, 2007.

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Državni budžet, nedostupni podaci o iznosu, sistemski utemeljeno	Ne izdvajaju se posebna sredstva za predškolsko obrazovanje Roma. Ukupna visina budžeta za školsku 2009/2010. g. iznosi 20.000.000 RSD (oko 215.000 evra)	Akcion plan za sprovođenje Strategije za unapređivanje položaja Roma
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	NVO uključene u informisanje romske zajednice (dece i roditelja); ne postoji razrađena metodologija o angažmanu Roma	I dalje NVO uključene u informisanje romske zajednice. Preko mreže romskih organizacija koju vodi i ažurira Romski informativni centar iz Kragujevca, Ministarstvu prosvete se dostavljaju podaci o broju ne/upisane romske dece u program.	Baza podataka/ podaci u MP, sektor za predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)		U proseku obuhvat romske dece koja pohađaju program u potpunosti povećan za oko 10%, a obuhvat romske dece koja su upisana u obavezni predškolski program ali ne pohađaju program u celini povećan za oko 40%.	Baza podataka/ podaci u MP, sektor za predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Nedostatak kapaciteta PU za potpuni obuhvat dece, nedostatak podataka o broju romske dece koja treba da pohađaju program, sva upisana deca ne pohađaju program u celini, deca dobijaju potvrde iako nisu kompletirala program.	Ovi problemi su i dalje prisutni, naročito na jugu Srbije i u Beogradu	Ministarstvo prosvete NVO
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		Romska deca koja su pohađala pripremni predškolski program u trajanju od jedne školske godine, u sredinama u kojima je za to bilo uslova su pokazala znatno bolje rezultate na ispitivanju zrelosti za polazak u školu kao i povećan stepen adaptacije na školsku sredinu.	Ministarstvo prosvete NVO
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		Nema potpunih podataka o obuhvatu dece programom i kvalitativnih analiza postignuća dece.	Ministarstvo prosvete

Projekat „Proširivanje pristupa predškolskom obrazovanju za romsku decu“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta: Povećanje obuhvata predškolskim obrazovanjem za romsku decu predviđeno je kao mera u jedinstvenom akcionom planu za obrazovanje Roma; Postojalo je dosta usaglašeno mišljenje institucija i Roma da je ova mera jedan od prioriteta u obrazovanju Roma kako bi se obezbedila bolja dostupnost obrazovanja na nivou OŠ; Kao mera predviđeno Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni ciljevi projekta su priprema za upis u prvi razred OŠ (prevazilaženje jezičke barijere, povećan broj upisane dece u redovne škole, a smanjeno raspoređivanje u specijalne škole). Ciljna grupa dece od 5–7 godina.

Status 2006/07: Započeto kao projekat 2005. godine. Od 2007. g. realizacija projekta vezana je za obavezni Pripremni predškolski program i uzrast dece u godini pred polazak u školu.

Status 2008/09: Kao projekat završen u junu 2009. Očekuje se nova faza u saradnji sa Ministarstvom prosvete, UNICEF-om.

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Sproveli se u 30 predškolskih ustanova u Srbiji; Oko 600 romske dece uzrasta od šest do sedam godina uključeno u program u etnički mešovitim grupama; PU dobile male donacije za sprovođenje programa i obuku za vaspitače; Angažovano 30 Roma, lokalnih koordinatora. Njihova uloga se prvenstveno odnosi na olakšavanje saradnje između porodica i institucija. Roditelji su bili podržavani na različite načine, sa ciljem da se obezbede uslovi za detetovo pohađanje predškolskog programa. Podrške su npr. podrazumevale organizovan prevoz, dovođenje i odvođenje dece iz vrtića i nazad, pomoć u odeći i mogućnostima da se odeća redovno održava-pere. Od 2007. godine izvršena je decentralizacija programa. Romski obrazovni fond (REF) je otvorio tender za prijavu projekta koji je za cilj imao uključivanje romske dece u PPP i stvaranje uslova da deca nesmetano pohađaju PPP. Predškolske ustanove su direktno konkurisale u REF, a jedan od bazičnih kriterijuma za podršku je kofinansiranje od strane lokalnih samouprava. Nastavljena je realizacija projekta u petnaest opština u Srbiji. Fokus delovanja je pomećen na uzrast u godini pred polazak u školu.	Početkom 2008. godine REF je odobrio 16 mini projekata, u 16 opština u Srbiji. Romskoj deci se pruža podrška za upis i redovno učeće u šestomesečnom pripremnom predškolskom programu. Deca su upisana u inkluzivne grupe. Romski koordinatori rade i na uključivanju roditelja i posredovanju između predškolskih/školskih institucija i porodica, kontinuirano, tokom perioda trajanja projekta. Pored podrške roditeljima romske dece radi se i sa roditeljima iz većinske populacije (po pitanju tema koje se tiču obrazovanja Roma i smanjenja diskriminacije i predrasuda). Organizovani su brojni vidovi obuka koje obuhvataju kako vaspitače iz predškolskih ustanova, tako i lokalne romske koordinate i predstavnike opštinskih vlasti. Za ovaj segment projekta, kao i za praćenje redovnosti dece i posete lokalitetima, angažovan je konsultantski tim iz NVO MOST. Projekat pruža i materijalnu podršku neophodnu za uspešno pohađanje ovih institucija od strane romske dece (na primer, putem plaćenih užina, nabavke didaktičkog materijala kao i ostalih materijala po potrebi).	Romski obrazovni fond Izveštaji školskih uprava u oblasti unapređivanja obrazovanja Roma

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
		Sastavljena je baza podataka o upisu romske dece u predškolski obrazovni sistem. Mini projekti se realizuju u saradnji između nevladinog sektora, obrazovnih institucija (predškolskih institucija) i opštinskih struktura.	
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Za prvi projekat, realizovan tokom 2006. g. iz budžeta RS se finansira prostor, oprema, plate vaspitača. Pokriveno iz donatorskih sredstava: Romski obrazovni fond – REF 200.000 € Nisu obezbeđeni uslovi za održivo finansiranje iz budžeta. Za drugi projekat, realizovan tokom 2007. Roma Education Fund – REF 260.300.000 €; Prioritet projekta je bio da se obezbede uslovi za održivo finansiranje iz budžeta opština, zato je uslov da projekat bude odobren bio da opština kofinansira (opštinsko učešće je bilo u rasponu od 600–6.500 evra).	Treći projekat realizovan tokom 2008/09: Romski obrazovni fond – 169.655 EUR Obezbeđeno kofinansiranje iz budžeta opština u iznosu od 600–6.500 evra.	Romski obrazovni fond
Učešće Roma u vođenju programa i sprovođenju i razvijanju i spro-	Prvi projekat: Romski nacionalni savet u saradnji sa Ministarstvom prosvete razvio projekat i sprovodio ga u praksi; 30 Roma, koordinatora uključeno u implementaciju projekta u lokalnoj sredini. Drugi projekat: U dizajniranju i realizaciji svakog projekta je bio uključen romski nevladin sektor. Od 15 projekata, 14 je bilo u partnerstvu sa romskim NVO-ima, samo jedan sa predškolskom institucijom (u Smederevu)	U dizajniranju i realizaciji svakog projekta je bio uključen romski nevladin sektor. U sprovođenju programa angažovani koordinatori romske nacionalnosti.	Romski obrazovni fond
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvata dece, stepen uspešnosti...)	Rezultati Prvi projekat: Projekat realizovan u 24 opštine, 597 romske dece upisano u vrtiće. Uspostavljena je konstruktivna saradnja između predškolskih ustanova i romskih zajednica. Drugi projekat: Približno 767 dece je upisalo i pohađalo predškolsku obrazovnu ustanovu u 16 opština; svaki primalac granta je razvio bazu podataka; radu sa romskom zajednicom dodeljen je prioritet, a konsultantska organizacija MOST je pružila usluge obuke i podučavanja partnerskim organizacijama za implementaciju.	Treći projekat realizovan tokom 2008/09. - Upisano je do 395 romske dece u obavezni predškolski program (dece projekata širom Srbije). - Puno učešće upisane romske dece u predškolski program. - Sveobuhvatan upis romske dece iz programa u redovno osnovno obrazovanje. - Stvoreni osnovni uslovi za institucionalni pristup (u prelaznom periodu od 5 do 7 meseci, celokupnu koordinaciju preuzima lokalna samouprava koja će obezbediti održivost programa na duži rok).	

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
		- Poboljšani organizacioni kapaciteti i konkurentnost upravljanja ljudskim resursima na nivou opština i nevladinih organizacija kroz TA program obuke i podučavanja (training and coaching). - Osmišljen i implementiran program obuke za predškolske institucije (PSI). - Poboljšana saradnja unutar lokalnih opština, nevladinog sektora, romskih i neromskih zajednica, i programa obuke za predškolske institucije. - Ažurirana baza podataka o romskoj deci koja dosežu uzrast za upis u predškolske institucije i škole na izabranim lokacijama.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Prvi projekat Predškolske ustanove nisu u to vreme imale obuke za pisanje projekata, bila je potrebna stručna pomoć u lokalnim sredinama i mnoge je nisu obezbedile, planirani seminari nisu bili dovoljni; Projektom je bio obuhvaćen relativno mali broj dece; Nema pouzdanih podataka o tome koliki broj dece je redovno pohađao predškolske programe; Nije urađena kvalitativna analiza postignuća i napredovanja dece na osnovu projektovanih aktivnosti i promena u kvalitetu tih aktivnosti koje odgovaraju potrebama romske dece. Drugi projekat Na nekim lokacijama opštinske vlasti su učestvovalе samo deklarativno; Bilo je problema sa obezbeđivanjem uslova za održavanje redovne higijene i obezbeđivanja odeće za decu koja su dolazila iz veoma siromašnih porodica; Loša saradnja sa zdravstvenim centrima koji su usled rigidnih procedura odlagali upis dece u PPP (npr. nisu omogućili da deca po hitnom postupku dobiju sve vakcine koje nisu dobili na vreme, da se pregledaju i time steknu povrdu da su zdravi i da mogu sa ostalom decom u grupu);	Čini se da većina opština ne poseduje stručno znanje, niti iskustvo u upravljanju projektima i implementaciji takvih programa: saradnja unutar NVO sektora i nekih opština bi mogla propasti zbog lokalnih političkih okolnosti ili iz drugih razloga. Nema uspostavljenog mehanizma za koordinaciju između devet projektnih lokacija. To je delom zbog toga što su opštine autonomni nivoi vlasti, te zbog nepostojanja uspostavljenog mehanizma koordinacije.	Romski obrazovni fond

2008/09		Pregled stanja	izvor
EUMAP izveštaj (2006/07)	Teškoće pri uključivanju prerasle dece u PPP grupe; Javljao se otpor među tom decom, teško su se uklapala sa mnogo mlađom decom, roditelji dece iz većinskog naroda su negodovali ako je po grupi bilo više od 2–3 prerasle dece.	Od stepena povezanosti i saradnje ustanova obrazovanja (MP i ŠU), lokalnih samouprava, ustanova zdravstva, socijalne zaštite i nedvolnog sektora zavisi uključivanje romske dece u sistem obrazovanja, praćenje napredovanja, redovnost pohađanja, međusobno informisanje i blagovremeno izveštavanje.	Romski obrazovni fond
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)	Za prvi projekat: Većina učesnika (oko 80%) deli uverenje da postoji problem nedovoljnog obuhvata romske dece predškolskih obrazovanjem, dok 20% smatra da ovaj problem ne postoji. Među zaposlenima u predškolskim ustanovama dominira uverenje da su najveće prepreke za povećanje obuhvata romske dece u vezi sa romskim roditeljima. Motivacija i kompetentnost za rad sa romskom decom je procenjena veoma visoko. Pored toga, podaci ukazuju i na pozitivne promene u pogledu povećanja zainteresovanosti direktora i vaspitaca za probleme sa kojima se suočavaju romska deca i za rad sa romskom decom.	Još uvek ne postoje pouzdani podaci o broju romske dece koja su na nivou sistema uključena u obavezni pripremni predškolski program, u kom periodu i trajanju, teritorijalna analiza stanja i veza sa školskim postignućima.	Romski obrazovni fond – Eksterna evaluacija projekta

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
	Kompetentnost za rad sa romskom i neromskom decom ocenjen prilično ujednačeno, s tim što je ukupno gledano, kompetentnost vaspitača za rad sa romskom decom ocenjena nešto niže od kompetentnosti vaspitača za rad sa neromskom decom (3.28 naspram 3.42 pri čemu je maksimalna ocena bila 4). Roditelji romske dece su izrazili zadovoljstvo saradnjom posebno sa vaspitačima i koordinatorima sa kojima su imali i najviše kontakata. U SWOT analizi, učesnici su najčešće izdvojili sledeće: Dobre strane projekta: romska deca se uključuju u obrazovanje, veliki broj romske dece je uključen, povećala se motivacija romske dece da pohađaju predškolske ustanove; Slabe strane projekta: kratak trajanje projekta i nedovoljna podrška lokalne zajednice; Prepreke sa kojima se suočavao projekat: nedovoljna motivacija romskih roditelja, neredovnost pohađanja predškolske ustanove, materijalni problemi i siromaštvo Roma, jezičke barijere; Za drugi projekat nije rađena eksterna evaluacija.		

Projekat „Romski asistenti u nastavi – koordinatori za saradnju sa porodicom“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Iniciran na osnovu iskustva projekata NVO u kojima su bili angažovani romski asistenti u predškolskom obrazovanju i u nižim razredima OŠ; Mera predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni ciljevi projekta su podrška učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice.

Status 2006/07: Kao sistemski projekat započeo 2006. godine.

Status 2008/09: Sa povremenim zastojima od 2007. godine intenziviran rad na projektu.

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Na osnovu informacija NVO prikupljeni podaci o asistentima romske nacionalnosti u Srbiji; oglašen konkurs, obučeno 54 asistenata od strane Centra za interaktivnu pedagogiju; sačinjen opis posla; prikupljene potrebe škola za ovim vidom podrške deci u Srbiji; ustanovljen mentorski rad od strane iskusnijih asistenata; asistenti angažovani u praksi.	U okviru „Programa podrške Romima 2007–2010.“ koji se sprovodi od strane Misije OEBS-a u saradnji sa Ministarstvom prosvete (uz finansijsku podršku Evropske komisije i vlada Španije i Norveške) realizovane su sledeće aktivnosti počev od decembra 2008: 1. 24 od prvobitno obučenih 54 asistenata u nastavi je ponovo započelo rad u 22 škole širom Srbije. 2. Angažovan administrativni koordinator aktivnosti asistenata u nastavi pri Ministarstvu prosvete. 3. Raspisan je konkurs za drugu generaciju asistenata u nastavi. Oko 100 škola i oko 150 zainteresovanih kandidata se prijavilo za 26 pozicija asistenata u nastavi. 4. Sprovedena obuka za 26 novih asistenata i 26 predavnika škola. 5. 26 asistenata druge generacije je uvedeno u 26 osnovnih škola širom Srbije. Asistenti će pored rada sa decom osnovnoškolskog uzrasta raditi i u predškolskim odeljenjima u osnovnim školama u kojima su angažovani.	OEBS

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
		6. Na inicijativu Sekretarijata za obrazovanje grada Beograda sproveden je konkurs, odabir i obuka za 6 novih asistenata u nastavi koji će biti angažovani u beogradskim osnovnim školama od januara 2010. Ova inicijativa je deo podrške sprovođenju Akcionog plana za raseljavanje romskog naselja Gazela. 7. Sačinjen konačni opis posla. 8. U okviru izmena Zakona o osnovama obrazovanja, po prvi put je predviđena institucija „pedagoški asistent“, čiji mandat bi trebalo da obuhvata veći deo delokruga rada asistenata u nastavi.	
Višina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	OEBS obezbedio sredstva; MP trebalo takođe da radi na zakonskoj regulativi i održivom finansiranju.	Asistenti rade na osnovu ugovora o radu do juna 2010. godine, OEBS obezbedio sredstva za kompletnu obuku svih asistenata, kao i za plate za 26 asistenata (druga generacija). Ministarstvo prosvete je izdvojilo sredstva za plate za 24 asistenta (prva generacija) Edukaciju asistenata realizuje Centar za interaktivnu pedagogiju. Vreme realizacije: 2007–2010. Pokriveno iz budžeta Republike Srbije: Oko 300.000 evra (u dinarskoj protivvrednosti). Pokriveno iz donatorskih sredstava: 500.000 evra Ovaj program je sastavni deo Programa podrške Romima od 2007–2010. godine koji se sprovodi od strane Misije OEBS-a, uz finansijsku podršku Evropske komisije i vlada Španije i Norveške i koji pored obrazovanja uključuje i komponente zdravstva i stanovanja.	OEBS
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romi angažovani kao asistenti u sprovođenju projekta i kao mentori.	Romi angažovani kao asistenti u nastavi u sprovođenju projekta i kao mentori na obuci za nove generacije asistenata. Romske organizacije saraduju sa školama i asistentima u lokalnim sredinama.	OEBS

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa (obuhvataj deca, stepen uspešnosti...)	Predviđeno da se zaposli 54 asistenta koji su pohađali obuku; odlučeno da se angažuje 28. Angažovani u periodu mart-jun 2007. godine.	Program asistenata za pomoć romskim učenicima, ojačan i proširen sa 24 na 50 asistenata za pomoć romskim učenicima: obučena 86 (54 + 26 + 6) romska asistenta, angažovano 24 asistenata za rad u 22 osnovne škole u prvoj fazi; angažovano 26 asistenata za rad u 26 škola u drugoj fazi i 6 asistenata za rad u beogradskim školama. Poboljšan uspeh i redovnost pohađanja romske dece u redovnim osnovnim školama koje su u programu. Povećana svest roditelja/staratelja romske dece o važnosti obrazovanja, kao i škola i drugih obrazovnih institucija o značaju i potrebi sistem-ske podrške u obrazovanju dece iz ugroženih romskih porodica. U 2009. godini obezbeđeno finansiranje od strane Ministarstva prosvete za održivost i nastavak aktivnosti Novi Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja – uvodi radno mesto pedagoškog asistenta	Izveštaji OEBS-a, Centra za interaktivnu pedagogiju, škola i školskih uprava
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Projekat je prestao sa realizacijom zbog neaktivnosti MP; Neredovnost isplata honorara asistentima; Nije obezbeđeno finansiranje za održivost.	Neprihvatanje od jednog dela nastavnog kadra u školama; Širok obim posla i puno aktivnosti; Prevelika očekivanja u odnosu na asistente – da reše sve probleme u kratkom vremenu; Veliki broj dece, posebno u nekim školama; Nije uspostavljen adekvatan sistem podrške od strane Ministarstva prosvete i školskih uprava.	Centar za interaktivnu pedagogiju
Naučne lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprineo uspehu, kako su prevaziđeni problemi i koliko ih je bilo)		1. Proaktivno delovanje donosioca odluka u Ministarstvu prosvete je bilo ključno za postizanje čak i osnovnih rezultata u okviru projekta (npr. obezbeđivanje sredstva iz budžeta za plate). 2. Povećanje kapaciteta Ministarstva kroz zapošljavanje dodatne osobe je omogućilo bolju komunikaciju unutar projektnog tima i podiglo nivo kvaliteta stručne podrške koju su dobijali asistenti i škole na terenu. 3. Asistenti koji su angažovani u osnovnim školama bi deo svog radnog vremena trebalo da posvete i radu sa decom predškolskog uzrasta, bilo u naselju ili u PPP pri osnovnoj školi.	OEBS

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	Pregled stanja	izvor	Što se tiče školskog postignuća značajno je povećan broj učenika koji ne ponavljaju razred i onih koji se ne upućuju na razredne ispite zbog izostanaka. Povećano je izostajanje učenika sa nastave. Ovaj neočekivani podatak objašnjava se ažurnijim vođenjem školske dokumentacije o prisustvu učenika nakon uvođenja asistenata. Unapređena je saradnja sa roditeljima Romima, u većoj mjeri u informisanju roditelja o napredovanju dece i razvijanju motivacije za školovanje, a u manjoj u organizovanju aktivnosti za roditelje u samim školama. Vidljivi rezultati postignuti su u pružanju pomoći asistentata učenicima u nastavnim i vannastavnim aktivnostima. Romski asistenti su više-struko motivisani za obavljanje svoga posla, sa izuzetnim osećanjem odgovornosti za podršku romskoj zajednici. Ne postoji usaglašen stav (romski asistenti, nastavnici, stručni saradnici, roditelji, učenici) o tome da li romski asistenti treba da učestvuju u redovnoj nastavi kao saradnici nastavnika. Potrebno je više raditi na senzibilizaciji i pripremi školskog osoblja za prihvatanje asistenata.
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa u koliko su rađeni					

Politika „Afirmativna akcija pri upisu u srednje škole i na fakultete“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta: Pokrenuta od strane Ministarstva prosvete nakon donošenja Zakona o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina 2002. godine u kome se navode i mere afirmativne akcije. Mera predviđena Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanja Roma i JAP-om. Osnovni cilj ove politike je da se doprinese ujednačenijoj startnoj poziciji Roma pri upisu na ove nivoe obrazovanja i ravnopravniji pristup obrazovanju; su podrška učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju i uspostavljanje efektivnije saradnje između škole i porodice.

Status 2006/07: Kao sistemski mera započeta 2003. godine.

Status 2008/09: Realizuje se bez zastoja.

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/aktivnosti)	Na inicijativu Sekretarijata za romsku strategiju i dopisa Ministarstva prosvete načelnicima školskih uprava, osnovne škole i romske NVO prikupljaju podatke o potencijalnim srednjoškolcima i šalju ih Sekretarijatu i Romskom nacionalnom savetu. Nakon sprovedenog klasifikacionog ispita za upis u srednje škole Republička upisna komisija MP u saradnji sa ova dva tela raspoređuje učenike romske nacionalnosti koji su položili klasifikacioni ispit u odnosu na njihov broj ostvarenih bodova i iskazane želje. Slična procedura važi i kada je u pitanju upis na fakultete, s tim što se studenti upisuju. Zbog nepostojanja sistemskih rešenja, od 2005. godine, na zahtev Romskog nacionalnog saveta, Ministarstvo prosvete donosi vanredna rešenja o dodeljivanju stipendija i prijemu na smeštaj i ishranu u ustanove učenickog i studentskog standarda učenike i studente romske nacionalnosti.	Kako bi se program efektivnije sprovodio prikupljaju se podaci na teritoriji školskih uprava o stanju školskog uspeha romskih učenika i mogućnostima upisa na željena zanimanja u trogodišnjem i četvorogodišnjem trajanju. Obezbeđuju se stipendije i krediti za romske učenike i smeštaj u internate i studentske domove	Ministarstvo prosvete – Sektor za srednje obrazovanje
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Studenti koji su položili prijemni ispit i ušli u kategoriju samofinansirajućih studenata, finansiraju se na osnovu rešenja MP iz sredstava budžeta. Nije poznata visina sredstava.	Sistemska mera iz redovnih budžetskih sredstava	Ministarstvo prosvete

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romski nacionalni savet uključen u proceduru sprovođenja ove politike.	Uključene lokalne romske organizacije na prikupljanju podataka i motivaciji učenika za upis u srednje škole i fakultete (konačni spisak sa teritorije svake školske uprave sačinjavaju škole i NVO).	Podaci iz školskih uprava, osnovnih škola i NVO
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	U periodu od 2003–2007. godine, 588 učenika je merama afirmativne akcije upisano u srednju školu, a 346 studenata na više škole i fakultete	2008/2009. godine upisano 184 učenika u srednje škole i 140 studenata na više škole ili fakultete. 2009/10. god. 230 učenika upisano u srednje škole i 110 studenata na više škole i fakultete. U novom Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja uneta regulativa o merama afirmativne akcije. Nov Zakon o učenikom i studentskom standardu, čije se usvajanje očekuje do kraja 2009. godine, predviđa povoljnije uslove za ostvarivanje prava iz oblasti učenikog i studentskog standarda za osećljive društvene grupe, što će biti precizirano podzakonskim aktom koji donosi ministar prosvete.	Sekretarijat za romsku strategiju – Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Mere sprovođenje ove politike nisu sistemski utemeljene: ne postoji pravna regulativa, niti adekvatno definisani kriterijumi, te je njeno sprovođenje često predmet pregovaranja i zavisi od dobre volje vlasti i institucija.	I dalje ne postoji pravna regulativa (u izradi je). Nedovoljno razvijeni programi profesionalne orijentacije za učenike koji upisuju srednju školu. Nema kvantitativnih i kvalitativnih pokazatelja napredovanja učenika koji su upisani afirmativnim akcijama. Osim na teritoriji AP Vojvodine, nema dodatne obrazovne podrške za učenike/studente tokom školovanja.	Ministarstvo prosvete – Sektor za srednje obrazovanje
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		Zahvaljujući boljem informisanju romske zajednice o merama afirmativne akcije i većoj uključenosti škola u ovaj proces povećan je broj učenika/studenata koji se upisuju u srednje škole i na fakultete.	Ministarstvo prosvete

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Glavni nalazi evaluacije/ analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		Broj prijavljenih kandidata za upis u srednje škole je u porastu. U posljednje dve godine 2,5 puta je veći no školske 2006/2006. Približno toliko puta je povećan i broj škola koje prijavljuju kandidate. Međutim, udeo romske populacije među kandidatima za upis u srednju školu i dalje je veoma nizak – u posljednje dve školske godine tek je nešto iznad 0.6%. Velika većina kandidata iz opšte populacije imala je bolje predznanje od romskih kandidata posmatranih zasebno, što se pokazuje po slabijem školskom uspehu i nižem postignuću na kvalifikacionom ispitu. Kada se posmatra upis po željama oko 60% ukupne populacije i svega oko 30% Roma upisuje se po prvoj želji. Kod upisanih posle treće želje, u ukupnoj populaciji trend je lagano opadajući (prosek 16%), dok su kod Roma izrazitije godišnje varijacije (prosek 34%). Nije rađena analiza o redovnosti pohađanja srednje škole, postignućima u srednjoj školi i na fakultetima.	Ministarstvo prosvete – Izveštaj za period 2005–2009, o broju romskih učenika koji su upisani u srednje škole i na fakultete, njihovom uspehu na kraju osnovno-školskog obrazovanja i broju bodova na kvalifikacionim ispitima. Analiza upisa u srednje škole 2008/2009. dodatak. Upis kandidata romske nacionalnosti

Projekat „Funkcionalno obrazovanje Roma“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta kao mera predviđeno JAP-om; Podaci sa popisa o obrazovnom statusu romske populacije. Osnovni cilj projekta su kompletiranje završavanja osnovne škole i stručno osposobljavanje Roma; Razvijanje modela funkcionalnog obrazovanja koji može da se šiti u praksi.

Status 2006/07: Projekat započet 2005. godine.

Status 2008/09: Projekat je u toku.

		2008/09	
	EUMAP izveštaj (2006/07)	Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	U projekat je uključeno 250 mladih Roma sa nepotpunom osnovnom školom, uzrasta od 15 do 30 godina u trideset gradova u Srbiji. Program je koncipiran tako da oni pohađaju program koji im omogućuje da završe poslednja dva razreda OŠ i steknu stručnu obuku za određena zanimanja. Projekat se realizuje u saradnji sa službama za zapošljavanje kako bi se mladi školovali za zanimanja tražena u njihovoj lokalnoj zajednici	U prethodnom periodu realizovane su sledeće aktivnosti: 1. Izrada kurikuluma funkcionalnog osnovnog obrazovanja za VII i VIII razred. 2. Dizajniranje kurikuluma stručnih obuka za poslove. 3. Obuka nastavnika za primenu kurikuluma. 4. Obuka asistenata. 5. Implementacija kurikuluma. Plan aktivnosti od 2009. godine: Razvoj sistema za funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih u Srbiji IPA: U školskoj 2010/11. god. planirano je implementacija oglednog programa u 80 redovnih osnovnih škola (po 5 osnovnih škola u svakoj školskoj upravi). Kraj 2009. – august 2010 – je priprema škola, obuka nastavnika, istraživanje tržišta i izrada kurikuluma. Kriterijumi za izbor škola, i sam izbor OŠ će biti projektni zadatci. Planirano je da se u svakoj OŠ formira po jedno odeljenje za prvi ciklus (1–4 raz), za drugi ciklus (5. i 6. razred) i treći ciklus (7. i 8. razred).	Ministarstvo prosvete – Sektor za srednje obrazovanje Akcioni plan za obrazovanje

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
		Predviđeno je i učešće srednjih stručnih škola – u zavisnosti od programa stručne obuke koje budu birali polaznici trećeg ciklusa, u odnosu na istražene potrebe tržišta rada. (Ukupno: 240 odeljenja, 6000 polaznika za OŠ, 4000 polaznika za stručne obuke.)	
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Projekat finansiran od strane REF-a Pomoć deci (unutar projekta finansiranog od Švajcarske agencije za razvoj) Pokriveno iz sredstava budžeta RS 350.000 € – 2006–07, 2008–2009. – oko 375.000 € (dinarska protivvrednost) Pokriveno iz donatorskih sredstava 725.000 € + 354.342 €, Romski edukativni fond – REF 25.000 €, Pomoć deci (unutar projekta finansiranog od Švajcarske agencije za razvoj)	Od 2009. godine (u šk. 2010/2011.) Obezbeđena sredstva: Iz budžeta: 3 miliona €, (dinarska protivvrednost) Iz donatorskih sredstava: 4 miliona €, Predpristupni fondovi EU, IPA	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Nosilac projekta: Institut za pedagoška i andragoška istraživanja. Projekat je razvijen i sprovodi se u saradnji sa NSRNM i MP	Lokalne romske organizacije su prikupile broj i potrebe romske populacije u oblasti obrazovanja odraslih	Akcioni plan za obrazovanje
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)		2006–2007. godine 275 polaznika je uključeno u Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma za VII i VIII razred u 10 odeljenja, Sombor, Ada, Beograd, Zemun, Obrenovac- 2, Niš, Prokuplje, Vranje, Bujanovac; 219 polaznika je završilo VII i VIII razred i dobili svedočanstvo završene OŠ; 186 polaznika je završilo stručne obuke i dobili su sertifikate;	Ministarstvo prosvete – Sektor za srednje obrazovanje (Prosvetni glasnik br. 7/2006 i Prosvetni glasnik br. 2/2009 – izmene i dopune)

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
		2008–2009. godine 100 polaznika je uključeno u Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih Roma za VII i VIII razred u 5 odeljenja; 90 polaznika je završilo VII i VIII razred i dobili svedočanstvo završene OŠ; Stručne obuke za polaznike su u toku; Donešen je Pravilnik o programu oglada i Izmene i dopune pravilnika programa oglada FOOR.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa		Nedovoljna umreženost resornih ministarstava; Osnovno obrazovanje odraslih nije moguće realizovati bez socijalnih partnera na svim nivoima, u svim fazama i na različitim zadacima; Projekat je delimično pronašao mehnizme ali nisu do kraja ostali održivi (sklapanje sporazuma, partnerstvo...); Mali broj obučenog nastavnog kadra – kada iskoče iz sistema nema zamene; Zastupnici romskih interesa nisu bili dovoljno aktivni i organizovani; Formalni sistem obrazovanja nije pokazao dovoljno odgovornosti i sve je ostalo na nivou projekta.	Ministarstvo prosvete – Sektor za srednje obrazovanje
Naučne lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		Projektom <i>Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih</i>, Ministarstva prosvete i Instituta za andragogiju, preraslim učenicima je omogućen naknadni nastavak školovanja i osposobljavanja za neki od zanata. Promene zakona i pravilnika o osnovnom obrazovanju odraslih, mogućnost „druge šanse”.	Ministarstvo prosvete – Sektor za srednje obrazovanje
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni			

Program „Fakultativna nastava
‘Romski jezik sa elementima nacionalne kulture’“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj / svrhu politike/projekta: Inicijativa i angažman stručnjaka Roma; kao mera predviđeno Nacrtom strategije za unapređivanje obrazovanje Roma i u JAP-u. Osnovni cilj programa je negovanje romskog etničkog identiteta.

Status 2006/07: Program se operativno sprovodi većim delom na teritoriji AP Vojvodine.
Status 2008/09: U toku sprovođenje programa.

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Program je uveden kao izborni predmet u prvi ciklus osnovnog obrazovanja (I–IV razred). Izučava se sa dva časa nedeljno. Broj učenika za jednu grupu u okviru izbornog programa treba da bude najmanje 15; Program se u većem obimu sprovodi na teritoriji AP Vojvodine.	Uvođenje izbornog nastavnog predmeta – Romski jezik sa elementima nacionalne kulture u nastavni plan za drugi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja; U toku je izrada novog nastavnog plana za drugi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i izmene i dopune nastavnog plana i programa za predmet Romski jezik sa elementima nacionalne kulture. Takođe i izrada udžbenika, pratećih priručnika i nastavnih sredstava za predmet Romski jezik sa elementima nacionalne kulture; Predmet se sprovodi u većoj meri u osnovnim školama na teritoriji AP Vojvodini kao izborni, na kojem se pored učenja romskog jezika, radi na savladavanju poteškoća u redovnom školovanju i obrazovanju. Nastavnici romskog jezika su zaposleni na osnovu ugovora o radu.	Ministarstvo prosvete – Sektor za predškolsko i osnovno obrazovanje i vaspitanje; Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma; Kancelarija za inkluziju Roma Izvršnog veća AP Vojvodine
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Realizacija programa se finansira iz državnog budžeta.	Program se realizuje kroz redovne aktivnosti Ministarstva prosvete/sistemska mera. Program se finansira iz budžeta Republike Srbije iskazanog na osnovu potreba osnovnoškolskih ustanova.	Ministarstvo prosvete Kancelarija za inkluziju Roma Izvršnog veća AP Vojvodine

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romi stručnjaci za romski jezik razvili program fakultativne nastave, rade obuku i prate realizaciju programa; Sa decom u školama rade Romi koji su prošli adekvatne seminare. Obrazovanje nastavnika za romski jezik još nije oficijelno sistemski rešen.	Učešće romskog nevladinog sektora na evidentiranju polaznika; Romi stručnjaci razvijaju nastavne programe i planove; Školovani Romi koji su adekvatno obučeni i poseduju određeno radno iskustvo u prosvetnom radu realizuju nastavu.	Kancelarija za inkluziju Roma Izvršnog veća AP Vojvodine
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	21 nastavnik obučen za realizaciju programa.	U okviru nastavnog plana i programa za osnovne škole, uveden je izborni nastavni predmet Romski jezik, sa elementima nacionalne kulture. Na teritoriji AP Vojvodine nastava se sprovodi u 28 škola, koju pohađa 802 učenika romske nacionalnosti.	Podaci iz školskih uprava i škola Kancelarija za inkluziju Roma Izvršnog veća AP Vojvodine
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa		Nedovoljno prijavljenih učenika romske nacionalne manjine u nekim sredinama i školama – broj učenika za jednu grupu u okviru nekog izbornog programa treba da bude najmanje 15; Nema prijavljenih učenika većinske populacije; Nedostatak udžbenika.	Kancelarija za inkluziju Roma Izvršnog veća AP Vojvodine
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		Učenici se u većem broju prijavljuju ukoliko je promena programa bolja. U nekim sredinama program se predstavlja na početku školske godine svim roditeljima u školama. Takođe negde je prisutna i medijska promocija. Potrebna je veća aktivnost romskih NVO i baza podataka o Romima koji mogu izvoditi nastavu.	Kancelarija za inkluziju Roma Izvršnog veća AP Vojvodine
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni			

Program „Škola romologije“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta: Program započeo na inicijativu profesora filologije, a ova inicijativa je zasnovana na usaglašenom mišljenju stručnjaka da nema kadrova za ovu oblast niti studija na Univerzitetu koje obrazuju stručnjake za romologiju. Osnovni ciljevi projekta usmereni su na institucionalizaciju studija romologije na UNS i obrazovanje stručnjaka za ovu oblast. A krajnji cilj je institucionalizacija studija romologije na UNS.

Status 2006/07: Program započeo 2004.

Status 2008/09: Program se i dalje implementira

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/aktivnosti)	Organizuje se u saradnji sa Ženskim studijama. Realizuje se na NS univerzitetu; Škola okuplja studente i svršene srednjoškolce romske i neromske nacionalnosti zainteresovane za bazičnu edukaciju u domenu romskog jezika, kulture, istorije i demografije; Realizuje se kao jednogodišnji kurs za oko 35 polaznika.	U 2008. od 1. oktobra do 31. decembra je održana Škola romologije 5 prema ustaljenom planu i programu. Ukupno je 25 polaznica i polaznika dobilo sertifikate Univerziteta. Senat Univerziteta je usvojio izveštaj o radu Škole, a Sekretarijat za obrazovanje je u svojoj plan budžeta uvrstio i Školu romologije. Napravljen je promotivni video zapis sa dodele sertifikata polaznicima Škole 5 i emitovan je na 45 raznih stanica u celoj Srbiji. Usledili su nakon toga mnogobrojni pozivi iz drugih sredina da žele da se upišu na sledeću Školu. U 2009. Senat Univerziteta je usvojio predlog za održavanje Škole romologije 6. u zimskom semestru. Predlog za finansiranje smo podneli Sekretarijatu za obrazovanje i dobili obaveštenje da Sekretarijat „finansira samo potrebe funkcionisanja ustanova obrazovanja“ u ovom periodu. Nema potpore!!	prof. dr Svenka Savić
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Projekat se finansira os strane Fonda za otvoreno društvo, REF-a i Sekretarijata za obrazovanje AP Vojvodine i in kind kontribucija Ženskih studija	Ukoliko se ne pronađe neka finansijska potpora, Škola romologije 6 se neće moći održati u zimskom semestru 2009–2010. godine. Potrebna su barem isto tolika sredstva kao u 2007.	prof. dr Svenka Savić

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romi, stručnjaci učestvovali u razvijanju programa i sadržaja studija; učestvuju kao predavači i kao polaznici studija.	U 2008. godini u Školi 5 nastavnica romskog jezika Aleksandra Nikolić je držala časove uvoda u romski jezik, a predavači su bili i Romi i neromi. Romski polaznici su imali prilike da učestvuju u tinskom radu na temi „Kako pisani mediji predstavljaju Rome u Srbiji: lokalni i nacionalni“. Polaznice Škole su samoinicijativno držale radionice posle po mesnim zajednicama, ili u nekim drugim kolektivima o Romima. Polaznice koje su mentorke romskim učenicima u srednjim školama u Vojvodini su u evaluaciji procenile da im je znanje značajno pomoglo u mentorskom radu.	prof. dr Svenka Savić
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvataće, stepen uspešnosti...)	ERSTE fondacija je Školu romologije odabrala među 20 uspešnih projekata ostvarenih u saradnji institucija i NVO u celoj jugoistočnoj Evropi. Održana regionalna konferencija romskih studenata na kojoj je doneta odluka o osnivanju regionalne mreže romskih studenata. 120 studenata dobilo sertifikate za završenu školu, a bar još toliko je pohađalo kurs. Kroz projekat izvršena osnovna senzibilizacija celog akademskog prostora na Univerzitetu u NS uključujući i nastavni kadar.	U okviru Škole 5 u 2008. dosta je aktivnosti bilo vezano za standardizaciju romskog jezika. Naročito su lokalni mediji dobro podržali takve aktivnosti. Može se konstatovati da je Škola doprinela ukupnoj senzibilizaciji za romska pitanja u Vojvodini, posebno u okviru kampusa. Danas je Škola mesto na kojem se dalje širi osnovna literatura koja postoji u Školi, zatim video i audio zapisi o Romima i Romkinjama, te knjige Škola romologije Romkinje i Romkinje 2. Po ovim dokumentima je danas Škola prepoznata u državi.	prof. dr Svenka Savić
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Predlog za formiranje katedre za romologiju nije još zaživeo na univerzitetu; U ovom trenutku bi bio mali broj kvalifikovanih studenata za npr. master program iz romologije. Mnogi polaznici (Romi) imaju srednjoškolsko obrazovanje što je neadekvatna za ovaj nivo studija; Još uvek nije obezbeđena finansijska održivost tj. kompletno finansiranje iz budžeta.	Prostor i finansije. Škola se održava na Filozofskom fakultetu, a cela biblioteka, datoteka i tekstovi su u Ženskim studijama (koje nisu u okviru kampusa). Dodatna teškoća je u 2009. da Studije nemaju više svog prostora, pa se navedena dokumentacija nalazi u privatnim stanovima predavačica, što dodatno opterećuje izvođenje nastave u 2009. godini. Bilo bi veoma korisno kada bi se u Novom Sadu osnovao centar za romska pitanja sa posebnim prostorom u kojem bi se mogle odvijati obrazovne, kulturne i druge aktivnosti.	prof. dr Svenka Savić

	EUMAP izveštaj (2006/07)	2008/09	
		Pregled stanja	izvor
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		U 2008. godini je izostala potpora Sekretarijata za nauku APV koji je u 2007. finansirao projekat „Standardizacija romskog jezika“ na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (rukovodila Svenka Savić). Grupa romskih studenata entuzijasta nije mogla da nastavi taj, inače dobro osmišljen rad sa mlađim kadrovima romske zajednice.	prof. dr Svenka Savić
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		Materijali sa ovog projekta će se pojaviti u posebnoj brošuri. Mada je u održavanje škole uloženo mnogo entuzijazma predavača i studenata, odgovorni za obezbeđenje kontinuiteta na Univerzitetu i u Pokrajini ipak nisu pokazali dovoljno razumevanja.	prof. dr Svenka Savić

Prilog 3:
Programi, projekti i politike koji nisu bili uključeni u monitoring izveštaj
»Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji«⁹⁵

Projekat „Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u AP Vojvodini“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Podaci kojima raspolaže Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje ukazuju na to da se tek jedna trećina učenika Roma, koji završavaju osmi razred, opredeljuje za konkurisanje za upis u srednje škole. Nažalost, ukoliko se i odluče za upis u srednju školu, najveći broj se upisuje u obrazovne profile u trogodišnjem trajanju. Oni učenici Romi, koji upisuju srednje škole, zbog neadekvatne profesionalne orijentacije, najčešće upisuju ona zanimanja za koja ne postoji potreba na tržištu rada. Prema podacima, s kojima raspolaže Udruženje romskih studenata, najveći broj Roma koji imaju završenu srednju školu u Novom Sadu su frizeri i automehaničari.

Cilj projekta jeste povećanje broja učenika Roma koji upisuju i završavaju srednje škole, posebno povećanje broja učenika koji se upisuju na obrazovne profile u četvorogodišnjem trajanju i poboljšavanju njihovog opšteg uspeha tokom srednjoškolskog obrazovanja.

Kada je iniciran: 2007. god.

Status 2008/09: U toku je realizacija projekta.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	1. Stipendiranje učenika na kraju tromesečja (učenici dobijaju stipendiju u iznosu od 48 evra mesečno). Stipendija se isplaćuje na kraju tromesečja. Stipendija se može obustaviti za prethodno tromesečje u slučaju da učenik nije ispunio određene kriterijume odnosno da nije napravio određen broj nedovoljnih ocena i izostanaka. U slučaju da učenik popravi negativne ocene i ne napravi nove neopravdane stipendija mu se vraća za prethodno tromesečje.	Pokrajinski sekretariat za obrazovanje – AP Vojvodine – projektna dokumentacija

95 U pregledu su dati projekti koji su inicirani nakon objavljivanja EUMAP izvestaja ili nisu opisani u izveštaju objavljenom 2007. g. Projekti koji slede inicirani su od strane obrazovnih institucija i/ili nevladinih organizacija i imaju dublji sistemski uticaj.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	2. Mentorski rad sa učenicima. Svaki učenik ima mentora-nastavnika iz svoje škole koji je u obavezi da se minimum dva puta nedeljno sastane sa učenicom i pomogne mu oko savladavanja određenih poteškoća. Na kraju svakog tromesečja učenik i mentor šalju izveštaje monitorskim parovima koji sažimaju izveštaje i šalju projektom timu. Mentor je dužan da pošalje prosejk učenika na kraju tromesečja kako bi se vodila evidencija o uspehu učenika. 3. Monitoring mentora i učenika. Monitorski parovi broje dva člana u timu. Ukupno ih ima deset. Svaki monitorski par je zadužen za određenu teritoriju na kojoj se nalaze škole uključene u ovaj projekat. Zadatak monitorskih parova je da posećuju škole i prate rad mentora-nastavnika, daju sugestije, predloge i utiču na rad mentora, uočavaju nepravilnosti u radu i sl. Sem toga monitorski par kontaktira učenike i rešava ukoliko je to u njegovoj moći određene probleme u vezi sa porodicom učenika ili određenim predmetima. 4. Savet projekta. Savet projekta je telo sastavljeno od 13 članova koje je dalo svoje predstavnike iz različitih struktura kao sto su: Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, Pokrajinski sekretarijat za propise, upravu i nacionalne manjine, Kancelarija za inkluziju Roma. Udruženje romskih studenata, Savet za integraciju Roma i dr. Uloga Saveta projekta je da prati rad svih aktera u projektu, sugerise i daje predloge za rešavanje određenih problema u okviru projekta. 5. Medijska promocija projekta.	
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Ukupan budžet iznosi 1,148,826 evra Od toga: Romski obrazovni fond – 850,408 evra Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje – 298,418 evra	Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje – AP Vojvodine
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	U projekat su uključeni Romi kako u vođenju projekta (direktorka projekta je Romkinja) tako i u samu strukturu projekta kao sto je Savet projekta, Timu za monitoring i evaluaciju i sami korisnici stipendija su Romi.	Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje – AP Vojvodine
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	Procenat osipanja među romskim učenicima u srednjim školama je bio u prethodnoj školskoj godini 7,32% (manji od projektom predviđenog osipanja – 10% i manji nego u prethodne tri školske godine – 26%) * analiza opšteg uspeha učenika je pokazala da je: 44 učenika postiglo odličan uspeh (12,39%), od toga je 9 učenika postiglo opšti uspeh 5,00. Odličan uspeh i vrlo dobar uspeh postiglo je čak 167 učenika (tj. 47,04% svih stipendista). U odnosu na početak školske godine pad opšteg uspeha je minimalan – 1,12% (171 učenik – 48,16%, je prethodnu školsku godinu završio sa odličnim ili vrlo dobrim uspehom).	Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje – AP Vojvodine

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Učenici završnog četvrtog razreda su zadržali svoj uspeh. Učenici drugog i trećeg razreda su popravili svoj uspeh za 3,38% (od 85 učenika – 23,94% sa odličnim i vrlo dobrim uspehom na početku školske godine bilo je 97 učenika 27,32%). Jedino su učenici prvog razreda na kraju školske godine imali neznatan pad u opštem uspehu – 4,51% tj. od 68 učenika – 19,15% je 52 učenika – 14,64% zadržalo svoj odličan ili vrlo dobar uspeh (što je za pohvalu posebno kada se zna da je prelaz iz osnovne u srednju školu najčešće praćen velikim padom u opštem uspehu kod svih učenika u srednjoj školi). * Ukupan broj romskih srednjoškolaca se već u drugoj godini povećao za 103% (sa 298 na 606 učenika). * Broj romskih učenika koji nastavljaju školovanje na visokim školama strukovnih studija ili fakultetima takođe je povećan za 171,87% (sa 31 na 87 studenata). * Štampan je Vodič za mentore. * Akreditovan je program za mentore.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Projektom je predviđeno da se svake školske godine ukine finansiranje jednog razreda tako da za četiri školske godine projekat preuzme finansirati Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje. Sama činjenica da se svake godine ukine stipendiranje jednog razreda (trenutno se ne finansiraju učenici I i II razreda) kod roditelja i učenika izaziva pad motivacije za daljim školovanjem. Problem se pokušava rešiti tako što se traže dodatna finansijska sredstva za učenike koji nisu obuhvaćeni našim programom.	
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)	Pojedinačni problemi su rešavani u neposrednim kontaktima učenik-roditelj-mentor-monitor i projektni tim.	Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje – AP Vojvodine
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		

**Projekat „Zaštita dece romske nacionalnosti od diskriminacije“ –
»Podrška antidiskriminativnoj sredini za decu romske nacionalnosti«**

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta: Program je uveden u kontekstu sprovođenja zakonske regulative (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, zabrana diskriminacije u obrazovanju i Zakon o zabrani diskriminacije), utvrđivanje oblika diskriminacije u obrazovanju i rešavanje slučajeva diskriminacije. Projekat je pokrenut i razvijen na inicijativu Centra za prava manjina i realizuje se u saradnji sa Ministarstvom prosvete.

Cilj projekta: Poštovanje različitosti i razvijanje multikulturalnih vrednosti (specifični ciljevi: 1. Prevencija i zabrana segregacije u obrazovanju, 2. Zaštita dece romske nacionalnosti u slučajevima diskriminacije, 3. Jačanje kapaciteta romskih organizacija za praćenje diskriminacije dece romske nacionalnosti u obrazovanju).

Kada je inciran: oktobar 2006 – septembar 2008 (prva faza).

Status 2008/09: Projekat je trenutno u drugoj fazi (maj 2009 – april 2011).

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Aktivnosti u prvoj fazi: 2006–2008. 1. Trodnevni trening za Prosvetnu inspekciju. 2. Izrada publikacije „Priručnik za podršku razvoju antidiskriminativne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama“ namenjene institucijama za praćenje i postupanje u slučajevima diskriminacije. 3. Izrada priručnika za omladinu/roditelje o pravima iz oblasti obrazovanja i njihovoj zaštiti. 4. Izrada programa desegregacije za obrazovne institucije. 5. Praćenje segregacije i diskriminacije u praksi (10 lokalnih monitora). 6. Pružanje pravne pomoći u slučajevima segregacije i diskriminacije. 7. Trodnevni trening o praćenju diskriminacije u obrazovanju za 25 predstavnika romskih NVO. 8. Odbor za obrazovanje Lige za Dekadu prati aktivnosti na sprovođenju JAP-a i pruža podršku Ministarstvu prosvete. Aktivnosti u drugoj fazi: 2009–2011. 1. Trening za direktore i stručne službe škola – primena „Priručnika za podršku razvoju antidiskriminativne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama“.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Centar za prava manjina – projektna dokumentacija

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	2. Podrška školama da institucionalizuju mere protiv diskriminacije i monitoring sprovođenja usvojenih mera. 3. Radionice za romske roditelje. 4. Praćenje uključenosti romske dece u obrazovni sistem i praćenje slučajeva diskriminacije. 5. Kampanje za upis u školu.	
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	EUR 146.491,75 Romski obrazovni fond (Roma Education Fund – REF) – prva faza; 79.686,00 (Roma Education Fund – REF) – druga faza.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Inicijativa NVO – Centar za prava manjina razvio i implementira projekat u saradnji sa Ministarstvom prosvete; Romski aktivisti i monitori su radili na terenu sa romskim roditeljima, školama i predstavnicima školskih uprava u oblasti praćenja i rešavanja slučajeva diskriminacije u 10 lokalnih sredina na teritoriji Srbije.	Projektna dokumentacija Centra za prava manjina
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	• Ojačani kapaciteti prosvetnih inspektora za praćenje i postupanje u slučajevima diskriminacije (treningu prisustvovalo 19 republičkih i 10 opštinskih prosvetnih inspektora). • Ojačani kapaciteti romskih NVO (25 predstavnika) za praćenje diskriminacije u obrazovanju. • Unapređena saradnja prosvetne inspekcije, školskih uprava i predstavnika lokalne zajednice. • Ministarstvo prosvete izradilo preporuku o afirmativnim merama upisa romske dece u osnovne škole. • Obavezujućim dopisom Ministarstva prosvete obrazovno-vaspitnim ustanovama je naloženo da rezultate provere psiho-pedagoške zrelosti prilikom upisa u I razred ne smeju koristiti kao eliminacione, odnosno, kao osnovu za upis romske dece u specijalne škole. Takođe je preporučeno da se planiraju aktivnosti u školi koje izlaze u susret potrebama romske dece. • Novi <i>Pravilnik o stručno-pedagoškoj nadzoru</i> je usvojen i objavljen februara 2007. godine prosvetni savetnici su u okviru stručno-pedagoškog nadzora u obavezi da na osnovu datog okvira vrednuju kvalitet rada ustanova i utvrde stepen razvoja antidiskriminativne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama. • Postignuto je uključivanje prosvetne inspekcije i prosvetnih savetnika u procese prevencije i zaštite učenika romske nacionalne manjine od diskriminacije kao i rešavanje slučajeva ovog oblika diskriminacije – neopravdano upućivanje romske dece na komisije za kategorizaciju. • U 6 škola započeto rešavanje problema segregacije, izrađeni akcioni planovi.	„Nejednak tretman romske dece u javnom obrazovanju: Mapiranje različitih oblika nejednakog tretmana i pozitivne prakse“ – Uptitnik za Ministarstvo prosvete za potrebe međunarodne inicijative – Dekada Roma u okviru predsedavanja Srbije Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	- Rešeno 180 pojedinačnih slučajeva u kojima se radilo o nekom obliku diskriminacije (odnosi sa nastavnicima, među učenicima, upis u I razred...) – prosvetna inspekcija, prosvetni savetnici, predstavnici CPM. - Pokrenuto 30 slučajeva rekategorizacije, uglavnom neuspešno zbog nedovoljno definisanih procedura i mehanizama u zakonskoj regulativi. - Sprečen upis dece u specijalne škole – desetak slučajeva. - Broj korisnika: 533.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	- Rekategorizacija dece – prelazak iz specijalnih u redovne osnovne škole učenika od I–IV raz. Komisije za razvrstavanje su uglavnom potvrđivale prethodne nalaze o ometenosti dece, roditelji su odbijali rekategorizaciju zbog materijalnih pogodnosti za decu i porodice u specijalnim školama; - Uprave škola nisu želele da razgovaraju o diskriminaciji, odnosno, odbijali su da konstatuju da neki oblici diskriminacije postoje i da ih treba rešavati. - Pravna regulativa u oblasti diskriminacije nije dovoljno razvijena pa je rešavanje trajalo dugo, u početku se prosvetna inspekcija nije time bavila. - Romski monitori na projektu su imali brojne probleme u komunikaciji sa predstavnicima škola, školskih uprava i sa samim roditeljima, projektni tim i konsultant na projektu iz Ministarstva prosvete su učestvovali direktno u rešavanju tih problema i sastancima na terenu.	Centar za prava manjina – projektni izveštaji i monitoring Sastanci Odbora za obrazovanje Lige za Dekadu Mesečni izveštaji monitora sa terena
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)	Saradnja Ministarstva prosvete, Ministarstva zdravlja i Ministarstva za rad i socijalnu politiku na planu formiranja komisija za kategorizaciju i profesionalizaciju rada doprinela je da se sačine preporuke koje se tiču testiranja romske dece prilikom upisa u prvi razred; Sastanci projektnog tima i romskih monitora sa predstavnicima škola, prosvetnih savetnika, prosvetne inspekcije i predstavnika opština su redovno održavani sa ciljem analize stanja na terenu, planiranja i realizacije aktivnosti u oblasti diskriminacije i segregacije u obrazovanju, što je dalo pozitivne rezultate ka rešavanju slučajeva diskriminacije.	Projektni izveštaji i monitoring Sastanci Odbora za obrazovanje Lige za Dekadu Mesečni izveštaji monitora sa terena

Projekat: „Izazovi i rešenja kroz sistem obrazovanja za istoriju, tradiciju i kulturu Roma“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Iniciran na osnovu iskustva NVO u radu sa obrzovnim institucijama; Mera je predviđena Nacrtom strategije za unapređenje obrazovanja Roma i JAP-om. Realizuje se u saradnji Retskog informativnog centra i Ministarstva prosvete.

Glavni cilj projekta je dobijanje podrške institucija i javnog mnjenja za uvođenje romske kulture, istorije i tradicije u školski program. Specifični ciljevi projekta su: 1. Zastupanje na nacionalnom nivou za dobijanje akreditacije programa „Romi kroz vreme“, 2. Podrška nastavnom osoblju u istraivanju i prenošenju znanja o romskoj kulturi u obrazovnom sistemu, i 3. Primena nastavnog plana i programa radionica o romskoj kulturi u školama.

Kada je iniciran: 2007/2008. kao sistemski projekat, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, osnovnim školama, u partnerstvu sa RNVO.

Status 2008/09: Projekat u toku.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Projekat ima sledeće segmente: 1. izrada priručnika „Romi kroz vreme“; 2. edukacija učitelja (60 učitelja iz Srbije); 3. sprovođenje nastavnih jedinica o kulturi Roma u redovnoj nastavi, od I–IV razreda u osnovnim školama, u periodu od 2 meseca, obuhvat 2.400 dece; 4. analiza postignutih rezultata; 5. dobijanje akreditacije za program.	Romski informativni centar – projektna dokumentacija
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Projekat finansiran od donacije REF-a; Državnim budžetom nisu predviđena sredstva za ovakve programe	Romski informativni centar
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Program su dizajnirali romski aktivisti/treneri (20), romski autori koji su napisali priručnik „Romi kroz vreme“; na projektu učestvuju razni stručni saradnici (psiholozi, profesori sa Univerziteta, profesori srpskog jezika i književnosti – 6)	Romski informativni centar

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	- Izrađen priručnik „Romi kroz vreme“, o romskoj kulturi, tradiciji i istoriji, namenjen prosvetnom kadru u obrazovnim institucijama. - Dobijena akreditacija programa „Romi kroz vreme“. - Edukovano 60 učitelja iz osnovnih škola, od I–IV razreda. Uključeno je 48 osnovnih škola, u 43 grada/mesta u celoj Srbiji. Obuhvaćeno 2.400 dece uzrasta od 7–10 godina. - Održavanje časova romske kulture učitelji su zvanično zabeležili u u razrednim knjigama – dnevnicima. - Od najvećeg značaja je činjenica da su deca i učitelji, zajedno, uneli ogromne količine kreativnosti, što govori o nivou prihvatanosti časova romske kulture. Tako su osim obaveznih, učitelji održali javne, ugledne, pokazne i druge časove, gde je čak spajano po više odeljenja, a ponekad i svi razredi od prvog do četvrtog. Učitelji su svoja znanja dalje prenosili drugim kolegama na predavanjima koja su držali za nastavnička veća, ali i za roditelje na roditeljskim sastancima, a deca u igri sa drugim vršnjacima, ali i pričom svojim roditeljima. - Najveće interesovanje su pokazali nastavnici/profesori koji predaju od 5 do 8 razreda, i to u najvećoj meri nastavnici istorije, srpskog jezika, muzičkog i likovnog, ali i svi drugi. Generalni zaključak: Način na koji će se romska kultura uvesti u obrazovni plan, kao i nivo, od škole do škole su različiti, i prate potrebe svake sredine, svake škole, a programom „Romi kroz vreme“ pokazano je da je integracija časova romske kulture na redovnim časovima moguća, kao i da je moguća realizacija časova romske kulture.	Završni izveštaj Romskog informativnog centra o rezultatima sprovođenja programa Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Kako da sistem u celini prihvati program i kako obezbediti da se naprave udžbenici u kojima će postojati sadržaji na temu kulture, istorije i tradicije Roma	Romski informativni centar
Naučne lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)	Potrebno je učiteljima obezbediti uslove za ličnu inicijativu. Veliki doprinos programu je učesće učitelja u edukaciji, sprovođenje programa u školama, njihovi komentari i preporuke o konkretnim aktivnostima u radu obrazovnih insitucija	Romski informativni centar

Istraživanje: „Školovanje učenika romske nacionalnosti u školama i odeljenjima za učenike sa teškoćama u razvoju“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Inicijativa NVO – Centra za interaktivnu pedagogiju. Istraživanje je pokrenuto zbog neopravdano visokog prisustva romske dece u specijalnim školama. Dostupni podaci su ukazivali na različite procene (25%–85%). Osnovna svrha istraživanja je da se ispita i analizira status i školovanje učenika iz romske zajednice u školama i odeljenjima za učenike sa teškoćama u razvoju. Istraživanje realizuje Centar za interaktivnu pedagogiju u saradnji sa Ministarstvom prosvete.

Ciljevi istraživanja: razumevanje sistema tzv. specijalnog obrazovanja i odnosa sa tzv. redovnim (broj i struktura škola, odeljenja, nastavnog kadra...); prikupljanje podataka o broju učenika (podaci su dobijani od škola za dve školske godine i romskih organizacija i koordinatora za jednu školsku godinu); osvetljavanje procesa procene zrelosti za školu (u školama i na komisijama) i upisivanja dece u specijalne škole i prebacivanja u i iz redovnih; sagledavanje školovanja dece i mladih u odnosu na vršnjake u školi/odeljenju: školski uspeh, redovnost pohađanja, ponavljanje i ispadanje iz škole, predmeti koje vole i koje biraju, odnosi sa vršnjacima i odraslima; odnos prema obrazovanju, saradnja škole sa porodicom; uticaj školovanja na zapošljavanje i život dece i mladih; finansiranje škola i odeljenja (i razlika u odnosu na redovne škole).

Vreme realizacije istraživanja: maj 2008 – decembar 2009.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Prikupljanje i analiza podataka: 1. Analiza literature (zakoni, strateška dokumenta, istraživanja, izveštaji) koji se bave obrazovanjem uopšte, položajem romske zajednice i specijalnim obrazovanjem. 2. Terensko istraživanje: upitnici: za škole i za nastavnike; fokus grupe: sa učenicima, sa roditeljima i sa bivšim učenicima; intervjui sa predstavnicima škola i institucija i stručnjacima. 3. Izrada izveštaja i prezentacija izveštaja stručnoj javnosti i Ministarstvu prosvete.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Centar za interaktivnu pedagogiju – projektna dokumentacija
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	42.548\$ – Institut za otvoreno društvo (EUMAP program) i Romski obrazovni fond	Centar za interaktivnu pedagogiju

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	Romske NVO i koordinatori u opštinama učestvovali u prikupljanju podataka u školama, 3 saradnika (terenski istraživači) CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju na projektu U toku je izrada izveštaja. Istraživanjem je prikupljen veliki broj relevantnih podataka koji se mogu koristiti za planiranje mera i aktivnosti na lokalnom i nacionalnom nivou za inkluziju dece iz romske zajednice u redovan sistem obrazovanja. Neki od nalaza u specijalnim školama: • U 2008/09. šk. g. procenat romskih učenika u osnovnom obrazovanju bio je 36% (u 85% škola), odnosno 23% u srednjoškolskom (u 90% škola). Procenat romskih učenika u školama varira od 0 do 91%. • Veći je broj deceka a razlika se povećava na srednjoškolskom nivou. • Učenici Romi i njihovi roditelji su visoko motivisani da završe i nastave školovanje. • U preko 70% škola školuje se više dece ili više generacija jedne romske porodice. • U više od 50% specijalnih škola ima učenika koji su prebačeni iz redovnih škola, a njihov procenat se kreće od 0% do 100%. Uključeni u istraživanje (uzorak): • 42 od 48 specijalnih škola i 21 redovna sa specijalnim odeljenjima • 56 direktora i stručnih saradnika i 143 nastavnika iz ovih škola • 55 predstavnika institucija i NVO: Ministarstvo prosvete i školske uprave, lokalna samouprava, komisije za razvrstavanje dece, romske organizacije, Romski sekretarijat u MLJMP, ZUOV, FASPER, stručnjaci • 165 učenika i 142 roditelja i 21 mladih koji su završili srednje specijalne škole	Centar za interaktivnu pedagogiju Centar za interaktivnu pedagogiju – nacrt studije Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Teškoće u prikupljanju podataka u specijalnim osnovnim i srednjim školama i odeljenjima u okviru redovnih osnovnih škola i pored podrške Ministarstva prosvete i školskih uprava: 5 specijalnih škola je odbilo učešće, a neke škole su davale nepotpune podatke. Problem je bio i kako utvrditi koji učenici su iz romske zajednice ako se njihovi roditelji nisu izjasnili kao Romi	Centar za interaktivnu pedagogiju
Naučne lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		

Istraživanje „Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Projekat pokrenut na inicijativu NVO zbog neadekvatnih procedura za upis u prvi razred osnovne škole koje utiču na veliki obuhvat učenika romske nacionalnosti specijalnim obrazovanjem. Projekat realizovan u saradnji sa Ministarstvom prosvete. Nosilac projekta je Dečiji romski centar iz Beograda ispred Odbora za obrazovanje Lige za Dekadu Roma.

Cilj istraživanja: Doprinosa ostvarivanju radikalnog smanjivanja diskriminacije u obrazovanju usmerenog prema romskoj deci kroz smanjivanje njihovog broja u specijalnim školama u Srbiji i stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole.

Vreme realizacije istraživanja: oktobar 2008. – februar 2010.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Planiranje i sprovođenje istraživanja u školama, predškolskim ustanovama i romskoj zajednici koja ima za cilj utvrđivanje procedura koje prate sistem ispitivanja – testiranja pri upisu u prvi razred osnovne škole, ispitne situacije koje deca prolaze (iz ugla stručnih službi i roditelja), i način procenjivanja i ispitivanja koji nadležne službe sprovode u praksi. Istraživanje je sprovedeno u sedam školskih uprava: Sombor, Novi Sad, Beograd, Valjevo, Kragujevac, Leskovac i Niš. Obuhvaćeno je trideset pet osnovnih škola i trideset tri vrtića u okviru petnaest predškolskih ustanova, kao i dve grupe pripremnog predškolskog programa pri školama. Ispitano je i mišljenje roditelja romske dece iz škola u uzorku, a koja sada pohađaju prvi i drugi razred (školska 2008/2009. godina). Uzorak istraživanja: 700 roditelja romske dece i 70 stručnih saradnika.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Dečiji romski centar – projektna dokumentacija
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	1.640.000,00 dinara – Fond za otvoreno društvo.	Dečiji romski centar
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	NVO Dečiji romski centar – inicirala projekat, učestvovali romski aktivisti u prikupljanju podataka od roditelja u romskim naseljima, upitnikom konstruisanim za potrebe projekta.	Dečiji romski centar

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	U odnosu na prethodnu godinu, u 2008/2009. godini za 2% je povećan ukupan broj dece, a za 3,8% je povećan broj romske dece uključene u Pripremni predškolski program (PPP). Polovina romske dece upisane u prvi razred je pohađala pripremni predškolski program. Značajan podatak je i trend obuhvata romske dece obaveznim obrazovanjem. U okviru uzorka, u sadašnjem četvrtom razredu, u generaciji je 17,80% romske dece. Sa uvođenjem obaveznog pripremnog predškolskog programa (2006/07. školske godine) obuhvat romske dece se povećao na 21,74%. Od broja dece koja su prerasla uzrast za upis u školu (upisuju u školu sa navršениh više od sedam godina i šest meseci), oko 80% čine romska deca. Od broja dece kojoj je odložen upis u školu za narednu godinu, 2007/08. školske godine bilo je 42% romske dece, a 2008/09. školske godine broj je manji za 10%. Među decom koja tekuće školske godine (2008/09) pohađaju prvi i drugi razred na komisiju za kategorizaciju je upućeno 55%, odnosno, 45% romske dece od ukupnog broja dece koja su upućena na kategorizaciju. (školske 2007/08.) Broj romske dece koja se upućuju na kategorizaciju se smanjuje. Obrazovne ustanove su nedovoljno senzitivisane za potrebe romske dece prilikom procedura upisa i podrške u obrazovanju. Izrađen Priručnik sa rezultatima i preporukama za sprovođenje ravnopravne upisne politike u PPP i prvi razred osnovne škole za pripadnike romske nacionalne manjine. Priručnik je u završnoj fazi pripreme za štampu.	Nacrt priručnika – „Svratanje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole“ – Dečji romski centar
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Odobrenje Ministarstva prosvete za sprovođenje istraživanja je kasnilo, pa samim tim i početak sprovođenja projektnih aktivnosti.	Izveštaj Dečjeg romskog centra nakon realizacije projektnih aktivnosti
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		

Istraživanje „Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja“
(Centar za primenjene evropske studije)

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta: Centar za primenjene evropske studije iz Beograda sproveo je istraživački projekat nazvan *Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja* uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo. Osnovni cilj istraživanja bio je ispitivanje celishodnosti i uspešnosti trenutnog rešenja u primeni afirmativnih mera za unapređenje obrazovnog statusa Roma, kao i traganje za rešenjem koje bi na uspešniji, javniji i inkluzivniji način afirmativne mere učinilo dostupnijim romskoj učeničkoj populaciji, i povećao broj mladih Roma koji ima koristi od ovih mera. Rezultat istraživanja je *policy* studija naslovljena *Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja*, koja sadrži analizu trenutnog rešenja i nudi konkretne preporuke za postizanje promena u oblasti obrazovanja inkluzije Roma. Nakon završetka istraživačkog procesa (septembar 2009), projekat se nastavlja u vidu zagovaranja promena u ovoj oblasti kako bi se postigli što bolji rezultati u ovoj oblasti predstavljajući nalaza istraživanja pred relevantnim državnim i nevladinim akterima u oblasti uključivanja Roma u obrazovanje i sveopšte osnaživanje romske zajednice.

Vreme realizacije istraživanja: juni 2008. – septembar 2009.

Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Istraživanje Centra za primenjene evropske studije sastojalo se od analize politike i sistema afirmativnih mera za povlašćeni tretman romskih kandidata pri upisu u srednje škole i na fakultete koje finansira Republika Srbija. Način sprovođenja tih mera, te podrška koju državni organi pružaju Romima kako bi se smanjilo osipanje iz osnovnih i srednjih škola i kako bi što veći broj Roma stigao do tercijernog nivoa obrazovanja bio je, takođe, predmet istraživanja. Istraživanje se sastojalo iz više segmenata: - Sadržinske analize zakona koji neposredno ili posredno dotiču pitanje obrazovanja uopšte, kao i obrazovanja Roma, relevantnih međunarodnih konvencija o pravima manjina koje su na snazi u Republici Srbiji, akcionih planova Dekade inkluzije Roma, strateških dokumenata i projekata Vlade Republike Srbije vezanih za pitanja inkluzije Roma, te dokumenata i strategija Evropske unije u ovoj oblasti, kao i izveštaja nevladinih organizacija koje zagovaraju uključivanje Roma u srbijansko društvo. - Analize i prikupljanje podataka o samom procesu afirmativnih mera na teritoriji Republike Srbije, te analize u zvaničnim dokumentima i strategijama predviđenog i na terenu ostvarenog rezultata povlašćenog tretmana romskih učenika pri upisu u srednje škole i kandidata pri upisu na fakultete iz reda romske populacije (Izvori: izveštaji Ministarstva prosvete, mediji).	Centar za primenjene evropske studije – projektna dokumentacija

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	• Intervju sa relevantnim akterima u ovoj oblasti iz Ministarstva prosvete, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Kabineta potpredsednika Vlade zaduženom za pitanje inkluzije Roma, Lige za Dekadu Roma, Centrom za interaktivni pedagogiju, Grupom 484 itd.	
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	12.000 USD – Fond za otvoreno društvo	Centar za primenjene evropske studije
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Konsultacije i intervjui sa predstavnicima iz Lige za Dekadu Roma, Romima angažovanim u državnim institucijama u oblasti unapređivanja obrazovnog statusa romske populacije, konsultacije sa romskim studentima korisnicima mera afirmativne akcije i REF stipendistima sa Univerziteta u Beogradu.	Centar za primenjene evropske studije
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	Policy studija, sa konkretnim preporukama za postizanje promena u oblasti obrazovne inkluzije Roma, deo je preporučene literature Skole romologije Univerziteta u Novom Sadu, a nevladina organizacija Građanske inicijative uključila je studiju u referentnu literaturu za zajednički projekat ove organizacije sa Filozofskim fakultetom Univerziteta u Beogradu čiji je cilj senzibilisanje studenata psihologije za probleme i pitanja obrazovanja Roma. Studija je predstavljena na godišnjoj konferenciji Lige za Dekadu Roma u Novom Sadu (29. oktobar 2009) i na radnom sastanku Ministarstva za ljudska i manjinska prava sa ekspertima za obrazovanje Roma (9. novembra 2009. godine).	Centar za primenjene evropske studije
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Tokom istraživanja najveći problem uspešnoj analizi celishodnosti sadašnjeg rešenja afirmativne akcije u oblasti obrazovanja predstavljala je neusaglašenost podataka različitih državnih organa o obuhvatu i broju korisnika mera afirmativne akcije, kao i nepostojanje podataka iz državnih organa o uspešnosti sprovođenja mera.	Centar za primenjene evropske studije
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni	Glavni nalazi studije: Osnovni sistemski problem implementacije afirmativnih mera je činjenica da se čitav proces oslanja na dobru volju i agilnost trenutnih donosilaca odluka u Ministarstvu prosvete, ali i fakulteta čiji je osnivač Republika Srbija. Praksa pokazuje i da sprovođenje afirmativnih mera i od dobre volje lokalnih školskih uprava i kvaliteta njihove saradnje sa lokalnim romskim nevladinim organizacijama. Izostaje praćenje procesa implementacije afirmativnih mera na lokalnom nivou. Sadašnje afirmativne mere u obrazovanju kreirane su na nacionalnom nivou, bez analize veličine i potreba lokalnih romskih zajednica, a prisutno je i pitanje uspešnosti politika podrške romskim učenicima tokom školovanja (osnovnoškolski i srednjoškolski nivo).	

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Opšta preporuka studije: Vlada Republike Srbije treba da objedini i unapredi postojeće programe podrške u unapređivanju obrazovanja Roma počev od predškolskih ustanova, preko osnovnih škola, do srednjih škola i fakulteta, i donese posebnu uredbu kojom bi se jasno definisalo koje su institucije odgovorne za sprovođenje afirmativnih mera i kojom bi se osiguralo: Uključivanje Roma u obrazovanje od najranijeg nivoa (vrtići i predškolske ustanove) propisivanjem obavezne kvote za prijem romske dece bez obzira na radni status roditelja. Kontinuirano sprovođenje projekta „Romski asistent“ u osnovnim školama uz razvijanje individualizovanih obrazovnih planova po Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja počev od 2010/11. školske godine i podrška romskim kandidatima zainteresovanim za upis u srednju školu u pripremama za kvalifikacioni ispit. Jasnija i javnija primena afirmativnih mera pri upisu u srednje škole po sistemu rezervisanih mesta kao i decentralizacija programa afirmativnih mera uz uvođenje individualizovanih nastavnih planova i mentorskog rada s romskim učenicima s poteškoćama u savladivanju srednjoškolskog gradiva Jasnija i javnija politika upisa i stipendiranja studenata romske nacionalnosti na fakultete čiji je osnivač Republika Srbija po principu rezervisanih mesta.	

Projekat „Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilji/svrhu olinike/programa/projekta: Projekat je pokrenut na inicijativu NVO. Realizuje se u saradnji Fonda za otvoreno društvo Centra za interaktivnu pedagogiju, Romsko–srpskim prijateljstvom „Stablo“ iz Kragujevca i Udruženjem Romskih studenata iz Novog Sada. U realizaciji projekta učestvuju školske uprave, osnovne i srednje škole iz ovih gradova. Osnovna svrha projekta je razvijanje inkluzivnog obrazovnog modela koji doprinosi da obrazovna politika i praksa budu zasnovane na pravu dece i mladih na jednako dostupno kvalitetno obrazovanje koje uvažava različitosti.

Ciljevi projekta: 1. Senzitivizacija i mobilisanje predstavnika lokalne zajednice i interesnih grupa relevantnih za ostvarivanje prava na kvalitetno i jednako dostupno obrazovanje deci/mladima, posebno iz romske i drugih marginalizovanih zajednica (u 3 grada u Srbiji), i 2. Razvijanje proaktivnog stava osnovnih i srednjih škola u zastupanju i podršci deci/mladima u ostvarivanju njihovih prava na obrazovanje i različitost.

Kada je inciran: 2005–2007. prvi projektni ciklus.

Status 2008/09: U toku je drugi projektni ciklus 2008–2010. drugi ciklus, a planiran je i treći.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	• Kreiranje inkluzivne obrazovne politike. • Razvijanje i diseminacija modela inkluzivnog srednjoškolskog obrazovanja. • Razvijanje strategija za prevenciju diskriminacije u obrazovanju, smanjenje napuštanja i izostajanja iz škola i povećanja dostupnosti u saradnji sa školskim upravama i lokalnim timovima. Unapređivanje rada škola i nastavnog procesa: 1. Kreiranje inkluzivnog godišnjeg plana rada škole u skladu sa potrebama učenika i uzajamna podrška školskih timova i podrška stručna i materijalna za realizaciju planiranih aktivnosti. 2. Razvijanje klime u školi koja doprinosi prevazilaženju predrasuda i boljem razumevanju i uzajamnom uvažavanju (treninzi CIP-a seminari za odrasle i program za mlade <i>Ni crno ni belo</i>). 3. Profesionalno osnaživanje školskog kadra (treninzi CIP-a: <i>Čitanjem i pisanjem do kritičkog mišljenja</i>, profesionalno osnaživanje učenjem na daljinu, saradnja sa manjinskim i marginalizovanim porodicama). 4. Osnaživanje školskog kadra za timski rad i uzajamno mentorstvo i razmenu. 5. Unapređivanje nastavnog procesa primenom interaktivnih metoda rada.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uptnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Izveštaji iz ŠU Kragujevac, Niš i Novi Sad Projektna dokumentacija – Fond za otvoreno društvo

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	6. Unošenje sadržaja u nastavni plan i program i aktivnosti škole kojima se izražava poštovanje različitosti i obrazovanje zasnovano na pravima. 7. Uspostavljanje saradnje škola – NVO kroz rad parova voditelja obuke (nastavnici SŠ i romski aktivisti) za program Ni crno ni belo i saradnja sa roditeljima). Osnazivanje učenika: 1. Podrška učenicima završnih razreda osnovnih škola u učenju, u izboru srednjih škola, pripremi za kvalifikacioni ispit i upisu u srednje stručne škole. 2. Participacija dece, roditelja i nastavnika u Forumima za <i>Jednake šanse</i>.	
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	342.000 evra (za trogodišnji ciklusa) Donatori: Fond za otvoreno društvo i Pestalozzi Children's Foundation	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uпитnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Fond za otvoreno društvo
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romske organizacije (Stablo, Udruženje romskih studenata, Romski edukativni centar učestvuju u razvijanju i realizaciji projekta; Participacije romske dece i roditelja u Forumima za <i>Jednake šanse</i> u školama; Radionice za roditelje u cilju motivacije za podršku deci u školovanju; Zajedničke aktivnosti škola, porodica i romskih NVO (kampanje u romskoj zajednici, grupe mladih i roditelja za podršku);	Fond za otvoreno društvo
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	Aktivnosti se realizuju u 7 SŠ i 10 OŠ u Nišu, Kragujevcu i Novom Sadu. Najznačajniji rezultati: • Povećan broj učenika romske nacionalnosti koji upisuju srednje škole i uspešno ih završavaju; • Kreirani inkluzivni godišnji programi rada škola i realizovane aktivnosti u okviru škola predviđene tim planovima; Osmišljeni novi sadržaji rada nastavnika; • Mentorski rad Model škola: Školski timovi sa iskustvom pomažu radu timova u novim školama; • Parovi koje čine razredne starešine i romski aktivisti realizuju program <i>Ni crno ni belo</i> sa svim učenicima u odeljenjima; • Nastavnici obučeni za program <i>Čitanjem i pisanjem da kritičkog mišljenja</i> uspešno kao mentori prenose svojim kolegama nove metode rada;	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Uпитnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Izveštaji iz ŠU Kragujevac, Niš i Novi Sad Fond za otvoreno društvo

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	- Kreiran je priručnik <i>Vodič za školu jednakih šansi</i> (knjiga i CD); - Realizovane su 2 konferencije u Nišu i Kragujevcu sa 120 učesnika. Broj korisnika 3600 učenika (2800 iz srednje i 800 iz osnovne škole); 30 aktivista i saradnika rodnih NVO; 200 nastavnika; 500 roditelja; 30 predstavnik institucija.	Fond za otvoreno društvo
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Otežana implementacija nekih segmenata Modela <i>Jednakih šansi</i> u Nišu zbog: - nemogućnosti da se angažuje romska organizacija koja bi imala kredibilitet i snagu da se nosi sa problemima koje deca romske nacionalnosti imaju u Nišu - nefunkcionalna gradska vlast Na nivou škole (mikro) - niska motivacija za promenu i nepoverenje prema NVO - nerazumevanje/slaba osetljivost (<i>za probleme/potrebe/prava učenika i Roma</i>) - nedostatak znanja i veština (<i>opštih i specifičnih</i>) Na nivou lokalne zajednice (mezo) - nedostatak podataka i pratećih infrastruktura IZ/LLU - nedostatak mehanizama za implementaciju i praćenje promena - slaba saradnja i nepoverenje (<i>medusektorska, međuresorska, sa/između NVO</i>) Na nacionalnom nivou (makro) - nerazvijena infrastruktura za M&E promene i planiranje razvoja - neophodna je saradnja školskih uprava, lokalnih uprava, obrazovno-vaspitnih ustanova i NVO sektora u implementaciji planiranih aktivnosti i blagovremeno informisanje i izveštavanje. Mikro nivo/škole: - promena je spora i bazirana na ličnoj motivaciji; - bez podrške menadžmenta škole promena je gotovo nedostižna (<i>direktori, pomoćnici, ŠT</i>); - promocija i transparentnost promene (<i>uspesi škole, učenika i NVO</i>).	Fond za otvoreno društvo
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Mezo nivo/lokalne zajednice i uprave: • Kroz podršku uspešnim pojedincima, transfer programa, znanja, veština; • demonstriranjem savezništva (<i>partnerstvo, poverenje, participacija</i>); • Kroz vidljivost na nivou lokalnih struktura i resursa (<i>konferencije, lokalne radne grupe...</i>). Makro nivo/nacionalni: • sistem je lenj da proizvodi promene sam, <i>isprobani modeli</i> najbolje se primaju; • Dekada kao legalni okvir je garancija uspešnosti programa (+ <i>CRC+NS/AP</i>); • globalizacija uticaja u ovoj oblasti može da podigne vidljivost (<i>istraživanja, rezultati, činjenice, preporuke...</i>). Dve srednje škole iz projekte dobile nagrade Saveta Evrope u kampanji „Dosta“.	
Glavni nalazi evaluacije/ analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni	• Jasno su prepoznati problemi Roma u obrazovanju na lokalnom nivou. • Kreirani su različiti modeli inkluzije/integracije učenika romske nacionalnosti u obrazovanje; • Afirmisano je obrazovanje zasnovano na pravima kroz koncepte <i>škola jednakih šansi i obrazovanje za interkulturalnost</i>. • Afirmisane su OŠ i SŠ uključene u projekat u lokalnoj i romskoj zajednici. • Povećan je broj učenika romske nac. u SŠ, što indicira rast poverenja Roma u institucije obrazovanja, motivacije za školovanje i osećaja prihvaćenosti u institucijama. • Osažene su NVO za rad sa školama, sa porodicom, sa mladima za zastupanje prava na obrazovanju kroz koncept jednakih šansi, za povezivanje sa drugim NVO sličnih programskih opredeljenja.	Interna i eksterna evaluacija projekta

Projekat „Poboljšanje obrazovanja Roma na jugu Srbije“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Projekat pokrenut na inicijativu NVO. Projekat realizuje Društvo za unapređivanje romskih naselja u saradnji sa Ministarstvom prosvete i lokalnim samoupravama. Projekat se realizuje u sredinama gde je izraženo siromaštvo i gde je veliki broj pripadnika romske nacionalne manjine van sistema obrazovanja.

Cilj projekta: Poboljšanje obuhvata romske dece obrazovnim sistemom, poboljšanje nivoa obrazovanja romske dece, zadržavanje romske dece u obrazovnom sistemu što duže i generalno poboljšanje obrazovanja romske populacije na jugu Srbije u šest opština.

Kada je inciran: 2005.

Status 2008/09: U toku je realizacija projekta – projektni ciklus 2005–2011.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	1. Registrovanje neregistrovane dece i ukoliko su u uzrastu za pripremni ili prvi razred osnovne škole, pozivanje sa obrazovnom institucijom kako bi bili uključeni u sistem dok traje proces registracije; 2. Organizovanje i vođenje pripremnih grupa; obuke, treninzi i supervizija asistenata u pripremnom predškolskom programu; pomoć pri upisu dece u prvi osnovne; 3. Obuke, treninzi i supervizija asistenata u osnovnoj školi; dopunska nastava; letnja dopunska škola za povratnike i deportovane; podrška i pomoć za produžetak školovanja na nivou srednjeg obrazovanja; 4. Podrška i pomoć povratku u obrazovni sistem onima koji su prekinuli školovanje; podrška i pomoć pri upisu i školovanju na višim i visokim školama; 5. Funkcionalno obrazovanje odraslih Roma; izgradnja i opremanje zgrade za izvođenje pripremnog predškolskog programa...	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	2005–2007 _____ 1.203.139,80 CHF (oko 900.000 €) 2007–2009 _____ 1.250.000,00 CHF (oko 900.000 €) 2009–2011 _____ 1.250.000,00 CHF (oko 900.000 €) Pokriveno iz sredstava budžeta RS Do sada oko 20.000,00 € Pokriveno iz donatorskih sredstava 2005–2007 _____ 601.570.000 CHF (oko 400.000 €) SDC (Švajcarska agencija za razvoj) 601.570.000 CHF (oko 400.000 €) CCF (Christian Children's Fund)	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	2007–2009 _____ 980.000,00 CHF (oko 680.000 €) SDC (Švajcarska agencija za razvoj) oko 200.000 € 2009–2011 _____ 1.000.000,00 CHF (oko 750.000 €)	
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	27 asistenata romske nacionalne manjine	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upravitelj o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	Potpuni obuhvat (100 odsto) dece pripremnim predškolskim programom u Bujanovcu i Surdulici, pojačan obuhvat u Vranju, Vladičinom Hanu, Vlasotincu; 92% dece nastavlja školovanje posle četvrtog razreda osnovne škole; 82–27 odsto nastavlja školovanje na nivou srednjeg obrazovanja; Ukupno 27 asistenata zaposleno u pripremnom predškolskom programu i osnovnoj školi u pet opština; 4 asistenta zaposlena od strane Ministarstva prosvete; Sedmero učenika se vratilo u obrazovni sistem kao vanredni đaci srednjih škola uz rad; Petoro učenika je upisalo Visoku školu strukovnih studija za vaspitače (dvoje diplomiralo); Pet vaspitača završava treću godinu posle diplomiranja na dvogodišnjoj Višoj pedagoškoj školi; 12 odraslih Roma završilo sedmi i osmi razred osnovne škole i obuke za struku; 12 pohađa nastavu kako bi završilo sedmi i osmi razred; Dobijena nagrada ERSTE grupe za najbolje programe društvene integracije u regionu za 2009. godinu; Broj korisnika Oko 2500 dece i roditelja, 27 asistenata, šest osnovnih škola i dve predškolske ustanove.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upravitelj o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa		
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		

Projekat „Stvaranje uslova za povećanje obuhvata i uspešnosti romskih učenika u srednjoj školi“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/projekta: Inicijativa NVO. Projekat realizovan uz saglasnost Ministarstva prosvete. Nosilac projekta Romske edukativni centar iz Niša, partnerska organizacija Dečiji romski centar iz Beograda).

Cilj: Stvaranje uslova za povećanje obuhvata i uspešnosti romskih učenika u srednjoj školi i povećanje motivacije za obrazovanjem, povećanje poverenja romske zajednice u obrazovne institucije i u svrishodnost srednjoškolskog obrazovanja.

Kada je inciran: 2007.

Status 2008/09: Završena realizacija projekta u maju 2008.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Aktivnosti na projektu: 1. Istraživanje (baza podataka učenika romske nacionalnosti u osnovnim i srednjim školama u Nišu i Beogradu). 2. Obezbeđivanje podrške romskim učenicima u ostvarivanju boljeg uspeha u školi i prohodnost iz osnovnog i srednjeg obrazovanja kroz dopunske i pripremne časove iz srpskog jezika i matematike. 3. Radionica za roditelje u cilju povećanja motivacije za obrazovanje.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Dečiji romski centar – projektna dokumentacija
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	56.890 EUR – Romske obrazovni fond	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romske NVO razvile i implementirale projekat u saradnji sa osnovnim školama;	Dečiji romski centar
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	Povećan broj romskih učenika koji su uspešno završili osmi razred osnovne škole i upisali srednju školu; Smanjen stepen odustajanja od nastavka obrazovanja u srednjim školama; Povećana informisanost roditelja o nacionalnim programima stipendiranja i mentorskih programa za romsku decu.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma Izveštaji NVO

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Broj korisnika: 150 romskih učenika u Beogradu i Nišu i 300 roditelja romskih učenika.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Teskoće u održivosti projekta zbog nedovoljne motivacije nastavnika da pruže dodatnu podršku učenicima romske nacionalnosti u obrazovanju kroz intenzivniju dopunsku nastavu.	Dečji romski centar
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		

Projekat „Romska deca povratnici – od jezičkih barijera ka društvenom kapitalu“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Projekat je pokrenut na inicijativu NVO sa namerom da se obezbedi uključivanje romske dece povratnika iz inostranstva u obrazovanje i utiče na otklanjanje prepreka koje ona u tom procesu imaju. Projekat realizovao IDP forum u saradnji sa Ministarstvom prosvete.

Cilj projekta: Izrada modela, procedura i standarda za sistematsku inkluziju dece povratnika u sistem obrazovanja u Srbiji i priprema uslova za primenu ovih modela.

Kada je inciran: Oktobar 2007.

Status 2008/09: Završena realizacija projekta u maju 2008.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	1. Kreiranje modela i standarda za učenje srpskog jezika kao drugog jezika. 2. Razvijanje modela i procedura za sistematsku inkluziju dece povratnika u sistem obrazovanja. 3. Razvijanje procedura i zakonskih regulativa za nostrifikaciju školskih dokumenata i diploma u saradnji sa Ministarstvom prosvete. 4. Izrada baze podataka o broju Roma povratnika/dece povratnika kojima su jezičke barijere prepreka za nastavljnje školovanja.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	67.920 EUR – Romske obrazovni fond	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romska NVO – inicijativa i pokretanje projekta, realizacija projektnih aktivnosti.	
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	– Romske IDP Forum definisao nove procedure i predlog zakonske regulative u saradnji sa Ministarstvom prosvete. – Izrađena baza podataka u regionu u kome se projekat realizuje. – Pripremljeni i razvijeni standardi i modeli za učenje srpskog jezika kao drugog jezika koji će izučavati romska deca povratnici.	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava – Upitnik o realizovanim aktivnostima u okviru Dekade Roma

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Korisnici: Deca iz osetljivih grupa. Teritorija: Bujanovac, Nis, Kragujevac, Belgrade, Novi Sad and Subotica.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa		
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)		
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		

Projekat „Obrazovanje Roma resenja za budućnost“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Projekat je imao zadatak da uključi Rome roditelje u školske strukture i da prenese odgovornost za obrazovanje Roma od romskih organizacija ka primarno zainteresovanima – roditeljima i školi. Projekat je iniciran od strane NVO. Realizuje se u saradnji Romskog centra za demokratiju i Ministarstva prosvete.

Kada je inciran: 2006.

Status 2008/09: U toku je realizacija projekta.

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	• Informisanje i mobilizacija Roma roditelja. • Izbor predstavnika roditelja za članova školskih odbora i saveta roditelja. • Podizanja kapaciteta Roma roditelja. • Uključenje Roma roditelja u organe lokalne samouprave. • Uključenje Roma roditelja u organe škole.	Vodič za uključivanje Roma u školsko razvojno planiranje NVO Romski centar za demokratiju – projektna dokumentacija Školska uprava Valjevo
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)		
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Romska NVO razvila i realizuje projekat. Roditelji Romi uključeni u školske savete i upravne odbore škola.	Romski centar za demokratiju
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	• Pet osnovnih škola u Valjevu usvojilo akcione planove koji sadrže mere za poboljšanje nivoa obrazovanja romske dece. • 15 Roma roditelja iz pet romskih naselja u Valjevu je direktno, a oko 150 indirektno, radilo na identifikaciji konkretnih potreba romske dece, kreiranju, usvajanju i implementaciji akcionih planova u pet osnovnih škola u Valjevu. • Akcioni planovi su sastavni delovi školskog razvojnog plana i verifikovani su na sednicama saveta roditelja i školskih odbora. • Svaka škola je osim pojedinačnih aktivnosti u cilju podizanja kvaliteta obrazovanja romske dece izradila i mini projekat, koji je realizovala sopstvenim kapacitetima.	Vodič za uključivanje Roma u školsko razvojno planiranje NVO Romski centar za demokratiju, Školska uprava Valjevo

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
	Efekte na obrazovanje romske dece nakon implementacije projekta u roku od godinu dana: • smanjen je ukupan broj izostanaka za oko 12% u proseku za svih pet uključenih škola; • povećan je ukupan uspeh romske dece za oko 20% u proseku za svih pet uključenih škola; • smanjen je broj vaspitno-disciplinskih mera; • organizovana je pojačana dopunska nastava prilagođena potrebama romske dece iz matematike i srpskog jezika kao aktivnost škole prema školskom razvojnom planu u dve osnovne škole; • povećano učešće učenika romske nacionalnosti u vannastavnim aktivnostima.	
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Na početku implementacije projekta postojali su sledeći problemi: nezainteresovanost, odsustvo motivacije, nedostatak političke volje, Problemi u komunikaciji • Direktno komunicirati sa zajednicom, posebno sa Romima roditeljima. • U svaki korak implementacije uključiti i školsku upravu, škole, prosvetni kada. • Informisanje preko lokalnih romskih medija. • Uključiti roditelje sa autoritetom u naselju. • Legitimitet roditelja je važan. • Resursi školske uprave koristiti za podizanje kapaciteta Roma roditelja i istovremeno građenje poverenja.	NVO Romski centar za demokratiju Školska uprava Valjevo NVO Romski centar za demokratiju, Školska uprava Valjevo
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		

Projekat: „Zajedno – inkluzija romske dece u obrazovni sistem“

Opisati kratko razlog zbog koga je uvedena ova mera (rezultati studija, strateški dokumenti, pritisak NVO ili stručnjaka...) i osnovni cilj/svrhu politike/programa/projekta: Iskustvo nevladinih organizacija ukazivalo je da postoje mnogobrojni problemi u realizaciji dugoročnih inicijativa kojima se unapređuje obrazovni status Roma. Razlozi leže u nepovezanosti relevantnih aktera u obrazovnom procesu koji se bave obrazovanjem Roma, prosvetni radnici nisu upoznati sa kompleksnošću problema dece romske zajednice, stoga se ne rešavaju problemi ili se to radi na neadekvatan način bez učešća Roma. Svrha projekta je stvaranje uslova za kreiranje inkluzivne obrazovne politike primenom modela dobre prakse. Realizuje se na teritoriji Školske uprave Sombor po iskustvu dobre prakse iz Subotice. Projekat realizuje Edukativni centar Roma iz Subotice u saradnji sa Školskom upravom Sombor i Pokrajinskim sekretarijatom za obrazovanje AP Vojvodine.

Ciljevi projekta: 1. Ubrzati proces menjanja pristupa obrazovanju Roma na teritoriji ŠU Sombor donošenjem mera vezanih za unapređenje procesa i uspostavljanjem multisektorske saradnje ključnih aktera obrazovanja; 2. Stvaranje kvalitetnijih obrazovnih mogućnosti za školovanje romske dece na teritoriji ŠU Sombor informisanjem budućih nastavnika i vaspitača o značaju inkluzivnog pristupa; 3. Očuvanje kontinuiteta u razvijanju modela inkluzivnog obrazovanja na teritoriji Subotice.

Kada je inciran: 2009.

Status 2008/09: U toku je realizacija projekta.

Kako se sprovodi program (objasniti najvažnije elemente/ aktivnosti)	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Inicijativom „Edukativnog centra Roma“ od strane načelnika ŠU Sombor imenovan je Tim za inkluziju romske dece. Tim broji 43 osobe, a članovi su: prosvetni savetnici, inspektori, direktori osnovnih škola koje više od 10% ukupnog broja pohađaju romska deca, direktori predškolskih ustanova, predstavnici lokalnih samouprava, romski koordinatori, predstavnici romskih NVO opštine Bačka Topola, Mali Idoš, Kula, Apatin, Odžaka i grada Sombora i Subotice, predstavnici Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, Pokrajinskog sekretarijata za propise, upravu i nacionalne manjine, direktor Knacelarije za inkluziju Roma AP Vojvodine. Uloga Tima je da obezbedi kontinuiranu podršku inkluzivnom obrazovanju romske dece na teritoriji ŠU Sombor kroz analizu postojeće situacije i definisanje problema, i prepreka; izradu i usvajanje strateških lokalnih dokumenata; koordinaciju i praćenje rada i podršku postojećih ustanova, institucija, i službi koje imaju mandat zaštite i brige o deci i njihovim porodicama. Izrada predloga prioriternih mera Tima u obrazovanju romske dece su definisane i u fazi su realizacije.		Školska uprava Sombor Edukativni centar Roma – projektna dokumentacija Sajt Pedagoškog fakulteta u Somboru Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača u Subotici

Pregled stanja (2008/09)		Izvor
Visina budžeta i izvori finansiranja (održivost)	Gradanske inicijative, Beograd; Oxfam, Novib-Holandija, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, APV; Nacionalna služba za zapošljavanje, filijala Subotica. Održivost je moguća.	Edukativni centar Roma
Učešće Roma u razvijanju i sprovođenju programa	Edukativni centar Roma je inicirao, razvio i realizuje projekat u partnerstvo sa obrazovnim institucijama. U Inkluzivni tim uključeni su: RNVO iz Siveca, Romski koordinator/ka iz Sombora, Odžaka, KUD Rumunka iz Bačkog Monostora, RNVO iz Apatina, medijator u školi iz Malog Idoša.	Edukativni centar Roma
Najvažniji rezultati (uspesi) u sprovođenju programa (obuhvat dece, stepen uspešnosti...)	1. Ubrzan proces menjanja pristupa obrazovanju – Tim za inkluziju efikasan mehanizam za ubrzan proces menjanja pristupa obrazovanju Roma na teritoriji ŠU SO u najmanje tri oblasti (segregacija, kategorizacija, upisi, monitoring i podrška u pohađanju dece predškolskih ustanova i osnovnih škola); Na sastancima Školske uprave Sombor tematski se organizuju sastanci vezani za obrazovanje romske dece na koje se pozivaju predstavnici NVO kako bi se našlo racionalno rešenje za postizanje kvalitetnog obrazovanja; Ukupno je realizovano 12 mera za kvalitetnije obrazovanje Roma i primenjene su u Malom Idošu, Bogojevu, Apatinu, Tornižu (iako škola pripada ŠU Zrenjanin), Subotici; 2. Predavanje studentima (učitelji, vaspitači) Realizovano 5 predavanja u okviru postojećih obrazovnih modula na Visokoj strukovnoj školi za obrazovanje vaspitača u Subotici i na Pedagoškom fakultetu u Somboru sa tri teme. Ukupno potpisanih kao prisutnih na predavanjima bilo je 312 osoba. (oko 92% čine osobe ženskog pola). 3. Očuvanje kontinuiteta u razvijanju modela inkluzivnog obrazovanja – Angažovano 4 asistenta vaspitača u dva objekta. Četvrti asistentinja vaspitača je podržana programom Nacionalne službe za zapošljavanje pored 3 projektom planiranih asistenata. Školske 2006/07. godine PPP pohađalo je 24 dece (40%) od kojih je 22 upisalo prvi razred osnovne škole, dok je šolske 2007/08. upisano 41 dete (43%) u predškolsku ustanovu. Od projektom predviđenih 48-oro uključeno je 61 dete u PPP (13 više). Realizovano je 6 izleta za decu.	Edukativni centar Roma Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Subotici Pedagoški fakultet u Somboru Predškolska ustanova Subotica
Najveći problemi i prepreke u sprovođenju programa	Nepovezanost između sektora, nepoverenje, predrasude, neizvesna pozicija načelnika Školske uprave (politička pozicija). I iz tog razloga se odlagalo imenovanje Tima. Nakon četiri meseca, posle imenovanja Tima za inkluziju je smenjen dotadašnji načelnik Školske uprave, Nova načelnica je prihvatila zatečeno stanje – da se nastavi saradnja.	Edukativni centar Roma

	Pregled stanja (2008/09)	Izvor
Naučene lekcije iz sprovođenja mere politike (šta je doprinelo uspehu, kako su prevaziđeni problemi ukoliko ih je bilo)	Istrajnošću, savetovanjem, edukacijom i korektnim odnosima sa partnerskim organizacijama, institucijama postignuti su navedeni rezultati. Da bi se sproveo adekvatan vaspitno-obrazovni program prilagođen romskoj deci potrebna je senzibilisanost sve ostale populacije koji su uključeni u proces obrazovanja. Sistemska utemeljenost je veoma spor i površan proces i zato su neophodne aktivnosti nevladinog sektora.	Edukativni centar Roma
Glavni nalazi evaluacije/analize rezultata sprovođenja programa ukoliko su rađeni		

Prilog 4:
Praćenje stanja jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji:
podaci i indikatori

		EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
		Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Opšta popu- lacija dece	Ukupan broj dece (mlađi od 3 god.)	205,406	99,955	Popis 2002	213,986	103,624	RZS procena (dec 2008)	104,2%	103,7%
	Ukupan broj dece (3–6 god.)	294,776	143,251	Popis 2002	292,201	141,898	RZS procena (dec 2008)	99,1%	99,1%
	Ukupan broj dece (6 god.)	78,919	38,307	Popis 2002	74,772	36,408	RZS procena (dec 2008)	94,7%	95,0%
	Ukupan broj dece (7–10 god.)	324,724	157,798	Popis 2002	302,363	147,236	RZS procena (dec 2008)	93,1%	93,3%
	Ukupan broj dece (11–14 god.)	351,864	171,503	Popis 2002	312,190	152,054	RZS procena (dec 2008)	88,7%	88,7%
	Ukupan broj dece (15–18 god.)	396,521	193,838	Popis 2002	344,278	168,203	RZS procena (dec 2008)	86,8%	86,8%

		EUMAP izveštaj			Kraj 2008. godine			Promena	
		Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Populacija romske dece (zvanični podaci i procena na osnovu pretpostavke da u Srbiji živi oko 350.000 Roma)	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (mlađi od 3 god.)	7,372 (23,849)		Popis 2002	8,061 (26,078)	3,964 (12,821)	Procena ⁹⁶	109.3%	
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (3–6 god.)	9,533 (30,838)		Popis 2002	10,424 (33,720)	5,122 (16,567)	Procena ¹	109.3%	
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (6 god.)	2,309 (7,470)		Popis 2002	2,525 (8,168)	1,240 (4,010)	Procena ¹	109.3%	
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (7–10 god.)	9,042 (29,249)		Popis 2002	9,887 (31,982)	4,853 (15,696)	Procena ¹	109.3%	
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (11–14 god.)	8,458 (27,363)		Popis 2002	9,248 (29,920)	4,535 (14,670)	Procena ¹	109.3%	
	Ukupan broj dece romske nacionalnosti (15–18 god.)	8,079 (26,136)		Popis 2002	8,834 (28,578)	4,398 (14,226)	Procena ¹	109.3%	

96 Procena na osnovu pretpostavke da se, u okviru populacije Roma, svake godine rodi otprilike 1.5% dece više nego prethodne godine. Ova pretpostavka je zasnovana na podacima iz EUMAP izveštaja.

		EUMAP izveštaj				Stanje 2008. godine				Promena u odnosu na EUMAP izveštaj	
		Vrednost		Godina i izvor		Vrednost		Godina i izvor		Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž			Ukupno	Ž				
Obuhvat predškolskim obrazovanjem	Obuhvat dece 0-3 godine starosti	9%		LSMS 2002							
	Obuhvat dece romske nacionalnosti starosti 0-3 godine										
	Obuhvat dece 3-5 godina starosti	35% (2002) 33,6% (2005) 31,0% (2000)		MICS 2005 MISC 2000 LSMS 2002		38,1		LSMS 2007		108,9%	
	Obuhvat dece romske nacionalnosti starosti 3-5 godine	3,9% 8%		MICS 2005 LSMS 2002							
	Obuhvat dece obaveznim predškolskim programom	51%		LSMS 2002		83% (2007/08) 99,6% (2007/08)		LSMS 2007 MPS 2007/08		162,7%	
	Obuhvat dece romske nacionalnosti obaveznim predškolskim programom					45%		LSMS 2007			
Ukupna populacija učenika u redovnim osnovnim školama	Ukupno broj učenika (I raz.)	84,096	na	RZS 02/03		72,328	35,158	RZS 08/09		86,0%	
	Ukupno broj učenika (II raz.)	82,804	na	RZS 02/03		71,867	34,907	RZS 08/09		86,8%	
	Ukupno broj učenika (III raz.)	83,120	na	RZS 02/03		68,076	33,058	RZS 08/09		81,9%	
	Ukupno broj učenika (IV raz.)	82,710	na	RZS 02/03		70,124	34,204	RZS 08/09		84,8%	
	Ukupno broj učenika (V raz.)	87,408	na	RZS 02/03		79,996	38,586	RZS 08/09		91,5%	
	Ukupno broj učenika (VI raz.)	85,686	na	RZS 02/03		77,639	37,756	RZS 08/09		90,6%	
	Ukupno broj učenika (VII raz.)	85,841	na	RZS 02/03		79,516	38,549	RZS 08/09		92,6%	
	Ukupno broj učenika (VIII raz.)	88,795	na	RZS 02/03		78,562	38,442	RZS 08/09		88,5%	
	Ukupno broj učenika (I-VIII r.)	680,460	na	RZS 02/03		598,108	290,660	RZS 08/09		87,9%	

		EUMAP izveštaj				Stanje 2008. godine				Promena u odnosu na EUMAP izveštaj	
		Vrednost		Godina i izvor		Vrednost		Godina i izvor		Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž			Ukupno	Ž				
Ukupna populacija romskih učenika u redovnim osnovnim školama	Broj učenika romske nacionalnosti (I raz.)	3,206		MPS 02/03		2,332		MPS 07/08		72.7%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (II raz.)	2,348		MPS 02/03		2,493		MPS 07/08		106.2%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (III raz.)	1,882		MPS 02/03		2,264		MPS 07/08		120.3%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (IV raz.)	1,747		MPS 02/03		2,156		MPS 07/08		123.4%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (V raz.)	1,732		MPS 02/03		2,774		MPS 07/08		160.1%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (VI raz.)	1,355		MPS 02/03		1,878		MPS 07/08		138.6%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (VII raz.)	1,018		MPS 02/03		1,380		MPS 07/08		135.6%	
Napredovanje u okviru obaveznog obrazovanja	Broj učenika romske nacionalnosti (VIII raz.)	944		MPS 02/03		1,034		MPS 07/08		109.5%	
	Broj učenika romske nacionalnosti (I–VIII raz.)	14,232		MPS 02/03		16,311		MPS 07/08		114.6%	
	Broj i procenat učenika koji upisuju V razred	99%		MICS 2005							
	Broj i procenat romskih učenika koji na vreme upisuju V razred	50%		SSS 2006							
	Broj i procenat romskih učenika koji kasnije upisuju V razred										

		EUMAP izveštaj				Stanje 2008. godine				Promena u odnosu na EUMAP izveštaj	
		Vrednost		Godina i izvor		Vrednost		Godina i izvor		Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž			Ukupno	Ž				
		95,3%	95,9%	SSS 2006							
	Broj i procenat učenika koji su završili osnovnu školu										
	Broj i procenat romskih učenika koji na vreme završava osnovnu školu	28% 21–37%		MICS 2005 SSS 2006							
	Broj i procenat romskih učenika koji kasnije završavaju osnovnu školu										
	Procenat učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju	0,39%		RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)		0,45%		RZS Godišnjak 2008 (šk. 06/07)		115,4%	
	Procenat romskih učenika koji odustaju od školovanja u obaveznom obrazovanju	72% 63–79%		MISC 2005 SSS 2006							
Segregisano obavezno obrazovanje	Procenat romskih učenika koji uče u „romskim školama“ (redovnim osnovnim školama koje u svom sastavu imaju više od 50% učenika romske nacionalnosti)										
	Broj romskih učenika koji su iz „romskih škola“ prebačeni u etnički mešovite redovne osnovne škole										
Obuhvat učenika specijalnim školama, specijalnim odeljenjima (u okviru redovnih škola)	Ukupno učenika u specijalnim školama	7,903	3,220	RZS Godišnjak 2005 (šk. 2002/03)		7,393	2,998	RZS Godišnjak 2008 (šk. 2006/07)		93,5%	93,1%
	Ukupan broj romskih učenika u specijalnim školama	2,105 (26,7%)		MPS 02/03							
	Broj romskih učenika koji su prebačeni iz specijalnih u redovne škole										

		EUMAP izveštaj				Stanje 2008. godine				Promena u odnosu na EUMAP izveštaj	
		Vrednost		Godina i izvor		Vrednost		Godina i izvor		Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž			Ukupno	Ž				
Obuhvat učenika školama za obrazovanje odraslih	Ukupno učenika u specijalnim odeljenjima u okviru redovnih škola										
	Ukupno romskih učenika u specijalnim odeljenjima u okviru redovnih škola										
	Ukupano učenika	2,611	995	RZS Godišnjak 2005 (šk. 2002/03)		2,746	1032	RZS Godišnjak 2008 (šk. 2006/07)		105.2%	103.7%
	Ukupno dece iz romske zajednice					90%		Strategija 2009			
	Ukupano učenika starijih od 15 godina										
Obuhvat učenika (srednje obrazovanje)	Ukupno dece iz romske zajednice starijih od 15 godina										
	Ukupano učenika mladih od 15 godina										
	Ukupno dece iz romske zajednice od 15 godina										
	Procenat mladih koji su upisani u srednje škole	62.2%		RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)		79.8%		RZS Godišnjak 2008 (šk. 2006/07)		128.3%	
	Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje škole	10.2% 8.3%		MICS 2005 SSS 2006 (za 2004. god.)		15-20%		PISA 2009		147-196%	
Obuhvat učenika (srednje obrazovanje)	Procenat mladih koji su upisani u gimnazijski program	24.1%	28.9%	RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)		24.4%	29.1%	RZS Godišnjak 2008 (šk. 06-07)		101.2%	100.7%

		EUMAP izvještaj				Stanje 2008. godine				Promena u odnosu na EUMAP izvještaj	
		Vrednost		Godina i izvor		Vrednost		Godina i izvor		Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž			Ukupno	Ž				
	Procenat mladih Roma koji su upisani u gimnazijski program										
	Procenat mladih koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (4-godišnji program)					53,0%	56,1%	SSS 2006 (šk. 05/06)			
	Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (4-godišnji program)										
	Procenat mladih koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (3-godišnji program)					22,9%	15,2	SSS 2006 (šk. 05/06)			
	Procenat mladih Roma koji su upisani u srednje stručno obrazovanje (3-godišnji program)										
Napredovanje u okviru srednjeg obrazovanja	Procenat učenika koji su završili završili srednju školu	99%			SSS 2006 (šk. 05/06)						
	Procenat mladih iz romske zajednice koji na vreme završava srednju školu	6,2% od 8,3% upisanih ⁹⁷			SSS 2006 (šk. 05/06)						
	Procenat mladih iz romske zajednice koji kasnije završavaju srednju školu										

97 Što čini 75,2% od onih koji su upisani u srednje škole.

		EUMAP izveštaj				Stanje 2008. godine				Promena u odnosu na EUMAP izveštaj	
		Vrednost		Godina i izvor		Vrednost		Godina i izvor		Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž			Ukupno	Ž				
		1.47%			RZS Godišnjak 2004 (šk. 02/03)						
	Procenat učenika koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju										
	Procenat mladih iz romske zajednice koji odustaju od školovanja u srednjem obrazovanju										
Obrazovna postignuća romskih učenika	Procenat učenika iz romske zajednice koji su završili VIII raz. i koji su izašli na kvalifikacioni ispit										
	Prosečno postignuće učenika iz romske zajednice na kvalifikacionom ispitu (matematika)										
	Prosečno postignuće učenika iz romske zajednice na kvalifikacionom ispitu (srpski jezik)										
Podrška razvoju kulturnog identiteta	Broj i procenat dece iz romske zajednice koja uče romski jezik i kulturu fakultativno (osnovna škola)										
Diskriminacija	Broj dece iz romske zajednice koji su bili žrtve nekog oblika zlostavljanja ili diskriminacije na nacionalnoj osnovi od strane učenika ili nastavnika										

		EUMAP izveštaj			Stanje 2008. godine			Promena u odnosu na EUMAP izveštaj	
		Vrednost		Godina i izvor	Vrednost		Godina i izvor	Ukupno	Ž
		Ukupno	Ž		Ukupno	Ž			
Podrška obrazovanju za pripadnike romske zajednice	Broj učenika iz romske zajednice koji primaju stipendije za srednje obrazovanje								
	Broj učenika iz romske zajednice koji su putem afirmativnih mera upisani u srednje škole								
	Broj učenika iz romske zajednice koji su smešteni u učeničke domove								
	Broj učenika iz romske zajednice koji su dobili besplatne udžbenike								

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

376.74-054.57(=214.58)(497.11)

323.1(=214.58)(497.11)

316.347(=215.58)(497.11)

БАУЦАЛ, Александар, 1965–

INDIKATORI jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome
/ Aleksandar Baucal, Jadranka Stojanović. – Beograd : Fond za otvoreno
društvo, 2010 (Beograd : Dosije studio). – 253 str. : table ; 24 cm

Tiraž 1.000. – Prilozi: str. 187–253. – Napomene i bibliografske reference
uz tekst.

ISBN 978-86-82303-07-7

1. Стојановић, Јадранка (1959–)

а) Роми – Образовање – Инклузивни метод – Србија – Истраживање

б) Роми – Национални идентитет – Србија – Истраживање

COBISS.SR-ID 174621196

ISBN 978-86-82303-07-7

